شێخ ڕەزای تاڵەبانی

ژیانی، پەروەردەی، بیروباوەڕی و شیعری

شێخ ڕەزای تاڵەبانی

ژیانی، پەروەردەی، بیروباوەڕی و شیعری

د. موکەڕەم تاڵەبانی

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس

هەولێر – هەرێمی کوردستانی عێراق

هەموو مافێک هاتووەتە پاراستن ©
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان - هەولێر
هەرێمی کوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspublishers.com
تەلەفۆن: 35 49 224 66 (0) 00964
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

د. موکەڕەم تاڵەبانی
شێخ ڕەزای تاڵەبانی - شیعر و لێکۆڵینەوە
کتێبی ئاراس ژمارە: ٩٩٣
چاپی دووەم ٢٠١٠
تیرێژ: ١٥٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس - هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ٥٩٣ - ٢٠١٠
نەخشاندنی ناوەوە: ئاراس ئەکرەم
رازاندنەوەی بەرگ: مریەم موتەقییان
هەڵەبژێری: تریسکە ئەحمەد. شێرزاد فەقێ ئیسماعیل

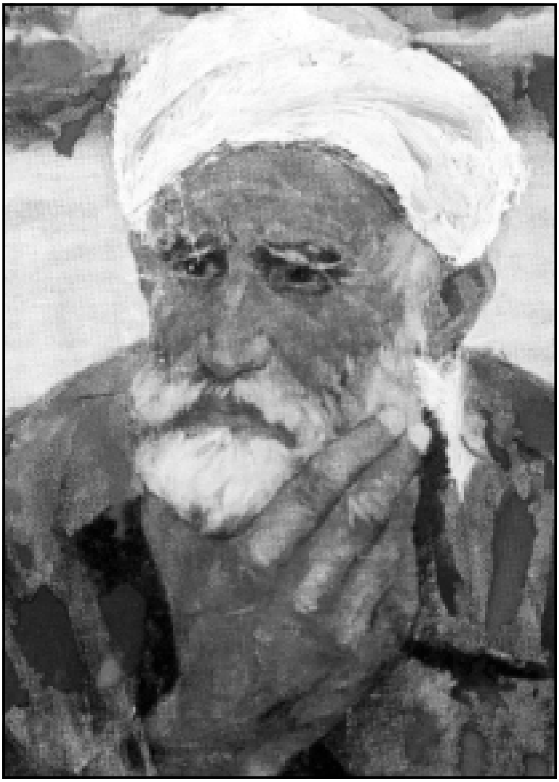

وێنەی شێخ ڕەزای تاڵەبانی
د. موکەڕەم تاڵەبانی کێشاویەتی

شیعری کوردی

زوبدەی مەتاعی حیکمەتە ئەم شیعری کوردییە
هەرزانە، بێ موبالەغە، حەرفی بەگەوهەرێ
جامەی حەیاتی عاریەت کورتە زینهار
ئاڵوودە دامەنی مەکە بۆ پێچی مێزەرێ
شێخ ڕەزا

ناوەڕۆک

پێشەکی 13

شێخ ڕەزا کێیە؟ 19

بنەماڵەی تاڵەبانی 19

زنجیرەی بنەماڵەی تاڵەبانی لە هەڵبەستێکی شێخ ڕەزادا 29

شێوەی ژیانی شێخ ڕەزا 32

تەکیەی تاڵەبانی لە کەرکووک 32

ژیانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی 33

شێخ ڕەزا و شاری کەرکووک 49

ماڵی شێخ ڕەزا لە گەڕەکی بەرتەکیە 54

شێخ ڕەزا و شێخ عەلیی کاکی 55

شێخ ڕەزا و شێخ محەمەد عەلیی برازای 59

شێخ ڕەزا و حەمەی وەستا فەتاح 62

لە یاریی زەرفێندا 63

لەگەڵ شێخ هۆمەر 65

زۆرانبازیی شێخ ڕەزا و شێخ ستار 65

لەسەر جوانی کاکە جافی کەریم ئاغا 68

لەبەر دووریی قادری وەستا خدر 69

نینۆکی شێخ ڕەزا و کلکی حەسەن ئاغا هەمزە ئاغا 70

شێخ ڕەزا لە یاریی شەترەنجدا 70

سوپاس بۆ عوسمان ئەفەندیی کاتبی تەحریراتی کەرکووک 72

بەرخانەی شێخ ڕەزا 74
ماینەکەی کوێخا عەلی 74
شێخ ڕەزا و شێخ ساڵحی مامی 75
جەنگی مەحموود بەگی شێروانە و جوکل 76
ئەولادی ئەم عەصرە 76
لەگەڵ عیزەتی تەل 77
غەزەلی هەڵماڵراویی شێخ ڕەزا 78
سووکە گاڵتەی شێخ ڕەزا 78
ناندان و مێوانداری حاجی حەبیبی قەردار 85
مەدحی عەبدوڵا پاشای ڕەواندز 86
هەجوی قاضیی کەرکووک 89
هەجوی حوسنی پاشای فەرماندەی عوسمانی لە کەرکووک 92
لە شیعرە هەڵماڵراوەکانی شێخ ڕەزا 93
واقەواقی دڵ 94
ماینە کوێت 95
هەواڵ پرسینێک 96
دۆستایەتیی شێخ ڕەزا و ئەمین فەیزی 98

کۆچی دوایی شێخ ڕەزا 107
دوا قۆناغی شێخ ڕەزا 108
شینی شێخ ڕەزا 109
شێخ ڕەزا و بنەماڵەی (خادم السجادە) 112
شێخ ڕەزا لە مەیدانی عەشیرەت ئارایيدا 118
لەشکری تاڵەبانی بۆ سەر داوودە 120
هەجوی کاکەیی 129
کاکەیی چین و بۆچ ڕێبازیان نهێنی بووە؟ 130
شەڕی زەنگنە و هەمەوەند 139

شێخ ڕەزا و ئێلی جاف 146
عادیلە خانمی خێزانی وەسمان پاشای جاف 152
شێخ ڕەزا لە شاری کۆیە 154
مەلا عەبدوڵای جەلی زادە 155
شێخ ڕەزا و قاضیی کۆیە 156
لەگەڵ سمایلی مەلا خالید 157
شێخ ڕەزا و فەتحوڵا کەیفی جوانڕۆیی 158
شێخ ڕەزا و شێخ غەفووری مامی 159
شێخ ڕەزا لە مەیدانی عەشق و غەزەلدا 165
پێنج خشتەیەکی شیعری کوردی 168
پێنج خشتەی غەزەلێکی مەسیح 169
غەزەل 172
ڕاز و نیازی شێخ ڕەزا 174
گلەیی لە دەست زەمانە 178
ڕێبازی ئاینیی شێخ ڕەزا 182
خۆشەویستی و ڕێزی بۆ نەوەی پێغەمبەر (ص) 197
ڕێزی شێخ ڕەزا بۆ بارەگەی شێخ عەبدولقادری گەیلانی 204
لەسەر ڕێبازی قادری 210
لەسەر ڕێبازی نەقشبەندی 212
بۆ مەرقەدی شێخ نوورەدینی بریفکانی 215
لەگەڵ شێخانی بیارە و تەوێڵە 217
مەدحی مەلا ئەبوبەکری مەلا عومەر (مەلای گچکە) 218
لەسەر ڕێبازی دەروێشی و ڕابەر 222
ڕەخنە لە ڕەوشتی هەندێ شێخ و دەروێشان 224
ڕەخنەگرتنی لە دۆخی کۆمەڵایەتی و سیاسی 226
لە هەجووەکانی شێخ ڕەزا 233

لەگەڵ عەلی بەگی مودیری قزڵجە 235
عەباکەی مودیری تەحریرات 236
کەڵەشێرەکەی نەقیب 236
لەگەڵ دەروێش ئەفەندی موفتیی کەرکووک 238
مودیری ماڵی هەولێری 240
هەجووی مەخموور ئەفەندی 241
لە ستایشەکانی شێخ ڕەزا 241
ستایشی حاجی ئەسعەد ئاغا 241
ستایشی شێخ ستار 242
لە ستایشی شێخ ئەمینی هەولێری 244
ستایشی مستەفا فاضل پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشای مصری 247
لە ستایشی تەحسین پاشای والیی مووسڵ 252
لە ستایشی شێخ حسامەدینی تەوێڵە 254
شێخ ڕەزا و شاری سلێمانی 259
شێخ ڕەزا و شێخانی بەرزنجە 259
شێخ ڕەزا و قۆچ بەگی شاعیر 270
لەگەڵ زیوەری شاعیر 271
لە هەجووی مەحوی شاعیردا 271
شیعرێک کە هێشتا ساغ نەکراوەتەوە 272
شەڕەشیعری شێخ ڕەزا و شوکری فەزڵی 272
شێخ ڕەزا و میرانی بابان 280
ستایشی ئەحمەد پاشای بابان 283
سوپاس بۆ مستەفا زیهنی پاشای بابان 294
نامەیەکی سەرەخۆشی بۆ مستەفا زیهنی پاشای بابان 297
مەدحی مەجید پاشای بابان 300
مەدحی هەباس ئاغای پشدەر 304

تالانکردنی عەشیرەتی ئاکۆیان 308
شێخ ڕەزا و میری شەقلاوە 310
هەندێ لە هەجووەکانی شێخ ڕەزا 311
شێخ ڕەزا و مەستی ئەفەندی 312
هەجوی مەلا مارفی مەلا عەبدوڵای خدری 314
شێخ ڕەزا بۆ هەجووی مەلا مارف دەکات 315
هەجووی مەلا سەعید 317
هەجووی حافظ ئەفەندیی قەردار 320
هەجووی حاجی مستەفا 321
هەجووی دەفتەردار 324
شێخ ڕەزا و ئێران 326
مەدحی ناسرەدین شا 328
تەلەگرافێک بۆ ناسرەدین شا 330
مەبەستی «حافظ» لە پرسیاری ناسرەدین شا 333
مەدحی حوسامولمولک لە پێنجەیەک لەسەر شیعری حافظ 337
مەدحی یونس خانی والیی سنە 340
شێخ ڕەزا و دەوڵەتی عوسمانی 340
شێخ ڕەزا و سوڵتان عەبدولحەمید 345
داوایەک لە وەزیر ئەوقاف 356
مەدحی کەمالی پاشای موتەسەڕیفی کەرکووک 357
سەردانی والیی مووسڵ بۆ کەرکووک 359
نامەیەک بۆ عەبدولوەهاب پاشای والیی مووسڵ 363
هەجووی بەهرام پاشا 365
هەجووی هەمزە پاشای موتەسەڕیفی کەرکووک 367
گاڵتەکردن بە عەبدوڵا پاشای والیی مووسڵ 371
هەجووی ڕائیف پاشای موتەسەڕیفی کەرکووک 374

هاوكاريكردنی مەئموورانی حكوومەت لەگەڵ دز و جەردە 377
بەرتیل خواردنی دائیرەی عەدلییە 383
شێخ ڕەزا لە بەغدا 385
باسی نەعیم 392
بەخێرهاتنی والیی بەغدا 397
مەدحی تۆفیق بەگی میرئالای 400
مەدحی یوسف پاشای میرئالای بەغدا 405
شێخ ڕەزا و ناظم پاشا 408
مەدحی گوڵ وەزیری چایچی 421
شێخ ڕەزا و موفتی زەهاوی 423
هەجووەكانی شێخ ڕەزا دژی موفتیی زەهاوی 429
شێخ ڕەزا بەرامبەر عێراق چی دەڵێت؟ 435
مێژووی چەند ڕووداوێک لە شیعری شێخ ڕەزادا 437
مێژووی دروستكردنی زیارەتگەی بەرماڵی پێغەمبەر 438
مێژووی دروستكردنی مزگەوتی حاجی مستەفا ئاغا لە كەركووک 438
نوێكردنەوەی مەرقەدی شێخی گەیلانی لە بەغدا 439
مێژووی مردنی شاكر ئەفەندیی مەكتووبچی 440
مردنی حاجی عومەری یەعقووبیی كەركووک 441
مردنی سەید محەمەدی كاكەیی 442
مێژووی هاتنی كەمالی پاشای موتەصەڕیفی كەركووک 442
شێخ ڕەزا و پیری 443
ئەو كەسانەی كە باسی شێخ ڕەزایان كردووە 445
مامۆستا مەحموود شوكری ئەلئالووسی 445
شێخ محەمەدی خاڵ 446

پێشەکی

لە ساڵی ١٩٤٦، بۆ یەکەم جار، لە یانەی مەئموووران لە کەرکووک، ئێوارەیەک لەگەڵ نووسەر و ئەدیبی کوردی ناسراو شێخ محەمەدی خاڵ یەکمان گرت. لە کاتی گفتوگۆدا باسی شێخ ڕەزا کرا. شێخ محەمەد پێی وتم؛ ئەرکی کۆکردنەوەی شیعرەکانی شێخ ڕەزا دەکەوێتە ئەستۆی تۆ. من ئەمەم لە خۆمدا ڕانەدەبینی، چونکە وام دەزانی ئەوەی ڕێگەی خەباتی سیاسی بگرێت، نابێت خۆی بە ئەدەب و شیعرەوە خەریک بکات. هەروا، ئەو شیعرە هەڵماڵراوەکانی شێخ ڕەزا کە بەسەر زوبانی خەڵقەوە بوون، لەگەڵ بیروباوەڕی مندا نەدەگونجان و سیاسی دەبێت وەک وشکەسۆفی بێت و سیاسی بۆ سیاسەت و ئەدیب بۆ ئەدەب بێت و یەکگرتنی سیاسەت و ئەدەب وەکو دوو کاڵەک بەدەستێک هەڵگرتن وایە، لەبەر ئەوە گفتی ئەوەم نەدایێ کە ئەو ئەرکە بخەمە ئەستۆم و کەوتە ئەستۆی ئەو.

شێخ محەمەد قۆڵی پیاوانەی لێ هەڵماڵی و لەو بابەتە تەقەلایەکی زۆری دا بەڵام مەرگ ماوەی ئەوەی نەدا ئەو هەموو گەنجینەیەی شێخ ڕەزا لە دەستی فەوتان ڕزگار بکات و بیخاتە بەردەستی ڕۆشنبیرانی کورد و لە پاش کۆچی دواییی ئەو، کەس ئەو ئاڵایەی هەڵنەگرت و ئەو ئەرکەی نەخستە ئەستۆی خۆی و منیش ئەوەی بە بیرمدا نەهاتبێ ئەوە بوو کە ڕۆژێک لە ڕۆژان یەک دوو ساڵ لە دوا ساڵانی ژیانم تەرخان بکەم بۆ کۆکردنەوەی شیعرەکانی شێخ ڕەزا.

ساڵی ١٩٩٢ شیعرێکی شێخ ڕەزام دەخوێندەوە کە گلەیی لە شێخ غەفووری مامی دەکات و ئەڵێت:

چورسا لەبەرم جوبە و فیسا لەسەرم فێس
نەفێسی لەسەر نام و نە جوبەی لەبەرم کرد

ویستم وێنەیەکی شێخ ڕەزا بە فێس و جوبەوە دروست بکەم و گەلێک پێوە خەریک بووم. من شێخ ڕەزام نەبینیوە، بەڵام رابیعە خانمی کچی و شێخ عەبدوڵای کوڕی و هەندێک لە کوڕ و کچەزاکانیم دیبوو. لە خەیاڵ و لەسەر شێوەی ئەواندا ئەو وێنەیەم دروست کرد، بەڵام لە پاشا بیرم کردەوە کە کەس شێخ ڕەزای بە فێسەوە نەبینیوە و بە دەسکارییەک، فێسەکەیم بە مێزەر داپۆشی، کە بەرگی ئاسایی شێخ ڕەزا بوو.

لە چەند ژمارەیەکی گۆڤاری ڕەنگیندا ئەو وێنەیە و هەندێ لە شیعرە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی شێخ ڕەزام بڵاو کردەوە. ئەو داوایەی خوا لێخۆشبوو شێخ محەمەدی خاڵم بیر کەوتەوە. بەیارمەتیی برایان و مامۆستایانی بەڕێز لە دیوانە چاپکراوەکانی شێخ ڕەزا و لە کتێبە دەسنووسەکانی هەوادارانی شێخ لەوانە، کتێبە دەسنووسەکەی بەهائەدین ئەفەندیی کەرکووک و شێخی ئالووسی کە لە مۆزەخانەی بەغدادایە و لە دەسنووسەکانی شێخانی بیارە، بەهۆی مامۆستا جەمیلی ڕۆژبەیانی و مامۆستا محەمەدی مەلا کەریم و مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغییەوە گەلێک شیعری نایابی شێخ ڕەزا دۆزرایەوە. هەرکە زانرا من خەریکی کۆکردنەوەی ئەو شیعرانەم لە هەموو لایەکەوە برایانی بەڕێز یارمەتییان دام و گەلێک شتی نایابیان بۆ ناردم و لەم کتێبە تۆمار کران.

لە ڕاستیدا، ئەم بەرهەمە کە دەیخەمە بەردەستی خوێندەواران، تەنیا بەرهەمی من نییە، بگرە بەرهەمی دەسەوایەکە هەموو ئەو بەڕێزانە مافی ئەوەیان هەیە بڵێن بەرهەمی هەمووانە. قەت لە منەتی مامۆستا جەمیلی ڕۆژبەیانی دەرناچم کە لە من پتر تەقەلای دۆزینەوەی شیعرە ونبووەکانی شێخ ڕەزای دەدا و سەرتاپا بەنووسینەکانمدا دەهاتەوە و هەڵەکانی بۆ ڕاست دەکردمەوە. کاک محەمەدی مەلا عەبدولکەریم وەرگێڕانی شیعرە فارسییەکانی بە کوردی خستە ئەستۆی خۆی و زۆری پێوە ماندوو بوو و جێی سوپاسمانە. لەوانەی یارمەتییان دام، مامە شێخ عارف شێخ فاتحی تاڵەبانی، کە ئینسکلۆپیدیای ڕووداوەکانی شاری کەرکووک و بە تایبەتی گەڕەکی بەرتەکیە

و زۆربەی ئەو ڕووداوانەی بۆ ڕوون کردمەوە، سوپاسی بێ پایانم بۆ هەمووان.

ئەوەی شێخ محەمەدی خاڵ دەستی پێ کردبوو لە وزەی مندا نەبوو. بەڵام وەکو ئەڵێن "هەرکەسە ڕۆڵەی زەمانەی خۆیەتی" لەبەرئەوەی زۆر پێویست بوو ئەوە بزانرێت کە شێخ ڕەزا ئەو شیعرانەی بۆ چ وتووە و لە چ کاتێکدا وتوویەتی ئێمە ئەم ئەرکەمان خستە ئەستۆی خۆمان و ئەم کارەش کارێکی ئاسان نەبوو بەڵام وەکو ئەڵێن: بە مەنزڵ گەیشتن لە یەکەم هەنگاووە دەس پێ ئەکات.

شێخ ڕەزا بە چوار زوبان شیعری وتووە، زۆربەیان بە کوردی و فارسی و تورکییە. خوێندەوارانی ئێستا زوبانی کوردی و عەرەبی دەزانن و شارەزاییەکی ئەوتۆیان لە زوبانی فارسی و تورکیدا نییە، شیعرە نایابەکانی شێخ ڕەزایش زۆربەیان بەم دوو زوبانەن، ئەمە دەبووە هۆی بێبەشبوونیان لەو شیعرە نایابانە. بە وەرگێڕانی شیعر لە زوبانێکەوە بۆ زوبانێک، ئەو ڕەونەقەی کە شاعیر پێی داوە نامێنێ. بەڵام بلیمەتیی شێخ ڕەزا تەنیا لە هۆنینەوەی ئەو لەفزە مرواریيانەدا نەبوو، شێخ ڕەزا پیاوێکی بیرکراوە و لە بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئەو سەردەمە شارەزا و ڕەخنەی لە هەموو کەموکورتیی ئەو بارودۆخە دەگرت، لەبەر ئەوە ، هەر هیچ نەبێت، دەبوایێ ئەو بیروباوەڕانەی بخرێنە بەرچاوی ڕۆشنبیرانی کورد کە بزانن شێخ ڕەزا بەبێ ترس و پەروا چ جۆرە رەخنەی لە کەموکورتی و چەوت و چێڵیی بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی گرتووە. لەبەر ئەوە ئێمە؛ نەڕێگای دابەشکردنی شیعرەکانی بەپێی زوبان کە کرابووە سێ دیوان بە سێ زوبان لە بەرگێکدا و نەیش شیعرەکانی بەپێی قافیە و پیتی ئەبجەدیمان نەگرت، بگرە بە جۆرێکی تر کە بۆ خوێندەواران، دۆزینەوەی شیعرەکانی، ئاسانتر بێت وا ڕێک خران. بۆ نموونە: ئەو شیعرانەی کە لەگەڵ میرانی بەبە و یان میرانی جاف یان ئەمین فەیزی، بە هەر زوبانێک بووبێت لە یەک خانەدا تۆمار کران.

شێخ ڕەزا زۆربەی ژیانی لە کەرکووک و بەغدا بردە سەر، لە هاتوچۆی پایەتەختی دەوڵەتی عوسمانی، ئەستەمولدا پێوەندیی لەگەڵ گەلێک لە پیاوانی

سـیـاسـی و ئەدیبی کـورد و تورک و عـەرەب پەیدا کـردبوو، لەو سـەردەمـەدا کـوردسـتـان لە نێـوان دوو دەوڵەت، ئێـران و عـوسـمـانلی دابەش کـرابوو. خـوێندەواران و ڕۆشنبیـرانی کـورد لە هاتوچۆی سـەرانسـەری کوردسـتـان سنووری سـیـاسـیـیـان بۆ نەبوو و، بە ناچاری پێـوەندیـیـان لەگـەڵ هەردوو حکومـەتدا پـەیدا دەکرد، لەبەر ئەوە ، وەکو شـێخ ڕەزا سـاڵانـی ژیانی بەسـەر ئەو وڵاتـانەدا دابەش کـردبوو، ئێـمـەیش، بەپێی ئەوە، دیوانـەکـەیمان، وەکـو ژیانـی، بەسـەر ئەو شـار و وڵاتانە دابەش کـرد. بۆ ئـەوەی لەسـەر هەمـان زنجـیـرەی مـێـژوویـیـدا بڕۆین، وەکـو دەردەکـەوێت، لـە یەکـەم پلەی ژیانـی لە کـەرکووک بوو و لـەو کاتەدا کـاتی عـەشیـرەت ئارایی بوو، بەڵام کە هاتە بەغدا لێـرەدا پێـوەندیی لەگـەڵ گـەلێک لە بنەمـاڵـە ناسـراوەکـان و ڕۆشنبـیـران و کاربەدەسـتانی حکوومـەت پەیدا کرد و وەکو ئـەستێـرەیەکی گەش لە ئاسـمانی ئەدەبدا دەدرەوشـایەوە. سـەرەڕای ئەمـانـەیش، شـێـخ ڕەزا دەریایەک نـەبوو مـەلەوانیی تێـدا نەکـات و بـەرهـەمی هونەریـی ئەوەندە زۆر و ئەوەندە لـقـوپۆی هـەبـوو، لەو خـانانـەدا جـێـیـان نەدەبـووەوە، بە ناچـاری، بەپێی مـەوزووعی شـیـعـرەکان، وەکو مەدح، هـەجوو و سـتـایش و گاڵتـەوگـەپ... هتد، بەش بەش کرانەوە بۆ ئەوەی، بەپێی فەهرەست، بە ئاسانی بدۆزرێنەوە.

شـێخ ڕەزا لە بنەمـاڵەیەکی کـوردە و بنەمـاڵەی تاڵەبانی دەگـەڕێتـەوە سـەر ئێـڵـی زەنگنەی کـورد. هـەر لە سـەردەمـی مـەلا مـەحـمـوودی زەنگنـەوە، دێی (ڕەمەزان مامکە) بەجێ دێڵێ و بۆ ئیرشادی ئاینی لەسەر ڕێبازی قادری دێتە ناوچەی سـووورداش و لـە پاشـان بنەمـاڵەی لە دێی (تاڵەبان) و لەوێشـەوە دێنە شـاری کـەرکووک. لەو بنـەمـاڵەدا هـەر تەنیـا شـێخ ڕەزا شـاعـیـر نـەبووە، بگرە چەند شـاعـیرێکی ناسـراویان تێدا هەڵکەوتووە، لەوانـە شـێخ عـەبدوڕەحـمانی باوکی و شـێخ قـادری برای کـە نازناوی (فـائز)ە و شـێخ مـحـەمـەدی کوڕی کـە نازناوی (خالصی)یە، بە زوبانی کوردی و تورکی و فارسـی و عـەرەبی شیعری نایابیان هەیە.

شـێخ ڕەزا؛ نـەک تەنیـا شـیـعـرە فـارسی و تورکـیـیـەکـانی پێـویسـتی بە

شەرحکردن و لێکۆڵینەوە هەن، بگرە شیعرە کوردییەکانیشی ئەوەندە قووڵ و پڕ مانان پێویستییان بە شیکردنەوە و لێکۆڵینەوەیەکی زۆرە، ئەوەیش ئەرکی نووسەر و ئەدیبەکانی کوردە.

شێخ ڕەزا بە شاعیرێکی هەجووکەر ناسراوە. لە شیعرەکانیدا ناوی گەلێک لە ئێلان و پیاوە ناسراوەکان هاتووە. گەلێکیان هەجووێکی توندوتیژ کراون. هەندێ لەوانە شاعیر بوون و توانیویانە بەرەنگاری شێخ ڕەزا ببن و ئەوانیش هەجووی ئەویان کردووە، بەپێی دەسکەوتنمان لەگەڵ هەجووەکانی شێخ ڕەزا هەجووەکانی ئەوانیشمان بڵاو کردەوە. لەمەوپێشیش، ئەو بەڕێزانەی کە بەر پەلاری شێخ ڕەزا کەوتوون، نەخۆیان و نەیش کەسوکاریان دڵگیر نەبوون و هەر لە سووچی هونەرییەوە تەماشای ئەو شیعرانەیان کردووە. دڵنیام بەدەرچوونی ئەم کتێبەیش دڵگیر نەبن و پێشەکیش داوای لێبووردنیان لێ دەکەم. هەر بۆ ئەم مەبەستەیش گەلێک ڕاستیمان لە بابەت ئەو بەڕێزانە بڵاو کردووەتەوە. بۆ نموونە؛ لەگەڵ هەجووەکەی (کاکەیی)دا، بەپێی زانینمان ڕاستیی بیروباوەڕ و ڕێبازی ئاینی و کۆمەلایەتیی کاکەیی کە بەشێکی لە ڕێبازی تایەفەی (ئەهلی حەق) بڵاو کردەوە تاکو بزانرێت ئەو هەموو بالۆرەیەی کە شێخ ڕەزا بۆیانی ڕێک خستووە، تەنیا بەهۆی دووبەرەکیی نێوان عەشیرەتی تاڵەبانی و عەشیرەتی کاکەیی بووە و هیچی تر. ئەگەر ئەو بەڕێزانەی کە شێخ ڕەزا هەجووکردوون تەماشای ئەو هەجووانەی کە بۆ شێخ غەفووری مامی و شێخ عەلیی کاکی و شێخ محەمەد عەلیی برازای کردووە، هیچ دڵگیر نابن. لە ناوی ئەوانەی کە بەتوندی هەجووی کراون دوو باپیری خۆمی تێدان؛ شێخ محەمەد عەلی باپیرم لە بابەوە و مەلا مارفی مەلا عەبدوڵای خدری زەنگنەی باپیرم لە دایکەوە.

لەگەڵ ئەم هەموو تەقەلا و یارمەتیی مامۆستا و برایانی بەڕێز بۆ ئەوەی ئەو کتێبە کەموکورتیی لەوانی پێشوو کەمتر بێت، هیچ گومانی تێدا نییە کە هێشتا کەموکورتی زۆرە و نەک تەنیا داوای لێبووردن، بگرە تکا لە خوێندەوارانی بەڕێز و بە تایبەتی نووسەر و ئەدیبان دەکەم هەڵەکانمان بۆ

ڕاست بکەنەوە بۆ ئەوەی ئەگەر شتێک لە عومر ما و توانیمان دووبارە کتێبەکە چاپ بکەینەوە، ڕاستی بکەینەوە.

ئیتر ڕێزی بێ پایانم بۆ ئەو هەموو بەڕێزانەی کە لەم کتێبەدا ناویان بەچاکە و بە خەراپە هاتووە و داوای لێبووردنیان لێ دەکەم.

د. موکەڕەم تاڵەبانی
بەغدا ١٩٩٨

شێخ ڕەزا کێیە؟

بنەماڵەی تاڵەبانی:

بنەماڵەی تاڵەبانی خۆیان بە تیرەیەکی ئێلی زەنگنەی کورد دەزانن، هەرچەندە مێژووناسی کوردی بەناوبانگ مەحەمەدئەمین زەکی بنچینەیان دەباتەوە سەر دانیشتوانی هەرێمی سووورداش، کە دەکەوێتە باکوری ڕۆژئاوای شاری سولەیمانی، وا دیارە ئەم باوەڕەی لەوەوە هاتبێ کە مەلا مەحموودی باپیرە گەورەی تاڵەبانییەکان یەکێک بووە لە پێشەواکانی ڕێبازی قادری لە ناوچەی سووورداش و ئەم بەهرەیەی لەسەر دەستی شێخ ئەحمەدی لاهووری دا کە بەیەکێک لە نەوەکانی شێخ عەبدولقادری گەیلانی ناسراوە، وەرگرتووە و زۆربەی ژیانی خواپەرستی لەو ناوچەیەدا ڕابواردووە.

مەلا مەحموود بە "زەنگنە" ناسراوە. هەندێک هەن ئەڵێن؛ ئەم ناوبانگەی لەوەوە وەرگرتووە کە زۆربەی ژیانی مەلایەتیی لە ژێر سێبەری میر سمایلی زەنگنەدا رابواردووە، وەکو شێخ ئەحمەدی کوڕی ناوبانگی "تاڵەبان"ی لە دێی تاڵەبانەوە وەرگرتووە. بەڵام تاڵەبانییەکان بنچینەی ڕەسەنی خۆیان دەبەنەوە سەر یوسف ئاغای کوڕی ڕۆستەم ئاغای زەنگنە و مەلا مەحموود ناوبانگی مەلاییی بەسەر ئاغاییدا زاڵ بووە، لەگەڵ ئەوەیشدا ناوی عەشیرەتەکەی ون نەکردووە.

یوسف ئاغا یەکێک بووە لە پیاوە دەمڕاستەکانی دەوری میر سمایلی زەنگنە. هەرچەندە هەندێک ئەڵێن یوسف ئاغا زاوای میر سمایل بووە، باوەڕێکی تریش هەیە کە مەلا مەحموود زاوای میر سمایل بووبێت. لەو سەردەمەدا زۆر کەم کچیان بە بێگانە دەدا. لەو کاتەدا، میر سمایل پەنجەی لەگەڵ میرانی (بەبە) لێ دەدا، ڕێی تێ ناچێت کچی خۆی بداتە پیاوێکی

بێگانەی ئێل. لەلایەکی تریشەوە باسێکی وا هەیە کە میر سمایل کچەکەی شێت بووە، لەو سەردەمەدا، بەپێی بڕوای خەڵق، شێتی تەنیا لەلایەن شێخانی خواپەرستەوە تیمار دەکرا و میر سمایل ئەو گفتەی داوەتە مەلا مەحموود، ئەگەر کچەکەی چاک بکاتەوە، لێی مارە بکات. ئەمەش زۆر ڕێی تێ ناچێت. چونکە میرێکی بەدەستەڵاتی وا، دەیتوانی بەبێ ئەم گفتەیش ڕوو لە مەلا مەحموود بنێت و ئەمیش پەڵپی وای لێ نەگرێت. ئەوەی زانراوە مەلا مەحموود لە ساڵی ١١٣٠ کۆچی لە ناوچەی زەنگنە هاتووەتە دنیاوە زۆربەی تەمەنی لەو ناوچەیەدا، لە دێی "ڕەمەزان مامکە" کە بە "تەکیە"یش ناو دەبرێت، بردووەتە سەر و هەر لەوێوە هاتوچۆی ناوچەی سووورداش و شاری کەرکووکی کردووە.

میرنشینی میر سمایلی زەنگنە، دەکەوتە پاینی ڕۆژئاوای چیای قەرەداغ و تا سنووری "داویەی کوردستان" و دەگەیشتە "ئاوەسپی" و لە باشووریشەوە تا نزیکی شاری کفری، دەستەڵاتی بەسەر ئەو هەرێمەدا گرتبوو و بووبووە کۆسپێک لەبەردەم میرنشینی "بەبە"دا، چونکە لەو هەرێمە هەردەیەدا ملی نە بەمیرانی بەبە و نە بەدەوڵەتی عوسمانی نەدەدا. لە پاش مردنی میر سمایل بە هانی دەوڵەتی عوسمانلی، میرانی بەبە هێرشیان بردە سەر ئەم میرنشینە و خانەدانی میر سمایلیان سەرنگوم کرد و وڵاتی زەنگنەشیان خستە سەر میرنشینی خۆیان. مەلا مەحموود لە کاتی مردنیدا، داوا ئەکات تەرمەکەی لە گۆڕستانی کەرکووک بنێژن و شێخ ئەحمەدی کوڕی دێی ڕەمەزان مامکە بەجێ دێڵێ و دێتە دێی "تاڵەبان"ی نزیکی گۆڕستانی باوکی و لە پاش ماوەیەک بناغەی تەکیەی تاڵەبانی کە لە جێگەی ژێر زەوییەکەی تەکیەدا بوو، دادەمەزرێنێ و لەسەر ڕێبازی قادری دەس بەئیرشاد ئەکات. دێی تاڵەبان تاکو ئێستایش بەدەستی شێخانی تاڵەبانی و بەتایبەتی بەرەی شێخ ڕەزاوەیە و هەر لە شێخ ئەحمەدەوە، ئەم بنەماڵە ناوبانگی تاڵەبانییان وەرگرتووە و بەوە ناسراون.

وا دیارە دێی (تاڵەبان) ئەم ناوەی لە دوو وشەوە وەرگرتووە "تاڵە" کە لە درەختی "تاڵک"ەوە کە ئەم ناوچەیەی داپۆشیوە و "بان" کە دێیەکە لەسەر

پێلێکی بانە بەرز دروست کراوە و بووەتە "تاڵە-بان" کە لە کوردەواریدا زۆر ناوی وا هەن.

شێخ ئەحمەدی تاڵەبان (١١٩٤ - ١٢٥٧ھ) یازدە کوڕ و چوار کچی هەبووە. هەموو فامیلیای تاڵەبانی لە نەوەی ئەمانەن. ئەم کوڕانە: شێخ عەبدوڕەحمان شێخ عەبدولکەریم، شێخ عەبدولفەتاح، شێخ محێدین، شێخ محەمەد ساڵح، شێخ عارف، شێخ عەزیز، شێخ حوسێن، شێخ عەبدولقادر و یازدەمینیان بە منداڵی مردووە، ئەمانە، جگە لە شێخ عەبدولقادر، هەموویان لە گۆڕستانی تەکیەی تاڵەبانی نێژراون و زیارەتگاهی دەروێشانن. شێخ عەبدولقادر؛ هەر بە هەرزەکاری بەرەو باشوور سەری خۆی هەڵدەگرێت و لە ناوچەی ئەلئەنبار (الانبار) دەگیرسێتەوە و بەناوی فامیلیای (ئەسەد بەگ) بنەماڵەیەکی داناوە، ئێستایش خۆیان بە بنەماڵەی شێخ عەبدولقادری تاڵەبانی دەزانن.

لە پاش کۆچی دوایی شێخ ئەحمەد، شێخ عەبدوڕەحمانی کوڕە گەورەی، لە جێگەی باوکی بووەتە پۆستنشینی ڕێبازی تاڵەبانیی قادری لە کەرکووک. شێخ عەبدوڕەحمانی تاڵەبانی (١٢١٢-١٢٧٥ھ) پیاوێکی خواپەرست و سۆفی ڕەوشت و دانایەکی ئاینی ئیسلام بوو. لە دەوری هەرزەکاریدا، لەسەر فەرمانی باوکی لەلای مەلا داناکانی کوردستان خوێندوویەتی، لە پاشان لەلای دانای ناسراوی کورد مەلا عەبدوڕەحمانی ڕۆژبەیانی کۆتاییی پێ هێناوە.

ڕۆژێکیان شێخ مارفی کۆسە دێتە لای شێخ ئەحمەدی تاڵەبانی. شێخ مارف کوڕی نەبوو. دەپرسێت، "شێخ ئەحمەد چەند کوڕت هەیە؟" لە وەڵامدا: "قوربان یازدە"، "یا شێخ زەکاتیان دەکەوێتە سەر". "قوربان عەبدوڕەحمانی لێ دەرچێت هەموو لە خزمەتتان". "ناوەڵڵا من عەبدوڕەحمانم دەوێت... هەموو بەهرەی خۆمی دەدەمێ و بە شێخی بۆتی دەنێرمەوە". لەسەر ئەم گفتوگۆیە شێخ عەبدوڕەحمان بە کوڕی مەعنەویی خۆی داناوە و بەهاوشانی لەگەڵ کاک ئەحمەدی شێخ بەهرەی شێخێتی لە شێخ مارفی کۆسە وەردەگرێت و هەر لە ژیانی خۆیدا نیوەی سامانی خۆی دەبەخشێتە شێخ عەبدوڕەحمان و بەو

سامانە دووبارە لە ساڵی ١٢٦٠ی کۆچیدا تەکیەی تاڵەبانی دروست ئەکاتەوە.

شێخ عەبدوڕەحمان چوار کوڕی هەبووە؛ شێخ عەلی و شێخ قادر و شێخ ڕەزا و شێخ عەبدولواحید. شێخ عەبدوڕەحمان شاعیرێکی بەرز، بە زوبانی تورکی و فارسی لە مەیدانی عەشقی خواپەرستیدا شیعرێکی زۆری هەیە.

بە تورکی لەسەر ڕێبازی قادری ئەڵێت:

شــاه اقلیم ولایتــدر گــروه قــادری
راه عشـقده زولکرامـتدر گروه قادری
جمله ارباب طریقت بلبل شـوریدەدر
آنلره بـاغ مـضـافـتـدر گـروه قـادری

واتا:

شای ئیقلیمی وەلییەتە دەستەی ڕێبازی قادری
لە ڕێی عەشقدا خاوەن کەراماتە دەستەی قادری
سەرلەبەری خاوەن ڕێبازی دەروێشی بولبولی هەرا هەڵگیرسێنەرن
باخی مێوانداریی ئەوانە دەستەی قادری.

مێژووناسی کورد ئەمین زەکی بەگ لەسەر شێخ عەبدوڕەحمانی تاڵەبانی ئەڵێت: چەند کـتـێـبـێکی هەیە، ئەمـانەی لە چاپ دراون: (دیوانی شـێخ عـەبدوڕەحـمـانی تاڵەبانی) و (شـەرحی مـثنوی مـەولانا جـەلالـەدین رومی) و (بهجة الاسرار) بە تورکییە و گەلێک لە شیعرەکانی (فضولي بياتي بغدادي)ش پێنج خشتە کردووە.

لە غەزەلێکی فارسیدا ئەڵێت:

ای کــه در هـر ذرهء تابـان بود ســیـمــای تو
در دل هـر قـطـرهء پـنـهــــان بـود دریـای تـو
لمعـــهء از برق حـــسنت بر رخ لیلی نیــافت
برق بر مـجنون زد و مـجنون شد از سـودای تو

واتا:

ئەی کەسێ کە سیمای تۆ لە هەر تۆزقاڵێکدا تیشک ئەداتەوە و
لە ناو دڵی هەر دڵۆپێکدا دەریای تۆ شاراوەتەوە
تیشکێکی لە تیشکی جوانیی تۆ بە ڕووی لەیلاوە نەدی
تیشکی دا لە مەجنوون و لە عەشقی تۆدا شێت بوو

لە دەمەتەقێیەکدا لە نێوان عەقڵ و عەشقدا لە شیعرێکی فارسیدا ئەڵێت:

عـقل مـیگوید بەمن همـە مم کـە تـرک یارکن
عشق میگوید کە هـی هـی ترک این گفتار کن
عـقل مـیگوید برو بـاسـجـدە و سـجـادە باش
عــشق مــیگوید بـرو تسـبـیـحـرا زنـار کن
عــقل مــیگوید بپــوش آخــر لبــاس عــاقــلان
عـشق مـیگوید کـە ترک جـبـە و دسـتـار کن
مـن نمیـــدانم کــدام این نکتـــەرا بـاور کنم
ای خــدایا بر دلم تو کـشف این اســرارکن

واتا:

ئەقڵ هەر جار پێم ئەڵێ دەست لە یار هەڵگرە
عەشقیش ئەڵێ: هەی هەی؟ واز لەم قسەیە بێنە
ئەقڵ ئەڵێ: بڕۆ لەگەڵ بەرماڵ و سوجدەبردن بە
عەشقیش ئەڵێ بڕۆ تەسبیحت بکەرە زوننارى گاوران
ئەقل ئەڵێت: کوڕە بەرگی ئاقڵان لەبەرکە
عەشقیش ئەڵێ: واز لە جوبە و مێزەر بێنە
من نازانم باوەڕ بە کام لەم قسانە بکەم
خوایە! ڕازی ئەم نهێنییانە توو بۆ دڵم دەرخە.

لە پێنج خشتەی غەزەلێکی مەغربیدا ئەڵێت:

زشـور بادەء عـشـقت چنان سـرمـسـت و حـیرانم
شــعـوری نیـسـت تا دانم کـە کـافـر یا مـسلمـانم

ولی از جلوهء حسن تو جانا این قدر دانم
"گه، از روی تو مجموعم گه، از زلفت پریشانم
وزین در ظلمت کفرم وزان در نور ایمانم

واتا:

له شۆری بادەی عەشقدا وا سەرمەست و حەیرانم
هەستێک نییە تا بزانم کافرم یان موسڵمانم
له جیلوەی جوانیی تۆدا، ئەی گیانە ئەوەندە ئەزانم
کە ڕووی تۆ دەبینم خۆم کۆ دەکەمەوە و دێمەوە سەرخۆ
کە زولفت دەبینم وەکو ئەو پەرێشان و پرش و بڵاو ئەبم

له پێنج خشتەیەکی تورکیدا، شێخ ئەم پرسیارانە ئەکات:

عجبا دهره صالان شور قیامت بومیدر؟
عالمه شعله ویرن عارض و قامت بومیدر؟
مست ایدوب جاذب ارباب کرامت بومیدر؟
عجبا گوکلمی صید ایلین آفت بومیدر؟
بنی مجروح و پریشان ایدن آفت بومیدر؟

واتا:

ئایا ئەوەی هەرای قیامەتی خستووەتە دنیاوە ئەمەیە؟
ئەو بەدەن و قامەتەی کە بڵێسەی داوەتە کەون ئەمەیە؟
ئەوەی خاوەن کەراماتی مەست و ڕاکێشاوە ئەمەیە؟
ئایا ئەو پەتایەی کە دڵمی خستووەتە داوەوە ئەمەیە؟
ئەو پەتایەی منی بریندار و پەرێشان کردووە ئەمەیە؟

له بابەت تەصەووف و خواپەرستییەوە لەم شیعرە تورکییەدا ئەڵێت:

ظن ایدر جاهل اولانلر بزلری دیوانەیز
بز جمالی یاری گورمش بر طاقم مستانەیز

اهل ظاهرلر نەبیلسون اهل باطن حالنی
عشق میداننده جان ویرمش عجب مردانەیز
***
طالب اسرار حقز کیمسه بیلمز بز نەیز
شوق محیرنده بویومش لانظیر در دا نەیز
بزلری طعن ایتمه ای واعظ بو قیل و قال ایله
فهم قیل احوالمز ظن ایتمه بز افسانەیز

واتا:
ئەو کەسانەی نەزانن وا دەزانن ئێمە دێوانەین
ئێمە جوانیی یارمان دیتوە دەستەیێ مەستانەین
ئاشکەرازان چۆن بزانێت حاڵی نهێنیزان چییە
لە مەیدانی عەشقدا گیانیان داوە چۆن مەردانەین
داواکەری نهێنیی خواین کەس نازانێت ئێمە چین
لە حەیرانی شەوقیدا گەورە بوو دانە دوڕێکی بێ هاوتاین
تیرمان تێ مەگرە ئەی واعیز بەم قیل و قالەوە
لە حاڵمان بگە وا مەزانە ئەفسانەین.

لەم بنەماڵەدا، شێخ قادری کوڕی شێخ عەبدوڕەحمانیش (١٢٥٠-١٣١٥)ی کۆچی شاعیرێکی بەرز و لە زوبانی عەرەبی و تورکی و فارسیدا شارەزا بووە و پیاوێکی دیندار و قانیع، لە شیعرێکی تورکیدا هەستی خۆی دەردەخات و ئەڵێت:

نەکسب مال ایچون سعی و نە جاهە رغبتم واردر
قناعت چوق یشاسون، سایەسندن راحتم واردر
یوق ایسە گنج و مالم، حکمرِان ملک عرفانم
سواد اعظم فقرایلە گنج وحدتم واردر

شکستـه کاسـەمی خوان شـهه ویرمم کـه کـاسـمـده
طعـــام أمـن و آسـاـیش گـبی بـر نعـمـتم واردر

واتا:

نە بۆ کۆکردنی سامان عەودالّم و نە بۆ جاە ئارەزووم هەیە
هەر بژی قەناعەت لە سایەیدا حەسانەوەم هەیە
هەرچەنێک گەنجینە و سامانم نییە، حوکمڕانی موڵکی خواناسیم
لەگەڵ جەماوەری هەژاراندا گەنجینەی یەکێتیم هەیە
کەیلە شکاوەکەم بە خوانی شا نادەم کە لە کاسەمدا
نیعمەتی خۆراکی وەکو ئاسوودەیی و ئاسایشم هەیە.

شێخ ڕەزا سێ کوڕ و سێ کچی هەبوو. کوڕەکانی: محەمەد و محەمەدئەمین و عەبدولّا و کچەکانیشی ڕاضیە و مەرضیە و ڕابیعە. شێخ محەمەد لە دەوری داگیرکردنی کوردستان لەلایەن ئینگلیزەکانەوە، دەکرێتە قایمقامی قەزای رانیە و لە پاشا قایمقامی کفری. محەمەدئەمین بە هەرزەکاری مرد و شێخ عەبدولّا، لە پاش کۆچی باوکی، شێخ عەلیی مامی کچی خۆی دەداتێ و دەیکاتە متەوەللی تەکیەی تاڵەبانی لە بەغدا. ڕاضیە؛ خێزانی شێخ حەبیبی شێخ عەلیی تاڵەبانی بوو، مەرضیە خێزانی شێخ غالیبی شێخ حەمیدی تاڵەبانی و رابیعەیش خێزانی شاعیری تورکی ناسراو محەمەد راسیخ کوڕی قادر ئەفەندیی کوڕی ئەحمەد ئەفەندیی یالّاو بوو.

شێخ محەمەدی کوڕی شێخ ڕەزا، مرۆڤێکی ڕۆشنبیر و شاعیر بوو. کە قایمقامی رانیە دەبێت، شێخ مەحموودی حوکمداری کوردستان فەرمان دەدا و سوپا دەنێرێت رانیە داگیر دەکەن و ماڵی شێخ محەمەد تالّان دەکەن. شێخ محەمەد لە گلەییدا ئەم شیعرە ئەنێرێت بۆ شێخ مەحموود.

لە پاش داوێن و دەست ماچکردن و عەرضی دوعا خوانی
وەڕین دەست پێ ئەکا بەچکەی گەماڵی پیری گەیلانی

ئەڵێ بۆچی منت دەرکرد؟ ئەگەر پاست نەکەم بەخوا
هەموو چەڵتووکەکەت دەخوا بەرازی قوطبی ڕەببانی
یەکانە و پەڵخ و مالوسی قەوی قوڵیان گەلێ زۆرە
بەری ملیان لە کوێ دەگرێ پشیلەی کانیی ئاسکانی؟
لە ڕۆژی وا پیاوێ چاترە بۆ تۆ لە پێنج صەد کەس
هەزاری لیرەیێ ناکا دە پارە و پوول و تارانی
هەموویان دوژمنن، نەک دۆستی تۆن ئەو گیپەخۆرانە
کە ئیمڕۆ تۆ وەلیی نیعمەت و ئاغای هەموویانی
هەموو شێر و پڵنگن وەقتی نانخواردن لە ئەترافت
سمێڵ بابڕو کفن دڕ کەللەخڕ، پەرچەم مەریوانی
دوعات با بۆ بکەن ئەمما بە تەدبیریان نەکەی زینهار
مەلا و دەروێش و صۆفی و شێخەکانی لوقمە باطمانی
ئەمانە گشت قسەن، با بێمە سەر مەطڵەب وەکو عورفی
لەسەر ئەم مەطلەعە لادەم بچم بۆ مەطلەعی ثانی
لە پاش تالان و عەزل و لانەوازی و خانە وێرانی
حەواڵەی خۆت دەکەم قوربان، چلۆن بێم بۆ سولەیمانی؟!

لێرەدا دێتە سەر مەطلەعی فارسی و ئەڵێت:

الا ای خستەیی پیکان مژ گانت دل اخوان
الا ای گستەیی همراز دوریت پیر کنعانی
توبا یاران همان کردی کە باید کرد بادشمن
توبا دشمن چونان کردی کە اورا رنجە نتوانی
بهر سوە بود دلخواهی توراچشمش برون کردی
زهر کو دشمنی یابی ورا بر چشم بنشانی
اگر بر جستوجوی تست اینها وای بر دلها
وگربی آرەزوی تست این نبود حکمرانی

دووباره دەگەڕێتەوە سەر کوردی و ئەڵێت:

لە بەرچاوت وەکو یەک وایە بێ فەرقن لە خزمەتتا
شەهێن و حاجی لەقلەق، شێر و ڕێوی، مورشید و جانی
لە کوێت دۆزینەوە ئەم کوێر و قۆڕانەی لە خوا یاخی؟*
چلۆنت کەوتە خاطر مشکەکوێر و ورچی کوێستانی؟
کەر و گا خەرجی بار و جووتە، هێسترماڵی کاروانە
ئەمانە نابنە کوێخا و ڕەئیس و میری دیوانی
بەیار کێلان و گای لەڕ، پیر و کچ خواستن، ژن و تەدبیر
سەگ و جۆ، ئەسپ و ئێسقان، بۆق و سەردار، جرج و ناوکانی
عەبا و کەر، فێس و ڕێوی، ورچ و شەپقە، مێزەر و مەیموون
حەیا و کوێر، شەرم و دۆم، قەحپە و وەفا، ناموس و سۆزانی؟

***

لە ڕێ دووبارە لادەم با بچم بۆ مەطلەعی ثالث
بڵێم هەی پاسەوانی میللەت و ڕێگەی موسڵمانی
وجوودت فەخرە بۆ من، چونکە لای من فەخری کوردانی
نەوەی کاک ئەحمەدی، نوتفەی حوسێنی، شێری یەزدانی
جەنابی تۆ لە حەق من، زۆر لە خۆم موشفیقتری ئەمما
لە بەختی نەحسی من فکرت خراپە، زۆر بەنسیانی
هەتیو چیت وت؟ زوبانت وەرگەڕێ خەڵطێکی گەورەت کرد
لەلای خۆت شاعیری هێشتا قسەی پیاوانە نازانی؟
فەلەک مل شۆڕ ئەکا ئەمڕۆ لەبەر پێی ئەسپی شێخ مەحموود
مەلەک مەجبوور ئەکا ئەمڕۆ ئیطاعەی ئەمر و فەرمانی
خراپەی چاکەیە، زامی شیفایە، حیدەتی حیلمە
جنێوی فەخرە، تاڵانی عەطایە، عەفوە عینوانی

کــەرەم کـــار و وەفـــادار و وەلی خـــوڵق و عـــەلی کـــردار
طـەبیـــعـــــەت چاک و طینـەت پاک و دڵ بێ باک و نوورانـی
ئەگــەر چی مــوفلیــست کــردم لە نـاو خـەلقـا حــەیات بردم
خـــوا تـۆ خـــۆش بکا، با مــــاڵ و ڕووحـم بێ بـە قـــوربانـی
ئەمــەنده باری طـەعنەی کـەوت بـەملدا (خـالیـصـی) ئەمـڕۆ
دەهات بۆ خـزمـەتت قـوربان، فـەقــەت زامـداره سـەرشـانـی

***

* کـوێر؛ مـەبەسـتی لە بابەکر ئاغای پشدەرە کـە چاوێکی کـوێر بووه و (قـۆڕ)یش مەبەستی هەباس ئاغای پشدەره کە قۆڕ بووه.

زنجیرەی بنەماڵەی تاڵەبانی لە هەڵبەستێکی شێخ ڕەزادا:

شێخ ڕەزا، لە شیعرێکی کوردیدا باسی زنجیرەی باو وباپیری خۆی ئەکات و ئەڵێت:

خـوداوەند حـەز بکا وەقـتێ بەندەیەکی خـۆی بکا خـۆشنوود
لە ڕێگەی دوورەوە بۆی دێ بە پێی خۆی قاسیدی مەقسوود
لە هیندوستـانەوە شـەش مـانگە ڕێ تا خـاکی کـوردسـتـان
خـوا شێخ ئەحـمـەدی هیندی ڕەوان کـرد بۆ مـەلا مـەحـمـوود
مـەلا مـەحـمـوودی زەنگنە یەعنی قـوطبی دائیـرەی ئیـرشـاد
لە دەوری مــەرقـەدی هەر دەنگی یاهـو دێت و یا مـەعـبـوود
لە پاش ئەو ئەرشەدی ئەولادی شێخ ئەحمەد لە جێی دانیشت
بە عــەینی وەک ســولەیمان جـێنشـینی حــەزرەتی داوود
بـەڵـێ بـابی وەهـا ئـەلبـــــەت دەبـێ فـــــرزەندی وا بێـنـێ
ئیـلاهی صـەد هەزار ڕەحـمـەت لە قـەبری والید و مـەولوود
بە ڕەحـمـەت چوون ئەوان بابێینە سـەر باسی ئەوڕەحـمـان
فـیدات بم ئـەی نـەتیـجـەی دوودەمـانی ئەحـمـەد و مـەحـمـوود

نەتیـجـەم مـەقـصـەدە تالی و مـوقـەدەم شـەرتی تەحـصـیلە
ئەوانـەی بۆیـە ئیــجــاد کـرد خــوا تا ئـەم ببـێ مــەوجــوود
ئەمـیـسـتاش (شـێخ عـەلی) نەجـلی کەبیری صـاحیب ئیرشـاد
ئەمــیش وەک بـاوک و باپیـری لە زومـرەی ئەولـیا مـەعـدوود
(ڕەزا)یش لەو نـەسلەیە بیبـەخـشـە یـاڕەب چونکە قـەد نابێ
گــوڵی بـێ خــار و بـەحــری بێ بـوخــار و ئـاگــری بێ دوود

شێخ ڕەزا لە شیـعرێکی فـارسـیدا کە باسی شێخ عـەبدوڕەحـمـانی باوکی ئەکـات، بـنچـینـەی تاڵەبانی دەبـاتە سـەر تیـرەی کـاکـەسـووری (گـولی)، ئەو تیرەیەی کـە خۆیان بە ساداتی بەرزنجە دەزانن، بـەڵام بۆ ئەمە هیچ بەڵگەیەکی نییە.

بۆ ئەمە ئەڵێت:

مــشـــهــور جــهــان بغــوث ثانی عــبــدالرحــمن طالبــانی
مـحـمـودش جـد و احـمـدش باب، هرسـی ولیند قطب اقطاب
محـمود مریدی پیری لاهور هـەرچەند به زنگنه است مشـهور
در اصل ونسب (گلی) است سـووی از گلبن بـاغ کاکـه سوری

واتا:

عەبدوڕەحمانی تاڵەبانی، بەناوبانگ بە غەوسی دووەم
مەحموود باپیری و ئەحمەد باوکیەتی
هەرسێ وەلی و قوتبی ئەقتابن
مەحموود مریدی پیری لاهور، هەرچەند بە زەنگنە بەناوبانگە
لە بن و بنچینەدا (گولی) و (سووری)یە، لە چەپکە گوڵی تاخی (کاکە سووری)یە.

ئەڵێن، دەروێشان لە شێخ عەلی داوا دەکەن کە بە قووڵی لە بنچینەی شێخانی تاڵەبانی بکۆڵێتەوە بەڵکو دەچنە سەر نەوەی ئیمام حوسێن.

ئەڵێت: لەبەر چی؟ ئەگەر بۆ ئەم دنیا بێت، لە سایەی خواوە لە دنیا

لە هیچمان کەم نییە و ئەگەریش بۆ ئەو دنیا بێت، ئەوە لە زانینی خوادایە.

کەواتا: شێخ ڕەزا کوڕی شێخ عەبدوڕەحمانی کوڕی شێخ ئەحمەدی تاڵەبانە کە کوڕی مەلا مەحموودی زەنگنەیە.

***

شێوەی ژیانی شێخ ڕەزا

تەکیەی تاڵەبانی لە کەرکووک

لە پێش دروستکردنی تەکیەی تاڵەبانی لە کەرکووک؛ لەسەر داوای خۆی، تەرمەکەی مەلا مەحموودی زەنگنە، کە باپیرە گەورەی شێخانی تاڵەبانییە، لە جێگەی مەرقەدی ئێستای بە خاک سپێرراوە. شێخ ئەحمەدی کوڕی، بۆ نوێژکردن، ژوورێک و هەیوانێک دروست ئەکات. ئەم تەکیەی ئێستای کەرکووک، لە پاش کۆچی شێخ ئەحمەدی تاڵەبان، شێخ عەبدوڕەحمانی کوڕی کە بووە بە پۆستنشین لە ساڵی ١٢٦٠ی کۆچیدا دروستی کردووە. ئەوەی شایانی سەرنجە، بۆ گەیاندنی ئاو بۆ تەکیە، بە هێزی بازووی دەروێشان، یەکێک لە زنجیرەکانی چیای زاگرۆس، بە نووکە قوڵنگ شەق دەکەن و لە ڕووباری (خاسە)وە ئاو دەگەیێننە حەوشی تەکیە.

یەکێک لە شاعیران، مێژووی دروستکردنی تەکیەی لەم شیعرە فارسییەدا داناوە و ئەڵێت:

تعالی الله چه مسجد قصر گلزار جنان است این
سروشانرا مطاف کعبهء کروبیان است این
جناب مرشد کل، قطب دوران کرده است انشا
مفیض خلق عالم مرجع اهل جهانست این
کمال آینش ز آن رخصت گرفت گفت تاریخش
مصلی معبد قطب و مطاف قدسیانست این (١٢٦٠)

ساڵی ١٢٨٥ دووبارە دەستێکی تریشیان بە تەکیەدا هێناوەتەوە. ئەم تەعمیرە لە سەردەمی شێخ عەلیی کوڕی شێخ عەبدوڕەحمان دەبێت کە شێخ ڕەزا بە شیعرێکی تورکی ئەڵێت:

خیـالی ترک ایدوب آلکدم بو تأریخی حقیقتدن
بهـشـتــه سلسـبـیلـه کـوثره طوبـایه بنزرسک

واتا: وازم له خەیاڵ هێنا و ئەم تاریخەم له ڕاستی وەرگرت
(له بەهەشت، سلسبیل، کەوثەر وطوبا دەکەویت)
بەپێی ئەمە ئەکاتە ١٢٨٥ھ

یارمـەتیی دەروێشان و دانیشتوانی شـاری کـەرکووک؛ ئەم ئەرکە قورسـەی بۆ شێخ عەبدوڕەحمان ئاسان کردووە و شێخ خۆی لەم بابەتەوە لە شیـعرێکی فارسیدا ئەڵێت:

گــەر بیـایی بە تەمـاشـاگـە ویرانەء مـا
بینی از نیست معمرّ شده کاشـانەء ما
همــه عـالم کلمـات انده بور مــعنیء هو
درس این است درین مکتب شـاهـانەء مـا

واتا:
ئەگەر بێی بۆ تەماشای وێرانەمان
دەبینی لە نەبوون ئاوەدان کراوە کاشانەمان
هەموو دنیا وشەی ئەوەیە کە مانای ناوی خوایە
ئەو دەرسەیە لە قوتابخانەی شاهانەمان

***

ژیانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی

شـێخ ڕەزا لە سـاڵی ١٢٥٣ی کـۆچیـدا لـە دێی (قـرخ)ی نزیکی شـارۆکـەی چەمچـەمـاڵ هـاتووەتە دنیـاوە. باوکی شـێخ عەبدوڕەحـمـان و دایکی صـافـیـە خاتوونە. لە سەرەتاوە خوێندنی لەلای شێخ عەبدوڕەحمانی باوکی و لە پاشان لەلای مـەلا محـەمـەدی بلاغ و مەلای دانا حـاجی مـەلا سـەعید زانیاری نەحـو و صــەرف و مــەنطیق و بـەدیع و بەیـان و فــیــقــهی خــوێندووە. لە پاشــان بۆ

تەواوکردنی ئەم زانیارییانە، دەچێتە شاری کۆیە و لە خزمەتی مەلای دانا مەلا ئەسعەدی جەلیزادە پایان بە خوێندن دێنێ.

شێخ ڕەزا جگە لە زمانی کوردی، شارەزاییەکی زۆری لە زمانی تورکی و فارسی و عەرەبیدا پەیدا کردووە بەم چوار زمانە شیعری زۆر نایابی وتووە. مامۆستای بەڕێز مەحموود شوکری ئالووسی ئەڵێت: "شیعرەکانی شێخ ڕەزا زۆربەیان بە زوبانی غەیرە عەرەبی، هەندێکی بە تورکی و هەندێکی بە فارسی و بە کوردین. ئەو بەگوێرەی ڕەواجی ئەو زوبانەی لەو شارەدا شیعر ئەڵێت. شیعرە عەرەبییەکانیشی بێگەردن و هیچ لەنگ نین، بگرە بە هەموو ئەو زوبانانە شاعیرە. ئەمە خاوەنی ئەدەب و فەصاحەت و بەیان دەیسەلمێنن." (کتێبە دەسنووسەکەی ئالووسی... کتێبخانەی مۆزەی بەغدا).

شێخ عەبدوڕەحمان هەر لە سەرەتاوە؛ شێخ عەلیی کوڕی بە بیر و زانستی ڕێبازی ئیسلامی و خواپەرستی، بۆ پۆستنشینی داهاتووی تەکیەی تاڵەبانی پەروەردە ئەکات، شێخ ڕەزایش، لە کاتی ژیانی باوکیدا؛ ئەوەندە بە تەنگی مایەی گوزەرانەوە نەبووە و بەو گوزەرانە دەروێشانەی کە باوکی بۆی ئامادە ئەکرد قایل و ملکەچ بوو. بەڵام هەر لە ماوەی ژیانی باوکیدا دەیویست لەو سنوورە تەسکەی ژیانی تەکیە و دەروێشی بێتە دەر و بچێتە جیهانێکی فراوانترەوە. هەر وا، یەکەم چوونی بۆ پایەتەختی دەوڵەتی عوسمانی، ئەستەمۆڵ. لە زەمانی شێخ عەبدوڕەحمانی باوکیدا بوو و لە گەڕانەوەیدا خەبەری مردنی دەزانێت. ئەوەی جێی سەرنجە، بەرهەمەکانی ئەم سەردەمەی شێخ ڕەزا، زۆربەی لە چوارچێوەی، بیری خواپەرستی و دەروێشیدا بوو. چونکە بارودۆخی ئەو سەردەمەی تەکیە و دەستەڵاتی شێخێکی خواپەرستی وەکو باوکی ڕێگەی ئەو جۆرە وشانەی نەدەدا کە لە پاش مردنی باوکی بەسەر زمانیدا دەهات. وەکو زانراوە، سەرەتای هونەری شیعری شێخ ڕەزا، بە زمانی فارسی لەسەر شێخ عەبدولقادری گەیلانی بووە.

لە پاش کۆچی دوایی باوکی، شێخ عەلیی برا گەورەی بووەتە پۆست نشینی تەکیە و لەبەرئەوەی مەلایەکی دانا و شێخێکی خواپەرست بووە بە

ڕاستی ئەو جێگەیەی پڕ کردووەتەوە و تەکیە؛ نەک تەنیا کۆڕی دەروێشان، بگرە زیارەتگەی مەلا و داناکانیش بوو.

ئیتر ئەو نازەی کە شێخ ڕەزا بەسەر باوکیدا دەیکرد نامێنێ و شێوەی ژیانیش دەگۆڕێت و شێخ ڕەزایش خۆی لە چەمەری دەروێشی ڕزگار ئەکات و دەکەوێتە ناو گێژەنکەی ژیانێکی فراوانترەوە. هەرچەنێک شێخ عەلی لە شێخ عەبدولڕەحمانی باوکی دەسڕۆیشتووتر بوو و ئازووقەی ماڵ و خەرجیی براکانی لە مل گرتووە، بەڵام ئەمە تەنیا ژیانێکی دەروێشانە مسۆگەر ئەکات و هیچی تر. ئەمەیش لەگەڵ دەروێش ڕەوشتێکی وەکو شێخ قادری برای پێی قایل بێت، هەموو داواکانی شێخ ڕەزای بۆ جێبەجێ ناکرێ و شێخ ڕەزایش نەدەگەڕایەوە دۆخی دەروێشیی جاران، لە شێخ عەلی دەتۆرێت و دەچێتە لای شێخ غەفووری مامی لە کۆیێ، بۆ ئەوەی هەندێ پارەی لێ وەرگرێت و بچێتە ئەستەموڵ.

شێخ غەفوور نایەوێت ڕەزای برازای لە وڵاتێکی غەریبی وەکو ئەستەموڵ سەرگەردان بێت و گفتی دەداتێ کە کچی خۆی لێ مارە بکات و لە تەکیەی کۆیێ جێگەیەکی ڕێزداری بداتێ. بەڵام شێخ ڕەزا نەیدەویست دووبارە بگەڕێتەوە ژیانی تەکیە و دەروێشی، لە مامی دەکەوێتە گلەیی و لە پاشان هێرشبردنە سەری و کە باسی ئەو ڕووداوە ئەکات ئەڵێت:

ئەو ڕۆژە کە تۆرام و لە کەرکووک سەفەرم کرد
مانەندی عەقارب لە ئەقارب حەزەرم کرد
گەردوون سینگی گردم و هێنامیە کۆیێ
میوانی لە کن مامە غەفووری لە جەرم کرد
خواستم کە بڕۆم بۆ سەفەری ڕۆم بە سیاحەت
نەیهێشت و دوو سەد ئەهلی عەمامەی لە سەرم کرد
دانیشێ، نەچێ، من کچی خۆم مارە دەکەم لێی
ئەو طالبی دنیایە ئەوا موعتەبەرم کرد

ئەم ژیانەیشی بەدڵ نابێت و سەفەری ئەستەموڵیشی سەر ناگرێت، لەوە پەشیمان دەبێتەوە کە لەگەڵ شێخ عەلیی کاکی تێکی داوە و ئەڵێت:

صەد دەفعە وتم وەختێ کە دیم نەخوەتی قەلبی
یارەب کە لەگەڵ شێخ عەلی بۆچی شەرم کرد
هەر دەچمەوە لای گەرچی بڵێ هاتەوە دیسان
ئەو خوێڕی بێکارە کە من لێرە دەرم کرد

بەڵام واز لە سەفەری ئەستەموڵ نایێنێ، چونکە لە کاتی ژیانی باوکیدا سەفەرێکی ئەوێی کردبوو و لە گەڕانەوەدا خەبەری مردنی باوکی بیست. دووبارە بەهەر جۆرێک بێت دەڕواتەوە ئەستەموڵ. لەوێ لەگەڵ گەلێک لە ئەدیب و ڕۆشنبیران و پیاوە سیاسییەکانی کورد و تورک ناسیاوی پەیدا ئەکات و لە کاروباری سیاسیی دنیا و دەوڵەتی عوسمانی شارەزا دەبێت، وەکو لەم شیعرە فارسییە باسی ڕووداوەکانی ئەو سەردەمەی ئەوروپا ئەکات:

به بزم عشق مگرجز حديث مهر و وفا
مرا بكار نيايد قران (ناپليون)
مرا از ان چه كه فيروز گشت (بسمارك)
مرا ازان چه كه پامال گشت (ماكماهون)

واتا:

لە بەزمی دڵداریدا لە ڕاز و نیازی (میهر و وەفا) بەولاوە هیچ بەدەردی من نایەت
قڕانی (ناپلیۆن) هیچ بە کەڵکی من نایەت
من لەوەم چی کە (بسمارک) سەرکەوت؛
من لەوەم چی کە (ماکماهۆن) لە ژێر پێدا سوایەوە؟!.

لە ئەستەموڵ، میللەت لە سوڵتان عەبدولحەمید کەوتبووە تەقەوە و داوای مافی دیموکراسی و دانانی یاسای بنەڕەتی (قانونی أساسی) دەکرد. شێخ ڕەزایش لە دژی سوڵتان لایەنگیری میللەتی دەکرد، بەڵام لە ئیتیحادییەکانیش بەداخ بوو. بە سوڵتان ئەڵێت:

دوشمنه قارشی کدی، میللەتە قارشی اصلان
لعنه الله على حضره هذا السلطان

واتا:
بەرامبەر دوژمن پشیلە و بەرامبەر میللەت شێرە
لەعنەتی خوا لە حەزرەتی ئەم سوڵتانە بێت

لە پاش ئەوەی سوڵتان بە ناچاری ملکەچ دەبێت و قانوونی ئەساسی دادەنێت، خەڵقی وا دەزانن تەنیا ئەم یاسایە چارەسەری هەموو گیروگرفتی وڵات ئەکات. بەڵام ئەم هەلە (ئیتیحادی)یەکان دەیقۆزنەوە و لە ڕەگەزپەرستیدا لە جاران خراپتر دەبێت و ئەوان وڵات دەبەنە ڕێوە. شێخ ڕەزا ناڕەزایی دەردەبڕێت و ئەڵێت:

ملکک اصلاحنه بر میتی ایتمش مامور
آفرین قوەء ادراکنه باب عالی

واتا:
بۆ چارەسەرکردنی وڵات مردووێکی کردووەتە مەئموور
ئافەرین بۆ هێزی هەستت ئەی (بابی عالی)

لە پاش دانانی یاسای بنەڕەتی (قانون أساسی) بارودۆخی وڵات خراپتر بوو ئیتیحادییەکان ئەو هەلەیان بۆ خۆیان قۆزتەوە و ژیانی میللەتانی تر خراپتر بوو. شێخ ڕەزا ئەڵێت:

بیچارە عدالت کە ییقمشدی بناسی
بردن ایچنە سیچدی بو قانون أساسی

واتا:
بێچارە عەدالەت کە بناغەی ڕووخا بوو
بەجارێک ئەم قانوون ئەساسییە گووی تێ کرد

ژیانی کۆمەڵایەتیی تەکیە و گەڕەکی بەرتەکیە؛ پەروەردەیەکی تایبەتی شێخ ڕەزای کردبوو. لە سەرووی تەکیەوە، لە دیوەخانی شێخ عەلیی کاکی، مەلا و داناکانی کوردستان و پیاوە ناسراوەکانی ئاینی کۆڕیان دەبەست و باسی زانستی ئیسلامی دەکرا و لەلایەکی تریشەوە کۆڕی دەروێشان دەبەسترا و لەسەر دەنگی تەپڵ و دەف گۆرانیی خواپەرستی و خۆشەویستیی پیرانی تەریقەت دەوترا. لە سووچێکی تریشەوە شێخ قادری برای، لەبەر دەستکورتیی خۆی خزاندبووە ژوورێکی تاریکەوە، بەڵام بەو بیرە ڕۆشنەی هەموو تاریکیی ژیانی داماڵیبوو و تەنیا گلەیی حاڵی خۆی و سکاڵای دڵی لەگەڵ خوایدا بەنهێنی دەکرد کە لە شیعرێکی تورکیدا ئەڵێت:

بنای عیشمی قهریله ویران ایلین معمار

أمیدم وار که دستی لطفیله معمور ایدر برگون

واتا:

ئەو وەستایەی کە لە کاتی تووڕەییدا خانەی ژیانمی وێران کردووە

هیوادارم کە ڕۆژێک بە دەستی بەخشندەی ئاوەدانی بکاتەوە

شێخ قادر، عیزەتی نەفسی زۆر گەورە بوو، هەرچەنێک شێخ عەلی درێغیی هیچی لێ نەدەکرد، بەڵام لە ژیانی دەروێشی بەولاوە چی ئەکات، شێخ قادر بەوەش شوکرانەی خوای دەکرد.

نەکسب مال ایچون سعی و نە جاهە رغبتم واردر

قناعت چوق یشاسون سایەسندە ڕاحەتم واردر

واتا:

نە بۆ سامان کۆکردنەوە تێ دەکۆشم و نە بۆ جاە مەیلم هەیە

هەر بژی قەناعەت لە سایەیدا ئاسوودەییم هەیە.

شێخ ڕەزا وەکو شێخ قادر نەبوو. بەشداریی لە سامانی برا و مامەکانی بەمافێکی ڕەوای خۆی و کەموکورتی لە چاوی ئەوانی دەزانی وەکو ئەڵێت:

بێگانە هەموو صاحیبی جاە و جەبەرووتن
بێچارە برای شێخ عەلی موفلیس و ڕووتن

شێخ عەلی دێی "قرخ" و "تاڵەبان" کە لە شێخ عەبدورەحمانی باوکیانەوە بۆیان مابووەوە، بۆ شێخ ڕەزای تەرخان کردبوو. هەر لە پایزیشەوە هەموو ئازووقەی وشکەی زستانی بۆ برا و برازاکانی دەنارد و نان و چێشتی ئێوارانیان لە مەنجەڵی خۆیەوە بۆیان دەچوو. بەڵام ژیان برێتی نەبوو لەمە و شێخ ڕەزایش بەمە قایل نەدەبوو و شێوەی ژیانیش لە چوارچێوەی قەناعەتی دەروێشی چووبووە دەرێ.

دیوەخانی شێخ ڕەزا برێتی بوو لە ژوور و هەیوانێک لە نزیکی دووەم دەرگەی تەکیە کە دەینوارییە ماڵی خۆی لە گەڕەکی بەرتەکیە. هەموو دیوارەکانی بە نووکە قەڵەم بە شیعری شێخ ڕەش کرابوو، یا شێخ خۆی و یا کەسانی تر، بۆ ئەوەی لە بیریان نەچێت، لێرەدا تۆماریان دەکرد. بەڵام بەداخەوە، نەشێخ ڕەزا خۆی و نەیش کەسی تر بیری لەوە نەدەکردەوە ئەو شیعرانە کۆ کاتەوە و تۆماری بکات و زۆری فەوتا، شێخ ڕەزا دەیوت: "دیوانی من لە سینەی صەدان کەسدا تۆمار کراوە" بەڵام ئەو صەدانە زۆربەیان لە ژێر خاکدان.

گەلێک لە پیاوانی هاودەمی، لە گەڕەکی بەرتەکیە و ناوشار لەم دیوەخانەدا لە شێخ ڕەزا گرد دەبوونەوە و زۆربەی کاتیان بە شەڕەشیعر و نوکتەبازی ڕادەبوارد.

دانیشتوانی گەڕەکی بەرتەکیە، لە ڕەسەندا هەموو کوردن، بەڵام هەریەکە لە هەرێمێکی کوردستانەوە هاتوون. وەکو : قالە تەنیایی، ئەمین سووورداشی، ئەمینە ڕووتی زەنگنە، محەمەد ئەفەندی خەلیفە، سلێمان چاووش، سالەی چەرمەڕەق، ئەحمەد مەلاژن، تۆفیقی بیلال، سەید ئەمین هەپلوس، سەعە بەشیر، سەعەی حەمە ورێز، فەقێی ئەولآ چاووش، حەمەی وەستا فەتاح، بلە منگن، ئەحەی سۆفی عەزە دەم بۆر، وەستا عەبدوڵای کەوش دوور، خەلیفە ئەحمەد... هتد.

ئەم هەمــە چیـزەیە، وەکـو یەک فـامـیلیـا و یەک ئێڵ لە دەوری شـێـخـانی تاڵەبانی کۆ بووبوونەوە و ژیانیان دەبردە سەر.

کوڕەکانی شێخ عەلی، هەریەکە لە حەوشی تەکیە دیوەخانێکی تایبەتی بۆ خۆی دانابوو. شێخ محەمەد عەلی؛ مێوانداریی عەشایر و نان و خوانی لە مل گـرتبـوو، خـەلقـێکی زۆری لێ کـۆ دەبووەوە و ئێـوارانیش، بۆ ئەوەی لاوانی بەرتەکیە لە ناو شاردا تووشی گێچەڵ و فێری ڕەوشتی خراپ نەبن، شەوان بەیاریی (سینی و زەرف) و گـاڵتـەوگـەپ ڕایان دەبوارد و لەبەرئەوەی شـێخ ڕەزایان لەو گاڵتەوگەپە بەشدار نەدەکرد ڕقی هەڵدەسا و هەجووی دەکردن.

شـێخ مـحـەمـەد ڕەئووفـیش دەسـتـەیەکی لاوی ئازا و چاپووکی لەخـۆ کـۆ کردبوو دەستەڵاتی بەسەر شاردا کێشابوو.

ئەڵێن؛ لە سـەردەمی عوسـمـانی، شێخ رەئووف دەیویست ببێتـە سـەرۆکی شـارەوانیی کـەرکووک، بەڵام موتەسـەڕیفی تورک عـەونوڵا (عون الله) دەیەوێت تورکمانێکی هاوزمانی خۆی بکات و لە ئەنجامی تەقەلای ئەودا تورکمانەکە دەکرێتە سەرەک شارەوانی. شێخ ڕەئووف ئەمەی پێ ناخۆش دەبێت و چوار لاوی چەکدار لەگەڵ خـۆی دەبات و سـەرەک شـارەوانی دەرئەکات و خـۆی لە جێی دادەنیشێت. کابرا دەچێتە لای موتەسـەڕیف و بۆی دەگێڕێتەوە. ئەویش سـەرۆک ژاندارم لەگـەڵ خـۆی دەبات، تەماشـا ئەکا شـێخ ڕەئووف لە جێگەی سەرۆک دانیشتووە. هەر لە دەرگەوە بە تورکی دەپرسێت: "شـێخ محـەمەد ڕەئووف کێ تووی کـردە سـەرەک شـارەوانی؟". شـێخ ڕەئووف دەست بۆ دەمـانـچـەکـەی پشـتی دەبات و ئەڵێت: "پاشـام ئەمـە منی کـردە سـەرەک شـارەوانی"... "پەکی... پەکی..." ئەڵێت و دەگـەڕێتـەوە سـەرای حکوومـەت و برووسکەیەک دەنێرێت بۆ والیی مـووصل داوا ئەکـات شـێخ ڕەئووف بکرێتـە سـەرۆک شـارەوانی و ئەڵێت: "ئێـمـە یەکـێکمـان پێـویسـتـە ئەو حکوومـەت بپارێزێت نەک حکوومـەت ئەو بپارێزێت". شـێخ ڕەئووف دەکـرێتـە سـەرەک شارەوانیی کـەرکووک و لە پاش ئەویش شـێخ حـەبیبی برای و لە پاش شـێخ حەبیبیش شێخ فاضلی ئامۆزای سەرەک شارەوانیی کەرکووکیان کردووە.

ژیانی بەرتەکیەیش بریتی بوو لە چەند مانگێکی کار و کەسابەت، ئەوەی لە کاتی مەرِبرِینەوەدا "کارگەیی"ی دەکرد و هەندێکیشیان ساڵی چەند کاروانێکی تووتنی قاچاغیان دەهێنا بۆ جگەرەفرۆشەکانی ناوشار و هەندێکیش لە بازارِی کۆنەفرۆشان «قاریلر بازاری = بازارِی پتوپیرێژن» دووکانی کۆنەفرۆشییان هەبوو، بەمانە ئازووقەی زستانیان ئامادە دەکرد و ئیتر بە درێژیی ساڵ کارێکی وایان نەبوو، لەم دیوەخانانە رِایان دەبوارد.

شێخ رِەزا دەوری هەرزەکاریی لە نێوان ئەم جۆرە ژیانە کۆمەڵایەتییەدا رِابوارد. لەلایەکەوە زیکر و خواپەرستیی دەروێشان و لەلایەکی تریشەوە کۆرِی مەلا و رِۆشنبیران و پیاوماقووڵانی شار و سەرۆک ئێلان و هەروا مەجلیسی گاڵتەوگەپ، ئیتر زیرەک ئەوەیە ئەم هەموو دژایەتییە و بیری چەشن چەشنانە بقۆزێتەوە، تەنیا بلیمەتیی شێخ رِەزا ئەم هەموو بیرورِایانەی هەڵقۆزتبوو و بووبووە ئینسکلۆپیدیای بیرورِای تەصەوف و دەروێشیی خواپەرستی و رۆشنبیری و ئەدەب و شیعر و گاڵتەوگەپ، لەملاوە؛ لە سنە و سابلاغ و کرمانشاوە و لەولاوە تاکو ئەستەموولْ و لە باشووریشەوە تاکو بەغدا، زیرەکی و بلیمەتی، وەکو "هۆشووچن" گولْ گولْ دەیچنییەوە و "سوواڵە"یەکی هەمەرِەنگی لێ دەهۆنییەوە. هەموو کەسێک ئەم ژیانەی دەدیت، بەڵام وەکو کوردەواری ئەڵێت: "هەموو چەکمە زەردێک هەمزە ئاغا نییە".

شێخ عەبدولرِەحمان، هەر لە سەرەتای پۆستنشینییەوە، براکانی بۆ رِێگە پێشاندان بە رِێبازی تاڵەبانیی قادری، بە هەرێمەکانی کوردستاندا بڵاو کردبووەوە. شێخ غەفوور بۆ کۆیێ و شێخ عەزیز بۆ ناوچەی (گل) و شێخ محەمەد صالح و شێخ عەبدولکەریم بۆ بادەوا و ساڵەیی و شێخ محەمەد عارف بۆ ناوچەی سیروان و شێخ محیەدین بۆ سەرتاب و جاحیلر... هتد. ئەمانە تاڵەبانیان لە فامیلیایەکی بچووکی ئاینپەرستەوە کردە ئێلێکی گەورەی دەستەڵاتدار. ئەم ئێلە کەوتە شەرِوشۆرِ و پەلاماردانی ئێلانی تر و هەرێمێکی زۆریان داگیر کرد. شێخ رِەزایش دەبوایێ، بە هەق و ناهەق پارێزگاری لە ئێلی خۆی و دژی ئێلانی تری بوەستێ و ژیان و گوزەرانیشی کەوتبووە سەر

ئەوە. وەکو ئەڵێت:

جائیزەم مەطلووبە ئەم مەدحەم بە خۆڕایی نییە
هورتمانیش بێ (ڕەزام) گەر هیچ نەنێرن یاسەتتار

ئیتر نە شێخ عەلیی کاکی بەم هەموو دانایی و دڵ گەورەیی و نەیش خزمانی و دۆستانی و هەتا سوڵتانی عوسمانی، سوڵتانێکی بەزەبر و زۆری وەکو عەبدولحەمیدیش لە زمانی ڕزگار نەدەبوون کە بە سوڵتان ئەڵێت:

کاشی یک روزم بما بین همایون رەدهند
تا (حمید خان) را بگویم: ای (حمیر المؤمنین)
بعثت تو برخلاف بعثت پیغمبر است
(انت ما ارسلت الا زحمه للعالمین)

واتا:

خۆزگە تاقە ڕۆژێکم ڕێ دەدەن بە مابین هەمایونی
تا بە حەمید خان بڵێم ئەی گوێدرێژی موسڵمانان
ناردنی تۆ بە پێچەوانەی ناردنی پێغەمبەرە
تۆ بۆ ئازاری خەڵق نەبێ بۆ هیچی تر نەنێرراوی

چونکە سوڵتان خۆی بە "أمیر المؤمنین" ناو دەبرد و وای جاڕ دابوو کە خەلافەتی ئیسلامی بۆ ئەو ماوەتەوە و لە جێی پێغەمبەر دانیشتووە.

لەم هەجووەی سوڵتان شێخ ڕەزا ڕادەکێشرێت بۆ بەرپرسیاری و لە گەڕانەوەیدا پرسیاری ئەنجامی لێ دەکەن. ئەڵێت "لەت"ێکیان پێوە نام، "ڕەزا" بووم، بووم بە "ڕەزالەت".

لەم سەفەرانەی ئەستەمووڵ و بەغدا، شێخ ڕەزا پێوەندی و دۆستایەتیی لەگەڵ گەلێک لە ئەدیب و شاعیر و ڕۆشنبیرانی کورد و تورک و عەرەب پەیدا ئەکات، لەوانە شاعیری تورکی بەناوبانگ نامیق کەمال. کە دەچێتە لای نایناسێت و بەفیزێکەوە دەست درێژ ئەکات و ئەڵێت: "بن کەمالم = من کەمالم" شێخ ڕەزایش: "بندە فحولی اهلی کەمالم". نامیق کەمال دەیناسێت و

گورج " شێخ ڕەزا سکز... بیورکز... بیورکز" پێشوازیی لێ ئەکات. ژیانی شێخ ڕەزا لەگەڵ ئەوەشدا چاکترین و فراوانترین بەرهەمی ئەدەبی هەبوو، وەکو گەردەلوولی گەرمیان تووشی هەرچی دەبوو لەگەڵ خۆیدا دەیپێچایەوە. لەلایەکەوە

من سنیم نامم ڕەزا - کلب امام مرتضی

درویش عبدالقادرم - راهم به مولا میرود

واتا:

من سونیم ناوم ڕەزایە- سەگی ئیمامی مورتەزام

دەروێشی عەبدولقادرم- ڕێگەم بەرەو خوا ئەچێ

لەلایەکی تریەوە:

نەقیبک نقبنه گیرمش هەزران کیر افغانی

گوتی وارسه دیانسون نسل پاک غوث گیلانی

واتا:

هەزاران کێری ئەفغانی چووەتە کونی نەقیبەوە

گەر قنگی هەیە بەربگرێت نەوەی پاکی غەوثی (غەوسی) گەیلانی

و لەگەڵ ئەو هەموو پێوەندییەی کە فامیلیای تاڵەبانی لەگەڵ فامیلیای کاک ئەحمەدی شێخدا هەیبوو شێخ ڕەزا بە هەموو ڕێزێکەوە:

مەربووطە حەیاتم بە سولەیمانی و خاکی

خۆزگەم بە صەگی قاپییەکەی ئەحمەدی کاکی

کەچی لە پاش کوشتنی صەمەدی تاڵەبانی و لە تۆڵەیدا کوشتنی شێخ حوسێنی قەرەچێوار و لەشکر ئارایی بەرزنجە و تاڵەبانی، شێخ ڕەزا لەسەر چۆک بۆیان دەچێتە سەنگەرەوە و هەجووی وایان ئەکات کە موو لە جێی سەوز نەبێت.

وە نەبێ هونەری شێخ ڕەزا تەنیا لە مەدح و هەجوودا بێت، لە سیاسەتی

ولآتدا شارەزا و لایەنگیریی میران و میرنشینانی کوردستان و نەقدی ڕژێمی سەڵتەنەتی عوسمانی و هێرشبردنە سەر حکوومەت و دەیدیت زۆر هەبوون لە سایەی سوڵتانەوە سامان و جاهیان پەیدا دەکرد، بەڵام زۆربەیان کەللەبۆشن، دەیوت:

عـالـه عـام اولدیغندن التـفـات پادشـاه

خـر دەخی بر آد قـزاندی سـایەء شـاهانەدن

واتا:

لەبەرئەوەی ئیلتیفاتی پادشاه هەموو سووچێکی گرتووەتەوە، کەریش، لە سایەی شاهانەیەوە ناوێکی دەس کەوتووە.

ئەوەی جێی سەرنجە، شێخ ڕەزا لە هەجوودا، خوو و ڕەوشتێک نانێتە یەکێکەوە کە ئەوەی تێدا بێت. بە پیاوی ناپەسند ناڵێت ناپەسند، ئەگەر وابێت سەرنجی خەڵقی ڕاناکێشێت و هەجووکراوەکەیش پێی تووڕە نابێت.

ڕۆژێک شێخ عەلیی کاکی لێی تووڕە دەبێت و ئەڵێت: "ڕەزا، ئەمە چییە کەس ما هەجووی نەکەیت و لێمانی نەتۆرێنی؟" ئەڵێت: "بەڵێ... ئەوانەی هەجوو هەڵناگرن، خوا و پێغەمبەر و ئیمامی عەلی و شێخی گەیلانی، هەجووی ئەمانەم نەکردووە". لەبەر ئەوە دڵنیام ئەو ئێل و کەسە بەڕێزانەی کە ناویان بەخراپە لە شیعرەکانی شێخ ڕەزادا دێت، هیچ دڵگیر نابن و تەنیا لە سووچی هونەرمەندییەوە تەماشای شێخ دەکەن. خوا لێخۆشبوو فەتاح ئاغای کاکەیی زۆر جار کۆی لە شیعرەکانی شێخ ڕەزا کە بەسەر ئێلی کاکەییدا هەڵی داوە دەگرت و قاقا پێ دەکەنی. هیچ گومانی نییە، نەوەی ئەو کەسانەی کە شێخ ڕەزا هەجوویانی کردووە، لە پێش ئەوانی تر دیوانەکەی دەقۆزنەوە.

***

پلەی سێیەمی ژیانی ئەدەبیی شێخ ڕەزا لە بەغدا بوو. شێخ عەلی بەهەموو توانایەکییەوە تەقەلای ئەوەی دەدا دڵی خەڵق ڕاکێشێتە لای خۆی، کەچی شێخ ڕەزا بەو هەجووانە خەڵقی دەتۆران. ڕۆژێک حاجی عەلی قەردار دێتە

لای شێخ عەلی و ئەڵێت: "من پیاوێکی حاجی و دیندار و موخلیصی تەکیەی تاڵەبانیم، کەچی شێخ ڕەزا لە شیعرێکدا منی هانیوەتە ڕیزی میناس گاور، ئەمە چۆن خوا قەبووڵ ئەکا!" شێخ عەلی زۆری پێ ناخۆش دەبێت و دەنێرێتە دووی شێخ ڕەزا و هەر لە دەرگەکەوە: "ڕەزا... ئێمە تەقەلا ئەدەین دڵی دوو موسڵمان ڕاکێشین کەچی تۆ بەدوو قسەی هیچ و پووچ لێمانی دەتۆرێنیت... چۆن موسڵمانێکی حاجیی وەکو حاجی عەلی دەبەیتە ڕیزی میناس گاور؟" شێخ ڕەزا ئەڵێت: "نازانم من لەدەس کێ سەری خۆم هەڵگرم... بەیانی زوو میناسیش دەرگەی لێم گرتووە و ئەڵێت؛ من هەرچەنێک گاورم بەڵام پیاوێکی بە ویجدانم، خوا چۆن هەڵئەگرێت من دەبەیتە ڕیزی حاجی عەلی".

ئیتر شێخ عەلی بیری لەوە دەکردەوە کە شێخ ڕەزا لەم گێژەنگەیە دەربێنێ و بیگەڕێنێتەوە سەر دۆخی دەوری دەروێشیی شێخ عەبدولڕەحمانی باوکیان، لەبەر ئەوە تەکیەی تاڵەبانیی بەغدای پێ سپارد و کردییە شێخی ئەوێ و لە ساڵی (١٣١٨ھ) وەکو "طبيب رغماً عنة" هاتە بەغدا و لە تەکیەی تاڵەبانی لە گەڕەکی مەیدان جێنشین بوو.

لە بەغدا ئاشناییی لەگەڵ گەلێک لە پیاوە ناسراوەکان و ئەدیب و شاعیری کورد و عەرەب پەیدا کرد. لەوانە حەمدی بەگی بابان و سەلیم بەگی بابان و مفتی زەهاوی و شاعیری ناسراو جەمیل صدقی زەهاوی و سەید مەحموودی گەیلانی و ئیبراهیم پاچەچی و عیسا ئەفەندی جەمیل زادە... هتد.

دەگێڕنەوە، شێخ ڕەزا ڕۆژێک لە بەغدا لەگەڵ سەید مەحموودی نەقیبی گەیلانی یاریی شەطرەنج دەکەن. بە دەستێکی شەطرەنج و بەو دەستیشیەوە تەسبیح، ویرد و دوعا دەخوێنێ. لە ناکاو هاوار ئەکات و ئەڵێت: "قتلته ورب الكعبة" سەید مەحموود وا دەزانێت شای شەترەنجی کوشت و ئەڵێت: "وين... وين قتلته؟".. ئەڵێت: "ئەمە نا.. مفتی زەهاوی" و هەجووەکەی مفتیی بۆ ئەڵێت و بە عەرەبی تێی دەگەیێنێ. سەید مەحموود ئەڵێت: ئەمە چۆن بلیمەتێکە، بەدەستێک شەطرەنج و بەدەستێک تەسبیح، بەلێو ویرد و دوعا و بەبیر شیعر ڕێک دەخات!!

پێویسته ئەوەیش بڵێین شێخ ڕەزا، له حەقیقەتدا ئەو شێخ ڕەزایە نییە کە له شیعرەکاندا خۆی بە گەلێک ڕەوشتی ناپەسند ئیتهمام ئەکات کە بە تەواوەتی لەو رەوشتانەوە دوور بوو، بۆ نموونە، لە دەوری عوسمانیدا کە دەوڵەت سەری بۆ گەلێک لە داواکانی دەوڵەتە ئیستیعمارییەکانی ئەورووپا شۆڕ کردبوو، هەتا بێگانە بەپێی یاسای عوسمانی تاوانبار نەدەکرا، بگرە بەپێی یاسایەک کە "قانونی اغیار"یان پێ دەوت، شێخ ڕەزا دەیەوێت گاڵتە بەو یاسایە بکات. لە ستایشی ئەحمەد پاشای باباندا، توهمەتی کوڕە بولغارەکە بۆ خۆی دروست ئەکات و داوای پارە لە ئەحمەد پاشا ئەکات کە بەپێی (قانونی اغیار) پارەی کوڕە بولغارەکە بدات. هیچ گومانی نییە ئەمە بێ ئەسڵ و فەسڵە. ئەیەوێت بڵێت کوڕێکی بولغاری حیزیش بەپێی یاسایەکی تایبەتی مافی هەیە. وەکو «الشعراء یقولون مالایفعلون».

گەلێک لە شاعیرانی کوردستان دانیان بە وەستایی شێخ ڕەزا لە مەیدانی شیعری غەزەلدا ناوە، یەکێک لەوانە مەلا محەمەد کەریمی قازیی سەقزییە (١٨٤٨-١٩١٠) لەدایک بووە، کە نازناوی "کەوثەر"ە. ئەمەیش دەقی نامەکەیە کە لە مامۆستای کورد لە فارسییەوە کراوەتە کوردی:

"بۆ خزمەتی جەنابی زمانپاراوترینی شاعیران شێخ ڕەزا بە سەرگەردی وجوودی بەختەوەرت بم".

دوای پێشکێشکردنی ئارەزوومەندیی بێ بڕانەوە، لە بیری درەوشاوەی ئێوەی پایە بەرزدا ئاشکرا بێ و نادیار نەمێنێتەوە. لەو ڕۆژەوە ئەم کەمینەیە توانای ئەوەی بووە مرواریی شایستەی شیعرەکانت و وتەی تەڕ و تازەی گەوهەری بیری دەست بۆ نەبراوی ئێوەی بەڕێز (خوا تەمەنتان درێژ بکات)، لە صەدەف دەرهێنین و لە گوێکەی دڵدا بیکاتە گوارە و لە لاپەڕەی دڵەی خەمیندا ببنە مایەی سەردانەواندن و بەخشین و لە کۆشکی باخی بیری کەم و کورتیدا ببنە حوور و غیلمانی بەهەشت و خزمەتگوزارانی سەردارانی تاجدار سەرومڕی ساڵ و مانگ و سەعات و ڕۆژ و شەو، ئارەزووی ئەم چاوە فرمێسکاوییە، دیتنی ڕوخساری ئەو زاتە داوێن پاکەیە دڵخوازی ئەم

ستەمدیدەیەی ڕۆژگار، بۆ هەمیشە خوێندنەوەی شیعری ئەو پیرۆزو تازەیە، کە بە زمان و گیان و، دیار و نادیار، لە پێشگەی یەزدانی پەروەردگار، لە سینەی پڕ بڵێسەدا مایەی هێوربوونی کڵپەی ئاگری دووری و هاوڕاز و هاوخەمینە. بەڵێ لەم ماوەیەدا ئەوەی توانای لە ئەستۆگرتنی باسی ژانی دووری و باری ئاوات و تاسەی ئەم کەمینەیەی لەباردا بوو، لە پاڵەوانی دەوران برای میهرەبان مەلا عەبدوڵا زیاتر بە چاک نەزانرا، بۆیە هەلی لەدەست نەدا و بەناردنی ئەم کورتە ئاواتنامەیە، کەوتە پەلە و بەکلیلی دەروازەی خستنە ڕووی سکاڵا و پوختەی ئەو ڕازەوە، قفڵی سندووقی ئاواتی مێژینەی خۆی کردەوە و بۆی سێ غەزەلی لە پاڵاوتەی بیری خۆی داڕشت و چنی.

سازم مگر سیاهی چشمان خود مداد
تا در لباس نامه ببینم جمال دوست

واتا:

مەگەر ڕەشێنەی چاوی خۆم بکەم بە مەرەکەب
تا جوانیی دۆست لە بەرگی نامەدا ببینم

هەرچەندە پێشکێشکردنی ئەم غەزەلانە و ناردنی ئەم دیارییانە بۆ مەڵبەند و هەرێمگەلی دەوڵەتی عوسمانی وەک ناردنی وردە (زیر)ە و (شاڵ)ە بۆ (کرمانی)یان وەک لافی خەتخۆشییە لای هونەرمەندی (ئەسفەهانی)، بەتایبەتیش بۆ وڵاتی کەرکووک و کە بەبوونی تەشریفی موبارەکی ئێوە (خوا دەوامی گەورەییتان بدات)، وەک زێڕی قاڵبی کە میعیاری بێبەرەوە، کە شایستەی بەکارهێنانی نەبێ، بەڵام ڕەنگە لە کاتی ناوبردنی ئەم کەمینەیەدا بێتە مایەی یادگار و لە کاتی خوێندنەوەشدا ببێتە مایەی یادکردنەوە بەگوێرەی ئایەتی «لایکلف الله نفساً الا وسعها» بۆیە ناردمە خزمەتتان، چونکە وەکو وتوویانە:

طاعت ار هیچ نباشد گنهی باید کرد
در دل دوست بهر حیله رهی باید کرد

واتا:

ئەگەر هیچ تاعەتێکی خوات نەبێ، ئەبێ گوناهێ بکەی
چونکە مرۆ ئەبێ هەر چۆن بووە ڕێیەک بکاتەوە بۆ ناو دڵی دۆست

منیش بەناردنی ئەم شیعرە نارێکانە، ڕێگەی دۆستایەتیم لە دڵی ئێوەدا کردووەتەوە، جەنابیشتان بەوپەڕی سۆز و ویژدانی خواپێداویی خۆتانەوە، لە کاڵ و کرچیی بەیتەکان و کەموکووڕیی پایەکانی چاوپۆشی و پەسندی چەشی گەوهەرباری بفەرموون، داخواز و تکاکاریشم چەند لاپەڕەیەک لە مرواریی شیعری خۆتان کە لە بەردەستدان و ئامادەن، لە هەر بابەتێک بن، چ لە بابەت ستایشی خوا و چ پێداهەڵدان و چ قەسیدە و چ لاقرتێ و توانج و داشۆرین و داواکاریان ئێجگار زۆرە، بەتایبەتی لای ئەم کەمینەیە وەک گۆگردی سوور وایە. بەناوی دیاری و خەڵاتەوە کە لای چاو و دڵڕووناکان دیارییەکی بێ هاوتایە و لەگەڵ وەڵامنامەکەدا، بە مەلا عەبدوڵادا بۆمی ڕەوانە بفەرموون، تا بۆ بڵاوکردنەوەی و برەوپێدانیان کەسانێکی زۆر لە وێژەی ئێوەی بەڕێز و دەستڕەنگینتان ئاگەدار بکەمەوە چونکە خۆت واتەنی «حەیفە بڕزێ تیغی مجەوهەر لە غیلافا».

لە کۆتاییدا خوا تەمەنتان درێژ بکات و هەمیشەش چاوەڕوانی مژدەی سەلامەتی و فەرمانتانم.

بدون سابقە ابلاغ گفتە اند خطا است
ولی بسوی هنرمند و اهل فضل روا است
سوال کردم ازین نکتە از وزیر خود
جواب داد کە اری جناب شیخ رضا است

واتا:

وتوویانە ڕاگەیاندن بێ ئەوەی پێشینەیێ لە نێواندا هەبێ، هەڵەیە
بەڵام لای مرۆی هونەرمەند و خاوەن فەزڵ ڕەوایە
لەم بارەوە لە ڕاوێژ پێکراوی خۆمم پرسی

وەڵامی دایەوە، وتی: بەڵێ جەنابی شێخ ڕەزایە
(ی: بەڵێ، جەنابی شێخ ڕازییە)

ئێمە ئەو غەزەلانەی مەلا محەمەدی کەریمی قازی کە لە بنەماڵەی شێخ ئیسلامی سەقزە دەسمان نەکەوتووە بەڵام بەپێی ئەوەی ئەم کاغەزەی سەرەوەی ناردووە بۆ کەرکووک، دەبێت لەپێش چوونی شێخ ڕەزا بۆ پێشەوایی تەکیەی تاڵەبانی لە بەغدا کە لە ساڵی ١٣١٨ کۆچیدا بووە، بووێت. مەلا محەمەد زۆر بەترس و لەرزەوە شیعرەکانی پێشکێشی شێخ ڕەزا ئەکات، ڕەنگیشە ئەو شیعرەی شێخ ڕەزای دیبێت کە بۆ عەبدولا پاشای رەواندزی ناردبوو ئەڵێت:

شاعیری گنده طبع همچو جعل
شعر او چون شعور او مختل

واتا:
شاعیرێکی تەبیعەت وەک قالۆنچە بۆگەن
ئەبێ شیعریشی، وەک هەست و شوعووری، شێواو بێ

***

شێخ ڕەزا و شاری کەرکووک

شێخ ڕەزا ڕۆڵەی شاری کەرکووکە، ژیانی منداڵی و هەرزەکاریی لە کەرکووک ڕابواردووە و هەر لە کەرکووکیش بەهرەی هونەرمەندیی وەرگرتووە. کەرکووک گۆڕستانی باو وباپیریەتی، خۆی و خێزانی زۆربەی تەمەنیان لە کەرکووک بووە و جوانترین و فراوانترین بەرهەمی هونەری و ئەدەبیی لێرە هەڵقووڵاوە و لە ژێر چاودێریی باوکێکی خواپەرست و زانا و شاعیر پەروەردە بووە و ژیانێکی دەروێشانەی ئاسوودەی ڕابواردووە. بەڵام ئەو بەهرە هونەرمەندییەی ئەوەندە ناگەهان بوو لە سنووری شاری کەرکووک جێی نەدەبووەوە و لەگەڵ ژیانی دەروێشانەی تەکیەدا نەدەگونجا، دەیویست، نەک

تەنیا گەشتی وڵاتی عوسمانی و ئێران، بگرە بە جیهاندا بگەڕێت و جاڕی هونەرمەندیی خۆی پێدا بڵاو بکاتەوە.

بیـــــــرون دلده بولـادم آثار کنز راز
جـاک درونه عطف عنان ایتمک ایستـرم

واتا:
لە دەرەوەی دڵدا نەمدیت ئاساری گەنجینەی ڕاز
دەمەوێت سەرپێچی لە بەستنی ڕوحی دەروون بکەم

بەڵام لە پاش کۆچی دوایی باوکی، نە ئەم بەو ژیانەی دەروێشـانەیە رازی بوو و نەیش مام و برا وەکو باوکی نازیان دەکێشا، تووشی گیروگرفتی ژیان بوو و دڵی لە کەرکووک و خزمانی خۆی ڕەنجاوە و چەند جارێک بە تۆراوی کەرکووکی بەجێ هێشتووە، بەڵام چۆلەکەی دڵی هەر بۆ کەرکووک باڵەفڕێ کردووە و بەپەشیمانی گەڕاوەتەوە شارە دڵگیرەکەی خۆی.

بۆ موجتەهیدان گەرچی جەوازی نییە تەقلید
من موجتەهیدم، هاتم و تەقلیدی کەرم کرد

بەڵام چۆن بچێتەوە کەرکووک، خۆی بە بەشخوراو دەزانێت و خزمانی لەگەڵیدا باش نین.

بەم حاڵە ئەگەر دەفعەیێ تر بچمەوە کەرکووک
مـەعلوومـە بە مـەردی نەڕواوە لـە سـەرم تووک
بۆچ بچمەوە کەرکووکی قورمساغ کە لەگەڵ من
ئەهلی هەموو ناسازە وەکو ئاوی حەمامووک

گلەیی لە کـەرکـووک ناکـات، دڵی هـەر بۆ کـەرکـووک لێ دەدات، بگرە لە کەسوکاری خۆی کە نەیانتوانیوە دڵی بێننە جێ، لەبەر ئەوە غەریبی و ستەم دەچێژێت و سەر بۆ خزمانی دانانوێنێ:

پێم خۆشە، لەبەر جەوری برا و لۆمەیی ئەقوام
صەد جار لە غەریبی بکەوم موفلیس و مەهتووک

ڕۆژێ بە مــرادی منیش ئەڵبــەت دەگــەڕێ چەرخ
ئەم میـچـە قـەراری نییـە گاهێ جگە گەهـ بووک*
شـەش مـانگە زیاتر کـە لە پاش مـەرگی پدەرم من
مـەغـدوورم و مـەظـلووم و جـەفـا دیدە و مـەهـتووک

* جگ و بووک دوو باری نیشتنەوەی "قاپ"ە کە یاریی پێ دەکەن.

لە شیـعرەکەی کە تەمێی شێخ عـەلیی کاکی ئەکات، ئەوی کردووە بەهۆی بەجێهێشتنی کەرکووک، چونکە لە کەرکووکدا هیچ سامانێکی وای نەبووە.

بێگانە هـەموو صاحـبی جاهـ و جەبەرووتن
بێچارە برای شێخ عەلی موفلیس و ڕووتن

لە کەرکووکدا تەنیا خانوویەکی بچووکی هەیە و تێدا ناحەسێتەوە:

حــوجـرەیێکم هـەیە بـە قــەدەر لـەپێ
ڕۆژ عـیلاجی ئەکـەم بە شــەو ئەتەپێ
....
سـەر و ڕیشم لە تۆز و قسڵ و گەچا
وەک پەڵاسـێکە پڕ لە ڕشک و سـپێ

لە هەمــوو ئەمـانەدا شــێخ عـەلیی کـاکی تاوانبـار ئەکـات و پەلاری بۆ ئەو دەوەشێنێ:

شــێخ عــەلی خــۆ تو منت ئاوارە کــرد و دەربەدەر
چاکە هەجووێکت بکەم ئەمما موفید و موختەسەر
بۆ حـەمـەی وەستـا فـەتاح ئێمەت هـەموو ئاوارە کرد
ئەی حـەمـەی وەسـتـا فـەتاح دایکت بەکێری نێرەکەر

حەمەی وەستا فەتاح وەکیل خەرج و جێ باوەڕی شێخ عەلی بوو.

هـەر چەنێک خـۆشـترین ڕۆژانی ژیانی لـەبەر تەکیە بوو، بەڵام کە لە تەکیە تۆرا ڕقی لە هەموو شتێک بووەتەوە و بەرتەکیەیشی لە بەرچاو کەوتووە:

حەرام زادە و دایکی خۆگێ لە بەرتەکیە زۆرە
خلە و بلە و فشەگاڵتە و عەزە دەمبۆرە

هەروا جنێو بە هەموو کەرکووکییان دەدات:

مەکەن باوەڕ بە قەولی داکی خۆگێکانی کەرکووکی
ئەگەر خەلطێ بکەن وابزانە گاقوڕانی و کەر کۆکی

دیسانەوە ئەڵێت:

کەبابی گۆشتی بزن، فاکەهەی بەری خڕنووک
لە من بپرسە صەفای شارە حیزەکەی کەرکووک

شێخ ڕەزا لە کەرکووک سامانێکی وای نەبوو کە برا و خزم لێی زەوت بکەن، ئەوەی لە شێخ عەبدولڕەحمانی باوکی مابووەوە دوو دێی "قرخ" و "تاڵەبان" بوون کە بۆ ئەو دانرا بوون. شێخ عەلی لە پاش باوکی، بەدەستەڵاتی خۆی هەندێ دێی دەسکەوت کردبوو، وەکو: قەرە حەسەن، لەیلان و یەحیاوا و زەویوزاری پشت تەکیە. شێخ ڕەزا دەیویست ئەمەش لەگەڵیدا بەش بکرێت. لە تەخمیسی غەزەلێکی "حافز"دا ئەم گلەیی ئەکات و خزمانی تاوانبار ئەکات و ئەڵێت:

تعدایی کە با من اقرابا کرد
ندیدم شمر با آل عبا کرد
مگر از حال من رمزی ادا کرد
(سحر بلبل حکایت با صبا کرد
کە عشق روی گل با ماچها کرد)
ز عقرب طینتان عم و خالم
پریشان روزگار و خستە حالم
مهیا از پی تاراج مالم
(من از بیگانگان هرگز ننالم
کە با من هرچە کرد آن اشنا کرد)

پراز زاغ و زغن صـــحن گلســـتـــان
ز شـــادی کـــبک قـــاهـا قـــاه خندان
هـزارانـرا هـزاران داغ حـــــرفــــان
(بهـر سـو بلبل مـسکین در افـغـان
تنعم درمـــیـــان باد صـــبـــا کـــرد)
(رضا) را نفرت است از خرقه پوشان
ز عشق و شورمـاچون دف خروشـان
مـن و من بـعـــد بمزم باده نـوشـــان
(بـشـــارت بر بکوی مـی فـــروشـــان
کـه (حـافظ) توبـه از زهدو ریا کـرد)

واتا:
ئەو تەعدایەی کە خزم لە منی کرد، شمر بە ئالی عەلیی نەکردووە،
تەنیا توانی ئەوە هەیە نیشانەیەکی حاڵی من
بە دەست دەستدرێژیی خزمانەوە باس بکرێ،
سبەینان بولبول ڕازی خۆی بۆ شنەبای بەیانی گێڕایەوە،
وتی عەشقی ڕووی گوڵ مەگەر هەر خوا بزانێ چیی بەئێمە کرد.
لە دووپشک ڕەوشتەکانی مام و خاڵم
ڕۆژگارم پەرێشان و حاڵم خەستەیە
ئامادەی بە تاراجبردنی ماڵمم
من هەرگیز لە دەست بێگانەکان نانالێم
چونکە هەرچی لە من کرا ئاشنا کردی
حەوشی ناوباخ پڕە لە قەلەڕەش و قەلەبازەکە و
کەو لە خۆشیدا قاقا پێ ئەکەنێ
بەڵام بولبولان هەزار داخی
بێ بەشییان پێوەیە
ئەڵێ: لەم ناوەندەدا ئەوی

کەیفی کرد بای صەبای بەیانیان بوو
(ڕەزا) بێزارە لەوانەی خەرقە لەبەر ئەکەن
ئێمە بەهۆی عەشق و سۆزی عەشقەوە وەک دەف هاتووینە جۆش
من ئیتر لەمەولا هەر لەگەڵ بەزمی بادەنۆشان ئەبم
مژدەبەر بۆ گەڕەکی مەی فرۆشان
کەوا (حافز) تۆبەی لە ڕیاکردن و خۆ بە درۆ بەخواناس دانە قەڵەم، کردووە

لەگەڵ ئەم هەموو هێرشەی بەسەر کەرکووکدا، شێخ ڕەزا پارێزگاری لە خەڵقی کەرکووک ئەکات و ئەڵێت:

گرچە جمعیت کرکووک کم از بغداد است
قـابلیت نە بتـعـداد بە اسـتـعـداد است

واتا:
هەرچەند ژمارەی دانیشتوانی کەرکووک لە هی بەغدا کەمترە،
توان بە ژمارە نییە، بە لێهاتن و ئامادەییە.

ئەم پارێزگارییەی لە کەرکووک، لە بەغدا دەیکات پێی ئەڵێن کەرکووکی لە بەغدا کەمن و دەستەڵاتێکی وایان نییە، لە وەڵامدا:

هەرچەنێک کەرکووکی لە بەغدادا کەمن
توانا بەژمـارە نییـە بـەبەهرە و زیرەکـیـە

***

ماڵی شێخ ڕەزا لە گەڕەکی بەرتەکیە

ماڵی شـێخ ڕەزا، دەکـەوێتـە بـەرامـبـەری دەرگـەی دووەمی تەکـیـە (بەرەو ڕۆژئاوا) برێتـییـە لە دەرگـەیـەکی گـەورە کـە بەپێی نەقـشـەی ئەو سـەردەمـە لە هەردوو لاوە دوو سـەکـۆی لێـیـە (سـەلاملـغ). کـە دەچیـتـە ژوورەوە، ژوورێکی بچووک بۆ قـاپییـەوان و بەدەسـتـە ڕاسـتـدا ژوور و هەیوانێک دەنواڕێتـە سـەر حەوشێکی گـەورە کـە مەلا ئەوڕەحمـان و خێـزانی تێدا دەژیان. لەم حەوشـەدا

دوو حەوشی تری جیا دەبێتەوە، یەکەمیان ماڵی شێخ واحیدی برای شێخ ڕەزایە و دووەمیان ماڵی شێخ ڕەزایە.

ماڵی شێخ ڕەزا بریتییە لە حەوشێکی گەورە و دۆر و خەزنە و دوو ژوور و هەیوانێک. دۆر و خەزنە جێگەی ژیانی خێزان بوو و ئەو دوو ژوور و هەیوانەیش بۆ میوانی تایبەتی. چونکە میوانانی تری لە تەکیە دەبوون. پەنجەرەکانی ژوورەکان دەنوارێتە (باغی فەرهاد) و گەڕەکی سەی سەروەر و قەڵای کەرکووک. ئەم خانووە تاکو ئێستا ماوە.

شێخ ڕەزا ژوورەکەی خۆی کردووەتە هۆی هەجووی وەستای دروستکردنی کە ئەڵێت:

حوجرەیێکم هەیە بەقەدەر لەپێ
ڕۆژ عیلاجی ئەکەم بەشەو ئەتەپێ
مەنفەز و درز و ئاو دزی هەرچەند
دەیگرم، دەیکوتم بە دەست و بە پێ
شەو کە دێم، دەم دەکاتەوە وەکو هار
وا ئەزانم صەگە و بەمن ئەحەپێ
سەر و ڕیشم لە تۆز و قسڵ و گەچا
وەک پەڵاسێکە پڕ لە ڕشک و سپێ
خەمی شاگردەکان زیاتر ئەخۆم
گەورە هەر چاکە ئاخ لەدەس دەس و پێ
ژنی وەستاکە بۆچ نەگێم توخوا
ساق و سمت لووسی، کوز پڕی دەرپێ

***

شێخ ڕەزا و شێخ عەلی

شێخ عەلی تاڵەبانی کوڕی شێخ عەبدولڕەحمانی کوڕی شێخ ئەحمەدی تاڵەبانە و برا گەورەی شێخ ڕەزایە. لە پاش کۆچی دوایی باوکی، بووە

پۆستنشینی تەکیەی تاڵەبانی لە کەرکووک و شێخی ڕێبازی قادری. لە دەوری فەقێییدا، بۆ مەبەستی خوێندن، گەلێ شارانی کوردستان گەڕاوە و لەلای داناکانی کوردی ئەو سەردەمە زانستی ڕێبازی ئاینی ئیسلامی خوێندووە.

شێخ عەلی پیاوێکی لەسەرخۆ و زوبان خۆش و بێ فیز و هەموو قورئانی پیرۆزی بەلێکدانەوە (تەفسیر) لەبەر بووە. لە زانستی پزیشکی و ناسینی گیا و درەختی داوودەرمانیش شارەزا بوو و کتێبێکی دەسنووسی لەسەر ئەمە داناوە.

شێخ ڕەزا، لە ژێر سایەی باوکیدا ژیانێکی دەروێشانە ژیاوە. بەڵام لە پاش کۆچی باوکی، هەرچەنێک شێخ عەلی بۆ گوزەرانیی شێخ ڕەزا و فامیلیای درێغی لێ نەکردووە و دەیویست شێخ ڕەزایش، لەسەر پیشەی باو وباپیری ڕێگەی ئاینپەرستی بگرێت، بەڵام شێوەی ژیان گۆڕابوو بلیمەتیی شێخ ڕەزا لە مەیدانی شیعر و ئەدەب پاڵی پێوە دەنا کە لە چوارچێوەی تەکیە و دەروێشی دەرچێت و بچێتە مەیدانێکی فراوانتر و لە ناو کۆمەڵاندا جێگەیەکی ڕەوای خۆی وەرگرێت. کەچی شێخ عەلی ئەم جۆرە ژیانەی بۆ مسۆگەر نەدەکرا و لە شێخ عەلی دەتۆرێ دەچێتە کۆیێ لای شێخ غەفووری مامی، بەڵام شێخ غەفووریش دەیویست ژیانێکی ئاسوودەی بۆ ڕێک بخات لایەنگیری ئەوە نەبوو بچێتە شاران. کەچی شێخ ڕەزا ئەڵێت:

پێم خۆشە لەبەر جەوری برا و لۆمەیی ئەقوام
صەد جار لە غەریبی بکەوم موفلیس و مەفلووک
شەش مانگە زیاتر کە لە پاش مەرگی پدەرم من
مەغدوورم و مەظلووم و جەفا دیدە و مەهتووک

....

بەم حاڵە ئەگەر دەفعەیێ تر بچمەوە کەرکووک
مەعلوومە بە مەردی نەڕواوە لە سەرم تووک

نایەوێت نە برا بچووکیی شێخ عەلی بکێشێت و نەیش ژیانی دەروێشانەی تەکیە. دەیەوێت لەمە سەرفراز بێت و بچێتە دنیایەکی فراوانتر و ئەڵێت:

من خـواجـەئی ئەحـرارم و ئـامـێـزشی دنیـا
هێشـتا کە نەمیکردووەتە بەندەییی مـەملووک

بەڵام وەکـو ئەڵێـن؛ "بەرد لە جـێی خـۆی سـەنگینە" و دووبـارە ئارەزووی ئەو ژیانەی بەرتەکیە ئەکاتەوە و لەوە پەشیمان دەبێتەوە کە لەگەڵ شێخ عەلیی کاکی بەشەڕ هاتووە.

صەد دەفعە وتم وەختێ کە دیم نەخوەتی قەلبی
یارەب کە لەگەڵ شێخ عەلی بۆچی شەڕم کرد؟

شێخ ڕەزا خۆی لە دژایەتییەکی نەفسی دەبینێت. لەلایەکەوە شێخ عەلی لە جێگەی شێخ عەبدورەحمانی باوکی دانیشتووە و ئەو جێگەیەی پڕ کردووەتەوە، بەڵام بەم چی! ئەم ژیانێکی تری دەوێت. لەلایەکەوە ئەڵێت:

ئەمێستایش (شێخ عەلی)ی نەجلی کە پیری صاحب ئیرشادە
ئەمـیش وەک بـاوک و باپیـری لە زومـرەی ئەولیـا مـەعـدوود

هەروەها نەسیحەتی ئەکات کە لە ڕێگەی باوکی لانەدات:

شـێخ عـەلی ئەطواری باوکت تێک مـەدە
(قـل هـو الـرحـمـان آمـنـا بـە)

کەچی لەو کاتەی کە شێخ عەلی لە حەج دێتەوە و هەموو جەماوەری شاری کەرکووک پێشوازیی لێ دەکەن، ئەڵێت:

چەند هەتیو خۆی تاسولووس دا چوون بەپیری شێخەوە
کـاشکی مـوویێ بوومـایێ من بە کـێـری شـێخـەوە

کەچی لەلایەکی تریشەوە ئەڵێت:

ایهـا النـاس بشـارت کـە ولی من آید
آشـنای ازلی شـێخ عـەلی من آید

واتا:
خەڵقینە مژدە بێ وەلی دێت
شێخ عەلی ئاشنای ئەزەلی دێت

شـێخ عـەلی بۆ خـزم و بێگانە پـیاوێکی کیسـەکراو بوو، بەڵام شـێخ ڕەزا دەیەوێت هـەر بۆ برا بێت.

بـێگانە هـەمـوو صـاحـبی جـاە و جـەبەرووتن
بێـچـارە برای (شـێخ عـەلی) مـوفلیس و ڕووتن
ئەی شـێخ عـەلی چاکـە وثووقت بە برا بێ
باوەڕ مـەکـە بەم خـەڵقـە کـە وەک تولە لە دووتن
قـەومێ کە لە عەهدی پدەرت حـەلقـە بەگوش بوون
تەحـقـیـقی بزانە بەخـوا جـوملە عـەدووتن
ڕەحـمـیـان نییـە دەربارەیی تو خـزم و ئەقـاریب
مـوشـفـیـقـترە بێگانە لەمـانە کـە عـەمـووتن
نادان و قـورمـسـاغ و نەزانن کـە ئەمـانە
گـاهێ لە سـەمـا، گـاه لە سـەیری مـەلەکـووتن
ئەم تـەکـیـە نوشـینانە، چە دەروێش و چ صـووفی
هەرچەندە بە دڵ مـوشـتـەغیلی زیکر و قـونووتن
وەک حاجییێ مابەینی (صەفا) و (مروە) بە تەعجیل
بۆ لوقـمـە ئەمـانیش بە مـەثەل یوونس و حـووتن

ئینجا دێتەوە سەر خۆی و ئەڵێت:

جومعانە بڕاوە، بەخوا موفلیسە (لامع)
نەپوولی حـەمـامی هەیە نەپارەیی تووتن

لەلایەکەوە شێخ عەلیی کاکی دەباتە ڕیزی ئەولیا و ئاشنای خوا، لەلاییکەوە کە ئەڵێتیش:

لازمـە بۆ شـێخ سبـەینان گورگەخـەو
تا بڵێن شـێخ عـابدە و نانوێ بەشـەو

لالووتیی شێخ عەلی لەگەڵ شێخ ڕەزادا، زۆربەی لەبەر دڵ شکاندنی دۆست و ناسیاوی بوو. بۆ نموونە، لە بنەماڵە ناسراوەکانی کەرکووک کە دۆستێکی

زۆر نزیکی شێخ عەلی بوون، بنەماڵەی (خادم السجادە) و مەلا مارفی مەلا عەبدوڵای خدری و حاجی عەلی قەردار... هتد. شێخ عەلی دەیویست شێخ ڕەزا واز لەو وتە ناشیرینانە بێنێت و ڕێگەی باو و باپیری بگرێت. بەڵام هونەری شێخ ڕەزا لەوەدا بوو و شیعرەکانی بەسەر زمانی خەڵقەوە بوو. هەر لەبەر ئەوە، شێخ عەلی شێخ ڕەزای کردە نوێنەری خۆی و پێشەوایی تەکیەی تاڵەبانیی بەغدای پێ سپارد.

له شیعرێکی تریدا کە بە شێخ عەلیی کاکی ئەڵێت، جنێوێکیش دەداتە حەمەی وەستا فەتاح.

(شێخ عەلی) خۆ تۆ منت ئاوارە کرد و دەربەدەر
چاکە هەجووێکت بکەم ئەمما موفید و موختەسەر
بۆ حەمەی وەستا فەتاح ئێمەت هەموو ئاوارە کرد
ئەی حەمەی وەستا فەتاح دایکت بەکێری نێرەکەر

لە شیعرێکی تریشدا کە باسی ئەو ئازووقەیە ئەکات کە شێخ عەلی وەری ئەگرێت ئەڵێت:

ئەم دەغڵە کە تەسلیمی دەکا شێخ بە هەجیجی
نوقصانی ئەکات هەر لە تەغارێ دە کەویجی
ئەصل و نەسەبت دۆمە لە من بووی بە هەجیجی
بێ مروەت و ئینصاف و حەرامزادە و بیجی

***

شێخ ڕەزا و شێخ محەمەد عەلیی برازای

شێخ محەمەد عەلی، کە بە "کەڕە" ناسراوە، کوڕی گەورەی شێخ عەلی شێخ عەبدوڕەحمانە. لە پاش کۆچی دوایی باوکی، هەرچەنێک ئەو پۆستنشینی تەکیە بوو، بەڵام لەبەر گوێ گرانی و زوبان لەنگی ئەم کارەی پێ نەدەکرا و هەر لە هەرزەکارییەوە ئەمەی سپاردە شێخ جەمیلی کوڕی گەورەی.

شێخ محەمەد عەلی پیاوێکی ئازا و دەس کراوە و مێوانگوزار بوو. لەو

کاتەدا مێوانخانە (ئوتێل) نەبوو. زۆربەی پیاوە ناسراوەکان یان لە تەکیەی تاڵەبانی و یان لە خانەقای سەید ئەحمەد میوان دەبوون و هەمیشە سوفرە و خوانی شێخ بۆ میوان ئامادە بوو. دایکی شێخ محەمەد عەلی؛ زوبەیدە خانمی کچی برایم پاشای باجەلانە.

شێخ ڕەزا، وەکو ، تا ڕادەیێک، شەرمی لە شێخ عەلیی کاکی دەکرد، سووی لەم نەدەبووەوە، لەبەر ئەوە ناکۆکییان لە نێواندا هەبوو و لە شیعرێکدا ئەڵێت:

سا بێ زگی خۆت هەڵمەدڕە و مەمرە لە داغا
ئەم قەومە هەموو مردن و تو مای لە وەجاغا
لەولاوە پەلێکت لە زەهاو پەل دەوەشێنی
لەملاوە ڕەگێکت لە کنی ساوجە بولاغا

مەبەستی لەمە، شێخ محەمەد عەلی دوو ژنی هەبوو، یەکێکیان زێبا خانمی کچی عەلی بەگی برایم پاشای زەهاو و ئەوی تریان فاتمە خانمی شێخ قەسیمی نەهریی سابڵاغە.

شێخ محەمەد عەلی بەسوارچاکی و نیشانشکێنی ناوی دەرهێنابوو. شێخ ڕەزا لەم شیعرەی خوارەوە باسی دەست و تفەنگی ئەکات و ئەڵێت:

گەرچی چەند ڕۆژێ بوو تەعلیمی تفەنگبازیی ئەکرد
ڕۆستەم ئاسا چووە پارێز لە یەکی تیتلە بیجاغ
هەرکە ئەنگاوتی، وتم؛ دەک دەس و بازووت نەڕزێ
هەرکەسێ پێت نەڵێ ڕۆستەم تەرەسە و قوڕومساغ

شەوانی زستان پیاوانی بەرتەکیە لە دیوەخانی شێخ محەمەد عەلی کۆ دەبوونەوە، بە نوکتەبازیی (خلەکەزی) و یاریی (سینی و زەرف) شەویان دەبردە سەر. شێخ محەمەد عەلی بۆ ئەوە کۆیانی دەکردەوە نەچنە ناوشار و تووشی گێچەڵ بن. شێخ ڕەزایش تاسوقی لەو کۆبوونەوەیە دەکرد، بەڵام دانوولەی لەگەڵ شێخی برازایدا نەدەکولا و گوێیان لێ کەڕ دەکرد. شەوێک دەیەوێت بچێتە دیوەخانی برازای، بەڵام دەرگەی لێ ناکەنەوە.

ڕووم کـــرده بـەزمـی خـــاسـی بـرازا ئـەزیزەکـــەم
ئـەمـشـەو، بـەصـەد تەوازووع و ئـیـخلاص و سـەرکزی
ڕووانیم لە درزی قـاپـیـیـەوە خـۆی و تابیـعـان
دانـیـشـتـوون دوو ڕیزە لـە دەوری خلـەی کـەزی
دەتوت تەمێ کـرابوو بە مـەخـصـووصـی قـاپـیـیـەوان
خـۆی کـرد بـە نێـرە تورک وتـی "کـیـم یلـیـر سـزی؟"
پێم وت منم کـەسـەکـەم مـامـە شـێخ ڕەزام
«تانمزمـیـسن، خـومـەییس ئەفـەندی، مەگـەر بزی؟»
ئـەم سـەددی بـابە بۆ منە ئـیـزهـاری کـە تا بڕۆم
یان مـەرحـەمـەت کـە حـیـزە لـە سـەرمـا گـونم تەزی
ئـەمـجـا بەکـوردی هاتـە تـەکـەللم وتـی بەڵێ
ئـەو شـێخـە حـیلەباز و قـومـارباز و کـەر دزی
وەخـتێ کـە لـەم مـوعـامـەلە زانیم غـەرەز چییە
دەرحـاڵ گـەڕامـە پاشـەوە ئـەمما بـەعـاجـزی

شێخ ڕەزا کە لە شێخ عەلیی کاکی لالووت بوو؛ لەگەڵ شێخ محەمەد عەلیی برازای گۆم لە نێوانیاندا بوو. شێخ عەلی نازی برا بچووکەکانی دەکێشا بەڵام ئەم قسەی سووکی لە مامی قبووڵ نەدەکرد. شێخ ڕەزا ڕۆژێک بەم هەڵبەستەی خوارەوە هەجووی شێخ محەمەد عەلی ئەکات:

نەت و دەرپیشی مریدان چو شکر شیرینی
بەخـدا ای پسـر شـیخ تو هرجـا شکری

واتا:

تۆ تەنیا لە بەردەمی مریدەکاندا وەک شەکر شیرین نیت
بەخوا قەسەم ئەی کوڕی شێخ تۆ لە هەموو شوێنێکدا شەکری یا تۆ هەر جاشەکەری!

شـێخ مـحـەمـەد عـەلـی دەیگرێت و قـۆڵـی بـا دەدات و هـەڕەشـەی لێ ئەکـات، شێخ ڕەزا ئەڵێت: توو بە پێچەوانە تێ گەیشتوویت، من وتوومە:

«تو هەرجا شەکریت، نەک هەر جاشەکەریت»

شـێخ ڕەزا نـاڕەزایـیی خـۆی لـێ دەربڕیوە و لـەم هـەڵبەسـتەی خـوارەوە ئـیـتـر پەردەی لە نێواندا هەڵگرتووە.

شـێخ کە هام صـوحـبـەتی شـامـار و نـەدیمی حـەمـە بێ
شـێخ کـە دۆسـتـی مـچـەڕێژاوی یـو ئەحـمـەد جـەمـە بێ
شــێخ لەبەر جــەلبی دڵی ئایشــە کــوڕانە، ژنەکــەی
شـیـر بکێـشـێت و لە ڕووی والیـدە دەسـتـە و قـەمـە بێ
شــێخ کــە قـودسـیـیـەتی پیـرانی تـەریقــەت لە کنی
هەمـوو ئەفسـانەو و ئەفـسـوون، هەمـوو گاڵتـە و گەمـە بێ
شـێخ کـە گـەوادێ وەکـو (خــادمی سـوجـادە) لەلای
ســەیدی حــوڕ، لـە ســولالەی عــەلی و فــاتمە بێ
شـێخ کـە قـەسـری حـەرەمی گـەییـیـە مـەقـامی ئەعـلا
سـەر بڵند کـات و بڵێ شـێخ ئەمـە، قـەسـری ئەمـە بێ
شـێخ ئـەوا گـۆی هونەری بـردەوە کـەشکـەک صـەڵەوات
شــێخ ئەوا جـێی پدەری گــرتەوە دەســتی بـەمــە بێ

***

شێخ ڕەزا و حەمەی وەستا فەتاح

حـەمـەی وەسـتـا فـەتـاح یەکێک بـوو لە دانیشـتـوانی بەرتـەکیـەی کـەرکووک و وەکیلی خەرجی شێخ عەلی بوو. شێخ عەلی؛ جگە لە نان و شۆربای تەکیە، بۆ برا و خــزمــانی ئازووقــە و مــووچەی ســاڵانـەیشی دەدانـێ و ئێـوارانیش لە مـەنجـەڵی مـاڵی خۆیەوە خۆراکی شامیی بۆ دەناردن. حەمـەی وەسـتـا فـەتـاح سەرپەرشتیی ئەمـانەی دەکرد، لەبەرئەوەی حەریص بوو لەسـەر ماڵی تەکیە و شـێخ عـەلی، گـوێ بەهـەڕەشـە و گـوڕەشـەی شـێـخـانی نەدەدا و هـەرکـەسـە

بەگوێرەی مووچەی خۆی، دابەشی دەکرد.

شێخ ڕەزا، هەر لە بناغەوە، بەم مووچەیەی کاکی قایل نەبوو و دەیویست بەزۆرەملێ لە حەمەی وەستا فەتاح لەوە پتر بپچڕێنێ و ئەویش نەیدەدا. لەبەر ئەوە شێخ ڕەزا لەسەر چۆک بۆی دانیشتبوو لە پاڵی ئەوەوە جارجار پەلاری لە شێخ عەلیی کاکیشی گرتووە.

لە یەکێک لە هەجووەکانی حەمەی وەستا فەتاح ئەڵێت:

هەزار ئەفسوون و جادووی پێوە ئاوێزانە ئەم ڕیشە
عیلاجی گەر ببێ یا گووزە یا گوێزانە ئەم ڕیشە
بە تەحریکی تەڵێکی صەد هەزار نەفسی بە کوشتن دا
ڕەئیسی حیلەکاران، شای قوماربازانە ئەم ڕیشە
بەبای سەرسەرِ لە شوێن خۆی ناجمێ ڕیشی ئەمەند سەختە
بەبێ حیکمەت نییە گەر جار بەجار لەرزانە ئەم ڕیشە
بە زاهیر سافە وەک زیوی سپی، ئەمما لە باطیندا
ڕەش و پیس و مولەووەث، وەک بنی قازانە ئەم ڕیشە
بەمەکرێ ئەمرەتێنێ حەز بکا هەر لێرە تا (موکری)
پەناهم دەی خوایا خاوەنی زۆرزانە ئەم ڕیشە
کە سەیرم کرد، دەزانم شێخ لە من مەسرووره یا عاجز
حەمەی وەستا فەتاح، بۆ حاڵی من میزانە ئەم ڕیشە
هەزار هەوسار و دەسبەند و گوریسی لێ دروست ئەکرێ
بەصەد باتمان خوری گەر دەس کەوێ هەرزانە ئەم ڕیشە

***

لە یاریی زەرفێندا

یاریی زەرفێن لە کوردستاندا باو بوو. ئەم یارییە برێتییە لە یازدە زەرفی لە تووج دروستکراو، لەسەر سینییەک ڕیز دەکرێت و لە ژێر پەردەوە ئەنگوستیلەیەک لە یەکێکیدا دەشاردرێتەوە. یاریکەران کە دەبنە دوو

دەستەوە، دەستەیەکیان دەیشارنەوە و ئەوی تریان دەیدۆزنەوە. لە شارەکانی کوردستاندا، لە نێوان دوو گەڕەک، یان دوو شاردا لە شەوانی زستان و بەتایبەتی شەوانی مانگی ڕەمەزاندا دەکرا. گرەویش لەسەر سینییەکەی داتڵی یان پاقلاوە بوو. لەم یارییەدا، گەلێک زیرەکی و جارجاریش فێڵبازی دەکرا.

شێخ ڕەزا باسی فێڵبازیی ئەم یارییە ئەکات و ئەڵێت:

ئەی مەلا قەد تۆ لە زەرفێندا وەها خێرا نەبووی
یا لە حیزیی بەختی من یا مۆرکەت مووی پێوە بوو
حاڵ لە سێ خاڵی نییە توخوا بە ڕاستی پێم بڵێ
مووی سمێڵت یا بەرت یا کلکی یا بووی پێوە بوو
وا دەزانم مووی ڕزیوی پێستی دەبباغخانە بوو
چونکە ئاساری کەتیرە و جەوت و مازووی پێوە بوو
پەشمی پاشت بۆ مەزەندە چونکە وەختێ ڕۆژهەلات
دیقەتم کرد دەورپشتی زەرفەکان گووی پێوە بوو
مووی سەگی گەڕیش وەها نابێ، بەتەخمین صەد هەزار
ڕشک و ئەسپێ و کێچ و کهلە، کرم و کەرنووی پێوە بوو
ئەلغەرەز دولبشکی ڕووحم چوو لە ترسان ئەو شەوە
هێندە دووپشک و هەزارپێ و مار و مێرووی پێوە بوو
قاوەچی ڕووی سینییەکەی هەرچەند بەنینۆک هەڵکڕاند
قەلعی ئاساری نەکرد هێشتا بەشی تۆی پێوە بوو
زۆر نەمابوو بۆیی سەرگین بمکوژێ، وای تێ دەگەم
تووکی بن کلکی کەر و بارگیری مردووی پێوە بوو
داوەکەی مووینت و گووینت بە کاری هیچ نەهات
گەرچی هەر لایێ دوو صەد ئەفسوون و جادووی پێوە بوو

***

لەگەڵ شێخ هۆمەر

شێخ هۆمەر لە کاتی پێگەیشتنی مێوەهاتدا، بەقەرتاڵە قۆخ و ترێ و هەنجیری بەدیاری دەهێنا بۆ شێخ ڕەزا. بەڵام جارێک دێت و قۆخی پێ نییە و شێخ ڕەزا وا پێشوازیی لێ ئەکات:

هەر لە ناکاو زرمەیەک هات کێی کوڕە (شێخ هۆمەرە)
شێخی چی مردووت مرێ بۆچی نەتگوت جاشەکەرە
دەردی لوقووی گرت لە ناکاو شێخە توهمەت کەرەکە
ئەو قیافەت حیزەکەی هەیئەت وەکو کەمتارەکە
قۆخ وەهای لێ کرد، لە جێی قۆخ کاشکی پۆخی دەخوارد
شێخەکەی دەم چەوتەکەی لچ گێڕەکەی لێو خوارەکە
کوردە بێ ناموسەکەی گۆرانە قوڕومساغەکەی
حیزەکەی بێ دینەکەی کەربابەکەی بێعارەکە

***

زۆرانبازیی شێخ ڕەزا و شێخ ستار

شێخ ڕەزا پیاوێکی باڵابەرزی چوارشانەی بەهێز بوو. لە مەیدانی گاڵتەوگەپدا، نەک تەنیا هێزی زوبانی، جارجاریش هێزی بازووی بەکار هێناوە.

لەم گاڵتەوگەپەدا، شێخ ڕەزا و شێخ ستاری تاڵەبانی زۆران دەگرن و شێخ ڕەزا شێخ ستار دەبەزێنێ و دەیداتە زەوی. بەم شیعرە فارسییە، باسی ئەم زۆرانبازییە ئەکات:

ستار آنکه هست به نیر و تهمتنا
ایزد نیا فریده چون او اهریمنا
دوش از درم در آمد و فرمایدکای رضا
(انت الذی تصارعنی قلته انا)

خندید قـــاه قـــاه کـــه روبـاه چـون زنـد
باشـــیـــر پـنـجـه تـاتـو زنـی پـنـجـه بـا مـنـا؟
گـفـتـم بـجـای خـود بـنـشـین اینـقـدر مـناز
باکـــرهـای ســـاعـــد و یا مـــیـل گـــردنـا
هومـــان کـــه پـهـلـوان جـــهـــاد بود عـــاقـبـت
دیـدی چـه‌کـــونـه اش بـســـر آورد بـیـــژنـا
گـــر تـو بـزور بـازوی خـــود بـیـــژن، من آن
غـــرنـده اژدرم کـــه بـبـلـعـــیـد بـهـــمـنـا
چون این سخن شنید بـر آشفت از غضب
گـــردن فـــراخـت زد بـاکـــمـــر عـطـف دامـنا
دســتـی دراز کـــرد و گـــریـبـان من گـــرفت
تـا اقـگـنـد بـخـــاک مـنـی شـــیـــر او زنـا
هرچند سـعـی کـرد تنی من تـکـان نـخـورد
از جـــای خـــود تـکـان نـخـــورد کـــوه آهـنا
نـیـــــروی او چـونـیـک بـمـن آشـکـار شـــد
جـســتـم زجـای و چـون پـسـر کـاوه قـارنـا
مـــانند پـور زال گـــرفـــتـم کـــمـــر کـــهش
بـر بـوده مـش زخـــاک چـو یک دانـه ارزنـا
اورا ز روی خـــشـــم جـنـان بـر زمـین ردم
کـــز مـــردنـش هـنـوز دلـم نـیـــسـت ایمـنـا
آواز جـــــرت و پـرت درونـش بـلـنـد شـــد
وز بـارگـــاه مـــقـعـــدش افـــتـــاه شـــیـــونـا
آهـی زدل کـــشـــیـــد چـو نادم بـگـاه مـــرگ
گـــفـــتـــا: (حـــیـــاتـه ذهـب، مـــوتـه دنـا)
برقـــوت و شـــجـــاعـت (لامـع) جـنـان بـدل
اقـــرارکـــرد و گـــفـت: تـو مـــردی و مـن زنـا

واتا:
ستار، ئەو کەسەی بەهێز تەهەمەتەنێکە
خوا ئەهریمەنێکی وەک ئەوی دروست نەکردووە
دوێنێ لە دەرگەی ماڵەکەوە هاتە ژوورەوە و نەڕاندی؛ ڕەزایا
تۆی ئەوەی لەگەڵم بە زۆران دێی؟ وتم؛ منم
قاقا پێ کەنی و وتی؛ ڕێوی چۆن پەنجە لە پەنجەی شێر ئەدا تا تۆ پەنجە لە پەنجەی من بدەی؟
وتم؛ لە شوێنی خۆت دانیشە، ئەوەندە مەنازە.
بەماسولکەکانی قۆڵ و میلی گەردنت
(هومان) کە پاڵەوانی جیهان بوو، سەرەنجام
دیت (بێژەن) چی بەسەر هێنا؟
ئەگەر تۆ بە هێزی بازووی خۆت بێژەنی، منیش
ئەو ئەژدەرە بەنەڕەیەم کە بەهمە قووت دا.
کە ئەم قسەیەی بیست لە ڕقاندا تووڕە بوو
ملی هەڵبڕی چمکی داوێنەکەی کرد بە بەری پشتێنەکەیا
دەستێکی درێژ کرد و یەخەی گرتم،
تا منی شێر ڕمێن لە خاکدا بگەوزێنێ،
هەرچەندە هەوڵی دا، لاشەی من لە شوێنی خۆی نەبزووت،
کێوی ئاسن لە جێگەی خۆیا ناجووڵێ،
کە هێزی ئەم باش لە من ئاشکرا بوو،
لە جێی خۆم هەڵسام وەک (قارنا)ی کوڕی کاوە،
وەک کوڕی زاڵ (ڕۆستەمی زاڵ) پشتێنەکەیم گرت،
وەک دەنکە گالێ لە عەرد هەڵم بڕی و فڕاندم،
وا بەڕقەوە دام بە ڕووی زەویدا،
ئێستایش هێشتا دڵم ئەمین نییە لەوە کە نەمردبێ
ئاوازی جرتوفرتی دەروونی بەرز بووەوە،

له بارەگەی قنگیشیەوە هاواری شیوەن هەڵسا،
وەک مرۆی پەشیمانی سەرەمەرگ هەناسەیەکی هەڵکێشا،
وتی: ژینی بەسەرچوو، مەرگی نزیک بووەوە،
وا بەدڵ دانی بەهێز و قارەمانی (لامع) دانا،
وتی: تۆ پیاوی و من ئافرەتم.

***

لەسەر جوانیی کاکە جافی کوڕی کەریم ئاغا

هەرچییەک بێت مەبەستی، شێخ ڕەزا لە باسی جوانیی سروشت و ئادەمیزاددا زۆر وەستایە. لێرەدا باسی شۆخ و شەنگیی ئەم لاوە ئەکات:

شیرین وەکو خوسرەو پسەری هورمزە جافە
چاو مامزە، لێو قرمزە، ئیمانسزە، جافە
چاوی ڕەشی فەتتانی وەکو شەببۆی عەییار
دین و دڵ و ئیمانی دزیوم دزە جافە
بورهانە لەسەر قودرەتی حەق ئایەتی حوسنی
بۆ دەعویایی ئیثپاتی خوا موعجیزە جافە
بۆ کەشمەکەش و عەربەدە مژگانی سیاهی
وەک لەشکری (تەیموور) و سوپای (جەنگز)ە جافە
تەنیا نە (ڕەزا) بۆی بووەتە بەندەیی فەرمان
فەرمانی لەسەر شاه و گەدا نافیذە جافە

کەچی لەگەڵ ئەم هەموو باسەی جوانی، شێخ ڕەزا نایەوێت هاوڕێتیی بکات و ئەڵێت:

بەجێ ما کاکە جاف خۆی و کڵاوی
دەری کرد، ئافەرین، خدری گڵاوی

***

لەبەر دووریی قادری وەستا خدر

قادری وەستا خدر لە بنەڕەتدا خەڵقی ناوچەی ئاکۆیان بوو و لە بەرتەکیە جێنشین بووبوو و زۆریش هاودەمی شێخ ڕەزا بوو. قادر، وەکو هەندێ لە بەرتەکیەیی، ساڵی چەند کاروانێکی تووتن هێنانی دەکرد و تووتنی "بێشەمە و شاور و شێتنە"ی دەهێنا و دەیفرۆشتە جگەرەفرۆشەکانی بازاڕی کەرکووک. کاروانی ئەو سەردەمە لەبەر ڕێگرتنی هەمەوەند و لە ترسی پۆلیسی ڕێژی، لە دزە ڕێگەکانەوە هاتوچۆیان دەکرد و زۆریان پێ دەچوو. شێخ ڕەزا ئەم شیعرەی لە دووریی قادری وەستا خدری هاودەمی وتووە.

بۆ نەسووتێ جگەر و بۆچی نەبێ دڵ بە کەباب
بۆچی نەڕوا لە تەنم ڕووحی ڕەوان میثلی غوراب
بۆ لە سەرچاوەییی چاو هەڵنەقووڵێ ڕەشحەییی خوێن
بۆچ لە فەوارەیی موژگان نەچکێ قەترەیی ئاب
بۆ لەبەر ناڵە نەبێ حەلقەیی حەلقم بە سروود
بۆچ لەبەر گریە نەبێ چەشمەیی چەشمم بەسەراب
موونیسی ڕۆژ و شەوم، باعثی ئارامی دڵم
ڕۆیی بوو من لە غەمی کەوتمە نیو بەحری عەذاب
بەوقووعی، سەفەری قادری ئوستاد خدر
خانەیی عەیشمی تاڵ کرد فەلەکی خانە خراب
چەنگ و نەی، لێ مەدە موطریب کە لەبەر فرقەتی ئەو
ڕەنەکی ڕوحە لە گوێم نەفخەیی ئاوازی ڕەباب
ساغیری مەی مەدە ساقی کە لەبەر دووریی ئەو
تاڵە وەک ژەهری هەلایل لە مەذاقم مەیی ناب
کاری کردن نەبوو ئەم کارە کە گەردوونی دەنی
کردی، رووی ڕەش بێ وەکو بەختی من و پەڕی غوراب

ئەی (ڕەزا) ڕەنگە لەبەر فیرقەتی ئەو موونیسە تۆ
قەت نەبی خاڵی وەکو کووره لە سۆزی تەب و تاب
کەچی لە مەیدانی گاڵتەدا ئەڵێت:
شەد عەدەد بازی ماسی دوو
(قادری وەستا خلە) ڕیشت بەگوو

***

نینۆکی شێخ ڕەزا و کلکی حەسەن ئاغای هەمزە ئاغا

شێخ ڕەزا و حەسەنی هەمزە ئاغا لەسەر مانای (شەم) دەبێتە مشتومڕیان شێخ ڕەزا ئەڵێت نینۆکی شێرە و حەسەن ئاغا ئەڵێت کلکی شێرە، لەسەر ئەمە گرەو ئەکەن و سەیری کتێب ئەکەن قسەی حەسەن ئاغا دەردەچێت، شێخ ڕەزا گرەوەکە دەدۆڕێنێ و لەم شیعرەدا وا باسی ئەکات.

(حەسەنی هەمزە) لەسەر (شەم) کە چییە تەفسیری
دەست بە شمشێر لەگەڵم صاحیبی دەعوا دەرچوو
من وتم ناخوێنی شێرە ئەو وتی کلکی شێرە
لەسەر ئەم لەفزە بەشی شۆڕش و دەعوا دەرچوو
گرەوم کرد لەگەڵی و چووم و کتێبم هێنا
ناخوێنی من نەبوو کلکی حەسەن ئاغا دەرچوو

***

شێخ ڕەزا لە یاریی شەترەنجدا

شێخ ڕەزا شارەزاییەکی زۆری لە یاریی شەترەنجدا هەبووە. وەکو دەیگێڕنەوە جارێک لەگەڵ سەید مەحموودی نەقیب گەیلانی یاریی شەترەنج ئەکات و تەسبیحیشی بە دەستەو بەلێو ویرد دوعا دەخوێنێ. لە ناکاو هاوار ئەکات: "قتلتە ورب الكعبە" سید مەحموود وا ئەزانێت شای شەترەنجی کوشت، هەر ئەپرسێت: "وین... وین... قتلتە؟" ئەڵێت کوڕە ئەمە نا، شیعرێکی

هەجووی موفتی زەهاویی بۆ دەخوێنێتەوە، سەید مەحموود ئەڵێت: ئەمە چ بەڵایەکە، بەچاو شەترەنجبازی ئەکات بەدەست تەسبیح و بەلێو ویرد و دوعا و بەبیر شیعر ڕێک ئەخات.

له شیعرێکی فارسیدا، له یاریی شەترەنجدا، خۆی هەڵئەنێت و ئەڵێت:

پس از تشریفت ای میر سخن سنج
مفتش بامن از نوباخت شطرنج
ز حدت کف زنان بر تخت میگفت
مگر معنای شطرنج است صدرنج
بسی دقت نمودی جهد فرمود
یک از دنبال یک بردم از او پنج
سه اول پنج آخر هشت نوبت
بر و غالب شدم چون مار برگنج
چو من مردی با ستادی در این کار
نباشد در همه اسلام و افرنج
عراق و پارس و تبریز و صفاهان
بخارا و خطا و بلخ و باگنج
نباشد چون (رضا) شطرنج بازی
نەدر ترک و نه در روم و نه در زنج

واتا:

پاش تەشریف هێنانت ئەی میری قسە هەڵسەنگێن
موفەتیش، سەرلەنوێ شەترەنجی لێ دۆڕاندم
له تووڕەییياندا دەستی ئەدا به لەپی دەسیا و ئەیوت:
بۆچی واتای شەترەنج سەد ڕەنج و دەردە؟
زۆر ورد بووەوە و خۆی زۆر ماندوو کرد
یەک له دوای یەک پێنج دەستم لێ بردەوە

له سەرەتادا سێ دەست و له دواییدا پێنج، هەشت جار
زاڵ بووم بەسەریا وەک مار بەسەر گەنجینەدا
مەردێکی وەک من وەستا و شارەزا لەم کارەدا
له ناو تێکڕای موسڵمان و فەرەنگیدا نییه
عێراق و فارس و تەبرێز و ئەسفەهان
بوخارا و خەتا و بەڵخ و باگەنج
شەترەنجبازێکی وەک (ڕەزا) نییه
نه له ناو تورک و نه له ڕۆم و نه له زەنگییەکاناد

لەسەر باسی شەترەنج که لەگەڵ مستەفا بەگی باجەلاندا یاریی کردووه ئەڵێت:

له بەگ وا بوو کە من ماتم کشی کرد
کە من هەستام ئەو داماو و فشی کرد
گەهێ سەیرانی سەر گون بوو گەهێ کێر
حەقیقەت مستەفا بەگ گەردشی کرد
دەبوو باوکی سەگی ناو نایه ئەمما
بەگی ناو نا قورمساغ یاغنشی کرد

***

سوپاس بۆ عوسمان ئەفەندی - کاتبی تەحریراتی کەرکووک

عوسمان ئەفەندی کاتبی تەحریراتی کەرکووک هەندێک تووتنی شاوری بۆندار دەنێرێ بۆ شێخ ڕەزا، شێخیش لەم شیعره فارسییەدا سوپاسی ئەکات.

ای صورت بسان خلیفهء ثالث
وی نیکو سیرت و حمیده صفات
نەچو من هست شاعری نەچو تو
کاتبی در فنون تحریرات

عنبــرین ســاخــتــه دمــاغــمــرا
بتــمــاکــوی عنبــرین نغــحــات
از کـلـویم بـســـــینـه هـر نـفس
چون فــرومــیــرد ممد حــیــات
وز درون جـگـر نـبـــــای کـکـو
چون هـمی برگــشم مــفــرح ذات
دوســـتـــــان زبـانـیم هـســـتـند
باد یکایک فـدای عــهــد و وفــات
این قـــدر من دعـــاء مـــیگویم
کـــه خـــلایق همـــه کنند دعـــات

واتا:

ئەی ئەوە بەشێوە لە خەلیفەی سێیەم ئەچێ
ئەی ڕەوشت باش و سیفەت تاریفکراو
نەشاعیرێکی وەکو من هەیە و نەوەکو تۆ
نووسەرێک هەیە لە هونەری نووسیندا
دەماغی منت وەک عەنبەر بۆنخۆش کردووە
بە تووتنی عەنبەر بۆنت
هەر مژێکی کە بە قوڕگمدا ئەچێتە خوار
درێژە بەژیانم ئەدا
کە لە دەروونی جگەریشمەوە دێتەوە دەر
بۆ ناو قامیشی گەرووم هەڵی ئەکێشم دڵم خۆش ئەکا
کەسانێک هەن بە زوبان دۆستمن
یەک بەیەک ببنە قوربانی عەهد و وەفات
هەر ئەوەندە من دوعا ئەکەم
کە خەلائیقیش هەموو دوعات بۆ بکەن

***

بەرخانەی شێخ ڕەزا

شێخانی تاڵەبانی؛ جگە لە کاری کشتوکاڵ، زۆربەیان مەڕداریشیان ئەکرد. لە بەهاردا، کە کاتی مەڕزێیە، بەڕەشماڵەوە بۆ بەهارەهەوار دەچوونە دەشتی (حەویجە)، ئەم دەشتە جێی بەهارەهەواری ئێلانی تاڵەبانی و داودە و کاکەیی و سمایل عوزێری و کافرۆشی و ڕۆژبەیانی و جەباریی کورد بوو. لە پاڵی دۆستایەتیدا، لە سالانی وشکەساڵ، مەڕدارانی عەشیرەتی (آل عوبید)ی عەرەبیش، لە (شوبێچە)ی لاپاڵی چیای حەمرینەوە دەهاتنە خوارێ و تێکەڵی عەشایەری کورد دەبوون. لە پاشان، کابرایەکی ڕۆژبەیانی ئاغایەکی سمایل عوزێری دەکوژێت، ئیتر ئێلانی سمایل عوزێری نایێن و ئێلانی تریشی کورد، هەندێکیان بەدائیمی هەندێ دێهاتیان لەو ناوچەیە ئاوەدان کردەوە و خەریکی کشتوکاڵ بوون. بەڵام لە ساڵی ١٩٣٧-١٩٣٨، حکوومەتی عێراق، ئاوی لە ڕووباری زێی بچووکەوە (الزاب الصغیر) هێنایە ئەم هەرێمە و عەشایری عەرەبی تێدا جێنشین کرد.

شێخانی تاڵەبانی؛ بۆ ئەوەی دەمی شێخ ڕەزا لەیەک بنێن، هەریەکە ساڵی بەرخێکیان بۆ دەنارد و ئەمە بووە باجی (بەرخانە)ی شێخ ڕەزا.

قەومەکان، بەو زاتە وا حوکمی لەسەر بەحر و بەڕە
بەرخە نێرێ گەر نەنێرێ هەر کەسێ خاوەن مەڕە
دێم بە گژیا ئەیدڕم گەر (في المثل) شێری نەڕە
با نەقەومێت و نەزانن ئەم هەموو شۆڕوشەڕە
گشت لەسەر بەرخێ شەل و کاوڕێ لەڕ و بزنێ گەڕە

***

ماینەکەی کوێخا عەلی

کوێخا عەلی ماینێکی کوێتیی دابووە شێخ ڕەزا. ئەوەی شتی بدابایەتە شێخ ڕەزا، بەقیمەت یان بەهیمەت، ئەبوایە «نەمر» بێت. هەر شتێکی لێ هات، ئیتر شێخ ڕەزا بەسەر و پۆتەلاکیدا ئەچێت. ماینی کوێخا عەلی دەکەوێ

بەلادا و شێخ ڕەزایش ئەمەی بۆ ئەڵێت:

کێ چوزانێ کــووچەڵەی ســمــتی شکاوە یا ملی
وا لە حــاڵی حــەلوەلادا مــاینەکــەی (کــوێخــا عــەلی)
چووم بزانم مــاوە یاخــو مــردووە، وەختــێ کــە دیم
شــا دەمــاری ســست، نــابزوێ ڕەگی قــاچ و قــولی
دام بەسـەر خۆمدا گوتم: وا حـەسرەتا بۆ ماینە کوێت
دەک بە مــیــراتم کــەوێ دەســبــەند و هەوســار و جلی
نابزوێ قارووڕەی ئەگەر صـەد جار تەماشا کا حەکیم
دەردی نــازانێ چیــیــە تــاکــو نــەکــا بێنی سلی
گــەر ئیــمــامی عــەسکەری نوێژی لەســەر کــا لایقــە
چونکە مــوشــتــاقــە، بە وەصلی ناڵەکانی چوار پەلی
کەسـری ئەنفی دوژمنان و جەبری کـەسری دۆسـتان
هەر بمێنێ چاکــە بەخــوا شــێخ (ڕەزا) و کــێـری زلی

***

شێخ ڕەزا و شێخ ساڵحی مامی

شێخ ساڵح کوڕی شێخ ئەحمەدی تاڵەبانە و مامی شێخ ڕەزایە. ئەم وەکو شێخ غەفووری مامی دەوڵەمەند نەبوو کە پێی بڵێت "دەوڵەتی شەدادی هەیە" ڕۆژێک دەچێتە ماڵیان. ئەویش هەر ئەوەندەی بۆ دەکرێت کە نان و کەرەی دەرخوارد بدات. شێخ ڕەزا وای باس ئەکات:

گەرچی فەقیر و موفلیسە "شێخ مامە صالحم"
نەمــدی کــەسێ وەکــو ئەو صــاحــێــبی کــەرەم
مــــیــــوانی بووم نان و کـــەرەی نایە بەردەمم
ئێستایش بەبێ موداهەنە مەمنوونی ئەو کەرەم

شێخ ڕەزا دەزانێ مەبەستی لە «مەمنوونی ئەو کەرەم» چییە. فەرموون لە جێگەیەکی تریدا چی پێ ئەڵێت!

تو کە خۆت مەیلی جنێوبازی دەکەی "شێخ صالح"
بۆ دەکەی سەرزەنشتی من کە "ڕەزا" هەجاوە
غایەتی بەندە، جنێوم بە دوو سێ کەس دابێ
تو هەتا ئێستە بە قوربان، بە هەزارت داوە!

***

جەنگی مەحموود بەگی شێروانە و جوکل

شەڕێک لە نێوانی مەحموود بەگی شێروانە و جوکل ڕوو دەدا. لایەنگیرانی مەحموود بەگ باسی ئازایی ئەم ئەکەن. شێخ ڕەزا؛ بە بەکارهێنانی وشەی «شێروانە» بە سێ چەشن، باسی ئەم شەڕە ڕوون ئەکاتەوە و ئەڵێت:

جەنگ گاهی جوکل و «مەحموود بەگ»، شێروانە بوو
ئافەرین "مەحموود بەگ؛ لەم جەنگەدا شێر وانە بوو
وەقتێ قاصید هات و لێم پرسی: چلۆن بوو ئەم شەڕە
وردەوردە بۆی بەیان کردم، کەچی شێر وانە بوو

***

ئەولادی ئەم عەصرە

ڕۆژێک شێخ ڕەزا لە محەمەدی کوڕی، کە منداڵ بووە، توورە دەبێت و ئەکاتە گۆچانێکدا و ڕاوی دەنێت. محەمەد خۆی دەخاتە پشتی "سەید ئەمینی حەپلوس" کە خەڵقی گەڕەکی بەرتەکیە بوو. ئەویش لە تکادا:

«یا شێخ صەلەوات دە ئەولادتە» و بەردەمی ئەگرێتەوە. شێخ ڕەزایش یەکسەر:

تڕی ئەولادی ئەم عەصرە بە کێرم
کە من مردم مەگەر گوو بکەن بە خێرم
بەم جووتە گونەوە کە ئەڵێی عەنتەری نێرم
خۆت لادە نەوەک بتخەمە بەر حەملەیی کێرم

هەندێک ئەڵێن؛ لەو کاتەدا دوکتۆر حوسێن باباجان لەوێ بووە و دوا بەیتەکە ئەو وتوویەتی.

لەگەڵ عیزەتی تەل

عیزەت مەئموری تەل (برید و برق)ی سلێمانی بووە. پیاوێکی زیرەک و نوکتەباز و خاوەنی قسەی نەستەق بوو. بێگومان لەم نوکتەبازییەدا لەگەڵ شێخ ڕەزادا دەمەتەقێیان بووە. لەوانە شێخ ڕەزا ئەڵێت:

پیر کە کۆکی و نەترِی دوورە لە مردن هێشتا
وردە ئاهەنگی دوای کۆکە نیشانەی ئەجەلە
پیر کە کۆکی و ترِی، دەنگی وەکو بارەزەلە
شاهیدی موعتەبەرم عیزەتی مەئموری تەلە

هەروا لە شیعرێکی تورکیشدا پێی ئەڵێت:

عـــــــزت یوزنی تیغ زبانمله تراش ایت
آب دهنکله دهنی گـــــــوتنی یاش ایت
آندن صوره یات خرقەمی آلتنده فراش ایت
پارەم واریسه آل، یوقسه سویله بلاش ایت
گوت سلمک ایچون تاش آرامه خایەمی تاش ایت
اوردقچه دیان دیمه أمان شیخم یواش ایت

واتا:

عیزەت بە تیغی زوبانم ڕووت تەراش کە
بە ئاوی دەمت کونی قنگت تەڕ کە
لە پاش ئەوە پاڵ کەوە خەرقەکەم لە ژێرت ڕاخە
پارەم هەبوو وەرگرە، یان بڵێ بەلاش بیکە
بۆ قنگ سڕین بۆ بەرد مەگەڕێ گونم بکەرە بەرد
تا دەتوانی خۆت بگرە مەڵێ ئەمان شێخم ئێواش کە

***

غەزەلی هەڵماڵراوی شێخ ڕەزا

چوومــــە خــزمــەت یاری مــومــتــازم وتی لاچۆ دزی
پێم نیشان دا ئەسڵی مەقصەد نایە بەردەستم کوزی
چەند هاوارم لە کێرم کرد؛ نەکەی فیلە نەکەی
گوێی نەدامێ خۆی هەوادا کەوتە ناو قەعری کوزی

غەزەلێکی هەڵماڵراوی تری:

وتم: ئەی شۆخی پەری چەهرە ئەمەت پێوە دەچێ؟
وتی: یارەب جــەوابم نیــیــە خـــۆت ئەیزانی
وتم: هەر تێی ئەخەم و لێی ئەبڕم هەرچی بڵێی
وتی: هەر ئەزیەتی گیانم مەدە، خۆت ئەیزانی

***

سووکە گاڵتەی شێخ ڕەزا

جاران فەقێ و سوختەکانی (حوجرە) شەویان بە شەڕەشیعر ڕائەبوارد. یەکێک بەیتێکی شیعری شاعیرێکی دەوت و دوا پیتی چی بوایێ ئەوی تر بەو بەیتەی کە بەو پیتە دەس پێ ئەکا، ئەوەی دەهێنایەوە. بێگومان دیوەخانی شێخ ڕەزا جێگەی ئەم ڕابواردنە بووە. بەڵام شێخ ڕەزا هیچ کاتێک بۆ شیعر دانەماوە و گورج شیعرێکی بە یەکێک لەو دانیشتوانانە هەڵدەدا. زۆربەی تاکە شیعرەکانی لەم بابەتە بوون. فەرموون لەگەڵ هەندێکیان:

عومرم گەیی بە هەشتا، کێرم بەکارە هێشتا
تەصدیق ئەگەر نافەرمووی هەستم بەرم بەرەشتا

دوا پیتی شیعرەکە (أ)ە دەبێت ئەوی تر بە (أ) دەس پێ بکات:

ئەحمەق بووم نەمکرد هەتا ریشم نەبوو گانێ بدەم
(مستەفا بەگ) چاکی کرد تا ڕیشی هات هەر گانی دا

مەبەستی لە مستەفا بەگی باجەلانە. ئەمیش بە (أ) دوایی هات.

ئەسپەکەت دەرکرد لە دەستم وا دریغ بۆ ئەسپە کوێت
سنگەکەی ماوە (کەریم خان) پێم بڵێ بیکوتمە کوێت!

***

تۆ هەتە تیغی دەبان و من هەمە تیغی زوبان
فەرقی ئەم دوو تیغە هەروەک ئاسمان و ڕیسمان

***

نان و دۆشاوی ئەمان دابوو بە یاپراغ و پڵاو
بووی بە گەورەی ئەهلی (نۆدێ) کاکە لاو

کە حکوومەت مەعاشی سەیدەکانی جەباریش دەبڕێت شێخ ڕەزا ئەڵێت:

وام ئەزانی ئێوە ساداتن مەعاشتان نابڕن
داخی داخانم (جەباری) خۆ لە ئێوەیشیان بڕی
بۆم دەنێرێ نیسک و نۆک و سووتەنی و خاکە و خەڵووز
لازمە بۆ کوڕی حاجی هەر بخوێنم (قل أعوذ)
حاتەمیش، ڕاستت دەوێ، ناگاتە حاجی بۆ سەخا
ماهی ئەنوەر کەی دەبێتە نەییری عالەم فروز

لەسەر ئاووهەوای قەڵادزە ئەڵێت:

بەدە آب و هەوای "قەلعەدزە"
کە سەگیشی لە عومری خۆی وەڕزە
ملی ئەهلی لەبەر لەڕی و چرچی
هەر وەکو کێری پشت لە کوزە

لە گاڵتەیەک لەگەڵ شێخ صالحی مامی ئەڵێت:

تۆ کە خۆت مەیلی جنێوبازی دەکەی «شێخ صالح»
بۆ دەکەی سەرزەنشیی من کە (ڕەزا) هەجاوە
غایەتی بەندە، جنێوم بەدوو سێ کەسێ دابێ
تو هەتا ئیستە، بەقوربان، بە هەزارت داوە

لەگەڵ مەلایەکی کوێر:

نا بەکـاری وەکــو ئەم جــووتە لەعــینە لێــرە
نەبوو قــەت ئەمــە مــودەیێکی مــەدید و دێرە
ئەو بە تڕ گوێز ئەشکێنێت و ئەمیش قنگ ئەدڕێ
هەردوو عاصین لە خوا کێری من و ئەم کوێرە

***

هەر کــەسێ ناوی مــەلا ئەزیزە
دایم لەبن گونی هەر گیزەگیزە
بەخۆی گەواد و ژنەکەی حیزە
خواردنی گووە و شەربەتی میزە

***

یەهوودی بەچەیێکم گــرت و لێم برد و تیــا خــووســا
کە تێم نا چاوی نووسا بانگی کرد: یا حەزرەتی مووسا

***

ئەم قــــەحــــپــــە فــــەلەک لە داخی مــــردم
مــــوحــــتــــاجی ڕەشی ڕەشــــیــــدی کــــردم

***

مودەتێ نێربازی و ئێستاکە مەیلی مێ ئەکەم
ئارەزووی گانی کچێکی کوز پڕی دەرپێ ئەکەم

***

مــاری ڕەشــە خنکاوە لە گــێــژاوی خــەلادا
کێرمە لە قنگی کاکە حەمەی حاجی مەلادا

***

ئاخ لەدەس شۆربای سلێمان چاوش و قاوەی خلە
ئەو ئەڵێی ئاوی گــەڕاوە، ئەم ئەڵێی نەوتی گلە

سلێمان چاوش شۆربای تەکیەی ئەکرد و خلەیش قاوەچی بوو. شێخ ڕەزا باسی نەوتی گل ئەکات کە لە زەمانی عوسمانی و حوکمی عێراق نەوتی دێی (کۆرومۆر)ی ناوچەی (گل) شێخ حەمید و لە پاشان شێخ تاڵیبی کوڕی لە حکوومەت بە (التزام) دەیانگرت بەجۆرێکی بیدائی نەوتێکی زەردیان لێ دەردەکرد و لە دێیەکانی کوردستاندا بۆ (چرا) بەکار دەهێنرا.

هەتیوی لووس و بێ تووکم لە عومری خۆم گەلێ گاوە
لە سەمتی سمتی (حمادی)م نەبرد ئەم حەسرەتەم ماوە

***

هەتیوی خوێڕو و مەحبووبی سادە
کە دەستت کەوت سواری بە و پیا دە

***

هەر لە دەنگی کەڕەنا و شەیپووری جەنگیزخان ئەکا
وردە ئاهەنگی دوایی پیر کە وەختێ گان ئەکا

دێی تاڵەبان لە هەرێمێکی دەیمەکاڵە بەرهەمی کشتوکاڵیی لەسەر بارانە. هەندێ جار وشکەساڵ دەبێت ئاغا و جووتیار وەکو یەک بێ وڵەت و دەسکورت دەبن. جووتیاران لەسەر ئەم بەرز و نزمیی سروشت و کەم بارانییە ڕۆژنامەی خۆیان هەیە. ئەڵێن: "ئیمرۆ ئاغا و قەرەیە" گوایە لە پێش ئەمەدا کە وشکەساڵە، جووتیار ئاغا بەجێ دێڵێ و بەشوێنی گوزەراندا دەڕوات. کە باران دەبارێت پەشیمان دەبێتەوە و لە دوورەوە دەردەکەوێت و دێتەوە.

میکائیل جووتیاری شێخ ڕەزا دەبێت. پەیمانی دەداتێ کە وەرزەکەی بەجێ نەیێڵێ بەڵام عەهد و پەیمان نایێنێتە جێ و دەکەوێتە بەر پەلاری شێخ ڕەزا:

جاشکترێن میکائیل عەهدی بەسەر نەهێنا
عومری گەیشتە هەشتا وازی لە کەر نەهێنا
ئەمبازی بوو تراندی، ئێستا گوتی بەهارە
تا ڕیخی دەرنەهێنا تاریخی دەرنەهێنا

***

گــويند أگــر وطء كنى عــرش بلرزد
عرشى كه بيک وطء بلرزد بچه ارزد
ماييم و يكى حجرهء بى باک نشستم
صد بچه بگاييم و يكى خشت نلرزد

واتا:

ئەڵێن ئەگەر هەتیوێ بگێی عەرش دێتە لەرزین
عەرشێ بەگانێ بلەرزێ چی دێنێ؟
ئێمەین و ژوورێکی کە بێباک لێی دادەنیشم
صەد هەتیو ئەگێین و خشتێ نالەقێ.

بخـرنـر برسـد شـيّخ (رضـا) مـيكندش
هر كـرا يـافت بزور و برضـا مـيكندش
گر چه درجوف جرم دست دهد مغبچهء
از خـدا شـرم ندارد بخـدا مـيكندش

واتا:

شێخ ڕەزا نێرەکەری دەس کەوێ ئەیگێ
تووشی هەر کەسێ بێ، بەزۆر بێ یا بە ڕەزا، ئەیکا لێی
لە ناوەڕاستی حەرەمیشا هەتیوێکی لووسی دەسگیر بێ
شەرمی لە خوا نییە، بە خوا قەسەم، ئەیکا لێی (یا: پێی دائەکەنێ)

گــيـرم كــهسـر زلف كند چون جـيـمى
وقـتى كـه دهان تنگ كندچون مـيـمى
اى كـيـر هزار عـشـوه و صـد نـاز كنى
از كس چـەكنـى مگر بدوزى نيـــمى

***

بدستم گرفـتد مه طلعتى در موقعى خالى
دو پايشـرا بگردن در فـرازم چون زن والى

هنرمندش نخوانند انکه عالی را کند سافل
هنرمند آن کسی باشد که سافلرا کند عالی

واتا:

ئەگەر جوانێکی ڕوو وەک مانگم دەسکەوێ لە شوێنێکی خاڵی
هەردوو لاقی ئەینێمە سەر شان وەک ژنی والی
هونەرمەند ئەو کەسە نییە شتی بەرز نزم کاتەوە
هونەرمەند کەسێکە نزم بەرز کاتەوە

شنیـدم کـه عـرب صـدر سـینەرا گـویند
رسیدم بدیاری که صدرشان پشت است

واتا:

بیستوومە عەرەب بە سنگ ئەڵێن (صدر)
گەیشتمە وڵاتێ (صدر)ەکانیان پوشت و حیزن

برای (چرخی)ای در زیر این چرخ
بسـان چرخ دائم میـزنم چرخ

واتا:

لە ژێر ئەم ئاسمانەدا هەمیشە وەک چەرخ
ئەخولێمەوە بۆ (چەرخی)یەک (چەرخی پارەیەکی ئێران بوو)

طرد کن ازدر خـود این ناپاک
(لا تری الکلب ولا الکلب یراک)

واتا:

ئەم ناپاکە لەبەردەرگەی خۆت دەرکە
نە سەگ ببینە و نە سەگ بتبینێ

غم ســـبق داش ازل درد و ألـم، ياروندیم
علت و زلت، وقلت رفـــيــــقـــان قـــديم

واتا:

خەم هاوڕێی کۆنمە، دەرد و ئازار یار و هاودەممە
هەروا نەخۆشی و زەلیلی و دەسکورتی هاوڕێی کۆنمن

***

لە سایەی دەهری دونپەروەر ئەمیستە لەک لە لەک ئەدوێ
بە کــۆڵێ کلکەوە ڕێوی لەگـــەڵ کـــەوڵی دەڵەک ئەدوێ

***

عـومـــەرم دی، عـومـــەری پێـشـــووتریش گـــەر وابێ
گـەردنی شـیـعـە دوو صـەد دەفـعـە لەســەب ئازا بێ
ڕەگی کـــێـــر ها لـە گــونـا هـەر گــونـە ئەیبـــزوێنێ
مـەسـئـەلەیێ کۆنـە سـەگ ئیسـقان بەکلک ئەشکێنێ

ئەمین بۆقـە خـەڵکی بەرتەکیـە و پیاوێکی خـراپ بوو بـەڵام عـەبدوڵا و کـوڕی زۆر کوڕی چاک بوو.

ســەیری کـە زبڵ ئەصــڵی گـووە و گـوڵ ئەڕوێنێ
باوکی وەک (ئـەمین بۆقـە) کـوڕی وەک عـەبـە دێنێ

***

ئـەمـین نـانـەوا و هـەمـین ئـاشـــــــــپـــــەز بـێ
یـایـە لـەگـــــــەڵـمـــــــان وا بـەغـــــــەرەز بـێ

***

بەتیـەیی بەصـرەیی یو مـێـزەری هیندیی من و تۆ
وەکو ڕخت و شەقەبەندێ کە لە گا جـووتی بدەی

***

ناندان و مێوانداریی حاجی حەبیبی قەردار

بنەماڵەی قەردار لە کەرکووک؛ لە ڕەسەندا لە عەشیرەتی (بڵباس)ی کوردن، بەڵام هەر لە سەردەمی عوسمانییەوە خۆیان بە تورکمان داناوە و لە کەرکووک جێگەیەکی کۆمەڵایەتیی تایبەتی و خاوەن سامان بوون. حاجی حەبیب یەکێکە لەو بنەماڵەیە و سامانێکی زۆری هەبوو. شێخ ڕەزا گاڵتە بەوە ئەکات کە دەوڵەمەندێکی وەکو حاجی حەبیب لە سێ مانگی زستانا تەنیا دەعوەتێک ئەکات و لە شیعرێکی تورکیدا ئەڵێت:

موسم قیشده اوچ ایلق بر بریانی
قیزاروب عارض خوبان گبی هەر بر یانی
بویله بربرەء نازک بو گبی موسمده
جانب اربعەسنده یمگک الوانی
اولدق بارکشی منت انفاسی مسیح
صانکه ایتمش برەیه مائدەء ربانی
ایلمزمی بو گبی اطعمه احیای وجود
بلکه هر بر لقمەسی گوزدن دوشورور لقمانی
خارج حوصله بر دعوت ایدوب حاجی حبیب
نیجه تعریف ایدەیم نعمت بێ پایانی

واتا:

لە مەوسمی زستاندا لە سێ مانگدا بریانییەک
سوور دەکەنەوە وەکو لەشی جوانان هەموو لایەکی
گوێلکێکی نازکی وا لەم فەسڵەدا
لە هەر چوار لایەوە بە خواردەمەنیی ڕەنگاوڕەنگ
بووینە هەڵگریمنت ئەنفاسی مەسیح
وەکو خوانی ڕەبانی گوێلکێکی لێ دانابێ
ئەم جۆرە خواردنانە مرۆڤ زیندوو ناکاتەوە؟

بەڵکو هەر لوقمەیەکی لوقمان لە بەرچاو ئەخات
لە حەوصلە بەدەر، حاجی حەبیب دەعوەتێکی دا
نیعمەتی بێ پایانی چۆن تاریف بکەم

***

مەدحی عەبدوڵا پاشای ڕەواندز

عەبدوڵا پاشای ڕەواندز لە دەوری حوکمی عوسمانیدا قایمقامی هەولێر بوو. شێخ ڕەزا لەم شیعرە فارسییەی کە مەدحی ئەکات، بە دەمەتەقێیەک لە نێوان شاعیرێکی گەن و پزیشکێک دەس پێ ئەکات. لە ئەنجامدا ئەڵێت شیعری ناپوختە وەکو ڕەوانی دەرمانی پزیشکە:

شاعیری گنده طبع همچو جعل
شعر او چون شعور او مختل
رفت پیش حکیم تا دهدش
شربتی از برای دفع علل
مسهلی داد گفت کاین دارد
هفت بارت در آورد بعمل
چون بخورد و چهاربار برید
تاخت پیش حکیم و ساخت جدل
طعنه زد کای حکیم بی تمییز
فرق ناکرده ناقه را ز جمل
سخن از هفت و هشت میراندی
هفت اکنون بچار شد مبدل
گفت البت مخالفی خوردی
که بدارو ازان رسیده خلل
گفت چیزی نخورده ام لاکن
بودم اندر خیال شعر و غزل

واتا:
شاعیرێکی تەبیعەت بۆگەن وەک قالۆنچە
شیعری وەک هەست و شعووری شێواوە
چووە لای پزیشک تا شەربەتێکی بداتێ
دەرمانێکی ڕەوانیی دایێ وتی:
حەوت جارت ڕەوان ئەکا
کە خواردی چوار جار ریا
ڕای کردەوە بۆ لای پزیشکەکە و کردی بەهەرا
تانەی لێ دا؛ وتی: ئەی پزیشکی نەفام
کە وشتری مێ لە وشتری نێرە ناکەیتەوە
قسەی حەوت و هەشتت ئەکرد
ئێستا حەوتەکەت بوو بە چوار
وتی هەڵبەت شتێکی خراپت خواردووە
دەرمانەکە لەو شتە خراپەوە زیانێکی تووش بووە
وتی؛ هیچم نەخواردووە بەڵام
لە خەیاڵی دانانی شیعر و غەزەلیات بووم

گفت از شعر ساختی چیزی
گفت آری سه شعر مستعجل
گفت برخوان چو شعرها برخواند
گفت خندان حکیم کای اجهل
تو عمل هفت کردهء اما
سهر زبالا چهار از اسفل
شاعری چند هست می زیبند
کادری این حدیشان بمثل
نیک و بدرا ز غرفهء شعرا
نشناسد بغیر میر اجل

انکه قــائمـــقـــام اربیل است
مـــاه ملک است وآفــتـــاب ملل
دم تیــغش لهــیب نار جــحــیم
کف جــودش ســحــاب کـشت امل
با منش لطف گــربـود چه عــجب
رغــبت است آفــتـــابرا بحـــمل
وصف او در ســـخن نمی گنجـــد
بـهکـــه وصـــفش ادا کنم بجـــمل
تـــا ابـــد انجـــنـــابـــرا یـــارب
دســـــتگیـــری کـند لطف ازل

واتا:

وتی: هیچ شیعرێکت داناوە
وتی: بەڵێ، سێ شیعری بەپەلە
وتی: بیانخوێنەوە، کە خوێندیانیانییەوە
بەپێکەنینەوە وتی: هەی لە هەموو کەس نەزانتر
تۆ هەر حەوت جارەکە ڕەوان بووی، بەڵام
سیانیان لە سەرەوە و چواریان لە خوارەوە
چەند شاعیرێ هەن بۆ ئەوە ئەشێن
ئەم باسەیان بە نموونە بۆ بهێنیتەوە
چاک و خراپی دەستەی شاعیران
ناناسێتەوە مەگەر میری باڵا
ئەوەی کە قایمقامی هەولێرە
مانگی موڵکە و خۆری میللەتە
دەمی تیغی گڕی ئاگری دۆزەخە
دەستی بەخششی هەوری چاندنی هیوایە

ئەگەر لوتفی لەگەڵ من هەبێ سەیر نییە
خۆر حەزی لە بورجی (حەمەل) هەیە
بە قسە وەصفی ئەو ناکرێ و تێدا جێی نابێتەوە
باشتر وایە بە کورتی وەسفی بکەم
خوایە هەمیشە دەستی جەنابی ئەو
بگرە لە لوتفی ئەزەلی خۆت

***

هەجووی قازیی کەرکووک

زۆربەی کاربەدەستان، لە دەوری داگیرکەرانی عوسمانیدا، تورک بوون، قاضیی کەرکووک لە میللەتی (لاز) ئەبێت کە لە بناری قافقاس جێگیرن و هەندێکیشیان وان لە سنووری تورکیا، بەڵام شێخ ڕەزا بە (ئەرنائووت)ی ئەزانێت. لەم شیعرە تورکییەدا ئەڵێت:

گوردک می؟ کیمی؟ نائبی گوردم. نیجە برذات؟
اوصافی نەدر، شکلی نەدر؟ بزە اکلات
ایتمش می تأهل، حرمی وارمی؟ وار أما
آرایش آغوش حریفان خرابات
بزدە بیلورز اول جهتی، حوکمی ناصلدر؟
حکم قرەقوش یعنی، بلا شاهد واثبات
ادراکی نە اندازەیە، بر جاهل ابتر
نە شرعی بیلور (ارناؤوط) اوغلی نە نظامات

واتا:

دیت؟ کێ؟ نائیبم دی. چۆن پیاوێکە؟
ئەوسافی چییە، دیمەنی چۆنە؟ تێمان گەیێنە
ژنی هێناوە، حەرەمی هەیە؟ هەیە بەڵام،
لەوانەیە کە ئەگەڕێت بۆ هاوڕێی مەیخانە

ئێمەیش ئەمە ئەزانین، حوکمی چۆنە؟
حوکمی قەرەقۆش، یانی، بەبێ شایەد و ئیسپات
تێگەیشتنی لە چ ئەندازەدایە؟، نەزانێکی کلک بڕاو
نەشەرع ئەزانێت ئەم (ئەرنائووت) باوکە، نەنیزام

ئەندامی صاری، گوزلری گوک چهرەسی ابرش
شـــوم اولدیغنـی اورتەیە قـــویمش بو عـــلامـــات
یاشـی نەقـدر؟ اللی دن اکـسـک، نیـجـه بیلدن؟
بـاقــــدم دیشـنـه، دقت ایلـه حـین مـــــلاقـــــات
عـزل اولدی؟ اوەت، واسـیطەء عـزلـی کـیم اولدی
انفـــاس مـــســـیـحـــانەء اصـــحـــاب کـــرامـــات
ســـیـــــاح اولەرق مملکت رومـی گـــیــــزردم
قـــاضـی ا و زمـــان امـــرد ایدی گـــوزلری آفـــات
ثعلب صـــاتەرق گـیـچـدی تصـــادف یناشـــمـدن
ایتـــدی بکا برگـــوشــــەء چشـم ایلـه مـــبـــالات
اسلوب حکیـــمـــــانە ایلە بنده گـــوز ایتـــدم
خـــــیلی ارامـــزده جـــریان ایتـــدی اشـــارات

واتا:
ئەندامی زەرد، چاوی شین، ڕووی ئەبرەش
ئەم نیشانانە ئەوە دەگەیێنێت کە شوومە
تەمەنی چەندە؟ لە پەنجا کەمتر. چۆنت زانی؟
کە تووشی بووم بە وردی سەیری دانەکانیم کرد
عەزل کرا؟ بەڵێ. کێ بووە هۆی عەزلی؟
ئەنفاسی مەسیحانەی خاوەن کەرامات
لە وڵاتی ڕۆمدا کە بە سیاحەت دەگەڕام
قازی لەو کاتەدا مووی لێ نەهاتبوو و چاوی عەییار

(ثعلب)ی دەفرۆشت، بە تەصادف لەلامەوە تێپەڕی
بە سووچی چاو خۆی لە قەرەم دا
منیش بە جۆرێکی حەکیمانە چاوێکم لێ هەڵتەکان
گەلێک ئیشارات لە نێوانماندا ڕووی دا

ابخـامی دیدم اول برینی قـاچە صـاتارسن؟
بازار ایدەرک چقـدی ایلی لیــرەیە فـئــات
ویردم پارەیی نزد فـــقـــیـــرانەمـــە گلدی
بیچـارە چابوق اوقچورینی چزدی دیدم یات
مـعـهودی دیاماقلە فغانی گوگـە چیـقـدی
حتی ایشیدوب صیـحەسنی اهل سـماوات
بالواردی، امــان یاگــری ال پارەئی یاخــود
توکــرەکلە انک بر ازەجک باشنی ایصــلات
ســـــوردم آتمی دیکلـەمـــــدم آە و انینی
(لیـلای) آلان قـاضـی یە بسـدر بومکافـات

واتا:
لە ئەنجامدا وتم ئەوی تریان بە چەند ئەفرۆشی؟
هەڕاجی کرد و نرخی گەیشتە دوو لیرە.
پارەکەم دا و هاتینە کۆلیتی هەژاریم
بێچارە بە پەلە بەنەخوێنی داماڵی و وتم پاڵ کەوە
لە بەرگەگرتنی ئەوەدا هاواری چووە ئاسمان
تا وەکو خەڵقی سەماوات هاواریان بیست
پاڕایەوە، توخوا یان پارەکەت وەرگرەوە یان،
سەرەکەی نەرم کە بە تف تەڕی کە
ئەسپم لێ خوڕی گوێم نەدایە ئاه و نووزەی
ئەو قازییە کە (لەیلانی) برد ئەم بەخششە بەسیەتی.

له پاش ئەم هەموو قسە پیسانە، جەنابی قازی وتوویەتی: شێخ ڕەزا منی بە (ئەرنائووت) زانیوە، بەڵام من (لاز)م. ئەمجا شێخ ڕەزا لە شیعرێکی تری تورکیدا ئەڵێت:

نائبی بن (ارناؤوط) صاندم مگرسە لاز ایمش
ایتدیگم هجویەلر (لاز) اولدیغیچون از ایمش
شکلی بنزەر لازە ئەمما ارمنیدن بو زمدر
الغرز، لاز یا ایواز یا پاپاز ایمش

واتا:
قازی کە من بە ئەرنائووتم دەزانی کەچی (لاز) بووە
لەبەرئەوەی لاز بووە ئەم هەموو هەجووانەم کەم بووە
شێوەی لە لاز ئەچێت، بەڵام لە ئەرمەنی چاک کراوە
بە کورتی دەبێت یا لاز یا ئیواز یا پاپاز بێت*
* ئیواز: بەپیاوی ئاینیی ئەرثودوکسی بولغارستان ئەڵێن و پاپاز: بەقەشەی ئەرمەنی ئەڵێن.

***

هەجووی حوسنی پاشای فەرماندەی سوپای عوسمانی لە کەرکووک

حوسنی پاشا فەرماندەیێکی بەدڕەوشت و بەدخوو بووە و زۆر ئازاری دانیشتوانی شاری کەرکووکی داوە. شێخ ڕەزا بەم شیعرە هەجووی ئەکا:

بەسەگم وت عەجەبا خزمەتە حوسنی پاشا؟
تووڕە بوو، کلکی لەقاند و وتی؛ حاشا حاشا
ڕاستی گەرچی سەگیشم بە خوا خۆم دەکوژم
ناوی من بێنی لەگەڵ ئیسمی خەبیسی پاشا

***

له شیعره هەڵماڵراوەکانی شێخ ڕەزا

وەکـو زانراوە، شـێخ ڕەزا، یەکـێک لەو دەرگـەی شـیـعـرانەی کـە لێی داوە، دەرگەی شـیعری هـەڵماڵراوە و دەستێکی باڵای تێدا هـەیە. شـێخ ڕەزا خۆی لە شیعرێکی فارسیدا کە مەدحی نازم پاشا ئەکات ئەڵێت:

عـشق باساده روخـان ازپی سمت است و سـرين
نـه رخ و زلف خـم اندرخـم و چـين درچـين است
آن دروخـست کـه من شـيـفـتـهء خـال و خـطم
شـيخ راهـم غـرض از سـاده پرسـتـی اين است

واتا:

عیشق لەگەڵ سادە ڕووان بۆ پووز و کەفەڵە
نەک بۆ ڕوو و زولفی لوول و چین لەسەر چینە
ئەوە درۆیە کە ئەڵێ من شێت و شەیدای خەت و خاڵم
شێخیش هەر ئەم مەبەستەی هەیە لە سادەپەرستی

فەرموون لەگەڵ ئەم چەند شیعرە هەڵماڵراوانەی:

لە شیعرێکی کوردیدا ئەڵێت:

کێر کە هەستا، نە لە بێگانە دەپرسێ و نە لە خوێش
گورزی خۆی هەر دەوەشێنێ، چە لە پاش و چە لە پێش
هەمە کـێـرێکی قـەوی، هێند بە کـونی تەنگا چوو
سەر و چاوی هەموو زامدار، پەراسووی هەموو ڕێش
تا ملی غـەرقـە لە چەرما، وەکـو سـیـواکی مـەلا
پرچی ئەفشانە لەسەر پشتی ملی وەک دەروێش
پاڵەوانێکی قـەوی و قـۆڵە لە مـیل بازیشـدا
مـەحکەمـە ڕیشـە و بنجی وەکـو شـاخی گـامـێش

لە شیعرێکی تری کوردیدا ئەڵێت:

هەر وەکو ئەشکم بە ڕەنگی سووری خۆی خوێنینە کوز
داستانی شاهنامەی خوسرەو و شیرینە کوز
ئینشیقاقی هەر وەکو کاڵەک لەبەر شیرینییە
هەر کەسێ نەیچەشتبێ نازانێ چەن شیرینە کوز

***

واقەواقی دڵ

هەر واقەواقی دڵمە بەدەستی فیراقەوە
وەک ڕێوی کە هەردوو گونی ببێ بەفاقەوە
ئیمان لە تەوقی سەرمەوە وەک واشە دەرپەڕی
سمتی کە دەرپەڕاند و سەری نا بەتاقەوە
موطرب لە عەشقی عیراقی بە حەسرەتم
بۆم هەستە وردەوردە لە پەردەی (عیراقەوە)

***

بەسەربۆ دەفعی ئەعدا چاوەکەم قەلغانی سیمینت
هەزار مارتین بە قوربانی تفەنگی لوولە چەرمینت

***

کێر ئەگەر مەیلی کونی کرد سەرەکەی بگرە لە مشت
همه جا خانهء عشق است، چه مسجد، چه کنشت

***

مودەتێ نێربازی و ئێستا کە مەیلی مێ ئەکەم
ئارەزووی گانی کچێکی کوز پڕی دەرپێ ئەکەم

***

ئەم قەحپە فەلەک لە داخی مردم
موحتاجی ڕەشی ڕەشیدی کردم

***

گەلێ سمتی سپیم دەس کەوت نەمتوانی پیاکێشم
درێغ بۆ مەتراقی کێرەکەی چەند ساڵ لەمەوپێشم

***

هێندە بە تەعریف و کینایەت لە بنی سینگت بەم
بەگ ئەفەندی بە سەراحەت لە کونی قنگت بەم

... ئەفەندی خەڵقی بەسرە دەبێت و لە کەرکووک مەئمووری حکوومەت بوو. هەندێ قسەی ناشیرینیان نایە ژنەکەیەوە و لەبەر ئەوە گەڕایەوە بۆ بەسرە و شێخ ڕەزا ئەڵێت:

لێرە گایان ژنەکەی... ئەفەندی بەسرە
ئیستە بۆ (بەصرە) دەچێ (بعد خراب البصرە)
هێند گەوادە گەر ئەولادی لە پێش چاوی بگێی
ڕیشی ڕادەگرێ کە ها کێر و گونی پێ بسرە
عەینی بەغدایە بە خۆی چونکە لەبەر ئاوی مەنی
مەقعەدی بەحرە، گونی قایغە، کێری جسرە

بە موتەسەڕیفی کەرکووک ئەڵێت:

موتەلەوین میزاجی گوونا گون
موتەسەڕیف کە دیدە بۆ قەلەموون
موتەسەڕیف جیگەرەکەی لە دەما
دێ و دەچێ وەک مریشکی چیلکە بە قوون

***

ماینە کوێت

کوردستان برێتییە لە چیا و هەردە و دەشت. کورد هەر لە کۆنەوە، بۆ هاتوچۆ و گوێزانەوەی دەغڵ و دان و کوتاڵ بەرزەولاغی بەکار هێناوە. بەرزەولاغ برێتییە لە ماین و هێستر. هێستر لە چیاکان و ماین لە هەردە و

دەشـتـدا. مـاین بـەپێی ڕەسـەن و ڕەنگ نـاو دەبرێت. ئەوەی بۆ سـواری بێت لە ڕەسـەندا لە ماینی عەرەبە و ئەوەی بۆ بار هەڵگرتن بێت پێی ئەڵێن (بارگیر). ناوی ماین بەپێی ڕەنگ؛ ڕەش، کوێت، شێ و بۆرە... هتد.

شێخ ڕەزا لەم شیعرەدا باسی ماینە کوێتی خۆی ئەکات و ئەڵێت:

مـــاینە کـــوێت جـــاران دەتوت ڕەوتی ڕەوتـی ئاهـووە
ئێـــســـتـــە هەســـتـــانی لەســـەر ئاخـــوڕ بەیاهوو یاهووە
قـەت لـە یەک قـسـناغ کـەمی جـۆ نادەمێ هـێـشـتـا لەڕە
ســـاڵ دوازدە مـــانگ ســـواری نابم هەر مـــاندووە
عومقی چاڵی مەقعەدی بێ شک مەسافەی قەسر ئەبێ
درزی دەروازەی کـــوزی لۆچ لۆچ بـەســـەر یەکـــدا چووە
گـەر بە ئاوزەنگی پەراسـووی ئەمسـەر و سـەر هەڵدڕم
هێـندە نابـزوێ بزانم مـــــاوە یاخـــــو مـــــردووە
خـــاوەنی پێـــشـــووشـی نازانێ کــە تەئریخ و ســەنەی
چەندە ئەمما من لە پیـــرانی قـــەدیم بیـــســـتـــووە
وەخـتێ نادر شـا هـجـوومی کـردە سـەر ئیـقلیـمی ڕۆم
تـازە، گـۆیا، ئەو لـە کـوز دایکی خـــرووجی کـــردووە

***

هەواڵ پرسینێک

ناسـیـاوێکی شـێخ ڕەزا دەسـتی دەشکێت و بەم شـیـعرە فـارسـیـیە هەواڵی ئەپرسێت:

شکســتــە باد دو دست فلک ازین کـردار
برید باد دوپای ســـپـــهـر ازین رفـــتـــار
دلاوری کـــــە دری آهـیـن زجـــــا کندی
ببـــازوان قـــوی همـــچـــو حـــیـــدر کـــرار

بچشم زخم حسودان شکسته شد دستش
بلی زمانه عجب روبهی است شیر شکار
ولی تو هیچ مخور غم شکسته بسته شود
بشاهراه حقیقت شکسته کیست بکار

واتا:

ياخوا هەردوو دەستی چەرخی گەردوون بشکێ کە ئەم کارەی کرد
هەردوو پێی ئاسمان ببڕێنەوە کە ئەم ڕەفتارەی کرد
قارەمانێ کە دەرگەی ئاسنین لە شوێنی خۆی هەڵئەکەند
بە بازووە بەهێزەکانی وەک حەزرەتی عەلی
بە چاوی پیسی حەسوودان دەستی شکا
بەڵێ، زەمانە ڕێوییەکی سەیرە کە ئەتوانێ ڕاوی شێر بکا
بەڵام تۆ هیچ خەفەت مەخۆ، شکستە ئەگێڕێتەوە
لە شاڕێی ڕاستیدا شکان کەڵکی هەیە

براه عشق که از ما و من پیر هیزند
زپای دست بشوی و زدست دست بدار
نه آخر آن فلک است، این فلک که روز (أحد)
شکست گوهر دندان (احمد مختار)
نه آخر آن فلک است این فلک که روز (صەفین)
خراپ کرد جهانرا بشکتن عمار

واتا:

لە ڕێی عیشقدا کە لە من و ئێمە ڕێز ئەگرن
دەست لە پێ داشۆرە و دەس لە دەست هەڵگرە
ئەم گەردوونە هەر هەمان گەردوون نییە کە لە ڕۆژی (ئوحود)دا
گەوهەری ددانی پێغەمبەری شکاند؟!

ئەم گەردوونە هەر ئەو گەردوونە نییە کە لە ڕۆژی (سەفین)دا
بە کوشتنی (عەمار کوڕی یاسر) دنیای وێران کرد؟

***

دۆستایەتیی شێخ ڕەزا و ئەمین فەیزی

زۆر ئاشکرایە، لە ژیانی شێخ ڕەزادا، کەس ئەوەندەی ئەمین فەیزی خۆشەویست و جێ ڕێز نەبووە. شێخ ڕەزا خۆی لە بابەت پێوەندیی لەگەڵ ئەمین فەیزیدا ئەڵێت:

نسبت من با أمین فیضی ازلی است
همچو سنی بعمر، نەچو روافض بعلی است

واتا:

پێوەندیی من و ئەمین فەیزی هەر لە ڕۆژی ئەزەلەوەیە
وەک هیی سونییانە لەگەڵ عومەر، نەک وەک هیی ڕافزییان لەگەڵ عەلی

هەروا ئەڵێت:

در حضر ممتاز و ممتاز از سفر آمدی
اول و آخر (امین فیضی) تو ممتاز آمدی

واتا:

تۆ لە ماڵا هەڵاوێردەی و، بە هەڵاوێردەییش لە سەفەر گەڕایتەوە
لە سەرەتا و لە دواییدا، ئەمین فەیزی، تۆ بە هەڵاوێردەیی هاتووی

لەلایەکی تریش لە شیعرێکی تورکیدا باسی خۆش گوفتاری و ڕەوشت جوانی ئەکات و ئەڵێت:

استاذ سخن، میر سخن سک
خلاق معالی دینلان وارایسە سن سک
ای کان کمالات (أمین فیضی) افندی
مجموعەء خلق (حسن)، خلق (حسین) سک

واتا:

مامۆستای قسە و میری قسە تۆی

ئەگەر دروستکەری مەعانی هەبی وەکو ئەڵێن تۆی

ئەی کانی کەماڵ ئاغای ئەمین فەیزی

دەستەییی ڕەوشتی (حەسەن) و ڕەوشتی (حوسێن) تۆی

ئەمین فیضی بەگ لە ساڵی ١٨٦٠ لە شاری سلێمانی هاتووەتە دنیاوە. لە پاش تەواوکردنی قوتابخانەکانی ئەوێ، چووەتە شاری بەغدا و لەوێ لە قوتابخانەی سەربازی دەرچووە و چووەتە ئەستەموڵ لە کۆلێجی سەربازی خوێندوویەتی و بە روتبەی مولازم دەرچووە و لە سوپای عوسمانیدا گەیشتووەتە روتبەی میر ئالای تۆپچی و لەم روتبەیەدا خانەنشین کراوە.

سالآنی شەڕی یەکەمی جیهانی لە شام و حەڵەب رابواردووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە ئەستەمووڵ و، لە پاش نەخۆشییێکی دوور و درێژ لە ساڵی ١٩٢٨ لە ئەستەمووڵ کۆچی دواییی کردووە.

ئەمین فەیزی بەگ سەرەڕای شارەزاییی زۆر لە زانستی ریازیات، ئەدیب و شاعیر بوو، یەکەم دیوانی بەتورکی بەناوی (شعاعات) لە چاپ داوە. لە زانستی ریازیاتدا کتێبی (ئیجمالی نەتایج)ی لە چاپ داوە و لە زانستی فیزیک کتێبی (هەوای نەسیمی) بڵاو کردووەتەوە و لە زانستی (جبر) کتێبی (تەفرەقەی ریاضیە) چاپ کراوە. ئەمین فەیزی ئەندامی لێژنەی زانستی ئەکادیمیای پاریس بووە. زۆریش دروست و جێ ڕێزی شێخ ڕەزای تاڵەبانی بوو و لە کتێبی (ئەنجوومەنی ئەدیبانی کورد) گەلێک لە شیعرەکانی شێخ ڕەزای تێدا بڵاو کردووەتەوە.

***

شێخ ڕەزا لەم شیعرانەی خوارەوەدا غەمباریی خۆی، لەبەر دووریی ئەمین فەیزی دەردەبڕێت و سکاڵای تەندروستی و تەمەن درێژیی بۆ ئەکات:

انچنانم زهجـر کـاکـه أمین

کـــەندانم یســـار را ز یمین

آن کند بخت قط نبـــینم یار
تـازنم خنده بر زمـــان و زمـین
چند ریزم بیـاد روی تـو اشک
چند باشم ز دوریت غـــمگین
تا غـمـیـرا بحـیله چاره کنم
دیگری سـر بر آورد ز کـمین
مـستم از جام بادهء فـیـضت
چو مسیحا ز روح فیض أمین
ســـالهـــای دراز باقی باد
بســـــلامت امین مـــا آمین

واتا:
لەبەر دووریی کاکە ئەمین فەیزی لە حاڵێکام
ڕاست و چەپ لێک جوێ ناکەمەوە
بەخت هەر ئەوەندەم بۆ بکا دۆست ببینم
تا (لە بەختەوەریی خۆمدا) بە عەرز و عاسمان پێ بکەنم
چەند لە یادی ڕووی تۆدا فرمێسک بڕێژم
چەند لە دووریی تۆ خەفەتبار بم
تا بە فڕوفێڵ چاری خەمێ ئەکەم
خەمێکی تر لە پەناگاوە سەر دەردێنێ
لە جامی بادەی بەرەکەتی لێشاو کردووی تۆ مەستم
وەک مەسیح لە (روح الامین)ی پڕ بەرەکەت کە جوبرەئیلە
خوا بکا ئەمینی ئێمە بە سەلامەتی بمێنێ
ساڵەهایەکی دوور و درێژ. ئامین

ئەمین فەیزی چەند نامەیەکی هۆنراوەی جوانی بۆ شێخ ڕەزا ناردووە، ئەم شیعرانەی ئەمین فەیزی، بەشێوەیەکی زۆر نازک و دڵسۆزانەن. لە وەڵامەکانی

شـێخ ڕەزا دەردەکەوێت، کـە چەند پیـاوێکی خـۆش مـەشـرەب و ڕەوشت بەرز بووە. لـەبەر ئەوە شـێخ ڕەزا، نـەوەک تەنیـا هیـچ هەجـووێکی بەرامـبـەر ئەو نەوتـووە، بگرە بە ئـەوپەڕی ڕێز و دڵسـۆزی ئـەم دۆسـتـایـەتیـیـەی لەگـەڵیـدا بردووەتە سەر. لە وەڵامی یەکێک لەو نامە هۆنراوانە، شێخ ڕەزا ئەمە ئەڵێت:

مشربت خوب و لهجه شیرین است
دهنت درج گوهر آکین است
فکر بکر تو بینی بین الله
نغز دوشیزهء نگارین است
عرش بلقیس و فرش براقش
در حقیقت کمینه کابین است
این نه شعر است، رشتهء شهرت
این نهنظم است عقد پروین است

واتا:

ڕەوشتت باش و زمانت شیرینە
دەمت قوتووی پڕ لە گەوهەرە
فیکری بە خەیاڵی کەسا نەهاتووی تۆ، بەینی بەینەڵا
کچێکی جوانی ڕەنگینە
عەرشی بەلقیس و فەرشە بریقەدارەکەی
لە ڕاستیدا کەمترین مارەییە (بۆ ئەو کچە)
ئەمەی تۆ شیعر نییە، هۆنراوەی ناوبانگە
ئەمە هۆنراوە نییە، ملوانکەی ئەستێرەی سوورەییایە

مصرعی از قریحهء عطار
که عجب آبدارو رهنگین است
گر بتضمین بیاورم چه عجب
یکی از فن شعر تضمین آست

بمعـــانی گـــران، بنظم ســـبک
گــر بـود ســـهل ممـتنـع، ایـن است
تـا بضـــرب المثل هـمی گـــویند
کــــه دعـــا أز برای آمین است

واتا:
نیو بەیتی بەرهەمی شیعری فەریدودینی عەتار
کە زۆر ئاودار و ڕەنگینە
ئەگەر بیخەمە ناو شیعری خۆم سەیر نییە
چونکە یەکێ لە هونەرەکانی شیعر ئەوەتە شیعری کەسێکی تری بخەیتە ناو
بە واتا گران و بە سەنگ سووکە
ئەگەر (ئاسانی کەس پێ نەوێراو) هەبێ ئەوەیە
ئەوەتا مەسەلە دێننەوە و ئەڵێن
دوعا لەبەر خاتری ئامینەکەیەتی

خـــاطرت شـــاد باد (أمـین فـیـــضـی)
زان کـــــه دریای دانش و دین است
دوشـــمنت خـــاکـــســـار و زیر و زبر
زان کـه در خـورد و لعن نفرین است
فـــضـلرا داند از خـــدای (رضـــا)
نه از آن شـــاعـــران خـــود بـین است

واتا:
دڵت هەر شاد بێ ئەمین فەیزی
چونکە دڵت دەریای زانست و ئاینە
دوژمنت لە خۆڵا بگەوزێ و سەرەوژێر بێ
چونکە شایانی ئەوەیە لەعنەتی لێ بکرێ

ڕەزا هەموو گەورەییێ لە خواوە ئەزانێ
لەو شاعیرە خۆپەرستانە نییە

لە وەڵامی نامەیەکی ئەمین فەیزی دۆستی، شێخ ڕەزا ئەم شیعرە فارسییەی بۆ دەنێرێت.

ز رشحهء قلمت در مشیمهء قرطاس
نتیجه هاست بقیمت گرانتر از الماس
رسیده کار بجای ترا امین فیضی
که جبرئیل امین خوانمت ز روی قیاس
صحیفه معجزه پیراست بسکه چون مریم
ببر گرفته موالید عیسوی انفاس
هزار سال بمانی و این عجب نبود
شرافتت به مثل خضر زینده و الیاس
در این دیار (رضا) را بهرزه عمر گزشت
بجان رسیده گناهش بگردن افلاس

واتا:
لە نووکی قەڵەمتەوە لە ناو منداڵدانی کاغەزدا
ئەنجامی وا زۆر هەیە بە نرخ لە ئەڵماس گرانترن
کار گەیشتووەتە ڕادەیەک ئەمین فەیزی
بەقیاس بە جوبرەئیلی ئەمینت ئەخوێنمەوە
تەنیا موعجیزەی پیر کاغەزە، کە منداڵی بە هەناسەی عیسا
لەدایکبووی زۆری گرتووە بە بەرسنگییەوە وەک مریەم کە عیسای بە موعجیزە بوو
یاخوا هەزار ساڵ بمێنی و ئەمە سەیر نییە
چونکە شەرەف و گەورەیی تۆ وەک هینی خدری زیندە و ئیلیاسە
عومری (ڕەزا) لەم وڵاتەدا بە هیچ و پووچ بەسەر چوو

ئەوەتا کردوونە گیانەڵا، گوناهی بەگەردنی بێ پوولییە

لە وەڵامی نامـەیەکی تریدا، شـێخ ڕەزا، دووبارە ئەوپەڕی ڕێزی بەرامـبـەری دەردەخات کە ئەڵێت:

الا ای هـنـرمـنـد یار قــــــدیمی
توی خــســروانـرا سـزای ندیمی
ز حکمت بپـرداخــتی نامــەء ت و
بدادی دراًن نامـــەداد حکیـــمی
هوای نسیمی از ان گشته نامش
کـه جـان پروراند هوای نسـیـمی
بدانش ترا هیـچ همـــتــا ندیدم
مگر جــوهر فــرد و در یتــیــمی
تو خواهی سفر از یمن دورتر کن
امین فـیـضـیـا در دل من مـقـیـمی

واتا:

ئەی یاری هونەرمەندی دێرینە
تۆی شایانی هاودەمیی پادشایانی
لە وێڵ و کەماڵی خۆتەوە نامەکەی خۆت ڕازاندەوە
جارِی خاوەن حیکمەتیی خۆتت لەو نامەیەتدا دا
بۆیە ناوی نراوە (هەوای نەسیمی)
چونکە هەوای شنەبای بەیانییان (هەوای نەسیمی) گیان پەروەردە ئەکا
لە زاناییدا کەسم بەهاوتای تۆ نەدی
مەگەر تۆ جەوهەری فەرد و دوڕی یەتیم (تاقانە گەوهەر)
حەزت لێیە سەفەر بۆ لە یەمەن بەولاوەیش بکە
ئەمین فەیزی تۆ لە هەر کوێ بی، لە دڵی مندا جێت گرتووە

که داوا له شێخ ڕەزا دەکرێت بچێت بۆ بەغدا و ببێتە شێخی تەکیەی تاڵەبانی، ئەم ئەرکە لەگەڵ بیری کراوەی شێخ ڕەزادا نەدەگونجا. ناتوانێت، وەکو شێخانی تەریقەت ئیدیعای "کەرامەت" بکات. ئامادەیە بچێتە بەغدا، بەڵام بەم مەرجە:

مشربم مشرب امین فیضی است
هر دوو از هرد و عـــالم ئازاده
ای (رضـــا) تا بمرگ رندی کن
این بود دولت خـــــدا داده

واتا:

ڕەوشتی من ڕەوشتی ئەمین فەیزییە
هەردووک لە هەردوو دنیا ئازادین و کارمان پێ نییە
(ڕەزا)، تا ڕۆژی مردن هەر بێ موبالات بە و گوێ بەهیچ مەدە
دەوڵەتی خوادادە ئەمەیە

که باسی یەکەتیی بیروباوەڕی خۆی و ئەمین فەیزی ئەکات ئەڵێت:

ز ارباب دانش امین فـــیـــضی یا
ترا امـتـیـازیست کز فن ضـیـارا
نشـــانـهـــا ست بر اتحـــاد من تو
زیک مـــایه گـویی سـرشـتند مــارا
زیاد و کم از نام نامـــیت نبـــود
برسم جمل گر شماری (رضـا) را

واتا:

ئەی ئەمین فەیزی، تۆ هەڵاوێردەیییەکت لە زانایانی تر هەیە وەک
زۆر نیشانە بۆ یەکێتیی من و تۆ هەیە
وەک بڵێی من و تۆیان لە یەک مایە دروست کردبێ

ئەگەر ناوی (رضا) بە حەرفی ئەبجەد بژمێری
زیاد و کەمی لە ناوی ناوداری تۆ نابێ
چونکە ژمارەی ناوی هەردوویان بە پێی (ابجدی) (١٠٠١)ە.

ئەگەر ئەمین فەیزی بچێتە میوانیی شێخ ڕەزا، چۆن چاکەی بداتەوە؟

کە تەشریفی شەریفی هات (ئەمین فەیضی) بەمیوانی
لە عوهدەی شوکری دەرناچم مەگەر خۆم کەم بەقوربانی

***

کۆچی دوایی شێخ ڕەزا

هەندێ لە نووسەرەکان ساڵی کۆچی دوایی شێخ ڕەزای تاڵەبانییان بە ۱۹۰۹ی میلادی داناوە. بەڵام بەڕێزان د. کەمال مەزهەر و حەمەبۆر و ئەحمەد تاقانە، لەسەر ئەوەی کە لە کێلە قەبرەکە نووسراوە، بە شەوی هەینیی مانگی موحەڕەمی ساڵی ۱۳۲۸ی کۆچی دایان ناوە. مامۆستای بەڕێز د. کەمال، لە ژمارەی یەکی گۆڤاری کۆڕی زانیاری ساڵی ۱۹۷۳ ئەڵێت ئەمە بەرامبەری ۱۹۱۰ی میلادییە و بەپێی بۆچوونی محەمەدئەمین زەکی بەگ کە لە کتێبی (ناودارانی کورد)دا ئەڵێت؛ ڕۆژی مردنی بە یەکەم ڕۆژی مانگی موحەڕەم داناوە کە بەرامبەر ئێوارەی پێنجشەمەی ۱۳ی کانوونی دووەمی ۱۹۹۰. بەڵام مامۆستا عەبدوڕەزاق بیمار لە ڕۆژنامەی (الرقیب) کە عەبدوللەتیف ثنەییان لە بەغدا بە زوبانی عەرەبی دەری دەهێنا، وای بینیوە کە لە ژمارەی ۸۲ کە لە ۹ موحەڕەمی ساڵی ۱۳۲۸ی کۆچی بڵاو کراوەتەوە وا ئەڵێ:

«لقد اسفنا كل الاسف، لما بلغنا من مرض جناب الفاضل الاديب الذي سارت يذكر فضائله ورصانة اشعاره الركبان، الشيخ رضا افندي الطالباني، مرضاً اصاب رجليه فاقعده وآلمه، فنسأل الله له من صميم القلب سرعة الشفاء».

بەڵام لە ژمارەی ۸۳ لە ۱۰ی موحەڕەم ۱۳۲۸ کۆچیدا ئەڵێت:

«لقد استأثرت رحمه الله بالفاضل والشاعر اللبيب، الذي كان يعد وجوده فلتة من فلتات الزمن الذي عقمت عن مثله الايام منذ زمن، الشيخ رضا افندي الطالباني، عصر الخميس عند قول المؤذن "الله اكبر" توفاه الله عن عمر ناهز السبعين قضاه في التحصيل والادب. اما نظمه في اللغات الاربع عربية وتركية

وفـارسـية وكـردية، فـهـو الذي قـد سـارت به الركـبـان وتناقلتـه الألسن لسلامتـه ورقتـه، حتى اني اذكر اعتراضي عليه رحمـه الله في عـدم تدوينه اياه، فـاجـاب بالواقع بان (ديوانه صـدور الرجال لا بطون الدفاتر) وقد احتفل العموم احتفالاً يليق بنعش الفقيه، وواروه في مقبرة الشيخ عبدالقادر الكيلاني قدس سره، واقيمت له تعزية حافلة في زاويته (تكيه) الواقعة في الميدان. فنسـأل الله له العفـو والمغفـرة والرضـوان، ولحضـرة كل من اخوانه وانجاله وعائلته الصبر لينالوا الأجر».

کەوا بوو شـێخ ڕەزا لە ٩ی مـوحـەڕەمـی ١٣٢٨ کـۆچی کـە بەرامـبـەری ٢١ی کانوونی دووەمی ١٩١٠ی میلادی ئەکا کۆچی دواییی کرد و ئەو بولبولە خۆش ئاوازە بێدەنگ بوو.

دوا قۆناغی شێخ ڕەزا

شێخ ڕەزا لە ڕۆژی هەینی ١٠ی موحەڕەم ١٣٢٨هـ کە ئەکاتە ٢١ی کانوونی دووەمی ١٩١٠م، لـە گـۆڕسـتـانی شـێخ عـەبدولقـادری گـەیلانـی، بەهاتنی جـەمـاوەرێکی زۆر، بـە خـاک سـپـێـردرا و لە تەکـیـەی تاڵەبانی لە گـەڕەکی (مـەیدان) ماتەمینیی بۆ دانرا و لەسـەر کێلە قەبرەکەی ئەم شیعرە فارسییە نووسراوە:

یا رسول الله چه باشد چون سگ اصحاب کهف
داخلی جنت شوم در زمرهء اصحاب تو
او رود در جنت من در جهنم کی رواست
او سگ اصحاب کهف من صگ اصحاب تو

واتا:

یا (رسول الله) چ دەبێت وەک سەگی (اصحاب کهف)
بچمە بەهەشت لەگەڵ زومرە هاوڕێیانی تۆ
ئەو دەچێتە بەهەشت کەی ڕەوایە من بۆ جەهەنەم

ئەو سەگی اصحاب کەهفە، من سەگی ئەصحابی تۆ

***

شینی شێخ ڕەزا

ڕۆژنامەی (الرقیب) کە لە بەغدا بە زوبانی عەرەبی دەردەچوو دوو شینی بڵاو کردەوە کە دوو شاعیری عەرەب بۆیان وتووە. یەکەمیان «عطاءالله خطیب زادە» کە ئەڵێت:

اترضی المعـــالي ان تناح ســـواها
وقـــد علمت ان الفـــقـــيـــد رضـــاهـا
ام الصبر هل يقضي بحسن اصطبارنا
وانفـاس مـحـيـاء الرضـاء قـضـاها
قــضـى نحـبــه والمكرمــات تحــفــه
وتبكيـــــه، لكن مـــا افـــاد بكاها
وكـم بكت العليــــــاء ترجـــــــو
وهيـــهـــات ان يعطي البكاء مناها
قــضی نحـبــه ايام عــشــر مــحــرم
غــريبـاً وحــيــداً مــثل أهل عــبــاها
فــلا ابن يبـيــعـه الشــراب، ولا اخــاً
ولا بنت تجلو همــــــه بعــــــداهـا
فــتـــبـــاً لدنيـــا لا ثبــات لهـــا، ولا
وفـــاء، ولايرجى البــقـــاء. بحـــمـــاها
وطوبى لأرض قــد حــوت منه اعظمـــا
بهـــا طالما الدهر الخـــؤون تبـــاهى
وطوبى لقـبـر قـد حـوى العلم والتـقى
واصنـاف فــــضل لم تكن تتناهـى

وطوبى لقـــبـــر حل منزلة الرضـــا

اخـــو العلم من للمكرمـــات حـــواهـا

لطيف، رقـيق القلب، شـفّـاف طبـعـه

لقـــد كـــان من عين الكمـــال جـــلاها

فكم عـــالجت يمناه مـــرضى ضـــلالة

فـمـــا مـسـهـــا الاّ اسـتـــرد هداها

وكم مــدنفٍ اشـفت من الجـهل نفسـه

فـــرد بآيات القـــريض شـــفـــاهـا

وكم كـــبـــد حـــرى شكت من اوارها

رواهـا بـابـيـــــات اليـــــه رواهـا

فلو رقـمـوا يومـاً على الطور نظمـه

لكنت ترى الطور اسـتـحـال مـبـاها

فـصـيح ترى الحـر البليغ امـامـه

كـــمـــعـــدوم نطق لايلم شـــفـــاهـا

كليم، واقـــلام المعـــاني عـــصـــيّـــة

مـــتى هزها تلف الرجـــال شـــبـــاها

كـــأن القـــوافي كنّ في اســـر نطقـــه

تدحـــرج انى شـــاء حـــيث اتاها

فل و لطمت عـشـر العـقـول بعـشـرها

على مـــثله حـــزناً يحق أســـاهـا

ول و رأت الخنســـاء بعض فـــعـــاله

لما ادكـــرت من بعـــد ذاك أخـــاهـا

فـــلا كل مـــفـــقـــود من الحـــر مـؤلم

ولاكل نـار يهـــــتـــــدي بسنـاهـا

ولاكل مـــغـــمـــور بجـــفن مـــهنداً
ولا كل عـــــضب للكمـــأة وقـــاهـا
ولاكل ذى جـــاه عـــريض بســـيـــد
ولا كل من ســـاد الرجـــال حــمـــاهـا
ولا كل مـــفــــقــــود يناح لفـــقـــده
ولا كل ذات تفــــتــــدى بســـــواهـا
لمثل الرضـا تجري الجـفـون بخـيـعـهـا
لمثل الرضـــا تفني العـيـــون ضـــيـــاهـا
لمثل الرضـــا تغـري الخـــوادر جـيـبـهـا
لمتل الرضـــا تدمي الاســـود جـــبـــاهـا
لمثل الرضـــا في الكون تجـــرى مــآتم
لمثل الرضـــا تهـــوى النفـــوس أذاهـا
لمثل الرضـا يستـصـعب الحـر صـبـرة
لمثل الرضـــا تجـــفـــو الكرام كـــراهـا
حـــــبــــــاه اله العـــــالمين جنانـه
ولا زال مـــســـروراً بضـــحـــبـــة طـه

هـەروا سـەید مەهدی بەغدادی لە شـاری نەجەف ئەم شـیعرە عـەرەبییـەی لە ژمارە ٩٣ رۆژی ٢١ شـباطی ١٣٢٥ رۆمی لە رۆژنامـەی (الرقیب)، لە مـەئتەمی شێخ رەزادا بڵاو کردووەتەوە.

قـــولوا لاطناب العلوم قـــوضـي
هذا الرضـا وهو العمـاد قـوضـا
من للعلوم الغـر يبـدي مـاخـفـى
منهـا بفكر يسـبق السـيف مضـا
من للقـــوافي اللؤلؤيات التي
كـانت نجـوم جبـهـة الدهر وضـا

اصــبح وجــه الدهر وهـو اســود
وكـان وجـه الدهر فـيـه ابيـضـا
جـوهـرة لم يحـتـملهـا الدهر ان
تبـدو، فـضـمـهـا لقلبـه القـضـا
فللقــضـــا اجـــاب في رواحـــه
"ارخ لـربـه وفـــــاه بـرضـــــا"

بەپیتی ژمارەی ئەبجەدی ئەکاتە ١٣٢٨ھ

***

شێخ ڕەزا و بنەماڵەی (خادم السجادە)

بنەماڵەی (خادم السجادە)، لە پێشا نیشتەجێی شاری کۆیە و لە پاشان هاتوونەتە شاری کەرکووک. هەر لە کۆنەوە بەرماڵێکی پێغەمبەر، سەلامی خوای لێ بێت، کەوتووەتە لایان و پشتاوپشت پاراستوویانە و ماڵیان بووەتە زیارەتگای موسڵمانان. هەرچەنێک لە ساڵانی دواییدا، عەلی ئەفەندی خادیمی سوجادە، لە نووسینێکدا لە ڕۆژنامەکان بڵاوی کردەوە ئیدیعای ئەوەی کرد کە ئەم بنەماڵەیە، لە ڕەسەندا، لە بنەماڵەی (ئەمەوی)ن، لەبەر ئەوە ئەم یادگارە کەوتووەتە لایان. بەڵام هیچ بەڵگەیەک بۆ ئەم بۆچوونە نەبوو.

هەر وەکو ئەو قورئانە پیرۆزەی کە خەلیفە (عوسمان کوڕی عەفان) کۆی کردەوە و لە ساڵانی شەڕی رووس و تورکدا کەوتە دەستی ئەفسەرێکی رووس و ناردی بۆ مۆزەخانەی (پتروسبرگ) و لە پاشان نێردرایە (تاشقەند)ی پایەتەختی کۆماری ئۆزبەکستانی سۆڤیەتی، هەروایش، لە هەلێکدا ئەم یادگارە کەوتووەتە لای ئەم بنەماڵە کوردە، کە کورد لە مێژووی دەوڵەتانی ئیسلامدا ڕۆڵێکی گەورەیان بووە.

لە کاتی حوکمی عوسمانی و لە سەردەمی حاجی ئەمینی خادیم سوجادە، کە پیاوێکی مەلا و زانا و ناودار بوو، سوڵتان عەبدولحەمید فەرمانی داوە ئەم زیارەتگەیەی ئێستا کە لە کەرکووکە، لە ساڵی ١٣٢٣ کۆچی دروست کراوە.

لەم بنەماڵەیە، ڕەفیق ئەفەندی خادیم سوجادە، لە کاتی دامەزراندنی حکومەتی عێراقدا لەگەڵ شێخ حەبیبی تاڵەبانی و عەبدوڵا صافی، بوونە بەنوێنەری شاری کەرکووک و لە (مەجلیسی تەئسیسی) بەشدارییان کردووە وە لە پاش ئەو عەلی ئەفەندی کوڕی لە پەرلەمانی عێراقدا نوێنەری شاری کەرکووک بووە.

ئەم بنەماڵەیە، پشتاوپشت دۆستایەتییەکی قووڵ و خزمایەتییان لەگەڵ شێخانی تاڵەبانیدا هەیە. حاجی ئەمین لەگەڵ شێخ عەلی و ڕەفیق ئەفەندی لەگەڵ شێخ محەمەد عەلی و عەلی ئەفەندی لەگەڵ شێخ جەمیل. لەمە بەولاوە هیچ هۆیەک نییە کە شێخ ڕەزا ڕێزی بەرامبەر بەرماڵی پێغەمبەر (د.خ) و هێرشی توند بەسەر نۆکەرانی بەرماڵ بێنێت.

شێخ ڕەزا لەگەڵ ئەو هەموو هەجووە نارەوایەی حاجی ئەمینی خادیم سوجادە، ڕێز و خۆشەویستی بەرامبەر ئەم یادگارە پیرۆزەی پێغەمبەر (د.خ) دەردەخات و لە چەند شیعرێکدا سوپاسی سوڵتان عەبدولحەمید ئەکات کە جێگەیەکی لایق بەم یادگارەی دروست کردووە. لە شیعرێکی تورکیدا ئەڵێت:

سجادهء شریفهیه تقبیل ایدنلره
بی شبههدر شفاعت سجاده صاحبی
زحمت ویرردی زائرینه ضیقت مکان
دگمزدی ذیل پاکنه هر عاشقک لبی
تا استلام شهر اول انشا بیوردیلر
عەبدولحەمید خان بو مقامی مرتبی
وارد سمای هفتمه تاریخکز (رضا)
بتدی طواف خانهء سجادهء نبی

واتا:
ئەوانەی ماچی سوجادەی شەریف ئەکەن
هیچ گومانی نییە کە بەر شەفاعەتی خاوەن سوجادە ئەکەون

تەنگیی جێگە سەخڵەتی دەدایە زیارەتکاران
لەپی هەر عاشقێک نەدەگەیشتە داوێنی پاکی
تاکو لە مانگی یەکدا فەرمانی دروستکردنی درا
ئەم مەقامەی دا عەبدولحەمید خان
مێژووت گەیشتە ئاسمانی هەفتەم ئەی (ڕەزا)
کۆتاییی هات زیارەتخانەی سوجادەی پێغەمبەر
١٣٢٣ کۆچی.

لە هۆنراوێکی تریدا مێژووی دروستکردنی ئەم ئابیدەیە دووپات ئەکاتەوە و ئەڵێت:

دولسـون همـیـشـه جـیب همـایون پادشـاه
کیم جود (معنی) (حـاتمی) افسـانه یاپدیلر
سـجـادهء شـریفـهیه عـبـدالحـمـیـد خـان
پک منتظم عــمـــارت شـــاهانه یاپدیلر
مــرکـز جــهـانه گلـمـدی مـانندی بر ملک
هـر کـاری یاپدیلرســه ملوکــانه یاپدیلر
تـاریـخـی مـطابـق واقـع دیدی (رضــــــا)
(سـجـادهء پیـمـبـر ایچـون خـانه یاپدیلر)
١٣٢٣ کۆچی

واتا: هەمیشە پڕ بێت گیرفانی هەمایوون پادشاە
ئەوە کێیە بەخشندەی (مەعن) و (خاتەم)ی کردە ئەفسانە
بۆ سوجادەی شەریف، عەبدولحەمید خان
کۆشکێکی زۆر ڕێکی شاهانەی کرد
نەهاتووەتە جیهان شاهێکی وەکو ئەو
هەر کارێکی کردبێت شاهانە کردوویەتی

بەپێی ژمارەی ئەبجەدی، مێژووی دروستکردنی ئەم کۆشکە ئەکاتە ١٣٢٣.
هەر لە بابەت ئەم کردەوەیەدا دیسان ئەڵێت:

پادشاه آل عثمان یعنی خان (عبدالحمید)
قابل انکار دگل احسان فوق العادەسی
پادشاه؛ انبیایی مس ایدەن سجادەیه
گور مدی لائق، زیارتخانەء معتادەسی.
بر زیارتخانەء شاهانه انشا قیلدیلر
آسمان دورنجه دورسون شاه ایله شهزادەسی
پک کوزل دوشمش رضا جوهرلی تاریخکر
(امجد پیغبەرک موقف سجادەسی)

واتا:
پادشای ئال عوسمان یانی خان عەبدولحەمید
قەد ئینکار ناکرێت چاکەی فەوقەلعادەی
بۆ ئەوانەی زیارەتی بەرماڵی پادشای پێغەمبەران دەکەن
ئەو زیارەتخانەیەی بەلایق نەزانی
زیارەتخانەیەکی شاهانەی دروست کرد
تاکو ئاسمان وەستاوە بوەستێ شاە و شازادەی
زۆر جوان کەوتووە (ڕەزا) مێژووی جەوهەردارت
(جێگەی بەرماڵی پێغەمبەر خاوەنی مەجد)

شێخ ڕەزا لەگەڵ ئەم هەموو ڕێزەی بەرامبەر زیارەتگەی بەرماڵی پێغەمبەر، لە هەموو دەرفەتێکدا هەجووی حاجی ئەمینی کردووە و هەتا لە هەجووی شێخ محەمەد عەلی برازای ئەم جنێوە بە حاجی ئەمین دەدات:

شێخ کە گەوادێ وەکو (خادمی سوجادە) لەلای
سەیدی حور لە سولالەی عەلی و فاتمە بێ

لە شیعرێکی تریدا کە باسی نان و خوانی حاجی ئەمین ئەکات ئەڵێت:

خـــادم ســـجـــادەیی پیـــغـــمـــبـــری
کـــشـــتی جـــود و ســـخـــارا لـەنگـەری
اغـنـیـــا خـــــواهـنـد از انـعــــام تـو
ســـینیـــیێ شـــەکـــراو پڵاو دوو لـەنگـەری
ئـەو کـەسـەی خوانی لـە بۆ دێ صـوبح و شـام
چـی لە ئێـــمـــە زیاترە غـــەیرەز کـــەری؟

واتا:

ئەی نۆکەری بەرماڵی پێغەمبەر
تۆ لەنگەری کەشتیی سەخا و بەخششی
دەوڵەمەندان لە نان و نیعمەتی تۆ
سینییێ شەکراو و دوو لەنگەری پڵاویان ئەوێ
ئەو کەسەی سینی بۆ دێ بەیانی و ئێوارە
چی لە ئێمە زیادە غەیرەز کەری یا کەڕی و
مەبەستی شێخ محەمەد عەلی کەڕەیە

وا دیارە ئەم بگرە و بەردەی نێوان شێخ ڕەزا و خادمی سوجادە تەنیوەتەوە و شێخ ڕەزا لە شیعرێکی فارسیدا ئەم هەجووە توندەی کردووە.

مـــیـــخـــوارەینم من کـــە مـــرا بـادە بیـــارید
من ســادە پرســتـم، پســری ســادە بیـارید
چندان خـــوشـم از بچـــەء کـون دادە نـیـاید
گـــرهـسـت یکی بچـــەء ناگـــادە بیـــارید

واتا:

من مەیخۆر نیم مەیم بۆ بێنن
من بێ تووک پەرستم، هەتیوێکی بێ تووکم بۆ بێنن
من ئەوەندەم حەز لە هەتیوی قنگدا و نییە
ئەگەر هەیە هەتیوێکی نەگاویاوم بۆ بێنن

نی‌نی غلطم بچـهٔ ناگـاده در این شـهـر
پیـدا نشـود گـادەو، ناگـاده بیـارید
بایک کـفلی گـرد قناعت نتـوان کـرد
کـونرا بتـرمـوای و بەعـراده بیـارید

واتا:

نەنە، هەڵە بووم، هەتیوی نەگاویاو لەم شارە
دەست ناکەوێ، گاویاو و نەگاویاو (هەرچی دەس کەوت) بیهێنن
پیاو ناتوانێ بەتەنیا کەفەڵێکی خڕ داکەوێ
قنگی وا زل بێنن بە تراموای و عەرەبانە بگوێزرێتەوە

زان مکتب حربیه که سرچمشهٔ کون است
چندین نفـر و ضـابط و بگزاده بیـارید
آن صـبـر ندارم کـه ز پایش کنم ایزار
دامن بکمـر بر زده آمـاده بیـارید

واتا:

لەو قوتابخانەی جەنگییە کە سەرچاوەی قنگە
چەند نەفەر و ئەفسەر و بەگزادە بێنن
ئەوەندە خۆم پێ ناگیرێ تا دەرپێکەی لە پێ دائەماڵم
یەکێکم بۆ بێنن حازر و ئامادە بێ داوێنی دیزداشەکەی کردبێ بەبەر پشتێندەکەیدا

مـقـصـود همین آتش شـهـوت بنشـانم
گـر پیـر و جـوان، گـر نر و گـر مـاده بیـارید
گـر زانکه فـرسـتـاده فـرسـتـیـده نیـاورد
از بهـر مـجـازات فـرسـتـاده بیـاریده

واتا:
مەبەست ئەوەیە ئەم ئاگری شەهوەتەم دامرکێنمەوە
پیر بێ و جوان بێ، نێر بێ و مێ بێ، هەرچی هەیە بۆم بێنن
ئەگەر ئەو کەسەی ئەینێرن هەتیوەکە بهێنێ نەیهێنا،
لە سزادا خۆی بهێنن

از طالع نحسم اگر آن هم ندهد دست
یک پیر نود سالهء افتاده بیارید
گر پیر نود ساله میسر نشود نیز
فرتوت شده (خادم سجاده) بیارید

واتا:
ئەگەر لە چارەی ڕەشم ئەوەیش دەست نەکەوت
پیرێکی نەوەد ساڵەی لێکەوتوو بێنن،
ئەگەر پیری نەوەد ساڵەیش دەست نەکەوت
(خادیمو سوجادە)ی فەرتووت و پەککەوتووم بۆ بێنن

شێخ ڕەزا لە مەیدانی عەشیرەت ئاراییدا

بنەماڵەی تاڵەبانی، لە پاش بڵاوبوونەوەی یازدە کوڕی شێخ ئەحمەد، لە شێخانی تەریقەوە بوونە عەشیرەتێکی گەورەی شەڕەنگێز، لە سەرتاب و حاجیلەری قەزای خانەقینەوە تاوەکو نزیکی ناوچەی «دووبز» لەسەر (زێی بچووک) دەستیان بەسەر زەویوزاری هەرێمێکی فراوان داگرت. لەمەدا لووتیان تەقییە لووتی هەندێ لە عەشیرەتانی ئەو هەرێمە. لە قەزای خانەقین لەگەڵ ئێلی باجەلان و جموور، لە قەزای کفری لەگەڵ بەگزادانی جاف و لە ناحیەی کۆشک (گل) لەگەڵ عەشیرەتی داوودە و جەباری و بەگەکانی گل و شێخانی بەرزنجە. لە قەزای داقووق لەگەڵ عەشیرەتی کاکەیی و داوودە و لە تەیناڵ لەگەڵ شێخانی بەرزنجە و عەشیرەتی هەمەوەند.. هتد.

لەم گێرە و کێشەیە، کە بۆ داگیرکردنی زەوی و ئاو بوو، گەلێک شەڕوشۆڕ

لە نێوانی تاڵەبانییەکان و ئەم عەشیرەتانە ڕووی داوە. شێخ ڕەزایش وەکو یەکێک لە تاڵەبانی، بەزمانە تیژەکەی، بەهەق و ناهەق، لایەنگیریی عەشیرەتی خۆی کردووە و هەجووی عەشیرەتانی تریشی کردووە. ئەوانەی لەو هەجووانەدا وتوویەتی، هەرچەنێک زۆربەیان راست نین، بەڵام لە بابەت هونەرییەوە بەهایەکی زۆریان هەیە و دەبێت تەنیا لەم سووچەوە تەماشا بکرێن و نەبێتە هۆی دڵگیریی ئەو کەسانەی کە بە خراپە ناویان هاتووە. لەسەر ئازاییی عەشیرەتی تاڵەبانی ئەڵێت:

بارەکەڵا ئافەرین ئەی عەشرەتی نەصرەت شیعار
مەردی مەیدان شێری جەنگ ئاوەر هوزەبری کارزار
چوار عەشیرەت، کاکەیی و هەمەوەند و جەباری و داوودە
ئیتتیفاقیان کرد و هاتن چوار صەد و پەنجا سوار
هەر بە ئەوەل حەملە چەندتان کوشت و چەندتان سەربڕی
چەند لەشیان لێ بەجێ ما، بوون بە طوعمەی مور و مار
ئێستەکەش لەو دەشتە شەڕیانە لەسەر لاشەی ڕزیو
کەرگەس و شاهین و گورگ و مامە ڕێوی و کەمتیار
بەینی بەینەڵا (عوبێد)ی فیلەتەن کارێکی کرد
هیچ کەسێ نایکا مەگەر حەیدەر بە زەبری ذولفیقار
هەر سوارێ فیرقەیێکی ڕاڕفاند و دایە پێش
کەوتە سەر کوێخا مەخۆل (عەبدولوەهاب)ی نامدار
لێی خوڕی وەک شێری غوڕڕان: سا مەڕۆ ڕاوەستە بۆم
ئەی تلیشی (دایە ڕێزوار)ت بەڕیشی (یادگار)
چەکمەیێ سووری لە پێدا بوو بەجارێ زەردی کرد
تس لە ملیۆن تێپەڕی کرد، تڕ گەیشتە صەد هەزار
یەک لە یەک ئازاترن تەعریفی کامێکتان بکەم
دەک فیدای دەست و تفەنگت بم سولالەی شێخ ستار

شـــەهـسـوارێکی وەکـو تـۆمـان هەبـێ باکـمـان چییـە
تۆیش لە حـەقـیـقـەتدا سـوارێکی وەکـو ئەسـفـەندیار

لێرەدا شێخ ڕەزا خۆی دەیسەلمێنێت کە ئەم مەدحە هەموو مەجازە. بەڵام ئەوەی ڕاست بێت لەم شەڕەدا تاڵەبانییەکان شکستیان نەهێناوە.

ئەم قسانە گشت مەجازن گەر حەقیقەتتان دەوێ
بەذلی نان و هیـمەتی پیـرانە بۆتان کـەوتە کـار

بێگومان شێخ ڕەزا ئەم هەموو هەڵنانەی بە بەلاش نییە:

جـائیـزەم مـەطلووبە ئەم مـەدحـەم بە خـۆڕایی نیـیـە
هورتمانیش بێ (رضـا)م گـەر هیچ نەنێرن یا سـتـار

لەم شیعرەیشیدا دووبارە باسی ئەم شەڕە ئەکات و ئەڵێت:

سێ عـەشـیـرەت بوون بەیەک تا ڕیشـەمـان دەرکـەن بـە یەکجـاری
جــــەباری و داوودە و کــــاکـــەیـێکانـی (دایـە ڕێزواری)
قـەسەمـیان خـوارد بە ڕووحی سەید براکە و گۆڕی خـان ئەحمـەد
بە کـەللەی خـووگ و شـاخی گـاوە حـۆل و گـۆشـتـی مـرداری
دەبـێ ئـیــمــڕۆ بەجــارێ قــەتعی نەسلی (تـاڵەبانی) کــەین
تەقــوتـۆقــیــان کــە هـەسـتــا گــوللە هەر وەک تـەرزە دەباری
ســـوارەی تـاڵەبانی دەرپـەڕین، وەک ڕۆســـتـــەمی دەســـتـــان
فــیــراریان ئـیـخــتـیــار کــرد ســەیدەکــانی باوە یادگــاری
فــیــراری کـاکـەیی هەر نـەیسـە ئەمما گـوێی فـەلەک کـەڕ بوو
لـە جــــرت و فـــرتـی ئـاغـــای داوودە و ســـاداتی جـــەباری

***

لەشکری تاڵەبانی بۆ سەر داوودە

لەبەر سـەرنەکـەوتنی لەشکری داوودە و ئێلە سـوێندخـوارانی بەسـەر تاڵەبانیدا شێخ حـەمـیدی تاڵەبانی کـە زانی داوودە خـەریکی کـۆکـردنەوەی لەشکرێکی ترییە بۆ تۆڵەسەندنەوەی شەڕی شکستی پێشوو، دەسپێشخـەریی

کرد و لەشکرێکی لە تاڵەبانی و گل و زەنگنە و ڕۆغزایی جاف کۆ کردەوە و دایە سەر دێهاتی (تاوێر و تالآ و نەیجول)ی داوودە. ئەوەی سەیرە، شێخانی تاڵەبانی لەگەڵ زۆربەی ئاغاکانی داوودە، لە ڕێگەی ژن و ژنخوازەوە زاوا و غەزوور و خاڵۆزا و پوورزان. لەگەڵ ئەم هەموو خزمایەتییەیش ئەم هەموو شەڕە خوێناوییە لە نێوانیاندا ڕووی داوە.

لەم شەڕەدا گەلێک پیاوی ئازا لە هەردوو لا بەشدارییان کردووە. وەکو شێخ حەمید کە پیاوێکی کەڵەمێرد و نەترس بوو شێخ ڕەزا بەم شیعرەدا باسی لەشکر ئارایی شێخ حەمید ئەکات و وەکو لەشکری نیزامی بۆ شەڕ ڕێکی دەخات. لە زەنگنەکان باسی ئازایی ئەمین قادر زولەیخا ئەکات. لەم بنەماڵە قادر زولەیخا و ئەمینی کوڕی و ڕۆستەم کوڕی ئەمین بەیەکەسوار و کەڵەمێردی ناویان دەرهێنابوو. هەروا باسی ئازایی و نەترسیی جافەکان ئەکات و بە گیان پۆڵا ناویان دەبات. لە داوودەکانیش پیاوانی ئازا وەکو مەمەد و ئینجە بەگ عەباس ئاغا بە ئازایی ناویان دەرهێنا بوو.

لەم شەڕەدا داوودەکان شکست دێنن و خۆیان لە قەڵاکانیان قایم دەکەن. شێخ حەمید هەڵمەتی قەڵاکان دەدات و ژنە تاڵەبانییەکانی ئاغایانی داوودە هەلهەلە بۆ خزمانی تاڵەبانییان هەڵدەدەن و: «حیزانە خۆتان بگرن لە بەردەم حەمید» تانە لە مێردەکانیان دەدەن. یەکێک لە ئاغایانی داوودە بە برینداری بەجێ دەمێنێت و شێخ تەهای شێخ صەمەدی پوورزای خۆی دەداتە سەری بۆ پاراستنی، سوارێکی ڕۆغزایی سوێندی لێ دەخوات: «بە کەلامی خوا چەکمەی زەردی لە پێدایە هەر ئەیکوژم و تەقەیەک ئەکات و هەردووکیان ئەکوژێت».

داوودەیش لەم شەڕەدا ئازاییەکی زۆریان نواندووە، شێخ ڕەزایش دانی پێ دەنێت بەڵام ئەڵێت:

عەشرەت ئازایش بێ کە نامووس نەبێ بێ فەیدەیە

عەشرەتی بێ غیرەت ئەمڕۆ عەشرەتی (داوودە)یە

فەرموون لەگەڵ باسی ئەم شەڕەدا وەکو شێخ ڕەزا دەیگێڕێتەوە:

ازان سو چ و (داووده) لەشکرکشید
ازین سو بجنبید (عبدالحمید)
بفرمود تا (تالبانی) گروه
نستند برخانەء زین چوکوه
برانگیخت آن اشقر دیو زاد
چو ڕوستم یکی سان لشکر بداد
جناح ازچپ و راست برپای کرد
بقلب اندرون خویشرا جای کرد
گروهی فرستاد بر میمنه
ز گردان گردن کشی (زنگنه)
به رنج اندرون دریکن مصاف
گروهی ز فولاذ جانان (جاف)
پی چرخ گردون گروهی دیگر
ز چابک سواران سەتا بسر
بەمستی دگر رزم جۆیان (گل)
زیر دست زور آورد شیر دل
نخستین از (گل) علم بر فراخت
بـ (تاویر) و (تالا) و (نیجول) تاخت
ز ان دوده جای (داووده) بود
بمردان جنگی بر آموده بود
(ممد نام سالار آن انجمن
که گفتی کسی نیست همتای من

واتا:

که (داووده) لەولاوه لەشکریان هێنا

عەبدولحەمید لەملاوه بزووت

فەرمووی کە دەستەی (تاڵەبانی)
وەکو کێو لەسەر پشتی زین دانیشتن
ئەو ئەرژنگە بێچووە دێوە ڕاپەڕی
یەکێکیش وەک ڕۆستەم لەشکری ریز کرد
قۆڵێ لە ڕاست و قۆڵێ لە چەپ دانا
جێی خۆی لە ناوجەرگەی لەشکردا کردەوە
دەستەیەکی نارد بۆ لای ڕاست
لە کەڵەمێردانی مل دانەنەوانی (زەنگنە)
بۆ شەڕی چەرخی گەردوون دەستەیەکی تری
ئامادە کرد لە چابووک سوارانی سێ تا بسەر
لەلایەکی تریشەوە شەڕەنگێزانی (گل)
زەبەردەست زۆر هاورد و شێردل
یەکەم کەس لە گلان ئالآی هەڵگرت
هێرشی بردە سەر (تاوێر) و (تالا) و نەیجول
جێی داوودە لەو دوو دێیەدا بوو
پڕ بوون لەکەڵەمێردانی شەڕکەر
گەورەی ئەو کۆڕە (مەمەد) ناوێ بوو
ئەیوت کەسێ نییە هاوتای من

منم وارث تخت (اسکندری)
جهانرا سزاوار سر عسکری
نژادم ز (خورشید خاور) زمین
منم تس خاقان و سالار چین
بمن راست شد پشت (داوودی)یان
زین بر کنم بیخ (محمودیان)
بگفت این دو لشکر بینجول ماند
خدا صد سواری بتعجیل نارد

رسـیـدند سـرره گـرفـتند تنگ
بر انگیـخت دهمـان آمـد بجنگ
بـرادرش مـــــدحت پس پـشت او
تـفنگ سـیـــه لوله درمـــشت او
بـر آورد چنـد آتـش کـــــارزار
بسـی برنیـامـد کـه برگـشت کـار
جـوانی ز خـویشـانی او گنجـه نام
همـی راند برتـو سن بتـــزگـــام
زنـنـدش یـکـی گلـه بـرتـو سـنـا
بـغلطیـــد برخـــاک لـرزان تنا
دلیـــران گـــرفـــتند پیـــراهنش
کـفن گـشت بر گنجـه پیـرآهـنش
بر آن خـاک شـد پیکرجـان چاک
یکی گنجـــهرا کـرد باید بخـــاک
تنی چند کـه بودند خـویشـــان او
دران حـمله گـشـتند قـربان او

واتا:

منم میراتگری تەختی ئەسکەندەری
شایانی سەرلەشکری جیهانم
لە ڕەگەزی خورشید زەمینم
منم نەوەی خاقان و سالاری چین
بە من پشتی داوودە ڕاست بووەتەوە
لە بن ڕیشەی مەحموودیان دەردێنم
وتی ئەم دوو لەشکرە لە نەیجول بمێنن
خوا سەد سواری بەپەلە نارد

گەیشتن و سەرە ڕێگەیان تون گرت
«دەهمان» ڕاپەڕی و هاتە کۆڕی شەڕ
(مەدحەت)ی برای لە پشت سەرییەوە
تفەنگێکی سێ لوولەی لەمشتیدا بوو
چەند تەقەیەکی کرد و شەڕ هەڵگیرسا
ئەوەندەی پێ نەچوو بارودۆخ گۆڕا
لاوێکی گەنجە ناو لە خزمەکانی
بەپشتی ئەسپە سەرکێشەکەیەوە تاوی ئەدا
گوللەیەکیان نا بە ئەسپەکەیەوە
بە لاشەی پەلەقاژەکەرییەوە لە ناو خاکدا گەوزا
قارەمانان جلەکانی ژێریان گرت
گەنجە ئەو جلانەی بوون بە کفن
لاشەی بەسەر ئەو خاکەوە لەت لەت بوو
دەبوا یەکێک لە خاکدا بیشارێتەوە
چەند کەسێ کە خزم و کەسی بوون
لەو هێرشەدا بوون بە قوربانی

چو (داووده) دید اتش تیـزخـیـز
همـان گـه گـرفـتند راه گـریز
بطاس اندرون مـهـره انداخـتند
تکا در سـوی قلعـهـا تاخـتند
دبیـری کـه خـوانند اورا امین
بر آغا حـمـد حـمله پرداز کـمین
بر او بانگ یرزد کـه سـرعـسکرا
مـرو تا بدانی نشـان مـرا
منم پور قـادر زلیـخـای شـیـر
چه قـادر زلیـخـا و چه (اردشـیـر)

شنیـدم کـه آغـا دران گـیـروار
همی راند مـرکب سـرا سـیمـه‌دار
فــرومــانده گــفــتی بدست اجل
چو مسهل خو رانش عمل بر عمل
عنانش زکف رفـتـه لرزان چوبیـد
امین درپسش همـچـو دیوسـفـیـد
دراین بـود کــار و ســرشــرا ببند
چو جـاد و گـرانـرا کنند حـیله بند
بزیر زمـین کـشـتـه شـد باذپا
بتـمـثـال آن مـرد جنگ آزمـا
به اسب دیگر تـا امین شـد سـوار
بزد خـیـمـه آغـا بصـحن حـصـار
چـو پـوشـیـده رویـان بـی آبرو
بکنجی در آن قلعـه بنـهـفت رو

واتا:

که (داووده) بڵێسه‌ی ئاگریان دی
ڕێگه‌ی هه‌ڵاتنیان گرته به‌ر
موریان خسته تاس و ناو ژووره‌وه
هه‌ر به‌غار به‌ره‌و قه‌ڵاکان تاویان دا
بنووسێ که پێیان ئه‌وت ئه‌مین بوو
له که‌مینه‌وه هێرشی برده سه‌ر ئاغا مه‌مه‌د
لێی خوڕی وتی: ئه‌ی سه‌رله‌شکر
مه‌ڕۆ تا ناونیشانی من بزانی
منم ڕۆڵه‌ی قادر زوله‌یخای شێر
چه قادر زوله‌یخا و چه ئه‌رده‌شێر

بیستم ئاغا لەو بگرە و بەردەیەدا
بە سەراسیمەییی ئەسپەکەی تاو ئەدا
ئەتوت بە دەستی ئەجەلەوە داماوە
وەک دەرمانی ڕەوانی خواردی جار
لە دوای جار عەمەلی ئەکرد
جڵەوی ئەسپەکەی لە دەس دەرچووبوو
وەک بی ئەلەرزی ئەمینیش وەک دێو
سپی هەر بەدوایەوە بوو
لەم حاڵەدا بوو ئەو بەم جۆرە کەوتە داوەوەی
وەک جادووگەر بە فێڵ ببەستنەوە
ئەو تیژڕەوە لە ژێر زەویدا کەوت
وەک ئەو مەردە شەڕ تاقی کەرەوە
تا ئەمین سواری ئەسپێکی تر بوو
ئاغا لە حەوشەی حەسارەکەدا دەواری هەڵدا
وەک ئەو بێ ئابڕوویانەی کە ڕوویان ئەشارنەوە
لە گۆشەیەکی ئەو قەڵایەدا ڕووی خۆی شاردەوە

دریده شـــــــدش پـردهء نـام و نـنـگ
زنـام آوری یـاد مـــــــانـدش بـچـنـگ
بـســــر برد آن روز بـاصـــد هـراس
در آن قـلـعــــه تـا رفت از شب دوپـاس
شـبی تـیـره فـرصت غنیـمت شـمـرد
بیـــرون رفت راه دراجـی ســـپـــرد
بدراجـی آمـــد جگر خـــســتـــه باز
چو دراج بر جـــســتـــه از چنگ باز
چنان ملک و مـــالش بتـــاراج شـــد
بـیـک بـازیء چـرخ دراج شـــــــد

کـسی را کـه برداشت پاشـای جـاف
توانـد کند بـر نـظر کـــوه قـــاف
چو مـحـمـود پاشـا دراین ملک نیـست
دراجـی کـدامــست داووده کـیــست
سگ کـــیــــست (داووده‌ء) دودکی
زند پـه‌نجــه با جـــعـــفــر برمکی
عـــشــــایر هـمـــه بندگــان دیند
بـر آوردهء دودمــــــــــان ویـنـد
پس این دودمـــان واجب الحــرمـــتند
اکــر راست خــواهی ولی نـعــمــتند
یکی از دوعا گوی ایشان (رضا) است
(رضا) را که گرخشم گیرد قضا است

واتا:

بەڵام پەردەی ناو و شۆرەتی درا
تەنیا بیرەوەرییەکی بەدەستەوە ما
ئەو ڕۆژەی بەصەد ترس و لەرز بردە سەر
تا دوو پاس لە شەو تێپەڕی
شەوی تاریکی بە فرصەت زانی
هاتە دەرەوە و ڕێی دراجی گرتە بەر
بە دڵی ماندووەوە هاتەوە دراجی
وەک پۆڕێ لە چنگ باز هەڵاتبێ
ماڵ و موڵکی وا بەتاڵان ڕۆیی
بەتاقە یارییەکی بازی گەردوون بوو بەپۆڕ
کەسێ کە پاشای جاف هەڵی بڕیبێ
ئەتوانێ بە ڕوانینێ کێوی قاف لە بن هەڵکەنێ

وەکو مەحمود پاشا لەم ئارادا نەبێ
دراجی کامەیە و داوودە کێیە؟
داوودەی حیز سەگی کێیە
تا پەنجە لە پەنجەی جەعفەری بەرمەکی بدات
عەشیرەتان هەموو بەندەیی ئەون
بەرز کراوەی بنەماڵەی ئەون
لەبەر ئەوە ئەم بنەماڵەیە پێویستە قەدریان بگیرێ
ئەگەر ڕاستت ئەوێ وەلی نیعمەتن
(ڕەزا) یەکێکە لە دوعا گۆیانی ئەوان
ئەو ڕەزایەی ئەگەر ڕقی هەستێ ئەبێتە بەلای خوا

شێخ ڕەزا زۆر شانازی بە ئازایی شێخ حەمیدی ئامۆزایەوە کردووە و ئەڵێت:

حەیدەری کەر ڕاە یاخو خالیدی ئیبنی وەلید
ڕۆستەمێکە ڕۆژی دەعوا بەینی بەینەلا (حەمید)

هەروا ئەڵێت:

(شێخ حەمید) گەرچی لە قەبیلەی ئێمەیە
(ئەحمەد ئاغای یەعقووب ئوغلی) ئێمەیە

کەچی لە دژی ئاغای جەباری دڵی سارد نابێتەوە و ئەڵێت:

لە سوورەی سەر خرم ئاگر دەباری
کوتامە ژێر گونی ئاغای (جەباری)

***

هەجووی کاکەیی

هیچ گومانی تێدا نییە کە شێخ ڕەزا لەبەر ناکۆکیی نێوان عەشیرەتی تاڵەبانی و کاکەییەکان ئەم هەجووەی خوارەوەی کاکەییی کردووە. بەڵام کە تەماشای ئەم هەجووە دەکەین، لەگەڵ هەجووی عەشیرەتی داوودە و جەباری

جیاوازە و بەجۆرێکی وا باسی، نهێنییەکانی ڕێبازی کاکەیی ئەکات، پێویستە هەندێک لە بنچینەی سیاسی و کۆمەڵایەتیی کاکەیی قووڵ ببینەوە، چونکە هەموو ڕێبازێکی سیاسی و ئاینیی نوێ گەلێک ناتۆرەی بۆ هەڵبەستراوە، بەتایبەت ئەگەر ئەو ڕێبازە بەجۆرێکی نهێنی بووبێت.

کاکەیی چین و بۆچ ڕێبازیان نهێنی بووە؟

لە کوردستانی خواروودا ناوی کاکەیی بەو تایەفە ئاینییە ئەڵێن کە لە ڕۆژئاوای ئێران بە (عەلی ئیلاهی) ناو دەبرێن. بەڵام پیاوە ئاینییەکانی خۆیان ناوی «ئەهلی حەق» لە خۆیان دەنێن. دەبێت ئەوەیش بزانین کە هەندێک ڕێبازی مەذهەبی تریش هەن ئەم ناوە لەخۆ دەنێن، کە هەمووی؛ ڕێز و خۆشەویستیی ئەم ڕێبازانەیە بەرامبەری یەکێک لە هەرە کەڵەڕەهبەرانی ئیسلام، عەلی کوڕی ئەبی طالب دەگەیێنێت. دەبێت ئەوەیش بزانین کە خاوەنی ئەم بیروباوەڕانە ناتوانن بەبێباکی ڕاستیی بیروباوەڕیان بخەنە ژێر دەستی ئەوانەی کە باسیان دەکەن، چونکە ئەم بیروباوەڕانە وەنەبێت تەنیا بە دەرکەوتنی ئیسلام و ڕەهبەرێکی وەکو عەلی کوڕی ئەبی طالب دەرکەوتبێ، بگرە بن و بنچینەیان تێکەڵی گەلێک لە بیری کۆنی کورددا بووە و بەچەشنێکی جۆراوجۆر دەرکەوتوون.

ئەهلی حەق؛ تایەفەیێکن زۆربەیان لە کوردستانی ڕۆژهەڵات و کوردستانی خواروودا، لە یەکەم پلەدا لە نێوان کوردانی کۆچەری ڕەشماڵنشین و صەنعەتکارانی شاراندا بڵاو بووەوە.

جێگە و بنچینەی بڵاوبوونەوەی ڕێبازی ئەهلی حەق، بەپێی دەسنووسەکانی خۆیان، تاوەکو صەدەی هەفتەمی کۆچی، لوڕستان بووە و لەوێوە بەرەو ڕۆژئاوای کوردستان؛ کرماشان و سنە بڵاو بووەتەوە و ئێستا زۆربەی کوردانی گۆران و هەموو ئێلی قەلخانی و سنجاوی و بەشێک لە کەڵهوڕ و زەنگنە و عوسمانەوەند و جەلالەوەند لە شارەکانی قەسری شیرین و کرند و سەرپێڵی زەهاو لەسەر ڕێبازی ئەهلی حەقن. لە کوردستانی خواروودا؛ لە

ناوچەکانی سلێمانی و کەرکووک و خانەقین و دەوروبەری مووصڵ و هەندێ لە کوردستانی ژووروو لە تورکیا لەسەر ئەم ڕێبازەن.

بۆ زانینی ڕاستیی بیروباوەڕی ئەهلی حەق، لە ژێر تەئسیری کۆمەڵایەتی، کە لە مێژووی سیاسی و کۆمەڵایەتیی کوردستان جیا نابنەوە، کە بێگومان کە پاشماوەی بیروباوەڕی زۆر کۆنی کورد لە نێوان باوەڕی ئەهلی حەق بەشێوەی شەڕ لە نێوان لایەنگیرانی «عەلی» و لایەنگیرانی «معاویە»دا خۆی دەرئەخات. لەبەر ئەوە ناتوانین بڵێین ئەم بیروباوەڕە ئاینێکی کۆنی کوردە تێکەڵی ئاینی ئیسلام بووە یان ڕێبازێکی ئیسلامییە هەندێ باوەڕی کۆنی کوردی تێدا ماوەتەوە.

لە کتێبێکی پیرۆزی خۆیاندا بە زوبانی کوردی گۆرانی ئەڵێت:

یارسان وراە، ڕای هەق ڕاسین، برانان و راە
پاکی و ڕاستی، نیستی وردە ئا قەدەم و قەدەم تامنزڵگاە

کتێبی پیرۆزی ئەهلی حەق، وەکو گۆرانیی سۆزی دەروێشان، لە عیبادەتدا بەئاهەنگێکی تایبەتی لەگەڵ سازی (تەمورە) دەوترێت.

ئەهلی حەق باوەڕیان بەوەیە کە حەفت فریشتە هەن، لە دەورانی جیاواز بەناوی جیاجیا، لە گیانی هەندێ پیاوچاکاندا دەردەکەون، وەکو لە کتێبی پیرۆزیان لە (شانامەی حەقیقەت)دا ئەڵێت:

کە عدل خدا این بود درفنون
هر انکی بمیرد بدوران برون
هر آن بودش بە دونیا مکان
بیاید بەعقبی بود آن چنان
چو موزون بگردد حسابش بکار
دو بارە بیاید بدون شمار
چنین تا کند طی همە آن هزار
در آن اخر روز از امریار

وگر دون بدون در زمان نیست راست
خـدا در کـجـا عـدل او کـجـاست

نیشانەی ئاشکرای ئەهلی حەق هێشتنەوەی سمێڵە کە دەبێت لێوی سەروو داپۆشێت، لەسەر ئەو باوەڕە کە ئیمامی عەلی قەیچی سمێڵی نەدەبڕی.

هەروا لە بیروباوەڕیاندا پاراستنی سڕ (نهێنی) کە بناغەیەکی مێژوویی و کۆمەڵایەتیی هەیە. «دشت پیر و دلیل، جم و جمخانە، خانەدانانی حەقیقەت، روژەء سە روزدا نام برد».

ئەوەی جێی سەرنجە؛ لە صەدەی حەفتەمی کۆچیدا، بەدەرکەوتنی نوێکەرەوەی ئەم ڕێبازە، کە هەندێک بەدامەزرێنەری دادەنێن، کە «سوڵتان سوهاک» شێوەیەکی تری وەرگرت، کە میللەتی کوردی بۆ ڕۆژی تەنگانە ئامادە دەکرد. وەکو دەسنیشانکردنی خانەدانانی حەقیقەت و سڕ پاراستن و سزای سڕ دەرخستن و هەڵبژاردنی (پیر و دەلیل) و دامەزراندنی کۆڕی ئاینی (جمخانە) و ئادابی تایبەتی «ڕۆژی سێ ڕۆژە» و یاسای تری کە سوڵتان ئیسحاق (سان سهاک) بەبنەڕەتی حەقیقەت دای ناوە، هەر لەسەر هەمان ڕێباز دەڕۆن.

هیچ گومانی نییە کە هۆی دارشتنی هاوکاری و یەکگرتنی دەستەکانی ئەهلی حەق لەلایەن سوڵتان سوهاکەوە دوو شت بووە، یەکەمیان؛ هەڕەشە و مەترسی سوپای (مەغول) کە لەو کاتەدا، ناوچەکانی کوردستانی ڕۆژهەڵات و کوردستانی خواروو بوون و دووەمیان؛ بۆ پاراستنی ڕێباز و ئادابی میللەتی کورد کە لە ژێر پاڵەپەستۆی ڕێباز و ئادابی میللەتانی ترەوە بوو.

سوڵتان سوهاک، لە پاش داگیرکردنی بەغدا و پامالکردنی خیلافەتی عەباسی لەلایەن (هۆلاکۆ)وە. بۆ بەرهەڵستی مەغۆلەکان، بارەگەیەکی تایبەتی، بەشێوەیەکی ڕێبازی ئاینی دادەمەزرێنێت، بۆ یەکگرتن و هاوکاری لە نێوان هەموو تایەفەکانی ئەهلی حەق و هەموو ئەهلی حەق لە ژێر سەرکردەی حەوت خانەداندا دەبەستێتە یەکەوە. ئەمانەیش؛ خانەدانی شا ئیبراهیم، خانەدانی عالی قەلەندەر، خانەدانی باوە یادگار و خانەدانی سەید ئەبولوەفا، خانەدانی

میره سوور، خانەدانی سەید مستەفا و خانەدانی بابو عیسا. ئەم خانەدانانە بە «هەفتەوانە» ناو دەبرێن. لە پاشاندا بەپێی پێویستی، خانەدانانی ذولنوور و ئاتەش بەگ و شا هەیاس و بابا حەیدەریش خرانە پاڵیان.

ئەم بنەماڵانە، کە بە سەید ناسراون، تاکو ئێستایش لە نێوان میللەتی کورد جێی ڕێزن.

لەبەر ئەوە، ئەگەر شێخ ڕەزا لەو شیعرەیدا کە بەسەر کاکەییەکاندا هەڵی داوە، بەهۆی دووبەرەکیی نێوان ئەوان و عەشیرەتی تاڵەبانییەوە و لەبەرئەوەی ئاداب و ڕێبازی کاکەییەکان تاکو ئێستا زۆربەی نهێنین، لەبەر نەزانینی ڕاستیی ئەو ڕێبازە، گەلێک بالۆرەیان بۆ ڕێک خستوون.

هەر لەبەر دەرخستنی هەندێ لە راستیی ڕێبازی ئەهلی حەق، کە کاکەیی بەشێکن لەوان، بەپێی زانینمان ئەمەمان ڕوون کردەوە. کە ئەوەی شێخ ڕەزا، لە بابەت ئادابی کاکەییەوە ئەڵێت ڕاست نییە. لەگەڵ ئەوەشدا شیعرەکانی شێخ ڕەزا، لەگەڵ هەموو ئەو بالۆرەیەی کە بۆ کاکەییەکانی ڕێکی خستووە، ڕەونەقی هونەریی هەر هەیە. خوا لێخۆشبوو، سەید فەتاح ئاغای سەید خەلیل کە یەکێک بوو لە پیاوە ناسراوەکانی کاکەیی، گوێی بۆ شیعرەکانی شێخ ڕەزا شل دەکرد و هیچ دڵگیر نەدەبوو. بەو هیوایەوە کە برا کاکەییەکان وەکو هەموو ئەو کەسانەی بەر پەلاری هونەری شێخ ڕەزا کەوتوون و دڵگیر نەبوون ئەوانیش دڵگیر نابن.

تاڵەبانی، لە ناوچەی لیوای کەرکووک، لەسەر حیسابی عەشیرەتانی ئەو ناوچەیە تەنینەوە و ڕووبەڕوویان بوونەوە. لەوانە کاکەیی و داوودە و جەباری و هەمەوەند.. هتد. شێخ ڕەزا ئەڵێت:

چوار عەشیرەت، کاکەیی و هەمەوەند و جەباری و
داوودە
ئیتیفاقیان کرد و هاتن چوار صەد و پەنجا سوار

شێخ ڕەزا لایەنگیریی عەشیرەتی خۆی و هەجووی ئەوانی تری کردووە لەم هەجووەی کاکەییدا ئەڵێت:

بابان باشنده بر باطمــــان یشــــیل وار*
امـــــام القــــوم فی تقـــســـیم شـــــەلوار
هەتانە هەر وەکو بیستوومە بەزمێ
لە ســــــاڵێکا شــــــەوێ یارانی دیندار
دەبەستن حەلقەیێ وەک عیقدی پەروین
لە جێگەیەکی خاڵی لیس فیە دەییار
بەچۆکا دێ قوتەی مل نێرکە کاردوو
وەکو بولبول ئەخوێنێ وەعضی گوفتار
دەخوێنی مرثیەی مالووسی مەرحوم
یەکانەی گون رەش و گا حوولی شاخدار
وەکـــــو باران بەکلکی پیـــرە صـــەگـــــدا
بەریشی دادەچۆڕێ ئەشکی خـــــون بار
لە پاش ئیکمـــالی ڕەسم و مـــاتەم و شین
وەڕین دەس پێ دەکا وەک کەلبی هەوشار
مـــــەعـــــاذەللا ئەڵێ (یا ایهـــا القــــوم)
درۆیە حـــەشـــر و نەشـــر و جـــەنەت و نار
لە گوێ مەگرن قسەی ئاخوونی شیعە
بە ئاشووبن مەلای سەر لنگە دەستار
غـــەرەز لەم چرت و پرت و فـــاک و فـــیکە
ئیطاعەی ئەشقیایە و دەفعی ئەشرار
حلوولی مـــەذهەبێکە بێ گـــرێ و قـــۆرت
تەناســـوخ ڕێگەیەکـــە ڕاست و هەمـــوار
بیحەمدیلا نەما (کاک ئەحمەدی شێخ)
زەهاوی مرد و گۆڕی گوم بوو (چاومار)

ئەگەر بێ (شێخ عەلی)ش دەفعولبەلا بێ
ئیتر دنیا دەبێتە عەینی گوڵزار
بمێنێ یا نەمێنێ چی لەدەس دێ
بە تەنیا (شێخ ڕەزا)کەی هەرزە گوفتار
ئەگەر مشتە و مشاریش بێ زمانی
عیلاج دەکرێ بەمشتێ پڕ لە دینار
بە دیناری عیلاج کەن یان بە سمتی
بلوورینی کوڕێکی سادە ڕوخسار
ئەزیزان مەذهەبی یارانی جەم جەم
لەسەر سێ ڕوکنە، ئەوەل: تەرکی ئازار
دووەم ئیکرامی ضەیف و شەرتی ثالث،
لە هەردوو عومدەتر کیتمانی ئەسرار
ئەمانەش جوملە پەشمن ئەسڵی مەقصەد
چوارە پێت بڵێم ئەی پیری هوشیار
شکستەی جەوز و تولی سەوز و کەڵبەی
بەرازی بۆز و کەللەی خوگی مردار
ئەگەر دەرچێ لەسەر ئەم دینە ڕووحت
دەچێتە قاڵبێکی شۆخ و نازدار
ضەعیف بێ خوانەخواستە ئیعتیقادت
بە ئاین و بە ئەرکان و بە ئەطوار
نەکەی تەرسێک بەڕیشی خەلفە باپیر
نەدەی گانێ لە ڕێگەی (باوە یادگار)
شیاکەی کاوە حوول نەگری لە ڕیشت
نەچیتە ژێر کولینی (دایە ڕێزوار)

قـــەپۆزت دانـەپۆشێ بـەر ســـمـــێــڵـت
بەســـەر ملتــا نـەیێ وەک یاڵـی کــەمــتــار
لە قـیـبلەی (مـسـتــەفـا) ڕوو وەرنەگـێـڕی
لە ڕێگەی شــەرعــدا نـەمــری گـــوناهـکار
لـە پەشـــمـی ڕیخنـاکی بـەر ســمــێــڵـت
نەڕێسـن سـەرکـەلە و دەسـبـەند و هـەوسـار
کـــە مـــردی ڕووحـی ناپاکت بـە چوســتـی
لە ئینسـانی ئەچێـتـە شـەکلی سـەگسـار
وەرن یاران شـــەوی مــیـعـــادە ئەمــشـــەو
لـە پێ دەرپـێ فـــڕێ دەن یار و ئـەغـــیـــار
شـەواڵی زەرد و سـوور وەک خـەرمـەنی گوڵ
لەسـەر مافـووری زەرد ڕووی کەن بەخـەروار
شـــەواڵـی خـــامـــەک و زەر بەفـت و خـــارا
لەســـەر یەک دای بنێن وەک مـاڵـی توجـار
کـــەنـیـــز و خـــانم و خـــاتوون و خـــادیم،
فـــەقـیـــر و مـــونعـــیم و دەروێش و ســـالار
نـەدیم و نـۆکـــەر و ئـاغـــا و ئـەفـــەندی
لـە دەوری دانیـــشن وەک خـــەتی پـەرگـــار
لـە نەزمی بەزمـی جـــەم ســـاقـی بگێـــڕێ
شـــەراب و لـێ بدا مـــوطـریب لـە مـــزمـــار
نەبیـذ و شـــەربەت و نوقڵ و مـــەزە و مـــەی
دەف و تـەمـــبـــوور و ســـاز و بربط و تـار
دەبێ ئـەم بەزمـــــە هـەر بـەم نـەزمـــــە بڕوا
هـەتا دوو حـیـصـصـە ڕابووری لە شـەوگـار

کــە دنیــا بوو بە ڕووی قــەیماس زەنگی
ســرەی بەشکردنی شــەڵوارە ئەمــجــار
بە قورعەی مەعدەلەت یەک یەک بەشی کەن
مــەپرسن ئەقــرەبا و قــەوم و کــەســوکــار
مەپرسن دایک و پوور و خوشک و خوارزا
لە ژێر کورکەی بەرن بێ قەول و گوفتار
مــثــالی قــەولی باوە باوە و مــیــرە مــیــرە
مــیــثالی کێر و کوز هەروەک کون و مار
بەشــــەرعی مــــەزدەک و ئاینی بابەک
دخــوولی جــائیــزە ئیــســمی کــونادار
(فـــهـــیـــا ســـادتي للواطء والنيك
لقـــد علمـــتكم تقـــســـيم شلوار)
چرا پف لێ کــەن و شــێــرانە هەستن
شەقێ هەڵدەن لە پەردەی عیصمەت و عار
ســەر و دەرپێ بەرن بێ فــەرق و تەمــیــز
مــەپرسن ئەقــریبــا و قــەوم و کــەســوکــار
شــەواڵی هەرکــەسێ بەر هەرکــەسێ کەوت
ئیــتــر فــەرقی نەکــا، بیگرێتــە بەر کــار
کــە ئەم وەعظەی تەواو کــرد پیرە ئاخــوون
ئیــتــر هــەر پف لە شــەمع و تف لە حــەتیــار
ئیــتــر هەر ئەتکی دین و کەسری نامــووس
ئیــتــر هەر تەرکی شەرم و عــففــەت و عار
ئیــتـــر هــەر لنگ ئەبێــتـــە لام ئەلف لا
ئیــتــر هەر کێر دەبێتــە باسکی هەوجارِ

ئیتر هەر گومەزەی سمتە دەسووڕێ
بە سوورەی سەر خڕا وەک چەرخی دەوار
ئیتر هەر لێ بەرینە و لێ خوڕینە
بەرەو ژوور و بەرەو ژێر و بەرەو خوار
ئیتر هەر دایکە پیرە و هەڵئەنیشێ
بە کەللەی کێرەوە وەک ورچی سەردار
ئیتر هەر پاوەنەی زیوە و زرەی دێ
لەبەر کوت پێوەدان ئەخشێ لە دیوار
ئیتر هەر خەپلەیە وەک چاوی گازەر
بەمەترەق دەیکوتن ساداتی ئەبرار
ئیتر هەر ناوگەڵی خووبانی بیکرە
لە خوێن سوور دەبێ وەک بەرگی گوڵنار
ئیتر هەر کێرە وەک پەیکانی گۆشتین
بەژێر بنیا دەچێ وەک پەڕی سوفار
ئیتر یاخوا نەصیبی دوژمنت بێ
برینی نێزە و نووزەی بریندار
لە وەصفی (کاکەیی) گەر صەرفی عومرم
بکەم، ناکەم بەیانی عوشری میعشار
عەموودێکم هەیە وەک توولی داوود
کوتامە ژێری کورکەی دایە ڕێزوار
تسێکی کەند بەڕیشی سەی براکە
تڕێکی دا بە یادی باوە یادگار

***

شەڕی زەنگنە و هەمەوەند

زەنگنە و هەمەوەند دوو عەشیرەتی کوردن، یەکەمیان لە دێیەکانی داوێنی چیای قەرەداغەوە تاکو نزیکی شاری کفری، لە لێواری ڕووباری (ئاوە سپی) و ڕێگەی سولەیمانی – کفری جێنشینن. دووەمیشیان لە دێهاتی نێوان بازیان و چەمچەماڵ لە هەردوو لای ڕێگەی سلێمانی – چەمچەماڵ خەریکی کشتوکاڵ و مەڕدارین.

لەبەرئەوەی ناوچەی زەنگنە دەکەوێتە سەرەڕێی هاتوچۆی کاروانی بازرگانی لە نێوان سلێمانی و بەغدا و ئەم ڕێگەیە، هەر لە (گەلی سەگرمە)وە تاکو نزیکی کفری بەناو ئەم عەشیرەتەدا تێ دەپەڕێت، ئاغاکانی ئەم عەشیرەتە سوودیان لەوە وەردەگرت و چەند کاروان سەرایەکیان دروست کردبوو بۆ وچاندانەوەی ئەم کاروانی بازرگانییە و هەروا بۆ پاراستنی ئەم کاروانانە دەستەیەکی چاپووک سواری پڕچەکیان ڕێک خستبوو و باجیان لە بازرگانان وەردەگرت و دەیانپاراستن.

هەمەوەندەکانیش، بۆ وەرگرتنی باج ڕێگیریان لەم کاروانانە دەکرد و زۆر جاریش تاڵانیان دەکردن لەمەدا لووتیان دەتەقییە لووتی سوارانی زەنگنە و زۆر جاریش لە نێوان ئەم دوو عەشیرەتە شەڕەنگێز و ئازایە شەڕی گەورە ڕووی دەدا و لەشکریان لە یەکتر دەکرد و شێخ ڕەزای تاڵەبانی کە بنچینەیان دەچێتە سەر مەلا مەحموودی زەنگنە لایەنگیریی ئەمانی دەکرد.

شاعیر و ئەدیبی ناسراوی کورد (پیرەمێرد) لە شیعرێکدا بەناوی (وڵاتی هەمەوەند) باسی ژیانی ئەم کاروانانە ئەکات و مەترسیی جەردە و باجی ئاغایان، کە ئەڵێت:

هەر سوارێک دەرکەوێ ئەڵێی ئای جەردەیە ئەوە
باج و پیتاکی زەنگنە، گیروگرفتی جاف
هەچیش کە هاتە ڕێی هەمەوەند بردی ساف و لەساف

لە شیعرەکانی شێخ ڕەزا ناوی چەند ئازایەکی ناودارانی زەنگنە و هەمەوەند هاتووە. لەمانە؛ برایم خانچی و فرود ئاغا و غەفوور ئاغا و جاسم

ئاغا و کەریم ئاغا و ئەوڕەحمان شەشە لە عەشیرەتی زەنگنە و لە ناوی هەمەوەندەکانیش، فەتاح و عەزە موسم، «جەوامێر» کە پێشەواییی عەشیرەتی هەمەوەندی کرد، کە حکوومەتی عوسمانی دووریانی خستەوە بۆ (بەن غازی) لە لیبیا، لەوێوە بە شەڕ و تالآن دژی حکوومەت و عەشایەرانی عەرەب، بە ماڵ و منداڵەوە گەیشتنەوە ولآتی خۆیان.

باسی زیرەکیی برایم خانچی دەکرێت کە جارێک یەکێک لە میرزاکانی ئەردەڵان بۆ زیارەتی کەربەلا و نەجەف دێت و ڕێگەی دەکەوێتە خانی برایم خانچی و زۆر لە خزمەتگوزاری مەمنوون دەبێت و کە دەکەوێتە ڕێ، دەستەیەک لە شۆڕەسوارانی کوڕ و برازای سوار ئەکات کە لە خزمەتی میرزادا تا سنووری ولآتی زەنگنە بچن. میرزا دەپرسێت: «برایم خانچی، تۆ بەم گەڕ و بچووکییە کەچی کوڕەکانت لە شازادە دەچن، ئێمەی میرزادە کوڕەکانمان وا بەشان و شەوکەت نین؟!» برایم خانچی لە وەڵامدا، «جەنابی میرزادە، ئێمە لێرە هەمیشە خەریکی خزمەتگوزاری میرزاکانی وەکو جەنابتانین و ئاگامان لە خێزانمان دەبڕێت. ئێوەی بەڕێزتانیش هەر خەریکی لەشکرئارایی و ئیش و کاری دەوڵەتن و ئاگاتان لە خێزانتان نییە. وەکو خێزانی ئێمە ڕەنگە بۆ میرزاکان بخرچێن، خێزانی ئێوەیش بۆ نۆکەرانتان دەخرچین لەبەر ئەوە کوڕانی ئێمە وەکو شازادە بە شان و شەوکەت و کوڕانی ئێوەیش وەکو نۆکەرانتان نابوود دەبن». میرزا سەری لە زیرەکیی برایم خانچی سوور دەمێنێ و خەڵاتی ئەکات.

شێخ ڕەزا کە باسی ئەم شەڕەی نێوان زەنگنە و هەمەوەند ئەکات، وەکو فیردەوسی لە شاهنامەدا باسی شایان و پاڵەوانان ئەکات ئەویش وای دەگەیێنێت و ئەڵێت:

(هماوند) از بهر سازان و خان
شبیخون نمودند از بازیان
تکا پوی جولان بسرحد جنگ
در انجا بهم برزدند چون پلنگ

واتا:

هەمەوەند سەرلەبەر شەبەیخوونیان کرد
لە بازیانەوە بەشەو پەلاماری سالاران و خانیان دا و
هاتوچوو هەڵمەت گەیشتە سنووری شەڕ و
وەک پڵنگ لەیەک بەربوون

پس از حـرب و جنگ و جـدال کـثیـر
ز خـانچی بـر امـد یکی نره شـیـر
فـرود امـد از اسب فـرزند زال
غـفـور دلاور تهـمتن مـثـال
تفنگی بکمـدار ازر کـشـاسپ
بـر آورد و بـنـهـاد بـر زیـن اسپ
بسـوراخ جاسـوس بر دوخت چشم
بـابـرو گـره بـرزد از روی خـشـم

واتا:

پاش جەنگ و هەرا و تێک ڕشانێکی زۆر
نەڕەشێرێک لە خانچییەوە هات
کوڕی زاڵ لە ئەسپەکەی دابەزی
کە غەفووری قارەمانی وەک توهمتەن بوو
تفەنگێکی وەک برووسکە بەپەلە دەرهێنا و
لەسەر زینی ئەسپەکەی دای نا
چاوی خۆی دوو بەکوی جاسووسەکەیدا و
لە ڕق گرێ خستە برۆکانی

چوانگشت برپای چقـمـاق زد
تو گـفـتی کـه آتش در افـاق زد

چو زد گـولله برسـینـه فتـاحـرا
بدسـت اجل داد مــفــتــاحــرا
بـخــاک اندر آورد ســرچنگنـه
نه خـوب است پرخـاش بـازنگنه
چو دیدنـد ان گـونه زحـم درشت
سـپـاه مـخــالف نهـادند پشت

واتا:
که پەنجەی نایە سەر چەخماخەی تفەنگ
ئەتوت ئاگری بەردایە ئاسۆ
گوللەیەکی نایە سینگی فەتاحەوە
کلیلی دەرگەی ژیانی دایە دەستی ئەجەل
سەری لە خاکدا گەوزاندەوە
هەرا لەگەڵ زەنگنە شتێکی باش نییە
کە سوپای ناحەز ئەم برینە گەورەیان دی
پشتیان پێ لە دوژمن هەڵگرد

گـــریزان زبیم ســـواران خـــان
تپش درلب و لـرزه در اســتــخــوان
زجنـگ آوران روی بـر تـافـــــتنـد
بزی چند بـاخـــویش پرداشـــتند
تلف شـد اگـر گـوسـفندی دویست
بسی دیده برگشـته هـا خـون گریست
أگـــــر گلـهء چنـد تـاراج شــــد
بس کلـه بر تـیـــزهـا تـاج شــــد

واتا:
لە ترسی سوارانی خان هەڵات

تامێسک لەسەر لێو لەرز لە ئێسقاندا
ڕوویان لە شەڕکەران وەرچەرخان
چەند بزنێکیان لەگەڵ خۆیان برد
ئەگەر دوو سەد سەری مەڕ فەوتابێ
چاوێکی زۆر خوێنی بۆ کوژراوەکان ڕشت
ئەگەر چەند گەلەمەڕی بەتاڵان برابێ
کەللەسەری زۆر بەسەر نووکی نێزەوە بوو بەتاج

دلیـــــری شـش آتش در آن کـــــارزار
شنیـدم فـرومــانده اسـپـدش زکـار
پیـــاده بر آویخت بـاســر کـــشـــان
تـفنگی بـەکف داشـت آتش فـــشـــان
امـین حـــاجی آن برگـــزیده ســوار
نهـــان شـــد ز پیــچش بتـــاریک غــار
دوید درپـی او بـغـــــــــار انـدرون
ربوده چو گــرگ گــشـــیــدش بیــرون
بضـــربی ســـر شــــرا زتـن دور کـــرد
بسی چشم بدخــــواهـرا کــور کـــرد
گـــــــرو برده از بـهلـوانـان پـیش
بمردی (شـشـه) روستم عصـر خـویش
در انجـا کـه جـولانگه (جـاسـم) است
چەجـانی (فتـاح) و (عزه مـوسم) است

واتا:

قارەمانی شەش تیر (ئەوڕەحمان شەشە) لەو مەیدانی جەنگەدا
بیستم ئەسپەکەی لە کار کەوتبوو

به پیاده لەگەڵ سەرکێشەکاندا
تفەنگێکی ئاگرپرژێنی بەدەستەوە بوو
ئەمینی حاجی ئەو شۆڕەسوارە هەڵبژاردەیە
لەبەر پێچی سکی خۆی لە ئەشکەوتێکی تاریکدا شاردبووەوە
بە دوایدا ڕای کردە ناو ئەشکەوتەکە
وەک گورگ فڕاندی و ڕای کێشایە دەرەوە
بەیەک شیر لێدان سەری لە لەشی کردەوە
زۆر چاوی بەدخوای کوێر کرد
(شەشە) کە ڕۆستەمی سەردەمی خۆی بوو
گرەوی لە قارەمانی پێشووان بردەوە

هد آنکه ببیند جهان بخشرا
فراموش کند رستم و رخشرا

واتا:
لەو شوێنەی کە مەیدانی جووڵانی (جاسم) بوو کەی جێگەی (فەتاح) و (عەزە موسم)ە
ئەوەی لەوێدا جهانبەخش ببینێ
ڕۆستەم و ڕەخشەکەی لە بیر ئەچێتەوە

سپر بر سر آورد آغا (کریم)
بقلب سپه تاخت بی ترس و بیم
بس پشت او تارسیده پسر
شنیدم همین کفت با او پدر
تو که آیدت از دهان بوی شیر
که کفتد بیای بجنگ دلیر
چنان پاسخش داد آن شیرزاد
که فرزند چنین را زمادر مباد

واتا:
کەریم ئاغا سەری لە سپێر دەرهێنا
بێ ترس و لەرز هێرشی برد بۆ ناو جەرگی سوپا
تا کوڕە گەیشتە پشت سەری
گوێم لێ بوو باوکی پێی وت
تۆ کە هێشتا بۆنی شیر لە دەمتدا دێ
کێ وتی وەرە ناو جەنگی قارەمانان
ئەو بێچووە شێرەیش وا وەڵامی باوکی دایەوە:
منالێ کە پشتی باوکی بەرەڵا کا بۆ دوژمن با هەرگیز لەدایک نەبێ

کـه پشت پدر را بدشـمن دهد
همـان یەکه خـودرا بکشتن دهد
تو گـوی فـرامـرز من بێـر نم
بهـر جنگ پشت و پنـاهت منم

واتا:
دەبێت کوڕ خۆی بەکوشت بدات
توو وەکو (فلامەرز) و من (بیژەن)م
لە هەر جەنگێکدا من پشت و پەناتم

وەکو دەیگێڕنەوە، هەمەوەند لەشکر ئەکەن کە تالانی عەشیرەتی زەنگنە بکەن. لە بازیان بەشەو خۆیان ئامادە دەکەن و بەرەو هەرێمی زەنگنە دێن. لەم شەڕەدا گەلێک لە پیاوە کەڵەمێردەکانی هەردوو عەشیرەت بەشداری و ئازایی دەنوێنن.

هەمەوەند چاوەڕوانی دەرچوونی ئاژەڵی زەنگنە دەکەن و لەگەڵ دەرچوونیان بۆ لەوەڕاندن چەند مێگەلە مەڕ و بزن و تالان ئەکەن. سوار و پیادەی زەنگنە ئەکەونە شوێنیان. غەفووری جاسم ئاغا بۆیان دادەنیشێ و بەگوللەیەک فەتاح ئاغای هەمەوەند ئەپێکێ و ئیتر لەشکری هەمەوەند تالانی خۆیان دەبەن و

چەند کەسێکیان لێ دەکوژرێت. ئەوڕەحمان شەشە، کە یەکێک لە کەڵەمێردانی زەنگنە بوو ئەسپی نابێت و بە پا دێتە کوڕی شەڕەوە. ئەمینی حاجی هەمەوەند خۆی ئەکوتێتە ناو ئەشکەوتێک و ئەوڕەحمان شەشە، بە خەنجەرێکەوە بۆی ئەچێتە ژوورێ و هەرچەنێک ئەمینی حاجی چەند دەمانچەیەکی پێوە دەنێت بەڵام ناپێکێ و لەوێ ئەمینی حاجی دەکوژێت و بەمە شەڕ کۆتاییی دێت.

***

شێخ ڕەزا و ئێلی جاف

ئێلی جاف: ئێلی جاف ئێلێکی زۆر گەورەیە، هەرچەنێک ئێستا زۆریان لە ناو سنووری عێراق و ئێراندا نیشتەجێ و بەکشتوکاڵەوە خەریکن، بەڵام هەر نیو صەدە لەمەوپێش زۆربەیان کۆچەر و لە نێوان قزرەبات (سعدیە) و تا دەگاتە سنە و سابلاغ گەرمیان و کوێستانیان کردووە و ئاژەڵێکی زۆریان بۆ لەوەڕی نوێ لەم نێوانەدا لەوەڕاندووە.

لە یەکەم جاردا کە لە پەیمانی نێودەوڵەتیدا ناوی ئەم ئێلە هاتبێ لە پەیمانی شا صەفییوددینی صەفەوی کە لەگەڵ سوڵتان موورادی چوارەمی عوسمانی، لە ١١ی موحەڕەم ١٠٤٩ی کۆچیدا بەستراوە. باسی ئێلی جاف ئەکات. جاف لە ڕێگەی کۆچەریدا تووشی گێچەڵێکی زۆر دەبوون و گێچەڵێکی زۆریشیان بە ئێلانی گەرمیان و کوێستانی کوردستانی ڕۆژهەڵات و باشوور دەکرد. ئەو وتەیە بەناوبانگە کە ئەڵێن: «من مێی خۆم لێرە ئەلەوەڕێنم تۆ دەغڵی خۆت بگوێزەرەوە» لەبەر ئەوە حکوومەتانی ئێران و عوسمانی لەم گەرمیان و کوێستانەی جافدا تووشی سەرئێشەیەکی زۆر دەبوون.

وا دەردەکەوێت وشەی «جاف» لە ناوی ئێلی (جاوان = جافان)ەوە هاتبێت هەرچەنێک لە شەڕی نێوان ئێران و عوسمانیدا کە بەدابەشکردنی کوردستان کۆتاییی هات، ئێلی جاف لایەنگیری عوسمانیی گرتووە، بەڵام لە کاتی میری کەیخەسرەو بەگەوە بەتایبەتی لە دەوری حەمە پاشاوە ئەم لایەنگیرییە، بۆ

مسۆگەرکردنی هاتوچۆی نێوان هەردوو حکوومەت، کز بووە، ئەمەیش بووەتە هۆی کوشتنی حەمە پاشا لەلایەن تیرەی میر وەیسییەوە کە لە هاندانی عوسمانییەکانەوە دوور نییە. لە پاش کوشتنی حەمە پاشا، هەرچەنێک سوڵتانی عوسمانی دەستەلات و سەرۆکی مەحموود پاشا و وەسمان پاشای بەسەر ئێلدا سەلماندووە، بەلام وەکو میرنشینانی تری کوردستان، عوسمانی بۆ لەناوبردنی دەستەلاتی ئەمانیش درێغی نەکردووە، هەتا جارێک مەحموود پاشا لە ئەستەمووڵ هەست بەوە ئەکات، بەنهێنی بەرگی دەروێشی دەپۆشێت و هەڵدێت و لە ڕێگەی «باکۆ»وە دەگەڕێتەوە کوردستان.

بەگزادەی جاف خۆیان بە نەوەی پیر خدر شاهۆ دەزانن. وەنەبێ تەنیا ئەم تیرەیە ناوی بەگزادەیان لێ نرابێت، تیرەی تریش هەن کە بەگزادەیان پێ ئەڵێن، وەکو بارام بەگی و وەڵەد بەگی و کەیخەسرەو بەگی.

تیرەکانی جافی ناو سنووری عێراق ئەمانەن: تەرخانی، شاتری، میکائیلی، کەماڵەیی، ڕۆغزایی، عیسایی، هاڕوونی، دەداخی، تیلەکو، یەزدان بەخشی گاکولی، سادانی، صوفی وەن، زردوویی، تاوەگۆزی، نەجمەدینی، گەلکەنی، میر ناسری، شێخ سمایلی، جنکنی.. هتد. جافانی ناوچەی زەهاویش، جوانڕۆیی، باوەجانی، قبادی، ئیناخی، وەڵەد بەگی، میر وەیسی و یار ئەحمەدی.. هتد.

شێخ ڕەزا دۆستییەکی قووڵی لەگەڵ میرانی جافدا و بەتایبەتی لەگەڵ وەسمان پاشا و مەحموود پاشادا هەبووە. هەموو ساڵێک چەند جارێک سەردانیانی کردووە و ماوەیێک لە کۆشک و دیوەخانیاندا لەگەڵ بەگزادەی جافدا ڕای بواردووە. ئەوەی شایانی سەرنجە، شێخ ڕەزا، لە مەیدانی گاڵتەوگەپدا نەبێت، هیچ هەجووی بەگزادەی جافی نەکردووە.

مەحموود پاشا هەست ئەکات کە شێخ ڕەزا وەسمان پاشای لە هەموو پتر خۆش ئەوێت و ڕۆژێک پێی ئەڵێت؛ ئەگەر هەجوویێکی وەسمان پاشا بکەیت یەکێک لە دێیەکانی خۆمت پێ دەبەخشم. شێخ ڕەزا لە وەلامدا بە بەیتێکی فارسی ئەڵێت:

من حــقــوق نعم دولت عــوســمــانيــرا
نفروشم بهمه حشمت سلطان محمود

لێرەدا مەبەستی لە «عوسمانی» و «سلطان محمود»، عوسمان پاشا و مەحموود پاشای جافە.

واتا:
من حەقی نیعمەتی دەوڵەتی عوسمانی
نافرۆشم بەهەموو جاه و حیشمەتی سوڵتان مەحموود

میرانی جاف بەرامبەری شێخ ڕەزا دەسکراوە بوون. شێخ ڕەزا باسی بەخششیان لە شیعرێکی فارسیدا ئەکات و ئەڵێت:

حق شناسم ندهد از کف دامن و صـــافـــرا
آل برمک یافـــتم بگ زادهایی جـــافـــرا
خواستم در مدح ایشان قطعهء انشا کنم
خامه گفتا کەی توانم شرح این اوصافرا
گر قیاسی جودشان با (حاتم طائی) کنی
فرق بس باشد ازینجا تابه کوی قافرا

واتا:
بەگزادەی جافم وەک ئالی بەرمەک هاتە بەرچاو
ویستم پارچە شیعرێ لە تاریفیاندا دانێم
قەڵەم وتی: کەی ئەتوانی باسی ئەم وەسفانە لێک بدەمەوە!
ئەگەر بتەوێ قیاسی سەخاوەتیان لەگەڵ حاتەمی تەی بکەی
فەرقیان زۆرە لێرە و تا کێوی قاف

کەچی لەلایەکی تریشەوە لە دەسکاریکردنی شیعرێکی فارسی (حافزی شیرازی)دا باسی ڕەزیلیی مەحموود پاشا ئەکات و ئەڵێت:

مگر یزدان کند کشف کف (محمود پاشا) را
که کس نگشود و نگشاید به حکمت این معمارا
بەدەست کونه و لقی گەر ببیند صورتی جلقی
(چنان برباید از دستش که ترکان خوان یغمارا)

واتا:

مەگەر خوا خۆی ناولەپی مەحموود پاشا هەڵبێنێ چی تیایە
ئەگینا کەس ئەم مەتەڵەی هەڵنەهێناوە و هەڵی ناهێنێ
ئەگەر وێنەی جلقێ لە دەستی کۆنە
وای لە دەست ئەفڕێنێ وەک تورک خوانی تالانی دەفڕێنن

هەر کە تووڕەیشی دەکەن؛ ئەڵێت:

جاف و جیف و جاترە
صەگ لە جافان چاترە

وەکو وتمان ئێلی جاف لە کۆچی گەرمیان و کوێستاندا لووتیان دەتەقایە لووتی هەندێک بە ئێلەکانی کوردی ناوچەی مەریوان و موکریدا و هەندێ جاریش تووشی شەڕی گەورە دەبوون. جاف لەم شەڕانەدا، لە ماڵ و منداڵ و ئاژەڵ بەولاوە هیچیان نەبوو کە پارێزگاریی بکەن، لەم شەڕانەدا خێزان و ئاژەڵیان دەرباز دەکرد و دەستی خۆیان دەوەشاند و دەگەڕانەوە. یەکێک لەم شەڕانە شەڕی نێوان جاف و ئێڵی فەیزوڵا بەگی ناوچەی موکریانە، کە شێخ ڕەزا لە شیعرێکیدا باسی ئەکات و لایەنگیریی ئێلی جاف دەگرێت و ئەڵێت:

خزمینە مەدەن پەنجە لەگەڵ عەشرەتی جافا
مێرووله نەچێ چاکە بە گژ قوللەیی قافا
کێ بێ لە دلێرانی عەشایر کە نەچووبێ
وەک تیری ئەجەل نووکە ڕمی جافی بە نافا
خوێنرێژ و شەڕەنگێز و عەدوبەند تەنومەند
کامیان کە گەنە، شێرە لە مەیدانی مەسافا

چونکە ڕەسـەنی ورد و درشتیان هەموو جەنگین
مـەی ساریە نەشئـەی چە لە دوردا چە لە سـافـا
وا بێ غــەم و پەروا دەچنە عــرصــەئی هەیجــا
تو نـاچیــیــە سـەر دۆشـەکی بـووکێ لە زەفـافـا
(یبـــغـــون الی الامــــر صــــغــــارا وکـــبـــار
یســـعـــون الی الحـــرب ثقـــالا وخـــفـــافـــا)
وەسـمـان بەگیـان ئامـیـرە وەختێ کـە بڵێ: دەی
دێنـە جـەوەلان هـەر وەکـــو حـــاجی لە تـەوافــا
خـــواهـم زخــدا آنکە شـــود دشـــمن جـاهـت
کـــۆتی لە دەســـا دەس لە مـــلا مل لـە تەنـافـــا
لوتفێ بکـە با (شـێـخ ڕەزا) بێـتــەوە گـوفـتـار
حـەیفـە بڕزێ تیـغی مـوجـەوهـەر لە غـیـلافـا

ئێلی فـەیزوڵا بەگیش گەلێک پیاوی ئازا و کەڵەمـێردی بەناوبانگیـان تێدا هەڵکەوتووە. کـاتێ ئەم دوو ئێلە گـەورەیەی کـورد، جـاف و فـەیزوڵا بـەگی، لە دێهاتـی سـەقز و بۆکـاندا بەیەکدا چوون، لە هـەردوو لا کوشتـار و دیل بووە. جـاف دەسـتـی خـۆی وەشـانـدووە و لەو ناوچـەیە دوور کـەوتووەتەوە و خـۆی بەسـەرکـەوتوو داناوە و فـەیزوڵا بەگـیش توانیـویانە جافی کـۆچەر لە دێهـاتی خـۆیان دەرپەڕێنن و ئەمــەیان بەســەرکــەوتن داناوە، هـەرچەنێک لە نێــوان کـوردسـتـانی بن دەسـتـی حکوومـەتی قـاجـاری و کـوردسـتـانـی بن دەسـتـی حکوومـەتی عـوسـمـانـی سنووری دەوڵەتی هەبووە، بەڵام کورد ئـەم سنوورەی نەسەلمـاندووە و نەبووەتە بەربەستکردنی هـاتوچۆیان. سەرۆکی ئەو سەردەمەی فـەیزوڵا بـەگی (حـاجی سـەلیم خـان) دەسـتی شـاعـیریی بووە، لەسـەر هـەمـان کێش و قافیە و هـەر بە وشـەکانی شێخ ڕەزا وڵامی دەداتەوە و ئەڵێت:

(شێخ) نەیبیستووە چەند ساڵێ لەمەوبەر لە مەسـەفا
هـەر جــافــە چووە نووکی ڕمـی مـــوکــری بە نافــا

تیپی عەدوو وەک پۆلی قولَنگ ئەو وەکو شەمقار
تێکی دەشکاند یەک یەک و ئەیخست لە مەسافا
(شێخ) بێ خەبەرە لەم قسە مەشهوورە لە ئافاق
حەربە و ڕمی ئەو بوو بەجێما لە غیلافا
هەر ئەو کوڕە جافە بوو لەبەر چودبی دلێران
نالَینی دەهات هەر وەکو بووکێک لە زەفافا
زۆر کەس لە جەوانانی ئەوان بوو بە ئەسیر هات
دەست بەستەو و تەنێ خەستە و گەردن لە تەنافا
چاک وایە نەکات مەدحی ئەوان نەک بلَێ مونسیف
ئەم مەدحە کە فەرموویەتی (شێخ) لاف و گەزافا
بۆ مەدحەیان کافیە (شێخ) بێت و نەزەر کات
مەعلوومە کە مەعنای لە لوغەتدا چییە (جافا)

بێگومان وەکو حکوومەتی عوسمانی لە شەڕی براکوژیی دوو ئێلی گەورەی کورد وەکو جاف و فەیزوڵا بەگی دەس خۆشی لە ئێلی جاف کردووە، ناسرەدین شای قاجاریش سوپاس و دەسخۆشیی لە ئێلی فەیزوڵا بەگی کردووە بەرامبەر ئەو سەرکەوتنەی بەسەر ئێلی جافدا. ئەم سوپاسنامەیە لە ساڵی ١٨٦٥ی زاینە. (نامەیەکی مێژوویی بۆ شێخ ڕەزای تاڵەبانی و هەواڵی تازە – محەمەد حەمەباقی – گۆڤاری مامۆستای کورد ١٩٩٥ – سوێد)

ڕۆژێکیان شێخ ڕەزا بەمیوانداری دەچێتە لای وەسمان پاشا. پاشا فەرمان دەدات کە کەس بۆ کاروباری عەشیرەت نەیێتە لای چونکە شێخ ڕەزا لێرەیە و ئیمشەو بەزممان بۆ دەگێڕێ. شێخ ڕەزا موتریب نییە بەزم بگێڕێت و ئەڵێت:

ئەسبابی طەرەب زیل و بەمە ئەی بەگی جافان
بەزمێ بگێڕین چاکە لە من زیل و لە تو بەم

زیل و بەم دوو ئالەتی مۆسیقان، لە وتەی (لەمن زیل و لە تو بەم) دوو مەعنا دەگرێتەوە. یان من (زیل) لێ دەدەم و تو (بەم) لێ بدە، یان «لەتوو بەم» بەو مەعناکەی تریەوە دێت.

عادیله خانمی خێزانی وەسمان پاشای جاف

عادیله خانمی خێزانی وەسمان پاشا لە میرزاکانی ئەردەڵانە. خانمێکی زیرەک و بە هۆش و بیروڕا ورد و بەڕێوەبەری کاروباری عەشیرەت بوو. لەپ اش کۆچی دواییی وەسمان پاشا، بەعەقڵ و دەستەڵات، لە ناوچەی هەڵەبجە و شارەزووردا سەرۆکی عەشیرەتی جافی وەرگرتە دەستی خۆی و بەرامبەر ئەوە حکوومەتی بەریتانیا، کە هێشتا حوکمداری ئەو ناوچەیە بوو، لەقەبی (خان بەهادور) کە دەدرایە راجاکانی هیندوستان و هاوتای لەقەبی (سێر)ی ئینگلیزییە، پێی بەخشی. خانم هەمیشە دیوەخانی یانەی ڕۆشنبیران و شاعیران و ئەدیبان بوو. لە پاش مردنی وەسمان پاشا ئەو دۆستایەتییەی لەگەڵ شێخ ڕەزادا هەر پاراست و شێخ ڕەزایش ئەو ڕێزەی بەرامبەری هەر بەردەوام بوو.

جارێ خانم گفت دەداتە شێخ ڕەزا کە هێسترێکی بۆ بنێرێت. بەڵام هێستر لە پێش ناردنی دەتۆپێت. دەیەوێ سەر بنێتە سەر شێخ ڕەزا و لێی دەپرسێت، ئایا هێستری زیندووی دەوێت یان هێسترە مردووەکە. شێخ ڕەزا بەم شیعرە وەڵامی دەداتەوە:

ئێستری زیندوو بڵێم، بۆم چاکە، یا مردووم دەوێ*
ئیحتیاجیم زۆرە خانم با بڵێم هەردووم دەوێ
بێچووەکانم سەر لە سوبحەینێ هەموو دەورم دەدەن
ئەو ئەڵێ پوولم نەماوە ئەم ئەڵێ بێچووم دەوێ
باوجوودی ئەم هەموو تەکلیفە گێژیان کردووم
کوڕ خەیاڵی ژن ئەکات و کچ ئەڵێ من شووم ئەوێ

* «هەردووم دەوێ» دوو مانای هەیە، یان بەمانای هەردوو هێستر، زیندوو و مردوو، بەڵام شێخ ڕەزا هێستری مردووی بۆچییە؟! لێرە مەبەستی هەردووی خانمە. خانمیش وەکو وەسمان پاشا بەچاوی هونەرمەندانە گوێی لە شیعرەکانی شێخ ڕەزا دەگرت.

مامۆستا شێخ محەمەدی خاڵ دەیگێڕێتەوە ئەڵێت: خانمی خێزانی وەسمان پاشا هەموو ساڵێک دیاری و خەڵاتێکی زۆری ناردووە بۆ شێخ ڕەزا. وا دەرئەکەوێ ئەو ساڵە دیارییەکەی دواکەوتووە. لەبەر ئەوە شێخ ڕەزا ئەیەوێ پەلارێک بهاوێ بەڵام ڕێزی بەرامبەر عادیلە خانم ڕێی نادات بیگرێتە ئەو ناچار پەلارەکە ئەگرێتە نووسەری خانم کە مەلا محەمەدی سنەیی بووە و ئەم شیعرە فارسییەی بۆ ئەنێرێت:

کجا شد آن کرامتهای دیرین
کجاشد آن عناتهای پیشین
نەگاهی پرسدم پاشا نە خانم
نەیادم میکند خسرو نە شیرین
از این جانب نمیدانم سبب چیست
از این جانب مگر ملای بی دین
نترسد از زبان اتشینم
جعلناها رجوما للشیاطین

واتا:
بۆ کوێ چوو پیاوەتییەکانی جاران
کوا بەتەنگەوەبووەکانی پێشوو
نە جارێ پاشا لێم ئەپرسێ و نەخانم
نەجارێ خوسرەو یاد ئەکا و نەشیرین
هیچ هۆیەک نابینم لەلای پاشاوە و خانم
مەگەر هۆ هەر لەلای مەلای بێ دین بێ
بۆ ناترسێ لە زوبانی ئاگرینم
کە دام ناوە بۆ ڕەجمی پیاوخراپان

کەسێک نابێت وەڵامی شێخ ڕەزا بداتەوە. لەو کاتەدا حاجی تۆفیقی

مەحموود ئاغا کە تەحسیلدار ئەبێت پەیدا ئەبێت. شیعرەکانی شێخ ڕەزای بۆ دێنن کە وەڵامی بداتەوە. پیرەمێردیش ئەم شیعرەی بۆ ئەنووسێت:

رضـــای تلخ کـامت خـواند شـیـــرین
دەهـانـش ریش بـاد آن مـــــردی کچ بـین
کە کی خسرو بە کیـخسرو شبیە است
کـجـا شـیـرین بـود چون حـوری عین
تو آن جــــوری کـــــە از پاداش نێکی
مــــلا مــــحــمل کش و نادر نـدیم است
رضـا نبـود کـە خـوانندش شـیـاطین

واتا:

ڕەزای دەم بۆگەن (ئەی خانم) تۆی کرد بەشیرین
دەمی داوەشێ ئەو مەردومە کەچ بینە کەوا ناوی خانم بەشیرین ئەبات
لە کوێ خوسرەوی پەروێز ئەبێ بەکەیخوسرەوی کەیانی،
لە کوێ شیرینی دڵداری خوسرەو ئەبێ بە حۆری عین.
تو ئەو حورییەیت، کە لە پاداشی چاکیدا، لە بەهەشتەوە هاتوویت
مەلای نووسەری خانم کەژاوە ڕاکێش و هاودەمێکی نایاب و یەکتایە
ڕازی نییە کە پێی بڵێن شەیتان

(شێخ محەمەدی خاڵ – گۆڤاری کۆڕی زانیاری – ١٩٨٧)

***

شێخ ڕەزا لە شاری کۆیێ

مــەلا عـەبدوڵای جـەلیـزادە: شـێخ ڕەزا شــاری کـۆیێـی خـۆش ویســتـووە. لە سـەردەمی فـەقێـیـەتیدا بەشـێکی ژیانی لە کۆیێ لەلای مـامۆسـتـای دانا مـەلا ئەسـعـەدی جـەلیـزادە خـوێندوویـەتی و ڕێزێکی زۆری بەرامـبـەر ئەو بنەمـاڵەیە هـەیە. لە پاشـان بـۆ جـارێکی تری لە کـەرکـووکـەوە بە تـۆراوی هـاتـووەتە کـۆیێ، بەڵام لەگـەڵ شـێخ غـەفـووری مـامی و شـێخ ڕەشـیـدی ئامـۆزای نەگـونجـاوە و

بەپەشیمانی گەڕاوەتەوە کەرکووک. دڵگیریی لە خزمانی خۆی لە کۆیێ بووەتە هۆی بێـزاری و هـەندێ جنێـویش بە کۆییـیـەکـان بدات. بەڵام ڕێزی بەرامـبـەر مامۆستایانی جەلیزادە هەر ماوە و بەتایبەت بەرامبەر مەلا عەبدوڵا.

مەلا عەبدوڵا کوڕی حاجی مەلا ئەسعەدی حاجی مەلا عەبدوڵای جەلییە

لە سـاڵی ١٢٦٠ لەدایک بووە و لە دەوری هەرزەکـاریدا لەلای باوکی و لە پاشـان لەلای مـەلا مـحـەمـەدی خـەتێ خـوێندوویەتی. زۆربەی ژیانی بەمامۆستایی رابواردووە و لە ساڵی ١٢٩٢ چووەتە بەغدا و زۆر جێی ڕێزی مـوفـتی زەهاوی و زۆربەی داناکـان بووە. لە یەکـێک لە گـفـتـوگـۆ دیبلۆماسییەکانی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و دەوڵەتی ئێران؛ نوێنەری عوسمانی بووە و لە کارەکەدا سەرکەوتووە. شێخ ڕەزا لە شیعرێکی فارسیدا ڕێزی خۆی دەردەبڕێت و ئەڵێت:

عـیـب در ذرات تو ای کـان کـرم مـعـدوم است
مگر این عـیب کـه لحم علمـا مـسـمـوم است
شـعـر من در همـه سـو از همـه کـشـور ساری
علم تو در همـه جا برهمـه کەس معلوم است
مـیـرود شـعـر من و علم جـهـانگیـر شـمـا
هـردو بی فـائده، تا جـای اقـامت روم است
نـامـه بنویس بـهـر طرز دلت مـیـخـواهد
همـه سحـر است، اگر نثر و اگر منظوم است

واتا:

ئەی کانیی بەخشش خەوش لە شەخسی تۆدا نییە
تەنیا ئەوە نەبێ کە گۆشتی زانایان ژاراوییە
شیعری من بەهەموو لایەکی هەموو وڵاتێکدا ڕۆییوە
زانستی تۆیش لەلای هەموو کەس دیارییە
شیعری من و زانستی جیهانگیریی ئێوە

هەردوو بێ سوودن تا شوێنی دانیشتنمان وڵاتی ڕۆم بێ
بە هەر جۆرێ دڵت ئارەزووی لێیە نامە بنووسە
هەمووی هەر جادووە ئەوەی ئەینووسی؛ چ شیعر و چ پەخشان

دانیشتوانی کۆیێ بەزیرەکی و قسەزانی ناوبانگیان دەرچووە. ئەوەی لە ناویاندا بژێت دەبێ لەوان زیرەکتر بێت ئەگینا دەری دەپەڕێنن. شێخ ڕەزا ئەڵێت:

حاجی عەبدوڵا لە ئادەم فیلترە
باوجوودی مەرتەبەی پێغەمبەری
ئەم بەصەد شەیتان لە کۆیێ دەرنەچوو
ئەو بەشەیتانێک لە جەننەت دەرپەڕی

***

شێخ ڕەزا و قازیی کۆیێ

لە کردەوەیەکی قازیی کۆیێ، شێخ ڕەزا وای پێ گەیشتووە کە غەدری لە (لامیع ئەفەندی)ی دۆستی کردووە. لەبەر ئەوە هەجوی قازی کۆیێ ئەکات و ئەڵێت:

شێخ (ڕەزا) بێت و لەسەر تو هەجووی قازیی کۆیێ بکا
سەیری کە چیی پێ بکا دۆم بێ و کڵاش بۆ خۆی بکا
چونکە غەدری کرد لە (لامیع) شەرت بێ قازی وا بگێم
هەر گەن و گوویێ لە زگییایە بە جارێ ڕۆی بکا

شێخ ڕەزا کە باسی دلبەرانی شاری کۆیێ ئەکات ئەڵێت:

شاری کۆیێ کە لەبالەب لە بۆنی غونچەلەبە
گەر فەلەک لێی بگەڕێ، مەنبەعی عەیش و تەرەبە
دلبەرانی بەمەسەل هەر وەکو ئەشعاری من
کامی لێ ئەگری ئەبێژی ئەمەیان مونتەخەبە

کەچی کە ڕقی لە کۆییەکان هەڵدەستێ ئەڵێت:

دەوری وەسمان بەگ لە کۆیێ ژن نەما نەیگێن بەبە
نسبەتی کۆیی لەگەڵ من نسبەتی ئیبن و ئەبە
ئەلغەرەز سۆزانی یو زانی لە کۆیی چاترە
موختەسەر چاکە قسە، کوونی ببە کۆیی مەبە

کە پتر ڕقی هەڵدەستێ ئەڵێت:

هەرکەسێ ئەصل و میزاجی فیتنەیی و بەدگۆییە
دەستی حیزیشی هەبێ ئەمجا بەتەحقیق کۆییە

وا دیارە داندۆکی لەگەڵ موفتی کۆیەش نەکولاوە و ئەڵێت:

موخبیر خەبەری داوە لەسەر موفتی کۆیە
حەسرەت کەشی شیری صەگ بۆ کەوچکە دۆیە

***

لەگەڵ سمایلی مەلا خالید

گەلێک تەقەلام دا تا بزانم ئەم سمایلی مەلا خالیدە کێیە، نەخەڵقی کەرکووک و نە خەڵقی سلێمانییە. ئەوەی کە گومانی تێدا بێت، دەبێت خەڵقی کۆیە بێت و شێخ ڕەزا ئەمەی پێ ئەڵێت:

هاتەوە ئاشووبی دەوران مەردی مەیدان هاتەوە
شێری یەزدان، لەندەهۆری ئیبنی سەعدان هاتەوە
بۆ قڕانی لەشکری ئەعدا لە ناکاو میثلی بەرق
ئەصغەری صاحبقڕان و لەعلی خەفتان، هاتەوە
هەوری میحنەت بارەشی غەم سەیلی ماتەم بۆ نەفام
بەرقی تابان، میهری ڕەخشان، ڕەعدی غوڕان، هاتەوە
پاڵەوانی پایی تەختی صەفدەری شێرزاد خان
تاج بەخشی، کیشوەری، مەغریب آلوب خان هاتەوە

سەعدی صەفدەر، مالکی ئەژدەر، هوزەبری پڕ هونەر
بێژەن و گیو و، طوس و نەوزەر، پووری دەستان هاتەوە
حەمدولیللا باز لە بۆ قەتلی سەری تۆرانییان
ڕۆستەمی مازەندەران، سامی نەریمان هاتەوە
ژێر دەستی ئەسعەد ئاغا بووین وەکو مووری زەعیف
بۆ خەلاسیمان سمایل وەک سولەیمان هاتەوە
دۆستان لەب تشنە بوون ناگاە لە فەیزی لوطفی حەق
جۆیی (نیل) دەریایی (قیلزەم)، بەحری (عەممان) هاتەوە
(لامعی) شاعیر بەهەر مەجلیس بچێ، خەڵکی ئەڵێن
بولبولی دەستان سەرا، مورغی غەزەل خوان هاتەوە

***

شێخ ڕەزا و فەتحوڵا کەیفی جوانڕۆیی

فەتحوڵا کەیفی جوانڕۆیی هاودەمی شێخ ڕەزا و حاجی قادری کۆیی بووە و لەلای مەلا ئەسعەدی جەلیزادە خوێندوویانە. کەیفیش شاعیر بوو و لەگەڵ شێخ ڕەزادا هەجووی یەکتریان کردووە. لە شیعرەکانی کەیفی ئەمە دەخەینە پێش چاوی خوێندەوارانی ڕێزدار: لە غەزەلێکدا ئەڵێت:

ئەم دڵڕەقی بێ ڕەحمە فەرەنگێکی تەواوە
عەینی شەڕە، جێ فیتنەیە قوربان بڵێ چاوە
قەوسی بەسوپەر کردووە گرتوویەتە دەستی
صەد خەنجەری خوێنڕێژ و دوو صەد تیری سواوە

ئەوەی زانراوە، کەیفی نەیتوانیوە وەکو شوکری پەنجە لەگەڵ شێخ ڕەزا بدات و مامۆستا مەلا ئەسعەدی جەلیزادەیش ڕێگەی بە کەیفی نەداوە جنێو بەشێخ ڕەزا بدات و لەسەر ئەوە کەیفیی دەرکردووە.

شێخ ڕەزا لە بەیتێکی فارسیدا ئەمە بە کەیفی ئەڵێت:

شاعیر چو توی بلب لبانت ریدم
واز فـرق سـرت تا بـدهـانت ریدم

واتا:
شاعیر کە تۆ بی برِیم بە قەراغی لێوەکانتدا
لە تەوقی سەرتەوە تا دەمت پیادا برِیم

کەیفیش لە وەڵامدا ئەڵێت:

فـرقی نـبـود بمـیـان فـرق و کـیـرم
ای ریدی بەکـیـرم کـوزت بکـیـرم

واتا:
جیاوازی نییە لە نێوان تەوقی سەرم و کێرما
ئەی ئەوەی ڕیای بەکێرما ترِت بە کێرم

***

شێخ ڕەزا و شێخ غەفووری مامی

شـێخ غـەفـووری کـوڕی شـێخ ئـەحـمـەدی تاڵەبان کـوڕی مـەلا مـەحـمـوودی زەنگنەیە. لە کوڕانی شێخ ئەحمەد تەنیا شێخ عەبدوڕەحمان، لە کەرکووک بووە پۆستنشینی تەکیەی تاڵەبانی، ئەوانی تر بڵاوەیان لێ کرد و، شێخ غەفوور لە کۆیێ لقێکی تەکیەی تاڵەبانیی کردەوە و بەهۆی ئەم تەکیەوە، سوڵتانی عوسمانی چەند دێیەکی بەناوی «ئیطعامی فوقەراء» دایە و توانی سامانێکی باش بنێتە یەکەوە.

شێخ ڕەزا، لە پاش کۆچی دوایی شێخ عەبدوڕەحمانی باوکی، لەسەر پێویستی گوزەران، لەگەڵ شێخ عەلیی کاکی تێک چوون و بەتۆراوی چووە لای شێخ غەفووری مامی، بۆ ئەوەی هەندێ پارەی لێ وەرگرێت و بچێت بۆ ئەستەموڵ. شێخ غەفوور نەیویستووە، برازاکەی، بەسەرگەردانی بکەوێتە وڵاتانی غەریبی و لە کۆیێ گلی دەداتەوە و شەش مانگ میوانداریی ئەکات و

گفتی ئەوەی دەداتێ کە کچی خۆی لێ مارە کات و پێویستی گوزەرانی بۆ جێبەجێ بکات. شێخ ڕەزا ئەمەی پێ خۆش دەبێت و بڕیار دەدات ئیتر نەچێتەوە کەرکووک.

بەم حاڵە ئەگەر دەفعەیێ تر بچمەوە کەرکووک
مەعلوومە بە مەردی نەڕواوە لە سەرم تووک
بۆچ بچمەوە کەرکووکی قوڕمساغ کە لەگەڵ من
ئەهلی هەموو ناسازە وەکو ئاوی حەمامۆک
پێم خۆشە لەبەر جەوری برا و لۆمەیی ئەقوام
صەد جار لە غەریبی بکەوم موفلیس و مەفلووک
ڕۆژێ بە مورادی منیش ئەڵبەت دەگەڕێ چەرخ
ئەم میچە قەراری نییە گاهی جگە گەه بووک*
شاهی کە نەبێ، ڕادەبوێرین بە فەقیری
بۆ ئەهلی قەناعەت لە پلاو خۆشترە داندووک
شەش مانگە زیاتر کە لە پاش مەرگی پدەر، من
مەغدوورم و مەظلووم و جەفادیدە و مەهتووک
تا ساکنی کۆی مامە غەفوورم، وەکو فەغفوور
کیسەم پڕە دایم لە زەڕ و لیرەیی مەسکووک
پابەندی خەلایق نییە طەبعم وەکو خەڵکی
بێ کولفەتم و ڕەندم و سەییاحم و سالووک
من خواجەییی ئەحرارم و ئامێزشی دنیا
هێشتاکە نەمیکردووەتە بەندەیی مەملووک
وەک (لامیع)ی شاعیر نییە ئیستێ لە جیهاندا
شیرین سوخەن و قابل و خۆش طەبع و (ڕەزا) سووک

* میچ قاپەکە لە ئەژنۆی مەڕ دەبێت و یاریی پێ دەکەن. کە هەڵدرێت گاهێ لەسەر پشت (جگ) دەوەستێت و یاریکەر دەیدۆڕێنێت و گاه (بووک) لەسەر

تیرک دەوەستێت و دەیباتەوە.

شێخ غەفوور تێ دەگا کە شێخ ڕەزا هەوای سیاحەت کەوتووەتە کەللەیەوە و بە کەس ڕاناگیرێت، ئیتر کچی چیی بداتێ، وا دیارە لەو گفتەی پەشیمان بووەتەوە و شێخ ڕەزایش لێی دەکەوێتە تەقەوە و بڕیاری ئەوە دەدات کە بچێتەوە کەرکووک و لەگەڵ شێخ عەلیی کاکی ئاشت بێتەوە.

ئەو ڕۆژە کە تۆرام و لە (کەرکووک) سەفەرم کرد
مانەندی عەقاریب لە ئەقاریب حەزەرم کرد
گەردوون سنگی کردم و هێنامیە کۆیێ
میوانی لە کن مامە غەفووری لەجەرم کرد
خواستم کە بڕۆم بۆ سەفەری ڕۆم بە سیاحەت
نەیهێشت و دوو سەد ئەهلی عەمامەی لە سەرم کرد
دانیشێ نەچێ من کچی خۆم مارە دەکەم لێی
ئەو طالبی دونیایە ئەوا موعتەبەرم کرد
چورسا لەبەرم جوببە و فیسا لەسەرم فێس
نە فێسی لە سەر نام و نە جوببەی لەبەرم کرد
شەش مانگە بەم ئەفسانە گلی داومەوە لای خۆی
نەمزانی، ملم بشکێ، تیا چووم، زەرەرم کرد
(واللە) دەکەم دەرحەقی ئەو بەڵکە زیاتر
ئەو کارە کە دەرباری رەشیدی پسەرم کرد
کارم تەڕ ئەبێ ئەموت ئەگەر لوتفی ببێ مام
ئەی لایقی ریشی، بەخوا، کاری تەڕم کرد
بۆ موجتەهیدان گەرچی جەوازی نییە تەقلید
بۆ موجتەهیدم، هاتم و تەقلیدی کەرم کرد
ئەی گووی خلە بەم لوتفە کە ئەو کردی لەگەڵ من
لەم مەرحەمەت و لوتفە ئەوا من گوزەرم کرد

هەرچەندە وتم وەختێ کە دیم نەخوەتی قەلبی
یاڕەب کە لەگەڵ شێخ عەلی بۆچی شەرم کرد
هەر دەچمەوە لای گەرچی بڵێ هاتەوە دیسان
ئەو خوێڕییە بێکارە کە من لێرە دەرم کرد
هەرچەندە (رضا) باعثی بەدنامییە عەودەت
لەم سووکی و بەدنامییە، صەرفی نەزەرم کرد

ئیتر دەکەوێتە شان و باڵی بەرەی شێخ غەفوور و لە پاشاندا جنێو:

چایەکەی مامە غەفوورم زەردە وەک میزی نەخۆش
ئیحتیاج ناکا بە ئاگر بە دوو تڕ دێنیتیە جۆش

ئینجا دەکەوێتە هەجووی کۆیێ:

هەرکەسێ ئەصڵ و میزاجی فیتنەیی و بەدگۆیییە
دەستی حیزیشی هەبێ ئەمجا بەتەحقیق کۆیییە

هەروا بە موفتیی کۆیێ:

موخبیر خەبەری داوە لەسەر موفتیی کۆیێ
حەسرەت کەشی شیری سەگ بۆ کەوچکە دۆیێ

دەکەوێتە دژی ڕەشیدی کوڕی شێخ غەفوور و بەهیچ جۆرێک دانوولەی لەگەڵ ئەودا ناکوڵێت و لە شیعرێکی فارسیدا ئەڵێت:

فریاد کە از (نصیبینم) گشتند
واز خشم مرا بخون آغشتند
ای وای از این مردم بی شرم و حیا
مانند رشید پور عمویم پشتند

واتا:

فریاد کە لە نوصەیبین کوشتمیان
لە ڕقا لە خوێنیان گەوزاندم
ئەی هاوار لەم خەڵکە بێ شەرم و حەیایە

کە دەگەڕێتەوە کەرکووک، شێخ عەلی دێی (قرخ) و (تاڵەبان) تەرخان ئەکات بۆ گوزەرانی و لە تەکیەیش مووچەیەکی بۆ دەبڕێتەوە و ئیتر لەگەڵ شێخ غەفووری مامی وەکو چاوی نەشۆراو دای دەدرێت و ئەم هەموو جنێوانەی دەداتێ:

مامەکەم قەحپە ژنە دەوڵەتی شەدادی هەیە
طالعی ڕاهبەر و بەختی خوادادی هەیە
یەک دوو دێی داوەتێ سوڵتان پەیی ئیطعامی طەعام
هەر یەکێکی بە قەدەر خەزنەیێ ئیرادی هەیە
چ فرووش و، چ زرووف و چ ضیاع و چ عەقار
لە هەموو جنسە مەتاعێ صەد و هەشتادی هەیە
ئەم هەموو گەنج و خەزینەی هەیە هێشتاکو تەرەس
نەهەوای جوود و نەمەیلی کەرەم و دادی هەیە
ڕەسمی ئابائی کیرامی بووە ئاساری سەخا
نە لە ئابائی حەیائو نە لە ئەجدادی هەیە
گەر سەر و ڕیشی پیاوانەیە باوەڕ مەکە پێی
باطنی جوولەکەیە، زاهیری زوهادی هەیە
خۆی بەهەر صوورەت ئومێدی کەرەمم پێی هەیە لێک
ڕقی زۆرم لە (ڕەشید)ی کوڕی گەوادی هەیە
ڕەنگی کەر دەنگی بەقەر هەیئەتی سەگ خوویی چەقەڵ
چاوی کوێر مەخزەنی کێر، مەقعەدی بەربادی هەیە
زیکر و ئەورادی لەسەر کێر و ذەکەر مونحەصیرە
سەیری ئەو حیزە قورومساغە، چ ئەورادی هەیە
تف لە کوز دایکی لە کن خۆی کوڕی هێناوەتە دەر
گوو بەڕیش باوکی، لە کن خۆی ئەمیش ئەولادی هەیە

ئەمــە گــشت باوکی ســەر و مــەشــقی لەبۆ داداوە
ســەربەخــۆ ســالکی ڕەهڕەو نیــیــە ئوســتــادی هـەیە
لە گــرووهی حــەرەمــا کــارەکــەر و دایک و خــوشک
فــــاطم و عــــاصم و ئامـــــان و پەریزادی هـەیە
شــــەو و ڕۆژ چەپلە بەکــــوز لێ دەدەن و هـەڵدەپەڕن
فــەرجــیــان تاب و تـەبی کــوورەییی حــەدادی هـەیە
بێ حــەیان جــوملە خــصــوصــەن ژنە ســۆزانیــیــەکــەی
ڕەوشــتی دێڵــەســەگ و قــەحــپــەییی بەغــدادی هـەیە
من لە کــەرکــووکــەوە دێنێــتــە کن ئەم قــەحــپــە ژنە
لەگــەڵم خــەصــمــە فــەلەک، نیــیــەتی بێــدادی هـەیە
کونی و حیــز بووە مانەندی ڕەشــیــد طبــعی (ڕەزا)
هێند لەبەر جــەوری فــەلەک خــاطری ناشــادی هـەیە

شێخ ڕەزا کە لە شێخ ڕەشیدی ئامۆزای تووڕە دەبێت لە چوار خشتەیەکیدا ئەمەی پێ ئەڵێت:

ڕەشـە ڕەشـشـاشی کەری رەش بە ڕەشت
تا ڕەشت مــاوە ڕەش و ســوور بە ڕەشت
چڵ و چێــوی چەمی ڕەشـنەش بە ڕەشت
بە بەشـت هـەم بە لەشـت هـەم بە ڕەشـت

لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری – دەستەی کورد –
مامۆستا شێخ محەمەدی خاڵ ١٩٨٧

شێخ مـحـەمـەدی خـاڵ کـە شانازی بە شـێخ ڕەزا و پیرەمـێـردەوە ئەکات، شـیـعرێکی پیرەمێرد دێنێت کە بە خزمێکی خۆی وتووە لەگـەڵ شـیـعرەکـەی شێخ ڕەزادا هاوتای ئەکاتەوە کە وتوویەتی:

پەندی پێـــشــــینانە بۆز بە لەڕی
جاشە ڕەشمان بە دەنکە جۆیێ زەڕی

ڕەشـە بەختم بە خـەڵقی سـەگ ئەوەڕی
ڕەشـــە مـێ بوو بـە من پـشـــیلـە وەڕی

***

شیخ ڕەزا لە مەیدانی عەشق و غەزەلدا

شـێخ ڕەزا دەوری هـەرزەکـاری لە کـەرکـووک و کـۆیێ بـووە. لەبـەر ئەوە شیعری عەشقبازی و غەزەلی لەم دوو شارەدا بووە. هەڵبەستی «دولبەری بێ وەفـا» لە کـەرکـووک بـوبێت. «دلبـەرانـی کـۆیسنجق»ی لە کـۆیێ بـووە. ئەم هەرزەکـارە کـە تـەمـەنی هەرزەکـاریی لـە ناو شـێخ و دەروێشـدا ڕابووردبێت، غـەزەلی ئەم کـاتـانەی بە عـەشـقی ئیـلاهـیـیـەوە دەربڕیوە، بەڵام ئاین، ڕێگەی دڵداری و غەزەلی لە هیچ شاعیرێک نەگرتووە.

لە هۆنراوەی «دولبەری بێ وەفا»دا ئەڵێت:

ڕۆژێ نەبوو ئەم دلبـەرە بێ ڕەحـمـە وەفـا کـا
جـارێ نەبوو ئەم کـافـرە شـەرمێ لە خـوا کـا
حـیـرانن ئەطـیـبـبـا لە عـیـلاجی مـەرەزی من
لوقـمـانی ویصـالت مـەگـەر ئەم دەردە دەوا کـا
کـارێ کـە غـەم و دەردی فـیـراقت بە منی کـرد
سـەرمـا بە هـەتیـو، با بـەدەواری شـڕی ناکـا
دیوانـەیە شـەخـصێ کـە لە غـەیری لـەبی لەعلی
وەک شـاهـی سکەندەر تەڵەبی ئاوی بەقـا کـا
تاب و تەبی ئاتەشکەدەیی هیجری وەکو شەمع
نزدیکە منیش واریدی سـەحـرایی فـەنا کـا
لەم ڕێگەیە تەقـدیری ئەزەل وا بوو کـە ئێـمـە
پامـاڵی جـەفـا بین و ڕەقـیـب سـەیر و صـەفـا کا
ڕووح و دڵ و دین، هـەرسێ دەکەم بەزل و نیشاری
کـامـی دڵی من گـەر لە لـەبی لەعلی ڕەوا کـا

سـەردانـێ، لە ڕێی عەشق، (رضـا) لازمـە، عـاشق
بۆ یـار ســـەر و مـــاڵـی سـوپـەری تیـری قـــەزا کـا

لە کـاتی هەرزەکاریدا کە بەتۆراوی چووەتـە کۆیێ بۆ لای شـێخ غـەفووری مامی، چاوی بە کچە شۆخ و شـەنگەکانی کۆیێ دەکـەوێت و بەشداریی بەزم و سەیرانی ئەو وڵاتە جوانە ئەکات و وەکو گەردانەی شیلان دەیهۆنێتەوە:

شـــاری کـــۆیێ کـــە لـەبالەب لە بوتی خـــونچـــە لـەبە
گـەر فـەلەک لێی بگەڕێ مـەنبـەعی عـەیش و تەرەبە
دلبـەرانـی، بـە مـەسـەل، هـەر وەکـو ئەشـعـاری مـن
کـامی لێ ئـەگری ئـەبێـژی ئەمـەیان مـونتـەخـەبە
غـــارەتی عـــەقـــڵـی منی کـــردووە زێبـــا صـــەنـەمێ
عـاریزی ڕەشـکی قـەمـەر، قـامـەتی نەخلی ڕوطەبە
نەوزەر ئاساو و، فەروویدون صفـەت و، سەلم ڕەوش
شـەیدە مـانەند و سیـاوەش وەش و خـەسـرەو لەقـەبە
عارض و غـەبغەب و ڕوخسار و زەنەخـەندان و لەبی
نـازک و طورفـــە و زێبـــاو و بـەدیع و عـــەجـــەبە
دڵبـەر و زەڕکـەمـەر و جیلوەگەر و عیـشـوە فرووش
سـەروی سیـمین بەدەن و ، شاهید و شیرین لەقـەبە
ظـالم و دڵ شکـەن و دۆســـتکوژ و خـــەصم نـەواز
عـیـســەوی دین و مـوغ ئایـن و فـەرەنگی مـەذەبە
سێوی دانـاوە لە ژێر لێـو، کـە ئەمـەم گـۆی ذەقـەنە
زیوی خـڕ کـردووە وەک گـۆ، کـە ئـەمـیـشم غـەبەبە
خـواسـتی لێی مـاچێ (ڕەزا)، کـافـرە نـەیدا و وتی
ئەی خـوا لـەم کـوڕە شـێخ زادەیە چەند بێ ئـەدەبە

لە کۆیێ دوو سـۆزی هەیە. سۆزی دووریی وڵات و سـۆزی خۆشـەویسـتی و دڵداری:

دەمکوژێ حـوکـمـە دەزانم بەخـوا دەردی حـەبیب
وەرە سـا بـەشـقی خـوا دەس لـە یەقـەم بەردە طـەبیب
وەرە دەســتێ بخـــەمـــە گـــەردنـی بـەلووڕینت
تا وەکــو ســفــرە، لە داغــا، بدڕێ ورگی ڕەقــیب
طالـعم نـەحـســە، دەترسم کـە بـە ئازاری فـیـراق
بمرم و ڕۆژێ نـەبێ دەوڵـەتی وەصلم بـە نـەصــیـب
چاوی فــەتتـانـی ئەتۆ سـاحـیـرە، جـادووکـەرەیە
کە بە یەک عـیشـوە ئەدا عابیدی سەد سـالە فـەریب
تا لـەتو دوورە دڵـی غــەمــزەدە ئـەی ڕاحــەتی جــان
مەشریق و مـەغریبە، مابەینی لەگەڵ صـەبر و شـەکیب
بێ فـراز نـابێ نەشـیب ئەم قـسـە تـەحـقـیـقـە، وەلێ
من لە ڕێی عـەشـقی تو نەمدی بەخوا غـەیری نەشـیب
غـەیری زوڵفە لە سـەر و صـەفـحـەیی ڕووت ثابیتـە، یا
طینەت و طـیبـە کە مـەمزووجـە لەگـەڵ زینەت و زیب
شـــێخ دەگـــۆڕێتـــەوە گـــەر چاوی بە زوڵفت بکەوێ
خـەرقـەو و سـوبحـە، بە زەننار و چلیـپا و و صـەلیب
طاقــەتی طاق بووە بێــچــارە لە ژێر باری فــیــراق
بکـە ڕەحـمـێ بە (ڕەزا) چاکـە تەرەحـوم بە غـــەریب
سـەرو، کە بەبالابەرزییـەوە شـانازی دەکـا و نەی؛ کـە پەنجـەی هونەرمـەند بەئـاوازی جـوان شــەکـری لێ دەبارێ، ســەرو ســەری داوە لە بـەرد و نەی شەکەری خواردووە کە بیانگرێتە قامەت و خۆش لەبیی تۆ:
سـەرو و نـەی چین کـە لەگـەڵ قـامـەتی تۆ بێنە نەبەرد
شـەکەری خـواردووە نەی، سـەرو؛ سـەری داوە لە بەرد
گـــەر دەلیلی وەکـــو نوقطـەی دەهـەنت نـەبوایە
منیش ئینکارم ئەکرد وەک حوکـەما جـەوهـەری فـەرد

لێی دەپاڕێمـــــەوە ئەی ڕووحی ڕەوانم تـوخـــــوا
چیـــیـــە دەرمـــانی دڵم؟ پێم ئەڵێ: لاچۆ. دڵە دەرد

***

پێنج خشتەی شیعرێکی کوردی

شێخ ڕەزا وەکو مەفتوونی شیعرەکانی «حافز» بووە، هەروا مەفتوونی هۆنراوە جوانەکانی «کوردی»یە. لەم تەخمیسەی شیعری (کوردی) نازانی شیعری کامیان هینی ئەوی تری ڕازاندووەتەوە:

دڵی بردم، بەناز و عیشوە دیسان، شۆخێ، عەیارێ
فریبی دام بە سیحری چاوی خۆی مەحبووبێ، سەحارێ
لە هیجرانا تەقم کرد ئەی ڕەفیقان کوا مەدەدکارێ
(ئەمان مردم عیلاجێ سا لە ڕێی پێغەمبەرا چارێ
ویصال، یا قەتل و یا تەسکین، لە هەرسێ بۆم بکەن کارێ)
بەدەوری نێرگسی مەستی کەسێ نەیماوە مەیلی مەی
لە بۆ شەهدی لەبی لەعلی، دەناڵێنێ دڵم وەک نەی
لە تابی ئاتەشی عەشقی بکەم داد و فیغان تا کەی؟
(ئەوەند سووتاوم ئەصلا تابی فریادم نەما سادەی
ڕەفیقان نیوە سووتەن ئێوە، نامەرد عەرزە هاوارێ)
لە ڕێگەی عەشقدا نایانە پێم زنجیری مەجنوونی
لەدەستم چوو ڕمووز و دانش و فەهمی فلاطوونی
وەکو شەخصێ کە زاری کا لە جەوری دوژمن خوونی
(لە کونجی سینە دەنگی ئای و ئۆی دڵ دێ بە مەحزوونی
وێران بێ نەمدی ساتێ لێی نەیێ ناڵەی بریندارێ)
کە چاوی ساحری دەستی بە غەمزە و ناز و ئیما کرد
مەتاعی عەقڵ و هۆش و دەرکەمی تاراج و یەغما کرد

کـەسێ نـەیگوت درێـغـا کێ ئـەتۆی وا شـێت و شــەیدا کـرد
(ئەلای هـەرکـەس دەچـم مـەنعم دەکـا، خـۆت بـۆچی ڕیوا کـرد
درێغ کــــوا حــــاڵزانێ، رەبی تووشـم بێنی بیـــمــــارێ)
گـوتم؛ وەک سـورمـەیە، بۆ چاوی عـاشق خاکـەکـەی ژێر پێت
لە ئـولکەی حـوسـندا گــەر لافی شــاهـی لێ بدەی لێت دێت
گــوتی؛ مــەیخــانە بێ دایم بە یادی چاوی مــەسـتم جـێت
(صــەبا یارانـی مــەجلس گــەر هەواڵی من بپــرسـن لێت
بڵـێ؛ کـێـشـایە مـەیخــانە دوو چاوی بێـچـووە عــەیارێ)
ســەری جــەنگی هەیە دایم لەگــەڵ مـن چەرخـی دونپــەروەر
نـەبەخــــــتم یار، نـەچەرخـم یاوەر و نـە طـالعم ڕەهبــــــەر
ئەوەند بێ ڕەحم و صـاحـێب کـینەیە دەرحــەق بە من دڵبـەر
(لە نـەزعـا پێی ئەڵێم قـوربان جـەفـا بەسـیـە، ئەڵێ: کـافـر
ئەرێ چیت دیگە تو سـەگ مـەرگ، کـارم مـاوە پێت جـارێ)
نــەمــــــاوە ڕەونـەقـی بـازاڕی عــــــەقڵ و دانـش و وردی
بە پوولێ نایکڕن لەم عــەســرەدا عــیلمـی (ئەبی وەردی)
لە ئـەشــعــــاری (ڕەزا) پەیدایە ئـاســــاری جــوانمەردی
(دوڕ و یاقــووت دەبارێ لەم کــەلامــە شــیــرنەی کــوردی
خــــوا ســــا کــوا لە دنیــــادا قــــەدرزانێ، خــــریدارێ)

***

پێنج خشتەی غەزەلێکی مەسیح

لەم پێنج خشـتـەیەدا کـە بەفـارسـیـیـە، نـازانی بەیتـەکـانـی شـێخ ڕەزا و بەیتەکانی مەسیح کامیان لە کامیان جوانترە.

در بـاغ خــیــال تو دلم گــشت گــهــر سنج
مــهـرت بدلم نقش کـشـیـده است چو شطرنج
مــیگشت شب و روز چو افــعی بســر گنج

(جـسـم و خط و خــال و رخ و ابروی تو هر پـنج
زیبـــاست بـر آن عـــارضـی نـیکوی تو هـر پنـج)

واتا:

له باغی خەیاڵی تۆدا دڵم بووه بەگەوهەر
خۆشەویستیت له دڵما وەک شەترەنج نەقشی کێشاوه
شەو و ڕۆژ وەک ماری سەر گەنجینه دەگەڕا بەسەر گەنجینەدا
(چاو و خەت و خاڵ و گۆنا و برۆی تۆ هەر پێنجیان
جوانن بەو ڕوخساره چاکەی تۆوه هەر پێنجیان)

تا چشم مـن امـروز بدان سـیـمبـر افـتـاد
کز شـوق جمـالش دل و جان بیخـبر افـتاد
مـرغـان صـبـوحی همـه گـشـتند بفـریاد
(سر و سمن و یاسمن و عرعر و شمشاد
گـشـــتند فـدای قـد دلجـــوی تو هر پـنج)

واتا:

هەرکه چاوم بەو لاشه جوانه وەک زیوەت کەوت
دڵ و گیان له ئارەزووی جوانیی ئەوا بێهۆش بوون
بەیان هەموو کەوتنه فەریاد و خوێندن
(داری سەروو و سەمەن و یاسەمین و عەرعەر و شمشاڵ
هەموو هەر پێنجیان بوون به قوربانی قەدی جوانی تۆ)

در روی زمـین نیست بخوبی چو تو انسان
هـر چـند کـه گـفـتـیم توی یوسف کنعـان
زاهد کـــه نظر کــرد همـی گــفت بقـــرآن
(شمس و قمر و مشتری و زهـره و کیوان
هســتند هوا خـواه ســرکـوی تو هـر پنج)

واتا:

لە ڕووی زەویدا جوانێک نییە وەک تۆ
هەرچەندیش وتمان تۆ یوسفی کەنعانی
زاهید کە دیتی وتی بە قورئان قەسەم
(ڕۆژ و مانگ و موشتەری و زوهرە و زوحەل
هەر پێنجیان بەو بەرزەوە ئارەزووی دەرگەی تۆیان هەیە)

میگفت خوش ان نوحە گری عاشق دلریش
تاچند نهی برسر هرگل هوس خویش
رحمی بنما بر من مسکین جفا کیش
(پێویستە من و عابد و زاهد، شەهـ و درویش
بو سیم کف پای سگ کوی تو هر پنج)

واتا:

ئەو دڵدارە دڵ بریندارە شینکەرە جوانی ئەوت کە ئەیوت
تا کەی ئارەزووی خۆت ئەخەیتە سەر هەر گوڵێ
بەزەییەکت بە منی هەژاری خەفەتباردا بێتەوە
(پێویستە من و عابید و زاهید و شا و دەروێش
پێی سەگی بەر دەرگەی تۆ ماچ کەین هەر پێنج)

خواهی کە بیابی زرە عشق فتوحی
باید کە (رضا) نوش کنی جام صبوحی
نومید مش و از کرم او چ و نصوحی
(عقل و خرد و هوش و دل و جان (مسیحی)
برباد شد از حلقەء گیسوی تو هر پنج)

واتا:

گەر ئەتەوێ لە ڕێی دڵداریدا سەرکەوتنێکت دەسگیر ببێ،

دەبێ ئەی (ڕەزا) جامی شەرابی سبەینان بخۆیتەوە
لە کەرەمی ئەو نائومێد مەبە ئەگەر پەند لە گوێ ئەگری
(عەقڵ و کەماڵ و هۆش و دڵ و گیانی (مەسیحی)
هەر پێنجیان بەهۆی ئەڵقەی زوڵفی تۆوە بەرباد بوون)

***

غەزەل

شێخ ڕەزا زۆربەی غەزەلەکانی لە دەوری هەرزەکاریی ڕۆژانی فەقێتیدا لە کۆیێ وتووە. ئەمە یەکێکە لەم غەزەلە نایابانەی:

خامە بۆ تەصویری ئەبرۆت پەیڕەوی (مانی) دەکا
شانە بۆ نەخچیری زوڵفت عەنبەر ئەفشانی دەکا
قووتی ڕۆحە لێوەکەت، یاقووت ئاودار نییە
مەنعی بازاڕی عەقیق و لەعلی ڕوممانی دەکا
خاڵی لالێوت نگینی خاتەمی و نادر ظوهوور
موهری دەستی ئاصەف و حوکمی سولەیمانی دەکا
دڵ لە نەشئەی عەکسی مەستی چاوەکەت لایوعقەلە
بۆ کەبابی جەرگی من لێوت نمەک خوانی دەکا
بەرگی سەرتاپام پەلاس بێ هەر بە شەرتێ تۆم ببێ
تاری ئەو بەرگەم لەلا صەد شاڵی کرمانی دەکا
چەند هەزار جارت دەخیلم حەرفی بەدکار مەشنەوە
هەرچی دەربارەم بڵێ، بیزانە، شەیتانی دەکا
ئەر لە پەردەی نازەوە ئاوازی تۆم بەرگوێ کەوێ
بولبولی شیرین زوبان مەیلی غەزەلخوانی دەکا
کەس نییە ئەو شۆخە حاڵی کا لە سۆزی ئاتەشم
وا لە عەشقی ئەو (ڕەزا) مەشقی غەزەلزانی دەکا

***

له غەزەلە فارسییە نایابەکانی شێخ ڕەزا ئەم شیعرەی خوارەوەیە*:

به گلشن قد موزون ترا تا یاد میکردم
خیابان تا خیابان سرورا آزاد میکردم
ندانستم گذار شانه بر زلف تو می افتد
وگر نه تاقیامت خدمت شمشاد میکردم
اگر یک تار موگم من شد از زلف پریشانت
به زخم شانه نادر ناخن استاد میکردم
بهر صحرا که میدیدم بدام افتاد آهویی
فدای چشم تو میگنتم و آزاد میکردم

واتا:

هەرچەند باڵای ڕێک و ڕاستی تۆم لە باخچەدا بیر ئەکەوتەوە
شەقام بە شەقام داری سەرووم ئازاد ئەکرد و حیسابم بۆ نەئەکرد
نەمزانی ڕێی شانە ئەکەوێتە زوڵفی تۆ
بمزانیایە تا قیامەت خزمەتی داری شمشاڵم دەکرد کە شانەی لێ دروست دەکەن
لە هەر سارایەکدا بمدیایە ئاسکێک کەوتووەتە داوەوە
ئەموت بەقوربانی چاوەکانی تۆ بێ و ئازادم ئەکرد

نشستم هم چو مجنون بەسر بازار رسوائی
ترا با مدعی میدیدم و فریاد میکردم
فریب خویش میدادم که اینک یار میاید
بهر اواز پایی خاطر خود شاد میکردم
(رضا)ی کار عاشق گر بزورت پیش میرفتین
بدین بی دست و پایی کار صد فرهاد میکردم

واتا:

وەک مەجنوون لەلای سەرووی بازاڕی ڕیسواییەوە دانیشتم

تۆم لەگەڵ ناحەزی بەدکار دەدی و دەکەوتمە هاوار هاوار
خۆم فریو ئەدا و ئەموت یار ئەوەتا دێت
دڵی خۆم بەهەموو ترپەیێکی پێ خۆش ئەکرد
....
بەم بێ دەست و پێیە کاری سەد فەرهادم ئەکرد
***

ڕاز و نیازی شێخ ڕەزا

شێخ ڕەزا، لە ئەستەمووڵدا ژیانێکی پڕ لە هونەر، لەگەڵ گەلێک لە شاعیر و ڕۆشنبیرانی کورد و تورکدا ناسیاویی پەیدا کردووە و لەگەڵیاندا ڕای بواردووە. لەم ژیانەی ئەستەمووڵیدا ئەوەندە بە تەنگی بوون و نەبوونەوە نەبووە و شیعر و ئەدەب و هونەری کردووەتە خۆراک. لەوانەی کە ناسیاویی لەگەڵیدا پەیدا کردووە، شاعیری کەرکووکی (میهری) و شاعیری هەولێری (خەیاڵی) کە لە ئەستەمووڵدا ژیاون و هەر لەوێش مردوون. لەم شیعرە تورکییەدا خەیاڵی ئەو مەجلیسانەی هونەر و شیعر و ئەدەب ئەکات کە ئەڵێت:

خرم او دم کە ساکن دیر مغان ایدم
همراز جام همدم رطل گران ایدم
ترکان سر و قامت ایلە دست درمیان
خوبان غنچە لبلە دهان بردهان ایدم

واتا:

خۆزگەم بەو ئاسوودەیییەی کە دانیشتووی دێری موغان بووم
هاوڕێی جامی شەراب و هاودەمی پێوانە پڕان بووم
لەگەڵ شکستەی قامەت سەرووان‌دا دەس تێکەڵ،
نەدیمی جوانانی غونچە لێوان بووم

گاهی حریف حلقەء رندان بادە نوش
گاهی انیس مجلس درد کشان ایدم

(مـهـری) نکتـه سنج و (خـیـالی) بذلـه گو
یاران شــوخ مــشــرب ایلـه هم عنـان ایدم

واتا:
دەمێک هاوڕێی حەلقەی بێهۆشی بادەنۆشان،
دەمێک ئەنیسی کۆڕی هەناسەکێشان بووم
لەگەڵ (میهری*)ی نوکتەباز و (خەیاڵی)ی خۆش گۆی
یارانی مەشرەبدا ڕووبەڕوو بووم

* میهری: مەلا محەمەدی موفتی کوڕی مەلا عەبدوڵای دەشتەییە. لە ئەسڵدا خەڵقی دەشتەی هەورامانە و لە سنە ژیاوە و هاتووەتە کەرکووک و لەپاشان چووەتە ئەستەموول. بە زوبانی فارسی و تورکی و کوردی و عەرەبی نووسەر و شاعیر بوو. لە ساڵی ١٣٣٦ کۆچی لە ئەستەمووڵ کۆچی دوایی کرد و لەوێ بەخاک سپێردرا.

سـجاده غـرق بـاده، عـمامـه رهن منی
ســەر دفــتــر گــروه خــراباتیــان ایدم
گــاهی مـقـیم خــانهء خـمـار و زمـان
قـارنجـەلرله مـعتکف گنج خـان ایدم

واتا:
بەرماڵ نوقمی بادە، مێزەر ڕەهنی مەی
سەر دەفتەری دەستەی مەیخانە جۆیان بووم
دەمێک دانیشتووی خانەی مەیخانە و
دەمێکیش لەگەڵ مێروولەکاندا خەڵوەکێشی کونجی خان بووم

خـیلی زمـانـده حـضـرت دسـتـور کـاملک
بر باقـمـه سنده طائـر قدس آشـیـان ایدم
اول بزم دلفـــریبـــده طـوطی خـــوش ادا
اول انجـمنده شـاعـر مـعـجـز بیـان ایدم

واتا:
گەلێک جاریش لەلاکردنەوەیەکی جەنابی باری
باڵندەیی پاکی پیرۆزی ئاشیان بووم
لەو بەزمە دڵگیرەدا تووتیی خۆش گۆ
لەو کۆڕەدا شاعیری حیرەت بەیان بووم

دوران کـارزار فـصـاحـتـده بن دخی
(نفی) گـبی برافـعی آتش زبان ایدم
عمان ایکن کفمده بولنمازدی بر صدف
لقـمـان ایکن مـعطل برلقـمـه نان ایدم

واتا:
لە دەورانی دەستەویاخەی فەصاحەتدا منیش
وەکو (نەفعی) مارێکی ئاتەش زوبان بووم
کە عمان بووم لە لەپمدا صەدەفێک نەدەبینرا
کە لوقمان بووم بۆ لوقمەنانێک داماو بووم

تیر مشهدم مقام (رضا) دن او حال ایله
هربر بلایه شـاکـر و الحـمد خـوان ایدم

واتا:
دڵگیری مەشهەدم لە مەقامی (رضا)دا و بەو حاڵەیش
بۆ هەر بەڵایەک شوکرانە و سوپاسخوان بووم

بەوەیش قایل نییە، دەیەوێت لە جیهانی مادیش بەدەر، گەشتێکی جیهانی ڕوحیش بکات، وەکو لەم شیعرە تورکییەدا ئەڵێت:

گـشت قضـای عـالم جـان ایتمک ایسـترم
جـان کـمنده بر جـولان ایتـمک ایسـترم

بیـــــــــرون دلـده بـوو لمـادم آثـار کـنـز راز
جــانی درونـه عطف عنـان ایتــمک ایســـتــرم
درگـاه حـضـرته عـرض نیـاز ایتـمک ایسـتـرم
اســرار من لدنـی بیــان ایتــمک ایســـتــرم
جاسوس آهـم آلدی جانانەدن سیر دوان سپر
اشک جــهــان، نـورد دوران ایتـمـک ایســتــرم
روبر دکل حـقـیـقـتـه سن شـیـخـەکین (رضـا)
بن جــســتـجـوی پـیـر مـغـان ایتـمک اسـتـرم

واتا:

دەمەوێت گەشتێکی جیهانی ڕوحی بکەم
لە ڕێسمانی ڕوحدا، دەمەوێ جەولانێک بکەم
لە دەرەوەی دڵدا نەمدیت ئاساری گەنجینەی ڕاز
دەمەوێت سەرپێچی لە بەستنی ڕوحی دەروون بکەم
بۆ پێشبردنی سکاڵای نیاز بوو دەرگەی حەضرەت
ئەمەوێ ڕازی (من لدنی) دەرخەم و ئاشکرا بکەم
جاسووسی ئاهی سەردکێشم لە گیانان پتر نەبوو
ئەمەوێ لە جیهانی نووردا غلمەغلانی بکەم
نهێنی نییە لە ڕاستی تو ئەی شێخ (ڕەزا)
من دەمەوێ جوستجوی پیری موغان بکەم

لە شیعرێکی تورکیی تریش ئەڵێت:

عـرض در سـعــادته واردکـســه ای صـبــا
بر فــاتحــه اوق و پیــر مــغــانک مــزارینه
طوپراق ایچنده، سویله، یتر یا تمغک شکیب
قــالق عـــودت ایلـه جــانب دار و دیارینـه

تاکی اسـیر خـاک، باشک قـالدیر، آچ گوزک
بـاق عـــالمک صـــفـــای بـهـــار و نـهـــارینـه
ویرمـــز ایسـه جـواب یناشـدیر پیـالـه یی
بـر جــوعـــه دوک او عـــاشق رندک کنارینـه

واتا:
ئەگەر چوویتە خزمەتی خاوەن شکۆ ئەی صەبا
فاتحایەک بخوێنە مەرقەدی پیری موغان
بڵێ لە ناو خاکدا نوستنت بەسە ئەی شەکیب
هەڵسە بگەڕێرەوە بۆ لای ماڵ و وڵاتت
تاکو کەی بەندی خاک بیت، سەرت هەڵبڕە، چاو بکەرەوە
تەماشای ڕوونیی بەهار و ڕۆژی جیهان کە
ئەگەر وەڵامی نەدایەوە، بادەکەی لێ نزیک کەرەوە
قومێک برێژە لای ئەو عاشقی هوشیارە

***

گلەیی لە دەستی زەمانە

شێخ ڕەزا ئەڵێ کەس نییە تووشی زیان نەبووبێ لە دەستی زەمانە و هەموو تاوانێک دەخاتە ئەستۆی ئەو و ئەگەر خوا دەستی بدات، هەموو کەون تێک دەشکێنێت. لەم شیعرەدا دەردەکەوێت کە شێخ ڕەزا زانیاریی لە زانستی فەلەکدا هەبووە:

از دست تـطـاول زمــــــــــانـه
کس نیـــست نـخــورده تـا زیانـه
ای بیـــهـــوده زکـرد مـــردم آزار
نـاهـی زگنـاه و خــــود گنـهکار
تـو مـــجـــرم و عـــامل گناهـی
وز بیگنـهـــان جــریمه خــواهـی

ادم به دسـیـسـهء تـو اغلـواس
نه حـبـه سـبب شـد ونه حـوا
من سنگ زدم بـهفـرق هـابیل!
ای راهنمـای صـد چو قـابیل
خـود ظالم و از منت شکایت
دانی به چه مـاند این حکایت؟
مـاند بـه حـدیث گـرگ مـحـجـوب
یوسف نهندریده، پیش یعـقـوب
یحـیـای نبی ذبیح من بود؟
ان هم عـمـل قـبـیح من بود؟
من پای خلیل را ببـسـتم؟
دندان حـبـیب را سکسـتم؟
مـن دسـت یـزیـد را دریـدم؟
دم خـروس را بـریـدم؟

واتا:

له دەستی دەسدرێژیی زەمانە، کەس نییە زیانی نەچەشتبێ
تو گوناهبار و گوناهکاری و له بێگوناهان داوای جەریمە ئەکەی
ئادەم به فرِوفێڵی تۆ هەڵخەڵەتا، نەخەتای دەنکە گەنم بوو و نەخەتای حەوا
من بەردم بەسەری هابیل دا؟ ئەی ڕێنماییکەری صەدی وەک قابیل
تۆ خۆت ستەمکاری و گلەییت له منه ئەزانی ئەم حیکایەته له چی ئەچێ؟
له حیکایەتی گورگی شەرمەزار ئەچێ له پێش یەعقوب، که ورگی یوسفی هەڵنەدڕیبوو
یەحیای پێغەمبەر من سەرم بڕی؟
ئەوەیش کاری ناشیرینی من بوو؟
من پێی خەلیلم بەستەوه؟
من ددانی خۆشەویستی خوام شکاند؟

من دەستی یەزیدم ڕاکێشا و
لەسەر کورسیی دەستەڵات دام نیشاند؟

من جـامـەء کـعـبـەرا دریدم؟
دم خـــــرویس را بـریـدم
نگسـتـه رگی، نخسـتـه جـانی
سنگی نزده بر اسـتـخـوانی
ای چرخ سـتـمگریت تاکی؟
وی گـرگـه شکم درید تاکی؟
ای کـاسـه سـیـاه سـفلـه پرور
مـــینـا شکـن دل هـزور
ای بـاعـث نـامـــرادی مـن
شـــرمی زنک و نـهـادی مـن
ای چرخ کـه درکـفت اسـیـرم
گـــر آوردت خـــدا بگیـــرم
ریـش زمـلـت بـرارم از بـیـخ
ببـــریده بهم بەکـــون مـــریخ
حـوت وحـملت کـبـاب سـازم
ثورت مـــزەء شـــراب ســازم
انـگشـت عـطاردت بـبـــرم
عـمـامـەء مـشـتـریت بدرم
جـوزات دهـم بەخـورد خـرچنگ
ناف اسـدت بەخـون کنم رنگ

واتا:
من بەرگی کەعبەم دڕی؟

من کلکی کەری وەیسم بڕی؟
دەمارێکم نەپساندووە، لەشێکم بریندار نەکردووە
بەردێکم نەداوە بە ئێسکێکدا
ئەی چەرخی گەردوون ستەمکاریت تا کەی!
ئەی گورگ ورگ دڕینی تۆ تا کەی؟
ئەی قاپ ڕەشی سپڵەپەروەر
ئەی مینای دڵی هونەرمەندشکێن
ئەی مایەی بەمراد نەگەیشتنی من
شەرمێ بکە لە نیازپاکیی من
ئەی گەردوون من لە دەستی تۆدا دیلم
ئەگەر خوا ڕۆژێ گرفتاری منت دەکا
ڕیشی (زوحەل)ت ئەکەم بەکەباب
تاکم ئەبڕییە قنگی (مەریخ)
(حووت) و (حەمەل)ت ئەکەم بەکەباب
بورجی (ثەور)ت ئەکەم بەمەزەی مەی
پەنجەی (عطارد)ت ئەبڕم
مێزەری (موشتەری)ت ئەدڕم
(جەوزا)ت دەرخواردی قرژانگ ئەدەم
نافەکی (ئەسەد)ت بە خوێن ڕەنگ ئەکەم

اتش بزنم بـه کـــــهکشـــــانت
درهـم شکنـم شکوه و شـــانت
هـم زهـره زهـره ات کـنـم چـاک
مـهـرت فکنم چو زهره بـن خـاک
عـــر ســـرطانت را ســـرارم
دود از دم عـــــقـــــربت برارم

شـــيــرت بكشم بەسم قـــاتـل
دلــوت فــکــنــم بــە چــاه بــابــل
نە خــيــمــە گــذارمت نەخــرگــاه
چـرمـت بـکـنـم چـو چـرم روبـاه

واتا:

ئاگر بەر ئەدەم لە (کاکێشان)ت
شان و شکۆت تێک ڕاشکێنم
زراوی (زهرە)ت لەت لەت ئەکەم
مۆرت وەکو زار تووڕ هەڵئەدەم
عومری (سەرەطان)ت دوایی پێ دێنم
دووکەڵ لەد ەمی (عەقرەب)ت دێنم
شیرت بەزەهری کوشندە ئەکوژم
(دەلو)ت تووڕ ئەدەمە چاڵی بابل
نەخێوەتت بۆ دەهێلم نەدەوار
چەرمت وەک چەرمی ڕیوی بکەنم

***

ڕێبازی ئاینیی شێخ ڕەزا

شـێخ ڕەزا لە بنەماڵەیەکی ئایندار و خـواپەرستە. باو وبـاپیری پێشـەواییی ڕێبازی قادرییـان کردووە. شـێخ عـەبدوڕەحمـانی باوکی، لە شـاری کەرکووک، بناغـەی خـواپـەرسـتی و دەروێشـیـی بڵاو کـردووەتەوە و شـێـخ ڕەزایش، ژیانی منداڵی و هـەرزەکاریی لە ژێر چاودێریی باوکی، لە ناو دەروێشـان و تەکـیـە و زیکر ڕای بواردووە. هـەرچەنێک لە شـیـعـرەکانیـدا وشـەی وا هـەن لەگـەڵ ئەو ڕێبـــازەدا ناگــونجــێت، بەڵام ئەمـــانە هەر بە وتن بـوون نەک بەکـــردەوە. لە پاڕانەوەیەکی لە خــوا هەســتی بەو تاوانە کــردووە و داوای لێـبــووردنـی لێ دەکات، بەڵام وەکو یەکێک ناز بەسەر گەورەی خۆیدا بکات.

ای ریزه خوری خوان نوالت مه و ماهی
جودت چو وجودت ابد و نامتناهی
برنامهء اعمال سیاهم قلم عفو
برکش که بدل کن بسفیدیم سیاهی

واتا:
ئەی ئەو کەسەی کە مانگ بەو بەرزەوە و ماسی لە بنی دەریادا بەرماوەی خوانی ئەخۆن
بەخشندەگیی تۆ وەکو بوونت هەمیشەیی و بێ پایانە
قەڵەمی لێبووردن بەسەر نامەی ڕەشی کردەوەمدا بێنە
گوناهی ڕەشم بە لێبووردن بگۆڕە بە سپی

بودم من اگر بندهء از خواجه گریزان
باز آمدم ای بندگیت عزت شاهی
بر عفو و عقوبت نبود سود و زیانت
این هرد و به پیش تو مساویست الهی

واتا:
من ئەگەر بەندەیەک بم لە خاوەنی خۆم هەڵاتووبم
وا گەڕامەوە بۆ لات، ئەی کەسێ کە بەندەییی تۆ شکۆی پادشاییە
تۆ نە لە سزادانم قازانج و نە لە لێبووردنم زیان دەکەی
ئەم دووانە هەردوو لە پێش تۆودا یەکن ئەی خوایە

بیرون شدن از ساحت ملک تو محال است
عبد توام و، ملک توام، خواهی نخواهی
این دیدهء گریانم و وین سینهء سوزان
بر صدق سخن میدهدم هردو گواهی
صد بار امید است (رضا) را بتو هرچند
سرتاقدمش غرق گناه است و مناهی

واتا:
یاخیببوون لە ساحەیی موڵکی تۆ قەت نابێ
بەندەی تۆم و موڵکی تۆم بتەوێ و نەتەوێ
ئەم چاوە گریاناوییە و ئەم سینگە گڕ تێ بەربووەم
هەردووک شایەتی ڕاستیی قسەکانم بۆ ئەدەن
(ڕەزا) صەد جار هیوای بەتۆیە هەرچەند کە،
لە تەوقی سەریەوە تا پێی هەمووی نوقمی گوناە و ئەو کارانەیە خوا نەهیی لێ کردوون

لەم پاڕانەوەدا، دڵسۆزیی شێخ ڕەزا لە خواپەرستیدا و پشت بەخوابەستنی وەکو ڕەوشتێکی ڕاست و ڕەوان دەردەخات. لە پاڕانەوەکەیدا لەگەڵ پەیامبەری خوا (ص)، بە «منطق» پرسیاری وای لێ دەکات، کە ڕێگەی وەڵامی لێ ببڕێتەوە:

یارسول الله چه باشد چون سگ اصحاب کهف
داخل جنت شوم در زمرهء اصحاب تو
او رود درجنت و من درجهنم کی رواست
او سگ اصحاب کهف و من سگ اصحاب تو

واتا:
یا ڕەسوولەڵا چی دەبێت وەک سەگی ئەسحابی کەهف
لە ڕیزی هاوڕێیانی تۆدا بچمە بەهەشت؟
کەی ڕەوایە سەگی ئەصحابی کەهف بچێتە بەهەشت و من لە دۆزەخ بم،
ئەو سەگی ئەسحابی کەهف و من سەگی ئەسحابی تۆم.

بەگطاشلی بوخاری زادە کە یەکێکە لە شێخانی نەقشبەندی، ئەم شیعرە تورکییەی شێخ ڕەزای وا تەخمیس کردووە:

خدایا هرکسه مقصودی آسان ایلیان سنسین
خلیله نار نمرودی گلستان ایلیان سنسین

کــرملە هـر دل منکودی شـــادان ایلیـــان سنسـین
الهی غنچـەء مـقـصـودی خندان ایلیـان سـنسـین
گوکل مـرغک سـحـرلر زار و گریان ایلیـان سنسـین

واتا:
خوایا ئەوە بۆ هەر کەس نیازی ئاسان کردووە تۆی
ئەوەی بۆ ئیبراهیم خەلیل ئاگری نەمروودی بەگلستان کردووە تۆی
ئەوەی هەر دڵێ غەمباری بە بەخشش شاد کردووە تۆی
خوایا ئەوەی غونچەی نیازی خەندان کردووە تۆی
ئەوەی دڵی مەلی لە بەیاندا خستووەتە زار و گریان تۆی

دکـرگـون فـراق اولمش گـوگـل وادی حـیـرتـده
شـرار آتشی تسـکین اولوب جـهـای صـفـوتده
تمنای وصـــال یـار ایلـه مـــأوای الفـــتـــده
خـیـال زولفـە دلدار ایلە صـحـرای مـحـبـتـده
بخـار دود آهـم سنبلسـتـان ایلیـان سـنسـین

واتا:
ڕۆژێک دڵ لە دۆڵی حیرەتدا جیا بووەتەوە
بڵێسەی ئاگری لە خۆشەویستی هەڵبژاردەدا دامرکاندووە
ڕازی بە یار گەیشتن لە ماوای ئولفەتدا
لە بیابانی خۆشەویستیدا، خەیاڵی زوڵف
ئەوەی بوخاری دووکەڵی ئاهمی کردە سنبلستان تۆی

ظـهـــورە گلن مـــشـکن حـــور جنت عـــالم بـالا
زخی خلق اولمامشکن ڕوزا شب هم جملەء اشیا
ضـیـا بخـشـای عـالـم اولمامـشکن ادم و حـوا
وجـوده کلمـەدن بزم سـوداه سـاغـر و صـهـبـا
بنی مـیـخـانەء فطرتده سکران ایلیـان سـنسـین

واتا:

که هێشتا دەرنەکەوتبوو حۆریی بەهەشتی عالەمی بالاَ
که دروستیش نەکرا بوو رۆژ و شەو و هەموو شتێک
که ئادەم و حەوا هێشتا ڕووناکبەخشی عالەم نەبوون
بەبێ ئەوەی بەزم و سەودا و بادە و شەراب دروست کرابێ
ئەوەی منی لە مەیخانەی سروشت سەرخۆش کرد تۆی

مـشـــام جـان عـشــاقی مـعطر شـمــەء گلدن
مـخـضـر روضــەء قلبی گل و ریحـان وسنبلدن
دلی سـیراب مـست ایدن شراب شـیشـەء ملدن
جـهالت ظلمنک محو ایلیوب سر صفحـەء دلدن
درونم مـشرق خـورشـید عـرفـان ایلیا سنسین

واتا:

ئەوەی بۆنی لەشی عاشقانی لە بۆنی گوڵ بۆندار کردووە
ڕەوزەی دڵی لە گوڵ و ڕێحان و سونبل سەوز کردووە
دڵی لە شەرابی شیشەی مەل پاراو و مەست کردووە
نەزانی جۆری لەسەر پەڕەی دڵ پامالٌ کردووە
ئەوەی دەروونمی کردە ڕۆژهەلاَتی عیرفان تۆی

دلم ازادە آســـودە ت و توقـــعلە تملقـــدن
حـضـیض جـای راحتدە رهـا علو و تفـوقـدن
دل مکسـوری جبر ایدن جراحـات و تشققدن
گـریبـان دل مـحـفـوظ ایدوب دست تعلقـدن
عـروس فکر بکرم پاک دامــان ایلیـان سـنین

واتا:

دڵم لە ئومێد و ڕیا ئازاد و ئاسوودەیە

لە بنی جای ئارامیدا رزگارە لە سەرکەوتن و زاڵبوون
ئەوەی دڵی شکستی لە برین و درزبردن تیمار کردووە
گیرفانی دڵی لە دەستی پێوەندی پاراستووە
ئەوەی بیری بیکرمی دامێن پاک کردووە تۆی

جـبــال قلب عــشــاقی تجلیلە قــیــلان دکن
انی هـر بر عــلائقــدن تمنیــدن قــیــلان ایمن
شب دیجـور عـشـقی برق نورن ایلیـان روشن
ایدر نور جـمـالک اهل عشـقە کلخنی گلشن
خلیل الله تابسـتــانی بسـتــان ایلیــان سین

واتا:
ئەوەی چیای دڵی عاشقانی بەجلوە داکوتاوە
کە لە هەر پێوەندی و ڕازێک هێمنی کردووە
تاریکی شەوی عەشقی بە برووسکی نووری ڕووناک کردووە
نووری جوانیت کوڵخانی بۆ عاشقان ئەکاتە گوڵشەن
ئەوەی ئاگری بۆ خەلیلولا کردە بوستان تۆی

قـیلوب خـورشـیـد لطفکلە منور کلبـەء سـینەم
سـهـام عـشـق جـانانە مـهـیـا طبلەء سـینەم
ایدوب آلایش غــمــدن مــبّــرا صــدر کــینەم
رهـایـاب ایلیـوب خـار سنمـدن روضــەء سـینەم
وجـودم شـورە زارک رشـک رضـوان ایلیـان سین

واتا:
بەهەتاوی لوتفتان فەوارەی کڵبەی سینەم
بۆ تیری عەشقی جانان ئامادەیە طەبڵەی سینەم
دڵی ئاڵوودەی غەمم لە کینەی سینەم ئازاد ئەکەی

باغی سینەم لە دووکەڵی سینەم ڕزگار ئەکەی
ئەوەی شۆڕەکاتی لەشم لە حەسادەت خۆشنوود ئەکات تۆی

گوگل شاه گدا در شاه عشقنده
شمیم ناز بوی ایچون بهار بوستاننده
گوگل مرغک ایدوب گویا نوای داستاننده
بهار فیض پار اشتیاقک گلستاننده
سرشکم مایه بخش ابر نیسان ایلیان سین

واتا:
دڵی شاه گەدایە لە عەتەبەی شاهی عشقتدا
بۆ بۆنی نازدار لە بەهاری بۆستانتدا
دڵی مەلی کردووەتە خوێنەر لە باغی تۆدا
لە گوڵستانی ئیشتیاقدا بەهاری فەیز ڕژێن
ئەوەی فرمێسکمی کردووەتە مایەبەخشی بارانی نیسان تۆی

ئاواتی ئەوە دەخوازێت ڕۆژێک بە دەوری «کەعبە»دا بسووڕێتەوە و لە پاشان روو بکاتە دەرگەی پێغەمبەری خوا (ص)، لە ڕێی قوربانیدا دەرد و خەفەتی لە کۆڵ بێتەوە.

کی بود یارب طواف کعبهء زمزم کنم
بعد أز ان رو در مزار سید عالم کنم
روی خود در سایهء پای رسول الله نهم
تا غبار مقدمش بر دیدهء خود جا کنم
دست حاجت برگشایم از دعا بر درگهش
این دل مجروحرا من زان دوا مرهم کنم
یا رسول الله بحالم گوشهء چشمی فگن
تا شوم قوربان تو خودرا خلاص از غم کنم

سـر فـرازا از فـراق روی تو در مـاتمم
وعدهء وصل (رضـا) ده تـرک این سـودا کنم

واتا:

خوایه کەی بێت تەوافی کەعبە و زەمزەم بکەم
پاش ئەوەیش ڕوو بکەمە زیارەتگەی گەورەی جیهان
ڕووی خۆم لە سایەی پای ڕەسولەڵادا دانێم
تا گەردی بەرپێی لەسەر چاوی خۆم دانێم
دەستی داماوی بۆ پاڕانەوە لە پێش درگەی هەڵبڕم
ئەم دڵە زامدارە بەو دەرمانە تیمار بکەم و مەلهەمی لێ بدەم
یا ڕەسووڵەڵا گۆشە چاوی بۆ حاڵم هەڵخە،
تا بە قوربانت ببم و خۆم لە خەم رزگار بکەم
ئەی سەربەرز، لە دووری ڕووی تودا لە خەفەتدام
گفتی ئەوە بە (ڕەزا) بدە کە پێت بگا، تا تەرکی ئەم خەیاڵە بکەم

لە شیعرێکیشیدا ئەڵێت:

زبان فـارسـیم هست و لـهـجـهء عـربی
بصـد زبان دیگر عـاجـزم زنعت نبی
بقـدر علم خـدا از خدا صلوات و سـلام
بروح شـاه وسـالت؛ مـحـمـد عـربی

واتا:

زمانی فارسی و دیالێکتی عەرەبیم هەیە
سەد زمانی تریش بزانم تونای وەصفی پێغەمبەرم نییە،
ئەوەندەی زانیاریی خوا صەلات و سەلامی خودا
بۆ گیانی شاهی پەیامبەر محەمەدی عەرەبی

لەگـەڵ هەمـوو (ڕێزێکی بۆ پێـغـەمـبـەری خـوا)؛ شـێخ ڕەزا، بەهـا و قـەدری

پێغەمبەری ئیسلام محەمەدی مستەفا (ص) لەگەڵ حەزرەتی (مەسیح)دا دەخاتە تەرازووی قەدرەوە، کەچی تای محەمەد (ص) لەبەر گرانی لە زەوی دەمێنێ و تای مەسیح (س) دەچێتە ئاسمان، کە ئەڵێت:

مسیح بر فلک و شاه انبیا بتراب
دلم ز اتش این غصه بسکه بود کباب
سؤال کردم ازین ماجرا زپیر خرد
چو غنچه لب بسخن برگشود داد جواب
که قدر هردو بمیزان قدر سنجیدند
که چون گرانتر ازو بود درهمه أبواب
نشت کفهء میزان مصطفی بزمین
بآسمان چهارم مسیح شد بشتاب

واتا:
مەسیح لە ئاسمان و شای ئەنبیا بە ژێر گڵدا بێ
دڵم لە داخی ئەم خەفەتە بەجارێ بووە کەباب
لەبارەی ئەم ڕووداوەوە لە پیری خاوەن وێڵم پرسی،
وەک خونچە لێوی بۆ قسە کردەوە و وەڵامی دامەوە و وتی:
سەنگی هەردووکیانیان خستە تای ترازووەوە
جا چونکە شای پێغەمبەران لە هەموو ڕوویەکەوە لەو قورستر بوو،
تای تەرازووەکەی ئەم نیشتە زەوی و
مەسیحیش بەپەلە سەرکەوت بۆ ئاسمانی چوارەم

لە بابەت گەورەیی و دەستەڵاتی خوادا ئەڵێت:

هشت بهشت و شش جهت، هفت زمین و نو فلک
جمله تو افریدهء، (وحدک لاشریک لک)
من چیم ای فدای تو، دم زنم از ثنای تو
ای همه ماسوای تو، درکف قدرت تویک

واتا:
هەشت بەهەشت و شەش لا و حەوت زەوی و نۆ فەلەک
هەموو تۆ دروستت کردوون بە تەنیا خۆت و کەس هاوڕێت نییە،
من چیم، بە قوربانت بم، دەم لە هەڵنانی تۆ بدەم،
ئەی کەسێ کە هەرچی لە تۆ بەولاوەیە لە دەستی توانای تۆدان تەنیا

ای جـهـان آفـرین ثنا گـویت
وی دو عـالم مـعطـر از بویت
سـاکنان سـرادق ملکوت
همه قـوربان یک سری مـویت
کل زخـونـین دلان رخـسـارت
لاله از هـندوان کـیـسـویت
لالـه در بـاغ داغـدار روخـت
سـەر مـائل بقـدر دلجـویت

واتا:
ئەی کەسێ کە، ئەو خوایەی جیهانی دروست کردووە مەدحت دەکا،
ئەی کەسێ هەردوو دنیا بەبۆی تۆ بۆنخۆش بووە،
ئەمانەی لە خێوەتەکانی بارەگەی فریشتەکانا دانیشتوون،
هەموو بە قوربانی سەری موویەکت ئەبن،
گوڵ لەبەر جوانیی ڕوخساری تۆ خوێن پەڕیوەتە دڵی،
لاله لە خولامانی کاکۆڵتە،
لاله لە ناو باخا داخی ڕووی تۆی لە دڵیدایە،
سەرووی بالابەرزیش بە عەشقی بالای دڵگیری تۆوە چەمیوەتەوە

سـرمـه مـفـتـون چشـم (مـازاغت)
نـافـــه دلـریش خـــال هـنـدویت

عـارضت (والـضـحـى) خـطـت (والليل)
(قـل هـو الـلـه) حـــــــرز بـازويـت
(قـــاب قـــوسـيـن) را نمـيـــــدانم
جـــز كـــمـــانـهـــاى هـردو ابرويت
نسـخـــهء كـائنات وهرچـه در اويست
شـــرح رمـــزى زمـــصـــحف رويت
بـاز گـــويم غم اســـارت خـــويش
بـزبـان فـــــــصــــــــيح لا هـويـت
عــرش كـمـــتـــر بـهـــاى مـــشت گلى
كــــه بـرو آرمـــــيـــــده بـهـلـويـت

واتا:
كل مەفتوونی چاوت بووە كە خوا، بە (مازاغ البصر وماطغی) باسی كردووە،
میسكی ناوكی ئاسك دڵ بریندراوی خاڵی ڕەشتە،
ڕوخسارت (والضحی)یە گەندەمووی ڕووت (واللیل)ە
(قل هو الله احد) پەنای هێزی بازووتە
ئایەتی (قاب قوسین أو أدنی) بەلامەوە،
لە كەوانەی برۆكانت بەولاوە نییە،
كتێبی ئەم جیهانە و هەرچیی تێدایە،
تەنیا لێكدانەوەی ئیشارەتێكی قورئانی ڕووتە
خەمی دیلی خۆم بەزمانی پشكووتووی،
عەرشی خوا كەمترین بایییەكی مشتێ خۆڵە،
كە لاتەنیشتی تۆ لە سەری ئۆقرەی گرتبێ،

روز و شب جـــــبــــــريل در پـرواز
بـى ســـــروپـا هـمـى دوان ســـــويت
روضـــه خـــوانـى كند بنظم در پرواز
هـمـــچـــو درويش بـر ســـر كـــويت

واتا:
جبریل شەو و ڕۆژ لە فڕیندایە
بێ پەروا بەرەو لای تۆ ڕائەکا
ڕەوزە خوانی ئەکا بە هۆنینەوەی مرواری
هەروەک دەروێش لەبەر دەرگەتدا

(کـز سـرا پردەء مـقـدس ذات
بـر سـراپای انـورت صـلـوات)
ای مـنادی بـکاف و هـا، یا، عـین
وی مـنـادی (انـا الـنبـی بـحـنـین)
جـبـریل آمـین بأمـر خـدا
وحـیت آوردکـای شـەکـو نین
خـیـز و برنە قـدم بکوی قـدم
خـیـز و برکش علم ز علم بـعین

واتا:
لە بارەگەی پیرۆزی خواوە،
صەلەوات لە سەراپای نوورانیت بێ
ئەی کەسێ کە خواوەند بە (کهیعص) بانگی لێ کردووی و،
ئەی کەسێ کە خۆیشت لە غەزای حونەیندا جاڕت داوە؛ من پێغەمبەرم،
جبرەئیلی ئەمین بە فەرمانی خوا
سرووشی بۆ هێنای و فەرمووی، ئەی شاهی هەردوو جیهان،
هەستە ئاڵا هەڵکە، تو هاتیتە پایەیەک کە نەمەودای
(کەس)ی تێدا هەبوو نەمەودای (کوێ)
نێوان تۆ و گەورەی هەموو بووەکان، ئەوەندەی نێوان دوو کەوا یا کەمتر بوو
سوێندت ئەدەم بەگیانی (حەسەن)، بەسەری (عەلی)، بەخوێنی (حوسەین)
ڕۆژی قیامەت کە هاوار ئەکەی بۆ ئومەتەکەت و

بەهیوای تکا بۆ ئادەمیزاد و جنۆکە ئەچیتە پێشەوە،

کن در آن روز یارســــول اللـه
نظری سـوی من بگوشــهء عین
بنواز و مـــرانم از لب حـــوض
تر کن از اب کـوثرم (شـفـتین)
ای بکویت ســـعـــــادت ابدی
وی ز دویت شـــرافت حـــرمـین
مـــاز امـــر تو غـــافل و بـهقـــا
مـشـفق و مـهربان تـر از ابوین
در مـــزار این درود مــیـخــوانم
بـاز پـرسـنـد از تـوام مـلـکـین
(کـز سـرا پردهء مـقـدس ذات)
بـرســـــرا پـای انـورت صـلـوات

واتا:

ئەی پێغەمبەری خوا، لەو ڕۆژەدا،
بە گۆشەی چاو لایەکم بەلادا بکەرەوە،
دڵنەواییم بکە و لە کناری حەوزی (کەوثەر) دەرم مەکە
هەردوو لێوم لەو ئاوی کەوسەرە تەڕ بکە،
ئەی کەسێ کە بەختەوەری هەمیشەی لەبەر دەرگەی تۆدایە و،
شەرەفی هەردوو حەرەمی (مەکە و مەدینە) لە ڕووی تۆوەیە،
ئێمە لە فەرمانی تۆ بێ ئاگاین و تۆیش لە باوک و دایک بە بەزەییتری بۆمان
کە فریشتەکان لە گۆڕدا پرسیاری تۆم لێ دەکەن،
من ئەم وەڵامەیان ئەدەمەوە.
لە بارەگەی پیرۆزی خواوە،
درووود لە سەراپای نوورانیت بێ.

خـواجـهء انبـيـا و خـتـم رسل
هـادی خلق و پیـشـوای سـبل
ای همه ممکنات جسم و توجان
وەی همـه کـائنات خـاروتـو گل
مـحـرم کـردگـار و مـهـبط وحی
مـهـتـر اصـفـیـاء و مظهـر کل
(لم تلد مـثلك النسـاء فـتی،
لم یجـد شـبـهك الزمـان رجل)
صـفت شـانئت (هـو الأبتـر)
لقب بـاغـضـت زینم وعـتـل
در قـیـامت چو ذو الجـلال ترا
مـیـدهد رخـصـت شـفـاعت کل

واتا:
ئەی گەورە و دواهێنەری پێغەمبەران،
ئەی ڕێ پێشاندەری خەڵک و سەرقافڵەی ڕێ،
ئەی ئەو کەسەی کە هەر شتێ بشێ ببێ لەشە و تۆ گیانیت،
ئەی کەسێ کە هەموو ئەم جیهانە دڕکە و تۆ گوڵیت،
تو مەحرەمی بارەگەی خوایت و سروشت بۆ هاتووە،
تو گەورەترینی هەڵبژاردەکانی خوایت و دیارگەی هەموانی،
دایکان کوڕی وەک تۆیان نەهێناوە،
زەمانە پیاوێکی وەک تۆی بە خۆیەوە نەدیوە،
سیفەتی ئەو کەسەی خراپەت ئەڵێ ئەوەیە (خۆی کلک بڕاوە) و
ناتۆرەی ئەوەی قینی لێتە ئەوەیە وشک و توندڕەو و نامەردە
ڕۆژی قیامەت، کە خوداوەند ڕێگەت دەدا، تکا بۆ هەمووان بکەی

آید از بارەگـــاه قـــدس خـــدا
(لک مـــاشـــئت یانبی فـــقل)
فکر من کن کـە کـردە ام تسـبـیح
در خـــرابات رهن شـــاهد و مل
تا مـرا چون توی شـفـیع چە باک
ز اتـش دوزخ و ســــلاسـل و غـل
خـیل مـحـمـودم و نمیـتـرسـم
از دم کـــــرنـا و بـانـک دهـل
بـەهـوای تـومـــــست و بـێ پـروا
نـعت گـویان خـرامن از سـرپـل
کـز سـرا پردەء مـقـدس ذات
بـر ســـراپـای انـورت صـلـوات

واتا:

لە بارەگەی پیرۆزی خواوە فەرمانت بۆ دێ:
ئەی پێغەمبەری خوا چیت دەوێ بۆت دەکرێ، بڵێ،
بیر لە من بکەرەوە کە لە مەیخانەی نێوان یار و مەیدا
خەریکی سوبحانەڵا کردن بووم.
منێک تکاکاری وەک تۆم ببێ، ترسم لە ئاگری دۆزەخ و کۆت و زنجیر چییە؟
من لە خێڵی مەحموودم و ترسم لە دەنگی کەڕەنا و ئاوازی دەهۆڵ نییە،
مەستی خۆشەویستی تۆم و بێ ترس و لەرز بەنازەوە بەسەر
پردی سیراتا و بە تۆدا هەڵدەدەم و ئەڵێم؛
لە بارەگەی پیرۆزی خواوە،
درووود لە سەراپای نوورانیت بێ.

لە شیعرێکی تورکیشدا بە پێغەمبەردا (ص) ئەڵێت:

خـيـالـک شـبـچـراغ لجـهء بحـر حـقـيـقـتـدر
جـمـالـک نور بخش ديدهء اهل بصـيـرتدر
سن اول مـاه، فلک جـاه، شـهنشـاه دو عـالم سن
در لطفنده شـهلر سـهـر نهـاد باب خـدمـتـدر
حريم روضـنه يوز سورمکه مشتـاق ايکن جبـريل
قـيـاس ايله بکا تقـبـيل درگـاهـک دولتـدر
حضـوره حال مـا فی البالنی عرض ايلمش گلمش
(رضـا)نک التـمـاس خـاکـپـايندن شـفـاعـتـدر

واتا:
خەياڵت شەوچرای شەپۆلی دەريای ڕاستييە
جوانيت نووربەخشی چاوی خاوەن ئاگەدارانە
تۆ ئەو مانگەی، جاهی فەلەک، شاهەنشای دوو جيهانی
لەبەر مرواريی لوتفتان شاهان سەرشۆڕی دەرگەی خدمەتتانن
جبريل کە ئارەزووی ئەوەی دەکرد کە ڕوو بساوێتە ديواری ڕەوزەتان
بە ئەندازە لەگەڵ من، بە خۆشبەختی زيارەتی دەرگەتە،
هاتووەتە حضور بۆ ئەوەی ڕازی خۆی عەرز بکا،
تکای (ڕەزا) لە خاک و پاتان شەفاعەتە.

***

خۆشەويستی و ڕێزی بۆ نەوەی پێغەمبەر (ص)

شێخ ڕەزا ڕێز و خۆشەويستيی خۆی لە چەند هۆنراوێکی نايابدا، بەرامبەر ميری موسڵمانان عەلی کوڕی ئەبوتاڵيب و نەوەی دەربڕيوە. لەو شيعرەيدا کە لە ڕۆژی (عاشوورا)دا لە حەوشی مەرقەدی (کاظيمێن)دا وتوويەتی و لە شيعرەکەی کە (لە عشق حضرت حسين) ئەڵێ و لە لێکدانەوەی شيعرەکەی (حافز)، ڕێزێکی بێ پايانی بەرامبەريان دەردەبڕێ.

شێخ ڕەزا کە لە بەغدا بوو، لە عاشوورا لە حەوشی کاظیمێن شیوەنێکی گەورە دەبەستریێت و (ڕەوزە خوونان) یەک یەک دەچنە سەر (مینبەر) و بەنەوەی عەلیدا هەڵدەدەن. شێخ ڕەزا ئەم هەلە لەدەس نادات کە هونەری خۆی و خۆشەویستیی بەرامبەر نەوەی پێغەمبەری خوا دەربڕێت، دەچێتە سەر مینبەر و ئەم شیعرە ئەڵێت:

آل علی

در ماتم آل علی خون همچو دریا میرود
تیغ است بر سر میزند دەست است بالا میرود
از عشق آل بو الحسن این تیغ زن وان سینەزن
داد و فغان مرد و زن تاعرش اعلی میرود

واتا:

لە شیوەنی ئالی عەلی خوێن وەکو دەریا ڕێ دەکات
هەر تیغە و بەسەردا دەدات و هەر دەستە بەرز دەبێتەوە
لە عەشقی ئەولادی (ئەبولحەسەن) ئەم تیغ لێدەرە و ئەو سینە لێدەرە
هاوار و فیغانی ژن و پیاو تا عەرشی بالآ دەڕوات

پیرامون شمع خدا، یعنی حسین مجتبا
جانها همی کردد فدا، سرها بیغما میرود
کوتاه کن انیکاررا، بدعتە مکو این کاررا
این سوک آل حیدرست، این خون نەبیجا میرود

واتا:

بۆ مەشعەلی مۆمی خوا، یانی حوسەینی موجتەبا
گیانان دەبن بە قوربانی، سەران بەتالآنی دەڕوا
واز لە ئینکارکردن بێنە، ئەم کارە بە بیدعەت دامەنێ
ماتەمی ئەولادی حەیدەرە، ئەم خوێنە بەخۆڕایی ناڕوا

روی زمین پرهمهمه، در دست جانبازان قمه
خون از برو دوش همه، از فرق تاپا میرود
من چون ننالم این زمان، مرد ضعیف ناتوان
کین برق آه عاشقان، از سنگ خارا میرود

واتا:
ڕووی زەمین پڕە لە فیغان، گیان بەختکەران دەست بە قامە
خوێن لە پشت و سەر سینگی هەمووان ئەڕوا لە تەوقی سەرەوە تا پێ
من ئیمڕۆ چۆن نەناڵێنم، مرۆڤی بێ هێز و بێ دەستەڵات
کە ئەم تیشکی ئاهی ساردی دڵدارانە بەردی ڕەق ئەسمێنێ

از ابن سعد بی وەفا، شامی و شمر پرجفا
بر آل بیت مصطفی، چندین تعدی میرود
بغداد گردد لالەگون، در روز عاشورا بخون
(واز کاظمین) آن سیل خون تا (طاق کسرا) میرود

واتا:
لە کوڕی سەعدی بێ وەفا، لە یەزید و شمری پڕ ئازارەوە
بۆ بنەماڵەی پێغەمبەر، چۆن ئەم دەستدرێژییە دەکات
بەغدا لە ڕۆژی عاشورادا لە خوێندا وەکو گوڵاڵە سوور دەبێ
لە (کاظمێن)ەوە سەیلی خوێن تا (تاقی کیسرا) دەڕوا.

واز طاق کسرا سرنگون، ریزد بەپای (بیستون)
واز بیستون اید برون، سوی بخارا میرود
خوین سیاوش شد هبا، در ماتم (آل عبا)
تا دامن روز جزا، تاجیب عقبا میرود

واتا:
لە تاقی کیسرایشەوە لێژ ئەبێتەوە ئەڕژێتە داوێنی بێستوون

له بێستوونەوە دەردەچێت بەرەو بوخارا ئەڕوا
خوێنی سیاوەحش لە خەفەتی (ئالی عەبا)دا ناوی نەما
تا دامەنی ڕۆژی قیامەت، تا گیرفانی دوا ڕۆژ ئەڕوا

لێرەدا شێخ ڕەزا گوێی لێ دەبێت، لە یەکتر دەپرسن، ئەمە کێیە و چ کەسە؟، ئەڵێت:

من سنیم نامم (رضا) کلب امام مرتضی
درویش عبدالقادرم، راهم بمولا میرود

واتا:

من سونیم و ناوم (ڕەزا)یە، سەگی ئیمامی مورتەضام
دەروێشی عەبدولقادرم، ڕێم بەرەو لای خوا دەڕوا

لە بابەت خۆشەویستیی بۆ حەزرەتی حوسێن و پایەی کەربەلا لە ئابیدەکانی ئیسلامدا ئەڵێت:

لافت از عشق حسین استو سرت برگردن است
عشقبازی سر بمیدان وفا افگندن است
گر هوا خواهی حسینی، ترک سرکن چون حسین
شرط این میدان بخون خویش بازی کردن است

واتا:

لافی عەشقی حوسەین لێ ئەدەی و سەریشت بەسەر ملتەوەیە
عەشقبازی ئەوەیە لە مەیدانی وەفادا سەر دانێیت
گەر هەوا خوای حوسەینی؛ وەک حوسەین دەست لەسەری خۆت هەڵگرە
مەرجی ئەم مەیدانە ئەوەیە مرۆ یاری بە خوێنی خۆی بکا

از حریم کعبه کمتر نیست دشت کربلا
صد شرف دارد بر آن وادی که گویند ایمن است

ای مـن و ایـمـن فـــــدای خـــــاک پـاکـی کـــــاندرو
نور چـشـم مـــصـطفی ۆ مـــرتضـــارا مـــسکن است

واتا:

دەشتی کەربەلا لە حەرەمی کەعبە کەمتر نییە
سەد قاتی هەیە بەسەر ئەو شیوەدا کە پێی ئەڵێن (وادیی ئەیمەن)
(ئەو شیوەی مووسا دەنگی خوای تیا بیست)
ئەی من و شیوی ئەیمەن بە قوربانی ئەو خاکە پاکە بین کە
نشینگەی نووری چاوی موستەفا و عەلییە

زهـرەء زهـرانـگـین و خـــــاتم خـــیـــر الـوری
زور و زهری مرتضـی و حیـدر خیبر کن است
سـنـیـم سـنـی ولـیـکـن حب آل مــــــصـطـفـی
دیـن و ایین مـن و، آبـاو و اجــــداد مـن اسـت

واتا:

جوانیی فاتیمەی زەهرا و مۆرخانەی ئەموستیلەی دوا پێغەمبەرانە
بەری خاوێنی جەنابی حەیدەری قەڵای خەیبەر لە بن هەڵکەنە
من سونیم سونی، بەڵام خۆشەویستیی کەسوکاری پێغەمبەر
دین و ئاینی خۆم و باو و باپیرانمە

شـــیـــعـــه و سنی ندانم، دوســــتم باهـر کـــه او
دوست باشـد، دوشـمنم آنرا کە با او دشـمن است
حب آلو سب اصـــــحـــــاب نبی یا لـلعـــــجب
از قـبـیل نام سـبـحـان بردن و گـوه خـوردن است

واتا:

من شیعە و سونی نازانم، دۆستی هەر کەسێکم کە دۆستی ئەو بێ و
دوژمنی هەر کەسێکم لەگەڵ ئەو دوژمن بێ

خۆشەویستیی کەسوکاری پێغەمبەر و جنێودان بە یاران و هاوڕێیانی لە هەمان کاتدا

شتێکی سەیرە، لەوە ئەچێ یەکێ سوبحانەڵایش بکا و گوویش بخوا

شێخ ڕەزا، لەگەڵ ئەم هەموو ڕێزەی بۆ نەوەی پێغەمبەر (ص) بیری خۆی دەردەبڕێت و جیاوازی دەکات لە نێوانی ئەوان و نێوانی شیعە و خۆیشی لە شیعە دوور دەخاتەوە و بیروباوەڕی ئاینی روون دەکاتەوە.

ایمان بخدا دارم و پیغمبر و اصحاب

نه شیعهء سبابم و نه بابی سگباب

واتا:

باوەڕم بەخواو بەپێغەمبەر و هاوڕێیانی هەیە

نەشیعەی جنێوفرۆشم و نەبابی سەگبابیشم

لەبەرئەوەی جیاوازییەک لە نێوانی «ئەصحاب»ی پێغەمبەر (ص) ناکات کە لە نەوەی خۆی بن یا نا، لە «خولەفای ڕاشیدین» کامیان زۆرتر سوودیان بۆ ئیسلام بووە پتر ڕێزی لێ گرتووە.

مسند آرای خلافت بحقیقت عمر است

گوش بر شیعهء ناپاک مده شیعه خراست

شیعهء فاحشهء آیه حق در قران

بهر ناپاکی آن قوم دلیلی دیگر است

واتا:

ئەوەی کورسیی خەلافەتی بەڕاستی ڕازاندەوە عومەرە

گوێ بۆ شیعەی ناپاک شل مەکە چی ئەڵێن، شیعە کەرن

کە خوا خۆی لە قورئاندا فەرموویەتی (شیعةُ فاحشةُ)

ئەوە بەڵگەیەکی تری ناپاکیی ئەو تایەفەیە

یارب این طائفـــهء بد کـــه چه نـاپاکـــان اند
دخت بوبکر که هم خوابهء خیر البشر است
نوکـــر و خـــان و خـــوانین عـــجم، دودکـــیند
این هـمـــه اثر مـــعـــجـــز مـــولا عـــمـــر است

واتا:
خوایە ئەم تایەفە بەدە چەند ناپاکن
(عایشەی) کچی ئەبوبەکر کە هاوسەری چاترینی ئادەمیزادە
نۆکەر و خان و خەوانینی عەجەم هەموو کرماویی دانن!
ئەمە گشتی نیشانەی موعجیزەی حەزرەتی عومەرە

(شـیـعـه) دوم دارد این طـرفـه نبـاشـد بعـقل
گرچه حیوان بنوده لیک ز حیوان بد تراست
پـیـــــشـــــوایان ره دین هـدی هـهکـــــه دهـد
زان ره خـوف وخطر قصهء شـان الحذراست

واتا:
شیعە کلکیان هەیە؛ ئەمە بەعەقڵ سەیر نییە
هەرچەندە حەیوان نین، لە حەیوان بەدترن
پێشەوایانی ڕێگەی ئاینی خواناسین هەرکەس بووبن
باسیان شایانی ئەوەیە مرۆ خۆی لێ بپارێزێ کە ڕێیەکی پڕ مەترسییە

این قـدر هوش و خـرد برسـر این طائفه نیـست
کـــه خـــدارا نکند آنکه نبی را ضـــرر است
مـــردهاشـــان کـــه بتـــابوت گـــذارند چو سگ
سگ دوصـهد مـرتبـه زایشـان بخدا خـو بتراست

واتا:
ئەم تایەفە ئەوەندەیان مێشک لە کەللەدا نییە بزانن خوا،

خوانەکەردە، شتێ ناکات زیانی پێغەمبەری تێدا بێ
مردوویان وەک سەگ ئەنێنە تابووت (و ئەیبەن بۆ کەربەلا و نەجەف)
سەگ بەخوا قەسەم دوو سەد پلە لەوان چاکترە

لعن و نفرین ایشان همه بر شمر یزید
لعن (لامع) بهمان طائفهء خیره سر است
نەخدا راضی از ایشان، نه علی بود رضا
سب اصحاب نبی، موجب نار سقر است

واتا:
لەعنەت و نەفرینی شیعە هەموو لە شمر و یەزید
لەعنەتی (لامیع)یش لەسەر تایەفەی شیعەی سەرگێژە
نەخوایان لێ ڕازییە و، نەعەلیشیان لێ ڕازی ئەبێ
جنێودان بەهاوڕێیانی پێغەمبەر مایەی چوونە ناو ئاگری دۆزەخە

لە کاتێکدا ئەم هەموو قسانە ئەڵێت، خۆی ناڕەزایی و قینی بەرامبەر شەهیدکردنی ئیمامی حوسەین دەردەبڕێت.

از ابن سعد بیوفا، شامی وشمری پرجفا
بر ال و بیت مصطفی، چندین تعدا میرود

***

ڕێزی شێخ ڕەزا بۆ بارەگەی شێخ عەبدولقادری گەیلانی

بۆ یەکەم جار هاتنی شێخ ڕەزا بۆ بەغدا، لەگەڵ شێخ عەبدورەحمانی باوکی و براکانی، بۆ زیارەتی مەرقەدی شێخ عەبدولقادری گەیلانی بوو. ئەڵێن بۆ یەکەم جار لە مەرقەدی شێخدا ئەم شیعرە فارسییەی وتووە.

این بارگه حضرت غوث الثقلین است
نقد کمر حیدر و نجل حسنین است

مـــادرش حـــسـین نسب است و پدر او
ز اولاد حسن، یعنی کریم الابوین است

واتا:

ئەمە بارەگەی حەزرەتی فەریادڕەسی ئادەمیزاد و پەرییانە
نەختێنەی بەرپشتینی حەیدەر و ڕۆڵەی حەسەنەینە
دایکی لە نەوەی حوسەین و باوکیشی
لە نەوەی حەسەنە، واتە دایک و باوکی جسن و ڕەسەنن

ئەم شـیعـرەی شێخ ڕەزا تاکـو سـاڵانی هەشـتـاکـان لەسـەر هـەردوو دەرگـای مـەرقـەدی شـێـخی گـەیلانی نووسـرابـوو. وا دیارە لەبەرئەوەی بە فـارسـییـە، لایانبرد. شـێخـانی تاڵەبانی، لەبـەرئەوەی پێشـەوای ڕێبـازی قـادرین، ڕێزێکی بێ پایانیـان بـەرامبـەر ئەم بارەگەیە و نەوەی گـەیلانـی هـەبووە. شـێخ ڕەزایش هـەر وەکـو باو و باپیـری هـەر بەهـرە و پایە بەرزییـەکی دەسکەوت بووبێت، لە سایەی پیرانی تەریقەتی دەزانێت.

کـارم کـه بکامـست، نه از شـاه و وزیر است
هر مـایه کـه دارم هـمـه از سـایـهء پیـر است
ان پیـــر کـــدام است چه نام است مـــرادرا
آن مـهر جـهـان تابـش و، وان مـاه منیـر است

واتا:

من کە کارم بەئارەزووی خۆم بـۆ جێبەجێ ئەبێ، بەهرەی شاە و وەزیر نییە
هـەر سـەرمایەیەکم هـەبێ لە سایەی پیرەوەیە
ئەو پیرە کامەیە، ناوی چییە وا؟!
ئەو خۆری جیهان ڕوونکەرەوە و ئەو مانگە تیشک دەرەوەیە

آن پیـــر نـەشـــبلـی و، نه مـــعـــروف و، جنیـــد است
اینـهـــا همـــه یک جلوه از آن پیـــر کـــبـــیـــرست

هـر گـــربـه کـــه پـروەردەء خـــوان کـــرم اوسـت
صـيـدش، همـه ببـراست و، شکارش، همـه شـيراسـت

واتا:
ئەو پیرە نەشیبلییە و، نەشێخ مەعرووفی کەرخییە و، نەجونەیدی بەغداییە
ئەمانە هەموو تاقە تیشکێکن لەو پیرە مەزنە
هەر پشیلەیەک لەسەر سفرە و خوانی بەخششی ئەو پەروەردە بووبێ
نێچیری ڕاوی هەموو بەور و هەموو شێرن

لە بابەت پایەبەرزیی شێخ گەیلانی ئەڵێت:

گلسـتـانی کـه خـوانند آسـتـان غـوث گـیـلانش
زده فـیض مقـدس خیـمـه در صـحـن خیـابانش
مطاف شـیـر مـردان طریقت کـعـبـهء کـویش
سـر گـردن فـرازان حـقـیـقـت گـوی مـیـدانش

واتا:
ئەو باخچەیەی پێی ئەڵێن بەردەرگەی غەوسی گەیلانی
بەرەکەتی پیرۆزی خوا لە پانایی شەقامەکەیدا ڕەشماڵی هەڵداوە
کەعبەی بەردەرگەی تەوافگای شێرە مەردەکانی تەریقەتە
سەری گەردن بەرزانی ڕاستی لە مەیدانی ئەوا (گۆ)یە

غـلام کـمـتـرینشـرا لقب شـد خـواجـهء احـرار
بقطب الـعـارفین مـشـهـور شـد طفل دبسـتـانش
(بهـای نقشـبندی) خـوشـه چین خـرمن جـودش
(شـهـاب سـهـروردی) کاسـهلیس خوان احـسـانش

واتا:
(خواجەی ئەحرار) نازناوی کەمترین بەندەی ئەوی وەرگرتووە
منداڵی قوتابخانەی بە (قوتبی خواناسان) ناوبانگی دەرکردووە

(بەهای نەقشبەندی) لە خەرمانی بەخششی ئەودا گوڵچنی ئەکا
(شەهابی سەهرەوەردی) کاسەی حەسەناتی ئەو ئەلێسێتەوە

هزاران (شمس تبریزی) خراب بادهء عشقش
هزاران (پیری جامی) جرعه نوش بزم عرفانش
شاهنشاهان طفیل و تاج داران طوق در گردن
خداوندان، اسیر و شهریاران بند فرمانش
(رضا) را همتی شهباز لاهوت آشیان یعنی
بینگی استخوانی و سگ درگاه خود خوانش

واتا:
هەزاران (شەمسی تەبرێزی) بەبادەی عەشقی ئەو سەرخۆشن
هەزاران (پیری جامی) قومی بەزمی عیرفانی ئەو هەڵئەمژن
شاهنشاهان هەموو کەوتوونەتە دووی و تاجداران تەوقیان لە ملدایە
پادشایان دیلن و حوکمڕانان گرفتاری فەرمانی ئەون
ئەی شابازی هێلانەی لاهووت هیمەتێ دەرهەق (ڕەزا) بکە، واتە
ئێسقانێ توورِ دەرە بەردەمی و بە سەگی بەردەرگەی خۆتی ناوبەرە

لە مەدحێکی تری شێخی گەیلانیدا ئەڵێت، لەبەرئەوەی گەورەیی گەوهەری قەدری لە صەدەفی دنیادا جێگەی نەدەبووەوە، ئەمە بوو کە کۆچی دوایی لە دنیا کرد.

سر نتابد فلک از بندگی حضرت شێخ
به میان بسته چو جوزا کمر خدمت شێخ
هر کرا دیدهء دل باز شود می نگرد
طارم عرش بزیر قدم رفعت شێخ

واتا:
فەلەک لە بەندەییی حەزرەتی شێخ سەرپێچی ناکا

وەک ئەستێرەی جەوزا پشتێنی بۆ خزمەتکاریی حەزرەتی شێخ لە پشت بەستووە،
هەرکەسێ بینایی دڵی بکرێتەوە ئەبینێ
گومەزی عەرش لە ژێر پێی پایەبەرزیی شێخدایە،

وسعت گوهر قدرش صدف دهر نداشت
مگر این بود ز دنیا سبب رحلت شێخ
چون ولایت به اصالت زأزل خلعت اوست
تا ابد ماند، بجا سلطنت و شوکت شێخ
چون ملک باز بدرگاه قبولش خوانند
بر عزازیل گر افتد نظر رحمت شێخ
شیر مردان خدا شبلی و معروف و جنید
پاسپانند بگرد حرم حرمت شێخ
(لامعا) قصهء اغیار نشاید کەترا
بر زبان بگزرد الا سخن مدحت شێخ

واتا:
سەدەفی گەردوون جێگەی گەوهەری ئەوی تێدا نەدەبووەوە
ڕەنگە هەر ئەمە بووبێ بوو بەهۆی کۆچکردنی شێخ لەم جیهانە
لەبەرئەوەی کە وەلییەتی هەر لە سەرەتاوە بەئەسڵییەتی خەڵاتی ئەوە
هەتا دنیا دنیایە شەوکەوت و سەڵتەنەتی شێخ لە جێی خۆیدا ئەمێنێ
ئەگەر سەرنجی لوتفی شێخ بەر شەیتان بکەوێ،
وەک فریشتە بانگی ئەکەنەوە بۆ ناو دەرگەی پەسندی
شیبلی و شێخ مەعرووف و جونەیدی شێرەپیاو
بە دەوری حەرەمی حورمەتی شێخدا پاسەوانن
(لامیع)! شایان نییە تۆ قسەی کەس بەسەر زمانتدا بێ
مەگەر قسەیێ کە پێدا هەڵدانی شێخ بێ

هەر لە پایەبەرزیی شێخی گەیلانیدا لەم شیعرەی خوارەوە ئەڵێت:

علو قدر عبدالقادری اوچ انبیادن صور
غبار خاک نعلینی رقاب اولیادن صور
او باز سرفرازک آشیانی نیردەدر بیلمم
آنی بالانشینی بارگاه کبریادن صور

واتا:

هەواڵی بەرزیی قەدری عەبدولقادر لە سێ پێغەمبەر بپرسە (محەمەد، عیسا و مووسا)
هەواڵی تۆزی خاکی پێڵاوی لە ملی ئەولیا بپرسە
ئاشیانی ئەو بازە سەرفرازە لە کوێیە نازانم
ئەوە لە بارەگاهی باڵانشینی گەورەیی بپرسە

لەگەڵ ئەم هەموو ڕێزەی بۆ شێخی گەیلانی، شێخ ڕەزا، لە جێی خۆیدا، لە ڕەخنە و لە هەجووی نەوەی گەیلانی زوبانی نەپاراستووە، وەکو بە سەید مەحموودی نەقیبی گەیلانی ئەڵێت:

(نقیبک) نقبنە گیرمش هزاران کیر أفغانی
گوتی وارسە دیانسون نسل پاک غوث گیلانی

واتا:

هەزاران کێری ئەفغانی بەکونی نەقیبدا چووە
ئەگەر قنگی هەیە با بەرگە بگرێت نەوەی پاکی غەوثی گەیلانی

هەروا دەڵێت:

أرجح بغداد، وانا غريبها
على جنه المأوى، لولا (نقيبها)

واتا:

من غەریبم و بەغدا بەسەر بەهەشت دەدەم ئەگەر نەقیبی تێدا نەبوایێ

چونکە نەقیبی بەپیاوی سیاسەت دەزانی نەک بەپیاوی ئاینیپەرست.

لەم شیعرە تورکییەدا، شێخ ڕەزا لەسەر ڕێبازی شێخ قادر (فائز)ی برای بە هەژارییەوە ئەنازێ، بەڵام پشت دەبەستێتە شێخی گەیلانی و لەوەوە هێز وەردەگرێت:

شراب خون دل، صهبای اشک حسرتم واردر
بو مأتم خانەی سینەمده بزم عشرتم واردو
در پیر مغان بگچیلرک باش قوماندانی
بنم کیم سایەء فقرمده شان و شوکتم واردر
بنی خالی بیلورسک قوه قدسیەدن جاهل
سگ درگاه غوثم بن دخی برهمتم واردر

واتا:

ئارەزووی بادەیی صەهبای سوورم هەیە
لە شینی خانەی سینەمدا ئارەزووی خۆشیم هەیە
لەسەر لەشکری ئێشک گیرانی پیری موغان
لە سایەی هەژاریمدا شان و شەوکەتم هەیە
وا تێ دەگەی کە من لە هێزی قودسییەدا بۆشم ئەی نەزان
صەگی دەرگەی گەیلانیم منیش هیمەتێکم هەیە

***

لەسەر ڕێبازی قادری

شێخ ڕەزا لە بنەماڵەیەکە، هەر لە مەلا مەحموودی زەنگنەوە، لەو ناوچەیانە پێشەوایی ڕێبازی قادرییان کردووە، ڕێز و ئیخلاس بۆ بارەگەی شێخ عەبدولقادری گەیلانی و ڕێبازی دەروێشانەی ئەو سنووری بۆ نییە. لەسەر ڕێڕەوانی قادری لەم شیعرە تورکییەدا ئەڵێت:

سالک ملک بقادر سالکان قادری
تارک کوی فنادر سالکان قادری

جـهد ایدوب علم الهیدن سبق خوان اولدیلر
وارثـان انبـــیــــادر ســـــالکان قـــادری
جـامــهء عـرفــان ایله تزیین باطن ایتـدیلر
ظاهـر اهل قـــیـــادر ســـالکان قـــادری
مــجلس اشـراقــیــاندر حلقــهء اذکــارلری
ســـر قلبـــه آشنادر ســـالکان قـــادری
ایلمـشلر دللرک گنجـینهء غـیب الغـیـوب
مـــخـــزن ســـر خــدادر ســـالکان قــادری
چوق فنا فی اللهدن سـیـر الی الله ایتـمکه
رهـروان کـــبـــریادر ســـالکان قـــادری
فیض ارشادیله تسـخیـر ایتمـهده طالبلری
گـوییـا مـعـجـز نمادر سـالکان قـادری
بوستـانی ذکری جهری ایچره درنا لشکری
بلبل باغ (رضــــا) در ســـــالکان قـــادری

واتا:

ڕێڕەوانی وڵاتی جاویدین ڕێڕەوانی قادری
پشت لە وڵاتی نەمانن ڕێڕەوانی قادری
تێکۆشان، یەکەم خوانچەیان برد لە زانستی خواپەرستیدا
وارثی پێغەمبەرانن ڕێڕەوانی قادری
بە بەرگی زانستی خواناسی دەروونیان ڕازاندەوە
شغل و زیکریان ئاشکرایە ڕێڕەوانی قادری
حەلقەیی زیکریان مەجلیسی ئیشراقیانە
شارەزاییی ئەسراری دڵن ڕێڕەوانی قادری
دڵیان کردووەتە گەنجینەی غەیبولغویووب
عەماری سڕی خودان ڕێڕەوانی قادری
زۆر لە (فەنافیللاھ)ە و بۆ بەرەو خوا چوون

پێشەوای گەورەیین ڕێڕەوانی قادری
بەپیرۆزی و بەرەکەتی ڕێنومایییەوە ئەو مریدانەی ملکەچن
هەر ئەڵێی موعجیز نوێنن ڕێڕەوانی قادری
لە بوستانی زیکری ئاشکرا ناڵینیان لە دەروونداىە
بولبولی باغی (ڕەزا)ن ڕێڕەوانی قادری

لەسەر ڕێبازی نەقشبەندی

شێخ ڕەزا، لەگەڵ هەموو ڕێزی بۆ ڕێبازی قادری، ڕێبازی نەقشبەندیش بە ڕێبازێکی خواپەرستیی ڕەوا دادەنێت و زۆر بەرێزەوە باسیان دەکات. لە شیعرێکی تورکیدا ڕەوشتیان پەسند ئەکات ئەڵێت:

گل صد برک گلزار جناندر نقشبندیلر
هزاران گلستانی لا مکاندر نقشبندیلر
غدا جویان عشقه بذل ایدرلر زاد ارشادی
جوانمردان قصر عارفاندر نقشبندیلر
دبستان ادبده خواجهء خضر لدنیدن
سبق خوانان ختم خواجگاندر نقشبندیلر
حقیقتده صفای قلبه نائل اولدیلر بونلر
نقوش غیریدن حرز اماندر نقشبندیلر

واتا:
گوڵی صەد گەڵای گوڵزاری بەهەشتن نەقشبەندییەکان
هەزاران گوڵستانی بێ لانن نەقشبەندییەکان
زادی ئیرشادیان دەبەخشنە شەیدای زادی عەشق
جوامێری قەڵای خواناسینن نەقشبەندییەکان
لە قوتابخانەی ئەدەبدا لە مامۆستا خدر زانستی سفرەیان ڕفاند
سفرەی خەتمەی خواجەکانن نەقشبەندییەکان
لە ڕاستی گەیشتوونەتە خاوێنیی دڵ ئەمانە،

جمال ذات حقی بولدیلر اعیان کنزنده
بو صورتده عیان اندر عیاندر نقشبندیلر
ایدلر هوش دردم خلوت اندر انجمن دائم
(رضا)یه مرکز قطب زماندر نقشبندیلر

واتا:
جوانیی زاتی خوایان لە ناوی جواناندا دۆزییەوە
بەم جۆرە زۆر ئاشكران نەقشبەندییەكان
لە بەستنی كۆڕی نهێنیدا دەردم دەدۆزنەوە
بۆ (ڕەزا) مەركەزی قوتبی زەمانن نەقشبەندییەكان

هەروا ڕێزی بەرامبەر پێشەوای ڕێبازی نەقشبەندی شێخ بەهائودین دەردەبڕێ و لە شیعرێكی فارسیدا ئەڵێت:

قبلهء حاجت بود روی بهاءالدین ما
طاق محرابست روی بهاءالدین ما
تکیهء روحانیست آستان حضرتش
منزل جانان بود کوی بهاءالدین ما

واتا:
قیبلەی ڕوو تێكردنی پێویستییە ڕووی بەهائودینمان
تاقی میحرابی مزگەوتە ڕووی بەهائودینمان
تەكیەی ڕوحانییە بەردەرگەی بەهائوددینمان
نشینگەی دۆستانە شاری بەهائودینمان

بوی بو یکراست بویش در مشام سالیکان
خوی پیغمبر بود خوی بهاءالدین ما
هر کسی آرام باید از پریشانهء غم
در قرار تاب گیسوی بهاءالدین ما

واتا:

بۆنی بۆنی بابەکرە لە لووتی سالیکان بۆنی بەهائودین
خووی پێغەمبەرە خووی بەهائودینمان
هەرکەسێ پێویستی بە ئارامی بێت لە پەریشانی غەم
دەچێتە قەرارگەی کاکوڵی پڕ پێچی بەهائودینمان

پنجــهء گســتــاخ دست منکرانرا بشکند
قـــوهء اقـــرار بازوی بـهـــاءالدین مـــا
جستو جو کردم بحمدالله در بحر (رضا)
یافـــتم لؤلؤ زنو بوی بهـــاءالدین مـــا

واتا:

پەنجەیی بێ ئەدەبی دەستی ناپەسندان دەشکێنێ
هێزی ئیقراری بازووی بەهائودینمان
لە سایەی خواوە لە دەریای (ڕەزا)دا گەڕام،
مرواریم پەیدا کرد لە بۆی بەهائودینمان

بەڵام کە پێی ئەڵێن بێرە سەر ڕێبازی نەقشبەندی، ڕقی هەڵدەستێت و ئەڵێت:

کهنه رندی چون (رضا) از خاندان قادری
نقشبندی کی شود، إسلام؛ آنکه کافری
من همـانم شیـر نررا در کـمندم آورده ام
مـاده روباها توخواهـی در کـمندم آوری؟

واتا:

کۆنە بلیمەتی وەکو (ڕەزا) لە بنەماڵەی قادری
چۆن ئەبێ بەنەقشبەندی، چۆن ئەشێ مرۆڤ موسڵمان بێت ببێتە کافر
من ئەو کەسەم نێرە شێرم خستووەتە کەمەندەوە
هەی ڕێویی مێنگە، تۆ ئەتەوێ من کەمەندکێش کەی؟!

بۆ مەرقەدی شێخ نوورەدینی بریفکانی

شێخ ڕەزا لە هاتوچۆی بۆ ئەستەمووڵ، بە کوردستاندا ڕێگەی دەکەوێتە بریفکان زیارەتی مەرقەدی شێخ نوورەدین بریفکانی دەکات. لە شیعرێکی فارسیدا باسی ئەم سەفەرەی ئەستەمووڵ و شێخ بریفکانی دەکات.

عزم دیار روم چوکردم ز شهرزور
افتاد در دیار (برفکان) مرا عبور
کوهی بلند پایه در آن رهگزار بود
بگداخته زتاب تجلی بسان طور

واتا:
کە لە شارەزوورەوە کەوتمە ڕێ بۆ وڵاتی ڕۆم
گوزەرم کەوتە وڵاتی (بریفکان)
کێوێکی بەرز لەو ڕێگوزەرەدا بوو
هەروەک کێوی طوور بە تیشکی تەجەلای خوا تواوبووەوە

حیران شدم ز نشئەء آن کوه پر شکوه
پرواز کرد از سر من طائر شعور
آواز کرد ناگهم از غیب هاتفی
کاین راز پرتوو لحظەء دیگر کند ظهور

واتا:
لە نەشئەی ئەو کێوە پڕ شکۆیە سەرسام بووم
پەلەوری هەست لە سەرما هەڵفڕی
لە پڕ هاوارکەرێ لە غەیبەوە هاواری لێ کردم وتی:
تاوێکی تر ئەم نهێنییەت بۆ دەردەکەوێ.

زان کوه نیکبخت چو بالا بر آمدم
بنمود چون رواق فلک کنبدی ز دور

پرسـیـدم این رواق منور از آن کـیـست
بخ بخ تبـارک الله از این جنت و قـصـور

واتا:
که لەو کێوە خۆشبەختە سەرکەوتمە سەر
وەک کۆشکی ئاسمان گومەزێ لە دوورەوە دەرکەوت
پرسیم ئەم کۆشکە نوورانییە هی کێیە؟
بەخ بەخ، خوا بەرەکەتی تێ خا ئەم بەهەشت و کۆشکە

مـانند قـرص انور زرین آفـتـاب
می تافـتی زبام و درش لمعـه لمعـهء نور
گفتند این ضـریحـه قطبی ز اولیا است
پیـمـوده سـاقی ازلش بادهء طهـور

واتا:
وەک قرص ڕووناکی زێڕینی خۆر
پارچە پارچە ڕووناکی لە سەربان و دەرگەکەیەوە ئەدرەوشایەوە،
وتیان ئەمە ئارامگەی قوتبێکە لە خۆشەویستانی خودا،
مەیگێڕی ئەزەل جامی بادەی خاوێنی بۆ پڕ کردووە

این مرقد حبیب خدا (شیخ نووری) ست
جسمش بخاک خفته و جان رفت درحضور
آیند فـوج قـوج زبهـر زیارتش
از آسـمـان مـلائکه در صـورت طیـور

واتا:
ئەمە ئارامگەی دۆستی خوا (شێخ نووری)یە،
لاشەی لە ناو خاکدا نووستووە و گیانی چووەتە حضووری خوا
پۆل پۆل فریشتە لە ئاسمانەوە لە شێوەی پەلەوەردا

سازد خدا به پایهء جمشید بر ترش
موری اگر به سایهء قصرش کند مرور
یارب بجاه حرمت این قطب اولیا
جرم (رضا) ببخش که فرمودهئی انا الغفور
روزی مکن در این سفرش رنج و محنتی
باز آورش بشادی و آسایش و سرور

واتا:
ئەگەر مێرووڵەیێ بە سێبەری کۆشکەکەیدا تێپەڕێ،
خوایە پایەی لە پایەی جەمشید بەرزتر ئەکاتەوە،
خوایە بۆ خاتری حورمەتی ئەم قوتبی ئەولیایە،
تاوانی (ڕەزا) ببەخشە، چونکە فەرموودەی خۆتە: لە گوناه خۆش ئەبم
ڕۆژێ لەم سەفەرەدا تووشی دەرد و مەینەتی مەکە،
بەخۆشی و شادی بیهێنەوە شوێنی خۆی

***

لەگەڵ شێخانی بیارە و تەوێڵە

وا دیارە شێخ ڕەزا پێوەندییەکی وای لەگەڵ شێخانی بیارە و تەوێڵەدا نەبووە، لەبەرئەوە زۆر باسیان ناکات. شێخانی بیارە دۆستایەتییان لەگەڵ تەکیە و شێخانی تاڵەبانیدا هەبوو.

لە چوار خشتەیەکدا، شێخ ڕەزا شێخ عومەری بیارە لەگەڵ شێخ عەلیی تەوێڵەدا هەڵدەسەنگێنێ کە ئەڵێت:

مکن بهانه که من پیرم و علی است جوان
منم سزای مشیخت بعلت پیری
بهیج نحو صرفه از علی بنرد
نه همچو وصف حقیقت است عدل تقدیری

لێرەدا شێخ ڕەزا زیرەکانە بەهانووی شێخ عومەر دەبڕێ و ئەڵێت:

واتا:

بیانوو مەهێنەوە کە تۆ پیری و عەلی هێشتا گەنجە،

من بەهۆی پیرییەوە شایانی شێخایەتیم،

عومەر بەهیچ جۆرێ پێشی عەلی ناکەوێ

(عەدلی تەقدیری) هەرگیز نابێ بە (وەسفی حەقیقی)

* وشەی عەلی سیفەتە، بەڵام (عومەر) کە (ممنوع من الصرف)ە عەدلی تەقدیری تێدایە گوایە ئەصڵەکەی (عامر) بووە، هەرگیز عەدلی تەقدیری نابێت بە وەسفی حەقیقی.

به یەکێک لە خەلیفە توندڕەو و بێ عەقڵەکانی (تەوێڵە)یش ئەڵێت:

خلیفه ساخته شێخ (طویلـه) چو تو خری

بلی خلیفـهء شـێخ (طویله) خـر باشـد

واتا:

شێخی (تەوێڵە = تەویله) کەرێکی وەکو تۆی کردووە بە خەلیفەی خۆی بەڵێ

دیارە کەسێ جێنشینی شێخی (تەویله) بێ ئەبێ کەر بێ!

***

مەدحی مەلا ئەبوبەکری مەلا عومەر (مەلا گچکە)

مەلا ئەبوبەکر کوڕی مەلا عومەرە. دانایەکی ئیسلامی بەناوبانگ، لەو قوتابخانەیەی کە خۆی دروستی کردبوو لە دێی (باداوا)ی نزیکی شاری هەولێر، مامۆستای زانیاریی ئیسلامی بوو و گەلێک لە فەقێ و سوختە لە عیلمی سوودیان وەرگرت. شێخ ڕەزا لەم شیعرە تورکییەدا کە مەدحی مەلای گچکە دەکات، باسی چەوتوچێڵیی بارودۆخی وڵات ئەکات کە گەلێک هەن گەیشتوونەتە پایەیێک لایقی ئەوە نین و لە ناو ئەو جیهانەدا کە جڕوجانەوەرێکی زۆری تێدایە (مەلای گچکە) وەکو گوڵێک لە نێوان دڕکودالێکی زۆردا گەشکە ئەخاتە دڵەوە.

بـو شـــفق كـــيم فلك لكەء دامـــانيـــدر
پايمال ايتـــديكى مظلوملرک قـــانيـــدر
آه مظلوم، نســـيم چمن مـــفـــخـــرتى
دهـن زخم جگر غـــونچـــەء خندا نيـــدر
مطلع جـدى، چراگـاه حـمل، خـانەء تور
بـر طاقم جـانورک عـرصـــەء جـولانيـدر
اوستنه قونمش اسد سرتنه بينمش سرطان
روز و شب ملعـــبـــەء عـــالم حـــيـــوانيـــدر

واتا:

ئەم شەفەقە كێيە، خاڵى ڕۆشنكەرەوەى فەلەكە
خوێنى ئەو زۆرلێكراوانەيە كە پاماڵ كراوە
ئاهى مەظلوومان نەسيمى باغى خۆهەڵكێشانيەتى
زاخاوى برينى جەرگ غونچەى خەندانيەتى
دەركەوتنى (جدى) چراگەى (حمل) خانەى (ثور)
مەيدانى جەوەلانى دەستەيەک جانەوەرانن
(أسد) نيشتووەتە سەرى، (سرطان) سوارى پشتى بووە
ڕۆژ و شەو و وازيخانەى عالەمى حەيوانييەتى

گـــر بـو و حـــشـــيلک ايســـه نطفـــەء آباه
مـــدنيت صـــفت غـــول بيـــابانيـــدر
گـيچ بو اقـبـال جـهـاندن نـه سـعـادت امـولور
بـر نبـــارک كـــه ســـتم اعظم اركـــانيـــدر
بر بـوقک كـوكسنه جـوهرلى ينشـانلر ديكلور
كـــه فـــلان مملكتک قـــوجـــه قـــومـــاندانيـــدر
بر اوصـــورغـــانى ايدر پوست نشـــينى ارشـــاد
صـــانكه (ويس القـــرەنک) زبدەء اقـــرانيـــدر

(بو الهـدی) کلب حلب مـخلصی عـالیسی ایکن
شــــمــــدی شـــیـخ الوزراء طرهء عنوانیـــدر
اویله مـــحـــصــول زنا، خـــائن مـــادر بخطا
رخنه جـوی نسب حـضــرت گــیــلا نیــدر

واتا:

ئەگەر ئەم جانەوەرییە بێت نوتفەی باوکان
شارستانی سیفەتی غوولی بیابانە
برۆ، لەم ئیقبالی جیهانە هیوای چ خۆشبەختی دەکرێت
لە بینایەک کە ستەم چوار قوڕنەی گەورەیەتی
بە سینگی گوویەک نیشانی گەوهەردار دەدوورێت
کە گەورە قوماندانی فلان ولاتە
تڕکەنێک دەکاتە پۆستنشینی ئیرشاد
وەکو زوبدەی هاودەمانی (وەیسولقەرەنی) بێت
(بولهودا)ی صەگی حەلەب کە نۆکەری شکۆی بوو
ئێستا (شێخولووزەرا) طورەی ناونیشانیەتی
یەکێکی وا لە زینا بوو و خائین و دایک حیز
بووەتە ڕەخنەگری نەسەبی گەیلانی!

بوگــبـی ایشلری چو قــدر فلک ســفلـه نواز
ایستــهمـز هر نـه دیرسن شیـمهء انسانیدر
اصل انســـان دیدیگک جــوهـر نایاب اگــر
اولســـه، اربیلدهکی عـــلامــــهء ربانیـــدر
حضـرت (حاجی عمر زاده کوچک مـلا) کیم
مـــایهء کـسب غنا ســایهء احـــســانیــدر
کـیـمـیـا ممکی ایســه حـاصل فـیض نظری
جـــام جم وار ایســـه آینهء وجـــدانیـــدر

(ابن سـینا) گبی چوق عـالمه حکمت گسـتر
سـبق آمـوخـتـهء مکتب عـرفـانیـدر
نامـه پیـرای حکم خـامـهء مـعـجـز اثری
چهـره پرداز کـرم دست زر افـشـانیـدر

واتا:

ئەم جۆرە کارانەی زۆرە فەلەکی سفلّە نەواز
نایەوێ هەرچی بلّێی شیمەی مرۆڤانەیەتی
ئەسلّی ئینسان کە بلّێی گەوهەری نایابە ئەگەر
هەبێت، ئەو دانای ڕەبانییەیە کە لە هەولێرە
حەزرەتی (حاجی عومەر زادە مەلای گچکە) کێیە؟
مایەی دەولّەمەندی لە سایەی بەخشندەیەتی
ئەگەر کیمیا مومکین بێت، بەرهەمی فەیزی ڕوانینیەتی
ئەگەر جامی جەم هەبێت، ئاوێنەی ویجدانیەتی
وەکو (ئیبن سینا) گەلێک حیکمەت پێشانی خەلّق دەدات
پێش ئارامی مەکتەبی عیرفانیەتی
نامەی بە حیکمەت ڕازاوە، خامەی ئیعجاز نوای
چارەی ڕووخۆشی کەرەم دەستی زەڕ پەخشانیەتی

مظهـر صـدق وصـفـا آینهء ناصـیـهسی
مطلـع شـمس و قـمـر ابوبکرک گـریبـانیـدر
خـرقـه پوشـان در خـانقـه ارشـادی
اریشـوب هـر یری بر خـواجـهء فـرقـانیـدر
چونکه تنظیم ثنادک صـوکـره تقـدیم دعـا
نزد ارباب سـخن شـرط سـخندانیـدر
قـالدیروب درگـه مـولایا (رضـا) دست نیـاز
بر دعـا ایله کـه هنگام دعـا خـوانیـدر

مهر اقبالی جهانگیر اوله تا مهر و منیر
بو رواق فلگک زینت ایوانیــــــــــدر

واتا:
دیمەنی ڕاستی و سافی ئاینەی ڕووی
دەرکەوتنی ڕۆژ و مانگ لە گیرفانی ئەبوبەکرە
خەرقە پۆشان لە خانەیی ئیرشادی
هەریەکە گەیشتووەتە خواجەی فورقانێک
چونکە لە ڕێکخستنی سوپاس صورەت دوعاگۆیی
لای خاوەن گوفتار شەرتی قسەزانییە
ڕەزا دەستی نیازی بۆ دەرگەی مەولا بەرز دەکاتەوە
بە دوعایەک کە هەر کاتێک دوعاخوێنیەتی
میهر و ئیقبالی دنیا بگرێتەوە تا میهر و منیر
ئەم دەرگەیە جوانیی ئەیوانی فەلەکە

لە شیعرێکی تری تورکیدا بە مەلای گچکە (مەلا ئەبوبەکر) ئەڵێت:
سنک تک بربیوک عالم جهانده وارمیدر؟ کلا
سکا سوء نظردن حفظ ایچون دیرلر کوچوک ملا

واتا:
ئایا دانایەکی وەکو تۆ لە جیهاندا هەیە؟ نەء
بۆ ئەوەی لە چاونەفەس بتپارێزن پێت ئەڵێن مەلای گچکە

***

لەسەر ڕێبازی دەروێش و ڕابەر

لە دیوانەکەی شێخ ڕەزادا ئەم شیعرە تورکییەی خوارەوە لەسەر ڕەوشت و ڕێبازی دەروێش و ڕابەر بڵاو کراوەتەوە کە گۆیا شیعری شێخ ڕەزایە. بەڵام وەکو بۆمان دەرکەوتووە، ئەم شیعرە هینی (دەروێش ڕضا پاشا)ی

مـوتەسـەڕیفی سیـواسـە کە یەکـێک لە مـوریدەکـانی شـێخ عـەبدوڕەحـمـانی تاڵەبانی بـووە و کتێبی «بهـجـە الاسـرار»ی شـێخـی چـاپ و بڵاو کـردووەتەوە. ڕضـا پاشـا لە شـیـعرەکـەیدا ڕەوشـتی مـورید دەردەخـات کـە دەبـێت ڕابـەرێکی شارەزا بکاتە پێشەوای خۆی و بۆ هەموو فەرمانێکی ملشۆڕ بێت، کە ئەڵێت:

مـرشـد کـامل مـرید صـادقک سلطانیـدر
هر نه امر ایتسـه، انا فرمان آنک فرمانیدر
منبع مـاء الحـیـاه، مـجـمع البـحـرانیـدر
خـضـر توفـیق هدایتـدر لدنی کـانیـدر
طفل کش کشـتی شکندر صـورت ارشـادده
حضـرت موسیء وقتک خـواجـهء عرفـانیدر
فیض لطفندن مشـامـه نغمـهء عیسی گلور
جـاندر او هـربر بدنده جـانلرک جـانـانیـدر
امـتـثـال ایلـه (رضـا) امـر جلیل الشـأننه
امـر ونـهی مـرشـدک مـسـترشـدن بـرهـانیدر

واتا:

ڕابەری تەواو سوڵتانی دەروێشی ڕاستاڵە
چ فەرمانێکی پێ بدات، فەرمان فەرمانی ئەوە
سەرچاوەی ئاوی ژیان، کۆگای دەریایەتی
خدری بە مراز گەیاندن ڕابەری، سەرچاوەی خواناسییە
منداڵکوژ و کەشتی شکێنە لە کاتی ڕابەریدا
حەزرەتی مووسای سەردەم، مامۆستای خواناسییە
لە بەخشش ناسکی ئەو بۆنی ئاوازی عیسا دێت
ئەو ڕوحە لە هەموو لەشێکدا و گیانی گیانانە
(ڕەزا) ملکەچ بە بۆ فەرمانبەری، فەرمانی خاوەن شکۆ
فەرمان و قەدەغەکردنی مورشید بەڵگەی ڕێی موستەرشیدە

***

ڕەخنەیی لە ڕەوشتی هەندێ شێخ و دەروێشان

شـێخ ڕەزا، لەگـەڵ ئەم هـەمـوو ڕێزەی بۆ ئـاین و ئایندارى و ڕێبـازەکـانی دەروێشی، ڕەخنە لە کردەوەی هەندێ ڕێبازی تەسەوف دەگرێت و بەپێچەوانەی ئەو ڕێبازانەی دادەنێ و بەپێچەوانەی ڕەوشتی پیرانی تەریقەتی دەزانـێ، وەکو ئاهەنگ و سەمای مەولەوییەکان و شیر و زەرک وەشاندنی روفاعییەکان.

لە شیعرێکی فارسیدا باسی ئەو ڕەوشتانە دەکات کە ئەڵێت:

دو گز عـمـامـه، سـەگز طیلسـانو یەک گز ریش
دو صـــەد مـریـد روان در رکــابش از پس و پیش
زبس فــریفــتــهء صــورتند اهل جــهــان همــه
کــــــه ادعــــــای نبــــــوت کند رود از پـیش

واتا:

دوو گەز مێزەر، سێ گەز عەبا و یەک گەز ڕیش
دوو سەد مرید، لەبەر و دوای ئەو بە سواری و ئەوان بە پێ
خەڵقی ئەم جیهانە ئەوەندە هەڵخەڵەتاوی دیمەنن،
ئەگەر ئەو شێخە ئیدیعای پێغەمبەریش بکا بۆی ئەچێتە سەر

چە سحرها چە فسونها، چەمکر و داستانها
کـە دیدە ام من ازین صـوفـیـان کـافـر کـیش
یکی کـــلاه بلندی بقـــدر قـــامت عـــوج
نـهـــادە بر زبر فـــرق نامـــبـــارک خـــویش

واتا:

من چەند سیحر و ئەفسوون و داستانی فڕوفێڵم
لەم سۆفییە کافر مەزەبانە بەچاوی خۆم دیوە
یەکێکیان کڵاوێکی ئەوەندەی باڵای عووج بنی عەلەق
بەرزی ناوەتە سەر کەللەی ناموبارەکی خۆی

کـــه شــــیخ مـــولویم مـــسلک و طریقت مــــا
نی است و دومبگ و رقص و سماع چرس و حشیش
یکی گــــرفــــتــــه بکف حـــربهء چو آلت من
کـــه از مـــســـایخ رفـــاعـــیم زنندهء شـــیش

واتا:
ئەڵێ من شێخی مەولەویم و تەریقەتی ئێمە،
شمشاڵە و دومبگە و سەما و حەوزی مەی و ترپاک کێشانە،
یەکێکیان نێزەیەکی وەک کێرە ڕەقەکەی منی گرتووتە دەستەوە و،
ئەڵێ من لە شێخانی ڕەفاعیم و شیش وەشێن

مشایخی کە جهانرا بدین دسیسە خورند
چە آن مــشــایخ و چە پشم خــایەء درویش
پناه دە تو خــدایا (رضــــا) ز مکر و ریا
بظاهری ز عــبــادت بباطنی بنگ کــیش

واتا:
ئەو شێخانە جیهان بەم فڕوفێڵانە ئەخۆن
چ شێخی وەک ئەوان و مووی هێلکە گونی دەروێشان،
خوایە، پەنای (ڕەزا) بدە لە مەکر و ڕیای ئەمانە.
بە دیمەن لە بەندەکانی تۆن و بەدزیشەوە بەنگکێشن!

دووبارە لە شیعرێکی فارسیی تریشدا باسی هەمان جۆرە پیاوانی ئاینی دەکات و ئەڵێت:

تنهـانە کـتـاب شــرع بر باد شــدە
شــهنامــەء عـشق نیـز ازیاد شــدە
از خرقە نشان عصر هر صومعەء
اصطبل خــرابات خــر آباد شـــدە

واتا:
تەنیا کتێبی شەرع بەرباد نەبووە،
شانامەی عەشقیش لە یاد چووەتەوە
بەهۆی بە دیمەن خەرقەی خواپەرستی پۆشەکانی ئەم چەرخە هەر
عیبادەتخانەیێ
بووە بە تەویلە و هەرچی مەیخانەی عەشقی ڕاستییە بووە بە کەرئاوا

هەندێ لەوانەی کە دەچنە حەج بۆ ئەوەی خوا لە گوناهیان خۆش بێت، کەچی کە دەگەڕێنەوە، خەریکی چرپوچاپ دەبن و دەیانەوێ بەزووترین کات دەوڵەمەند بن.

حاجی کە ز (صفا) و (مروە) برگشتە
گر مار شدە اژدها برگشتە
تنهانە ز خانەء خدا برگشتە
آن خانە خراب از خدا برگشتە

واتا:
حاجی کە لە سەفا و مەروە گەڕاوەتەوە
ئەگەر زوو بووێ بە مار، ئێستا بە ئەژدەهایی گەڕاوەتەوە،
تەنیا لە ماڵی خوا وەرنەگەڕاوە
ئەو ماڵوێرانە لە خوای خۆیشی وەرگەڕاوە

***

ڕەخنەگرتنی لە دۆخی کۆمەڵایەتی و سیاسی

زۆربەی هەجووەکانی شێخ ڕەزا ڕەخنەن لە ڕەوشت و کردەوەی ئەوانەی بەر پەلاری کەوتوون و هەر کەموکورتییەکی باری سیاسی و کۆمەڵایەتیی دیبێت چاوی لێ نەپۆشیوە و ڕەخنەی لێ گرتووە.

بەدەوڵەمەندی خاوەن پارە کە لە خۆی بەولاوە سوودی بۆ کەس نییە ئەڵێت:

خــەبەر چـوو بۆ مــیــرە ســووره
قوربان شێخ صــالح مـەغدووره
خۆشی خۆشیی پێ کەوت وتی
ئاگــرە ســووره لە خــۆم دووره
کــەسێ فــەقــیــری بێــچــاره
گــەر عــەیبی هـەبێ مـەنشـووره
دەوڵەمــــەندی صــــاحب پاره
صـەد عـەیبی هـەبێ مـەسـتووره
ئەگـــەر ئاگـــر لە مـــاڵی چێ
ئەڵێن ئاگـــر نیـــیـــە نووره
نـەنوورەیلـێ نـەمــــــوورەیلـێ
شـاپڵـیـتـەیلـێ دەرقـوونەیلـێ
قسـەی جووڵەکـەی مـەشـهووره

جێگە و شـوێنی هەژار و دەوڵەمەند و، دانا و نەزان و، ڕاسـتگۆ و درۆزن و، ڕەوشت پاک و بەرتیلخـۆر لە ناو خـەڵقـدا دەبینـێ ڕەخنـەی لێ دەگــرێت. فەرموون لەگەڵ ئەم شیعره تورکییەدا:

مـغلسـک عطسـەسنه، صـیـحـەء ناگـاه دینر
منعـــمک ظرطه سنه، یرحـــمک الله دینر
عـــالم پر هنره عـــقل کـــهن اصـــحـــابی
جـــاهلی بیـــخـــبـــره مــرشــد آگــاه دینر
یولی اگری کـیـدەنه زاهدی پاکـیـزه گـهـر
سـوزی دوغـری دیەنه شـاعـری گـمـراه دیز

واتا:

بەپژمینی لات و موفلس هاواری ناگاه ئەڵێن،

بەترِینی دەوڵەمەند، (یرحمک الله) ئەڵێن

به دانای پڕ هونەر، خاوەنی عەقڵی کۆن ئەڵێن،
بە نەزانی بێ خەبەر، مورشیدی ئاگاه ئەڵێن
ئەوی ڕێی چەوت بگرێت، زاهیدی پاکی پێ ئەڵێن،
ئەوەی ڕاستگۆ بێت شاعیری ڕێ چەوتی پێ ئەڵێن

مرتشینک اوقونور مضبطهء تبریه سی
هر طرفدن نیجه بیک اشهدالله دینر
بر قوری نامی قزانمقذه (رضا) فائده نه
استخوان ریزهء شطرنجه دخی شاه دینر

واتا:
بەرتیلخۆر مەزبەتەی تەبریەی دەخوێنرێتەوە،
لە هەموو لایەکەوە چۆن هەزار (اشهد بالله)ی بۆ ئەڵێن
ئەی (ڕەزا) لە دەسکەوتی ناوێکی وشک سوودی چییە؟
بە پارچە ئێسکەکەی شەترەنجیش شا ئەڵێن

لە پشتگیریی ستەمکاران و زۆرداران، ئەمانیش دەباتە ڕیزی ئەوان و ئەڵێت:
ظلمدر گرچه بزم شیخ شریفک آدی وار
ظلمه یوفدر میلی أما ظالمه امدادی وار
پاره آلماز اوچده بردر رسم عاداتی مکان
شیخ عالی همتک بر معتدل معتادی وار

واتا:
هەرچەندێک ناوی شێخی شەریفیشی تێدایە بەڵام زوڵمە
مەیلی زوڵمی نییە بەڵام یاریدەدەری زاڵمە
پارە وەرناگرێت سێیەکە باجی عادەتی جێگەیە
شێخی هیمەت باڵا باجێکی موعتەدیلی هەیە

لە جێگەیەکی تری، لە شیعرێکی تورکیدا ئەوە دەردەخات کە کەس بەناو و

لەقەبی بەرز نابێت و هیچ سوودێکی بۆ نابێت.

اسم عـالی ایله عـالی اولەمـاز شـخص رزیل
سکابر فــائده ویرمـــاز لقب اســـمــاعــیل
گورونور ساختەدر هر کیم اوزاقدن باقسـه
مـتصـرف می اولور (عـجل بنی اسـرائیل)؟!

واتا:

بەناوی بەرز پیاوی ڕەزیل بەرز نابێت
لەقەبی ئیسماعیل هیچ سوودی بۆ تۆ نییە
دیارە کە ساختەیە هەر لە دوورەوە سەیر کەیت
(گوێرەکەی بەنی ئیسرائیل) چۆن بە موتەسەڕیف دەبێت!

لە سەردەمی حوکمی عوسمانی؛ دووڕوویی و درۆودەلەسە بڵاو دەبووەوە شێخ ڕەزا ئەمانەی بەچاو دەدیت و ڕەخنەی لێ دەگرت و تەمێی خەڵقی دەکرد کە بڕوا بەم جۆرە مرۆڤانە نەکەن. لەم بابەتەوە ئەڵێت:

ئەم ســـادە ڕوخـــانە لە مـــەلاحـــەت کـــە تەمـــامن
دەورت کـە دەدەن، تەفـرە مـەخـۆ، قـەت مـەڵێ ڕامن
گەهـ دۆست و وەفادار و گەهێ دوژمنی خوێن خـوار
دڵ نـەرم دەبن گــــاه و گـــەهێ ســـەخت کـــەلامـن
عـاجـز مـەبە، نەک بۆ تـۆ، وەفـایان نیـیـە بۆ کـەس
مــەعلوومــە کـە ئەم تـاقــمـە وەک تـاسی حـەمــامن

لە جـێگەیەکی تری کـە باسـی دنیـا دەکـات و لـە دەمـێکەوە دەگـۆڕێت بۆ دەمێکی تری:

دنیـــا کـــە عـــیـــبـــارەت لە هەوا و هـەوەســێکە
وەک تاسی حـەمـام هەر نەفـەسێ بۆ تەرەسێکە

لەسەر ڕەوشتی پیاوی سوورتک ئەڵێت:

کــەسێ بیــبێ حــەیا و شــەرم و نـامــووس
ئـەبەد نـاکـــا ڕەفــــیـــقی طاقـــمی لـووس
ئەگــەر صـــەد ســـاڵ بدەی ڕەنج و نەیانگێی
قـســەی وات پێ ئەڵێن نەیگرتبێ قـامــووس

بەعزێ هەن نانی یەکێک دەخۆن و پارێزگاریی یەکێکی تری دەکەن، شێخ ڕەزا لە قسەیەکی ئاشکرادا ئەڵێت:

داخلی فەرجە لەسەر قنگ، کێر بەگون دەعوا ئەکا
نانی (کون ماسی) ئەخوات و پاسی (جرتاوا) ئەکا

(کون ماسی) و (جرتاوا) دوو دێن، صەگێک دەبێ بە ڕۆژ نانی دێی کون ماسی ئەخوات و شەو دەچێت پاسی جرتاوا دەکات. ئەم قسەی پێشینانی کوردەوارییە لەسەر دووڕووییە.

دەربارەی مەئمووری ڕەوشت چەوت ئەڵێت:

قــازی ڕەئیــسی ئەوەل، تـویش مــودەعی عــمــوومی
ئەم کـارە چۆن سـەر ئەگـرێ لەعنەت لە بـابی ڕۆمی

لەسەر بێباکیی مرۆڤ و کردەوەی لە ژیاندا ئەڵێت:

دوێنێ قەترەیێ خوێن بوێت و ئیمڕۆکە کەفێ خاکی
بەنی ئادەم کەری، گەر کەر نەبی بۆچ هێندە بێباکی

لەسەر چەپەڵی و ڕەوشتی هەندێ کەس ئەڵێت:

صاغ لە دنیـادا نەماوە گەر قسەی صاغت دەوێ
بێ هەزارت پـێ نیـشــان دەم گـەر قـورمـســاغت دەوێ

هەندێک هەن صەد جار ڕووشکێن بکرێن هەر دێنە پێشەوە (ڕووقایم) شێخ ڕەزا ئەڵێت:

چەرمی ڕووی هێند قایمە شمشێری میسری نایبڕێ
گــەر بەکــەوشی کــەی دەمــێنێ تا قــیــامــەت نادڕێ

له نامەیەکی هەڵبەستدا بۆ محەمەد بەگی قایمقامی ڕانیە، لە بابەت جەزرەبەدانی سەرۆکی ئێلی ئاکۆیان، تەمێی دەکات و ئەڵێت:

شعار خویش مکن شیوهء هلاکو را
بجان من که مرنجان رئیس آکورا
مخور فریب بحرف و دروغ مدعیان
زبنده بشنو و مشنو حدیث بد گورا

واتا:

ڕەوشتی هۆلاکۆ مەکە بە دروشمی خۆت
تو گیانی من سەرۆکی ئاکۆ مەڕەنجێنە
بە قسەی درۆی ئەوانە کە وا ئەڵێن تەفرە مەخۆ
قسە لە من ببیستە و قسەی بەدگۆ لە گوێ مەگرە

گرفتم آنکه بجرم عظیم متهم است
بتدیل عفو بپوشان جرائم اورا
بشکر آنکه خدا جاه و نعمتت داد است
على الخصوص بتی نازنین دلجوار

واتا:

ئەوەی تاوانی گەورەی دراوەتە پاڵ گرتم
بە داوێنی لێبووردنت تاوانەکانی داپۆشە
لە سوپاسی ئەوەدا کە خوا جاه و نیعمەتی داوێتێ
بە تایبەتی کە پەیکەرێکی ژنێکی جوانی دڵگیری داوێتێ

بتی که در صفتش آورم باستشهاد
دو مصرع از غزل سعدی سخن گورا
«حصار قلعهء باغی بمنجنیق مده
ببام قصر برافگن کمند گیسو را

واتا:

پەیکەرێ کە لە وەسفیا بۆ بەڵگە

دوو تاکە بەیتی غەزەلێکی (سەعدی)ی قسەزان دێنمەوە،

«قەڵای یاخی بە مەنجەنیق گەمارۆ مەدە

کەمەندی زوڵفانی هەڵدە بۆ سەربانی کۆشکەکەی»

لە بابەت ئەوەی شا و قەلەندەر بەشوێنی زێڕدا ڕادەکەن ئەڵێت:

ای زر کە مطلب همە شاە و قلندری

دلبند و دلفریب و دلارام و دلبری

از زر عجب مدار فغانم کە آدمم

زر گوی وینگر زر کند خر باین خری

واتا:

ئەی زێڕ! کە داوای هەموو شاە و قەلەندەری

دڵگیر، دڵ هەڵخەڵەتێن و ئارامی دڵ و دڵبەری

بە سەیری مەزانە کە بۆ زێڕ هاوار بکەم، منیش ئادەمم

بڵێ (زەڕ) سەیرکە کەریش بەو کەریایەتییەی خۆی ئەکەوێتە زەڕەزەڕ

لە بابەت ئەو کەسانەی کە خۆیان لێ گۆڕاوە ئەڵێت:

شدە هر غیر زالی پور زالی

عجب حالی عجب (قحط الرجال)ی

زند باشیر شرزە پنجە امروز

همی هر روبەء باهر شغالێ

واتا:

هەموو بێگاهێک بووە بە زاڵی کوڕی زاڵ

بارێکی سەیرە، قاتییەکی سەیری پیاوە!

ئەمڕۆ هەر ڕێوییێ یا هەر چەقەڵێ بگری

پەنجە لە پەنجەی شێری شەرزە ئەدا

لە بابەت ئەوەی کە دنیا بۆ کەس نامێنێ، دەربارەی ئەیوانی کیسرا ئەڵێت:

شکافی کە بینی در ایوان کسرا
دهانیست گوید؛ بقا نیست کسرا

واتا:

ئەو درزەی لە تاقی کیسرادا دەیبینی
دەمێکە کراوەتەوە، ئەڵێ: بەقا و مانەوە بۆ کەس نییە

دربر گرفته پیکر (سلمان پاکرا)
فخریست زین وسیله بر افلاکرا

واتا:

پەیکەری تەرمی (سەلمانی پاکی) لە باوش گرتووە
بەم هۆیەوە هەقی شانازیی بەسەر ئاسمانەوە هەیە

کەس ناتوانێ دوو کاری دژایەتی ڕێک بخات:

مستی و داعیەء حکمت هیهات هیهات
برندارند بیک دست دو تا خربزرا

واتا:

سەرخۆشی و بێهۆشی و ئیدیعای زانینی حیکمەت و هەیئەت زۆر دوورە
کەس ناتوانێ بە دەستێ دوو کاڵەک هەڵگرێ

***

لە هەجووەکانی شێخ ڕەزا

شێخ ڕەزا بە شاعیرێکی هەجووکەر ناسراوە و گەلێک لەوانەی باسی شێخ ڕەزایان کردووە هەر بەوە ناسیویانە. مامۆستا مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی ناوی

«لسان الحق»ی لێ دەنێت، هەر وەکو هەجووەکانی حافزی شیرازی بە «لسان الغـیب» ناو دەبرێت، ئەمـیش، واتـە شـێخ ڕەزا خـۆی، لە پارچە شـیـعـرێکی فارسیدا کە بۆ نازم پاشای موتەسەڕیفی بەغدا ناردوویەتی ئەڵێت:

زخیل شـاعران من هم حکیـمم
گـهی گـویم هجا و گـاه تحسین
همـی گـویم نگویانـرا سـتـایش
همی خواهم بدانـرا لعن ونفرین
بـکام دوسـتـان ریـزم تبـرزد
زنم بر فرق بد خـواهـان تبـرزین
کـریمانرا دهـانم گـۆزهء شـهـد
لئـیـمـانرا زبانم تیـغ روبـین

واتا:

لە ناوی شاعیراندا منیش حەکیمم
جارێ هەجوو ئەکەم و جارێ تاریف
ئەوەی نەکراوە تاریفی ئەکەم
بۆ خراپانیش ئەکەم لەعنەت و نەفرین
شەکری کەللە بە ئارەزووی دۆستان دەوەرێنم
تەورەزینیش ئەدەم بە کەللەی بەدخواهان
دەمم گۆزەی پڕ لە هەنگوینە بۆ چاکان
زبانم تیغی پۆڵایینە بۆ نامەردان

بەڵام شیـعری ستایش و ئاینی و ڕەخنەکانی لە هەجووەکانی کەم ڕەونەقتر نین.

فەرموون لەگەڵ هەندێ لەو هەجووانەی.

***

لەگەڵ عەلی بەگی مودیری قزڵجە

شێخ ڕەزا بۆ ئیشێکی دۆستێکی دەچێتە لای عەلی بەگی مودیری قزڵجە. عەلی بەگ نە تەنیا ئیشەکە ناکات، بە وشکی وەڵامی شێخ ڕەزا دەداتەوە و شێخ ڕەزاش ئەم هەجووەی ئەکات:

لە طەرەف کێرەوە بەریدی صەبا
بۆ مودیری قزڵجە نامە دەبا
بۆ جەنابی موقەڕەبولخاقان
میر عەلی بەگ لە ئەنجەبی نوجەبا
میرم ئایا چلۆنە عیللەتەکەت؟
باز بە خارشتە بن گونت عەجەبا؟
ئیحتیاجت بنووسە عەیبی چییە
مەحرەمی ڕازی تۆم بە عەهدی صەبا
صەد تڕت دا بە کوودەکی لە گونم
ئەی تڕت ڕەعد و وەی تست ڕەشەبا
دودەمانتان چرووکە بنیادی
بۆ قەباحەت بنم دگل هەبەبا
عەبدورەحمان بەگی برات فەرمووی
ئابڕووی خانەدان عەلی ئەیبا
خاڵە کوێریش صەراحەتەن ئەیگوت
کە عەلی بەگ بووە بە دێڵەبەبا
لە ئیبانەت ئیبا مەکە میرم
(هذە ارثکم أخا و أبا)
گەر بە کێری قزڵجە تێر ناخۆی
وەرە تا (شێخ ڕەزا) بە ڕەشتا با

***

عەباکەی مودیری تەحریرات

مودیری تەحریرات لە کەرکووک عەبایەک بەدیاری بۆ شێخ ڕەزا ئەنێرێت ئەوەندە ئەڵێت: شێخ عەباکەی کۆن بوو من عەبام بۆی نارد، شێخ ڕەزا تووڕە دەبێت و جوببە کۆنەکەی خۆی لەبەر دەکاتەوە و لەگەڵ ئەم شیعرە کە بە چوار زوبانە، تورکی و فارسی و عەرەبی و کوردی، عەباکەی بۆ ئەنێرێتەوە:

گـــزر دوائر اقـــلامی ارقـــه سنده دوات
مـــدار اهل قلمـــدر مـــدیر تحـــریرات
نکفـــتمت کـه حـــذر کن زتیغ ناطقـــه أم
(فـــان ناطقـــتی آفـــة من الآفـــات)
لەبەر عەباکە جەبەم کردی ئەی فەقیری خودا
بگرە عەباکەت، کێرم بە قنگی خۆت و عەبات

واتا:
لە دائیرەکاندا مەرەکەبدان بە شوێن قەڵەم یا ئەسووڕێتەوە
مەداری خاوەن قەڵەمە مودیری تەحریرات
پێم نەوتی ئاگات لە تیغی زوبانم بێ!
زوبانم ئافەتێکە لە ئافات
لەبەر عەباکە جەبەم کردی ئەی فەقیری خوا
بگرە عەباکەت، کێرم بە قنگی خۆت و عەبات

***

کەڵەشێرەکەی نەقیب

لەو سەردەمەدا شەڕەکەڵەشێر مایەی ڕابواردن بووە. شێخ ڕەزا نامەیەکی هەڵبەست ئەنێرێت بۆ نەقیبی سولەیمانی داوای کەڵەشێرێکی لێ ئەکات و ئەڵێت:

کـەڵەشـێرێ بە (رضـا) لازمـە کـرمـاشـانی
زیرەک و چابووک و دەم گـــەرم و دڕ و شـــەڕانی

کەڵەشێرێ کە قەپی گرت لە بناگوێی کەڵەشێر
پڕ بەدەم بیپچڕێ وەک سەگی هەورامانی
کەڵەشێرێ کە ئەگەر شێری نەڕی بێتە مەساف
ڕای ڕفێنێ بە شەقێ میسلی کەری تالآنی
بۆ حەواڵەی دوبری ئەو کەسە خۆم ئەیزانم
دوو گونی پێوە هەبێ وەک دوو جەڕەی (لەیلانی)
بە درێژی وەکو مەولان بەگەکەی میری بەیات
بە جەسامەت وەکو کوێخا زلەکەی بیبانی
جنسی خۆی جووتە مریشکێ بەری حەملەی بگرێ
نەکو سوویی بێتەوە بێچارە لەبەر بێ گانی
ئەی نەقیب زادە، بنێرە کەڵەشێرێکی وەها
بۆ (ڕەزا)کەی سەگەکەی قاپییەکەی گەیلانی

بەڵام ئەم جۆرە کەڵەشێرە وا شێخ ڕەزا باسی دەکات لە کوێ پەیدا دەبێت؟ نەقیب زادە کەڵەشێر نانێرێ. لەو کاتەدا خەبەر دەگاتە شێخ ڕەزا کە حەسەنی مەحموود ئاغا ئەمەی بیستووە؛ کەڵەشێرێک و دوو مریشکی ئامادە کردووە بیاننێرێت بۆ شێخ ڕەزا . شێخ ڕەزا ئەم شیعرەی بۆ ئەڵێت:

ئەو بە هەیئەت کەڵەشێرە کە بە هەڵمەت شێرە
کەرەمت کردووە بیستوومە، دەسا بینێرە
دوو مریشکیشی لەگەڵدا کە فریشکی نەکەوێ
خرتی چەند ساڵیە ئەڵبەت بە مریشکان فێرە
بارەکەڵا حەسەن ئاغای کوڕی مەحموود ئاغا
کەفی فەییاضە، دڵی واسیعە، چاوی تێرە
نەوەکو شاری سولەیمانییە، کۆیە بە کەرەم
نەوەکو طاوق و کەرکووکە نەوەک هەولێرە

ئەم هەموو شیعرە کە ناردم کەڵەشێرێکی نەنارد
جدی ئەعلایە نەقیب زادەیە، خۆی بێ خێرە
دۆستان، ئەم کەڵەشێرە وەکو تەعریفی ئەکەن
بۆ (ڕەزا) لازمە ئەم نێرکەیە ئەو نێرە
هەدییەتێ گەر لە تەرەف دۆستەوە بێ شوکری ئەکەم
پێی ڕەزامەندم ئەگەر چی تەرفێکی کوێرە
قافیەی تەنگە نەزیرەی کەمە شاعیر زینهار
ئەوەی لەم قافیە بۆت ماوەتەوە هەر کێرە

بەڵام شێخ ڕەزا دەس لە مارەییی دایکی هەڵگرێت دەس لە کەڵەشێری نەقیب هەڵناگرێت:

ئەو دوو مریشک و کەڵەشێرە کە وتم بینێرە
دووی لە ڕێ مرد و یەکێکی بە نەخۆشی لێرە
شەو هەموو دەس بەدوعا بووین و لە وەختی سەحەرا
کەڵەشێر ئەمری خوای کرد و وتم وای شێرە

***

لەگەڵ دەروێش ئەفەندیی موفتیی کەرکووک

بنەماڵەی دەروێش ئەفەندیی موفتی، بنەماڵەیەکی کۆن و خانەدانی کەرکووکن و گەلێک پیاوانی دانا و ئایینناس و ئەدیبیان تێدا هەڵکەوتووە. دەروێش ئەفەندیی موفتی پیاوێکی خاوەن دیواخان بوو. ڕۆژێک دەبیستن کە دژی شێخانی تاڵەبانی دواوە. ئەم قسەیە دەگاتە شێخ محەمەد عەلی کوڕی شێخ عەلی و بەبێ پرسی باوکی چەند کەسێک دەنێرێت و تێلاتڕێنیان دەکات و دیوخانیان پێ هەڵدەگرێت. ئەمە دەبێتە هۆی ناخۆشی لە نێوانی شێخانی تاڵەبانی و ماڵی موفتی.

دەروێش ئەفەندی جارجار دژی حکوومەتی عوسمانیش دواوە و ئەمە بووەتە هۆی ئەوە کە بەرپرسیار بێت. لەم بەرپرسیارییەدا بەند دەکرێت. بەڵام

شێخ ڕەزا لەم شیعرەیدا، ئەمە بەکەم دەزانێ و دەیەوێ سوورگون بکرێ:

تحت توقیفە آلندی قوی آلنسون کیرەتە
خلق ایچون چاهی قزان چاهە دوشر ألبتە
حبسە ابقا نە دیمگ بصرەیە سورمگ لازم
(بصرەدەن) (بومبە)یە، من (بومبە) الی (کەلکەتە)
ناسە عبرت اولیور ایتملیدر وقعە نویس
ترسن ترجمەیی حالنی ثبتی غزتە

واتا:

خرایە بەندیخانەوە با بەند بکرێت کەرەتە
ئەوەی چاڵ بۆ خەڵق هەڵکەنێت هەر خۆی تێی دەکەوێت
لە حەبس مانەوە مانای چی؟ دەبێت ڕەهێڵەی بەصرە بکرێت
لە (بەصرەوە) بۆ (بۆمبای) لە بۆمبا بۆ (کەلکەتا)
ئەم کردەوەی دەبێت ببێتە عیبرەت بۆ خەڵق
تەرجوومەی حاڵی ئەم تەرەسە بخرێتە غەزەتە

ئاه چە خۆشە بە چەقۆ گوێی لە بنا خشت ببڕن
ڕیشی قوت کەن بە مەقەس بیکەنە مەیموونە قوتە
بە دەف و دائیرەو زەمزەمەوە دووی بکەون
لێ بدەن چەپڵە بڵێن بێنەوە کوڕگەل ئەمەتە

شێخ ڕەزا ئەبیستێت کە موفتی وتوویەتی! «ئەم تاڵەبانییانە چین بە کەوچکێک شۆربا ئەم هەموو خەڵقەیان ڕاکێشاوەتە لای خۆیان، من لە جیاتی شۆربا دەعوەتی (قوزی) ئەکەم.» شێخ ئەمە ئەقۆزێتەوە ئەڵێت:

یەکتری دەعوەت ئەکەن ئەهلی دیانەت بە قوزی
کوڕی موفتی بە قنگی، خانمی دایکی بە قوزی

ماڵی موفتی، لە کەرکووک، لە بەری قەڵا بوو. وا دیارە ماڵی قازیش لەوبەر، لە بەری قووریە بووە. شێخ ڕەزا ئەڵێت:

ماڵی موفتی لەم بەرە، مەعلوومە قازیش لەوبەرە
من فــەقــیــرم کێ دەزانێ لەم بەرم یا لەو بەرم

***

مودیری ماڵی هەولێری

مودیر ماڵێکی هەولێری لە کەرکووک دەبێ. شێخ ڕەزایش کاری بەم جۆرە کاربەدەستانە زۆرە. دە کاری بۆ ڕاپەڕێنن و یەکێکی بۆ نەکەن بەر هەجووی شێخ دەکەون. لەم شیعرە کوردییە ئەڵێت:

مــــاڵ مــــودیری کــــە خــــەڵقی هەولێــــرە
هەر وەکــــو مــــوویێ خــــایە بێ خــــێــــرە
صــــوورەت و ســــیــــرەتی لە پیــــاو ناچێ
ئەو قــــوڕمــــســــاغــــە مــــێــــیــــە یا نێــــرە
من بە مــــەخــــفی کــــە چووم و تێی فکریم
بەزمی غــــەوغــــایی مــــەقــــعــــەدی کــــێــــرە
دیم (حوسێن) کردی قەصدی قەتلی (فەتاح)
وەکــو (یونس) کــە دەس بە شــمــشــێــرە
حــەرەمی مــوحــتــەرەم کــە لەعلی خــانە
خــەرمــەنی عــیــصــمــەتی گــەراییی کــێــرە
ڕاوی ڕێوی هــەمــــــــوو لە بۆ کــــــــەوڵە
گــــورگ لەبەر بەرخــــە دێتــــە ناو بیــــرە
بەهری ئاودانی مــــەزرەعــــەی فــــەرجی
جــووتە گــون، حــوقــەیە کــێــر ئاودێرە
وتم: ئەی بێ حــــــــەیا تــو ناترســی
لە خــوای ڕۆژ و مــانگ و ئەســتــێــرە؟
وتی: یا شــێخ ئەمــان مــەکــە مــەنعی
ئەهلی قــوونیــان* بە قــوونی ئەو فــێــرە

نیــــیـــه باکم گـــەر ئەو خـــەبیـــثـــە بڵێ
ئـەوە ئـەشـــــعـــــاری (لامـع)ی** کـــــوێرە

* قوونیان دێیەکە نزیکی هەولێر.
** لامع نازناوی شێخ ڕەزا، بەڵام لە دواییدا وازی لێ هێنا.

***

هەجووی مەخموور ئەفەندی

شـێخ ڕەزام و بە فەصـاحەت لە جیـهاندا مـەشـهوور
پســـەری پیـــری نـەزەر کـــردەی قـــوطبی لاهـوور
شیـعری من وەهبییە، کەسبی نییە، هوشـیارەوە بە
خۆت لە من لادە لە سـۆراخی قنگت بەم (مەخـمـوور)

لە شیعرێکی تریدا ئەڵێت:

گەر نەکا (مەخـموور ئەفەندی) تەرکی تریاکی لەعین
فـێـری سێ بەزمی دەکـا، پژمین و کـۆکین و تـڕین

***

لە ستایشەکانی شێخ ڕەزا

شـێخ ڕەزا قــەت دۆست و ناسـیـاوی فـەرامـۆش نەکـردووە و هەمـیـشـە کردوویانیەتە سەری و بیری کەوتوونەتەوە. ئەمجا ئەو ستایشانەی، بەپێی جۆری پێوەندیی لەگەڵ ئەو دۆستانەیەتی. لە ستایشـەکەی ئەحـمـەد پاشـای بابان «ڕۆژی یەکشەمی کە مەشـهوورە بە ڕۆژی بازاڕ» بۆ ڕەخنە و گاڵتەوگەپە و لە هەندێکیان بۆ بیرخستنەوەیە و هەندێکیشی سوپاسنامە.

***

ستایشی حاجی ئەسعەد ئاغا

حـاجی ئەسـعـەد ئاغـا، شـێخ ڕەزای فێر کـردبوو کـە هەمـوو سـاڵێک تووتنی

بۆنداری (بێشـەمـە و شاور و شـێتنە)ی بۆ بنێرێ. تووتن ناردن بۆ کـەرکووک ئاسـان نەبوو. دەبوایە بە قـاچاغ لە تاریکیی شـەودا، بەدزی پۆلیسـی ڕێژییـەوە لە دزەڕێیـەکانـەوە بێت. حاجی ئەسعـەد ئاغا ماوەیەک تووتن نانێرێت و شـێخ ڕەزا لەم شیعرەدا بیری دەخاتەوە و ڕێگەی قاچاغی پێشان دەدا و ئەڵێ:

تۆ کـەم نـەزەری دەرحـەقی من ئـیسـتـەکـە ئاغـا
من مـاوە هـەوای صـوحـبـەتی تۆم هـەر لە دەمـاغـا
تـا ڕۆژی قـیـامـەت بە خـوا زیندووە نـامـرێ
بـابێ کـە بمێنـێ کـوڕی وەک تۆی لە وجـاغـا
بۆ تووتـنەکـەی (بێـشـەمـە) و (شـاور) و (شـێـتنە)
شـێت بووم و نەهات وەخـتـە دڵم دەرچێ لـە داغـا
جـاران چە بە چاغ و چە بەبار بۆت دەهـەنـاردم
نانـێـری ئەمـیـسـتـا نـە بە بار و نە بـەجـاغـا
ڕێی نـەوتەکـە باجگـیـری ئەگـەر زۆرە دەفـەرمـووی
ڕێی (خـاسـە) بە شـەو خـاڵـیـیـە بابێ بە (بلاغـا)
نـەمـزانی فـەلـەک گـۆبـەنی هـەر بۆ منە یاخـو
صـەد دەسـتـی وەکـو دەسـتی منی کـردووە بەزاغـا
یاڕەب گـوزەران کـا بە صـەفـا وەخـتی ئـەزیزت
پەیوەسـتـە لـە دەوری چیـمـەن و گـەردشی بـاغـا
بۆ چوونە تەوافی حـەرەمی شـاهدی مـەقـسـوود
عـالەم هەمـوو مـەئزوونە، (ڕەزا) هـەر لە یەسـاغـا

***

ستایشی شێخ ستار

شـێخ سـتـار کـوڕی شـێخ ئەحـمـەدی تاڵەبان و مـامـی شـێخ ڕەزایە. بەڵام تەمـەنیـان زۆر لە یەکـەوە دوور نەبوو و زۆریش هـاودەم و گـاڵتـەوگـەپیـان لەگـەڵ

یەک دەکرد. شێخ ستار دانیشتووی دەرەوەی کەرکووک و لە گوندی بادەوا بوو و جارجار دەهاتە کەرکووک و لە تەکیە، زۆربەی کاتی لەگەڵ شێخ ڕەزای برازایدا ڕادەبوارد. شێخ ڕەزا لە دووریی شێخ ستاردا ئەڵێت:

سوپای غەم دەورەیان دام دەس بە مەطرەق
لە پاش تەشریفی تو، دامیانە بەرشەق
تەعالەلڵا، کە جەلادی فیراقت
دەڕێژێ بێ موحابا خوێنی ناحەق
مەپرسە بۆ لە هیجرانت نەمردم
کە من صەگ مەرگم و گیان سەخت و دڵ ڕەق
کە زینیان خستە پشتی ماینە ڕەش کوێت
گەڕا چاوم لە تاوان زەرد و ئەبڵەق
لە شەوقی تو وەکو (مەنصووری حەللاج)
خروسی طەبعی من ئەیگوت: ئەنائەلحەق
لە بەزمی خوسرەواندا یەک زەمانێ
مورەخەص بووم، وەکو دەستووری موطڵەق
ئەمیستاش طاقەتم طاقە و پەریشان
خروسم ئەخرەسە و حاڵم موفەششەق
لەبەر هەیوانی مزگەوت ئێستە بێ تو
وەها دێم و دەچم، وەک حاجی لەقلەق
ئیلاهی عومر و جاهت بەرقەرار بێ
عەدووت سەرنگون بێ و خۆت موەففەق
سمێڵی شێخ ستار (حەبلوطەتینە)
کەلامی (شێخ ڕەزا) وەحیی موصەددەق

***

له ستایشی شێخ ئەمینی هەولێری

شێخ ئەمین یەکێک بوو لە داناکانی شاری هەولێری کوردستان. حکوومەتی عوسمانی، وەکو مەلا مارفی مەلا عەبدوڵای خدریی کردە سەرەک دادگەی بیدایەت شێخ ئەمینی هەولێریشی کردە سەرەک دادگەی سزای کەرکووک. ئەم شێخ ئەمینە بە حاکمێکی عادل و ڕەوشت پاک و دانا ناسرابوو. شێخ ڕەزا لەم ستایشەدا بە شیعرێکی فارسی ئەڵێت:

گفتم ملک روی زمین شیخ امین است
نه نه غلطم صد ملکش ملک یمین است
کوته نظری گفت ملک من نتواند گفت
کانرا بفلک مسکن وانرا بزمین است

واتا:

وتم فریشتەی ڕووی زەوی شێخ ئەمینە
نە نە، هەڵەم، سەد فریشتە بەندەیەتی
کورت بینێ وتی ناتوانێ ببێ بە فریشتە
چونکە جێگەی فریشتە ئاسمانە و ئەم لە زەوییە

گفتم مگر این ضرب مثلرا نشنیدی
ای خواجه که تشریف اماکن بمکین است
باز از دراین کار در آید که ملائک
از نور و بن آدم بیچاره ز طین است

واتا:

وتم: ئەی تۆ ئەو پەندەت نەبیستووە ئەی کابرا
کە ئەڵێ؛ شەرەفی شوێن بەو کەسەوەیە کە لە شوێنەکەدایە
کە فریشتە لە تیشک دروست کراوە و ئادەمیزادی هەژار لە قوڕ

مـــاهيت آن تـعــبــيـــه از عـــالم انـوار
سـرمـايهء اين قطرهء از مـاء مــهين است
با آن گـــهـــر پاک برابر نشــــود خـــاک
صـد پايه بميـزان خـرد آن به أزين آست

واتا:

ماهييەتی ئەو لە جيهانی تيشک پڕ كراوەتەوە
سەرمايەی ئەم بە دڵۆپەيێ ئاوی نماچيزە
خاک لەگەڵ ئەو گەوهەرە پاکە بەرانبەر ناوەستێ
بە ترازووی عەقل ئەو صەد پلە لەم چاکترە

گـفـتم كـمكی بـاز بكش خــواجـه عنـانرا
اصـرار مـكن عـفــو بفــرمــانه چنين است
در بـارگـــــــه لـم يـزل اقـــــــدس يزدان
بنيـــاد فـضـيلت همــه بردانـش دين است

واتا:

وتم: خواجە كەمێ جڵەوەكەت ڕاكێشە دواوە
سوور مەبە؛ ببەخشە، وانييە
لە بارەگەی هەميشەيی و پيرۆزيی خوادا
هەموو بنياتی گەورەيی لەسەر زانست و ئاين بينا دەكرێ

مـــســـجـــود مـــلائک شـــدن آدم خـــاکی
از ســــــايهء علـم لدن و ديـن مـــــبين است
ای شـيخ اگـر مـحكمـه را مـعدلتی هست
از رای زريـن تـو، وز فـكر مــــــتين است

واتا:

سوجدە بۆ براوی ئادەمی لە خاک دروستكراو لەلايەن فريشتەوە

له سایەی زانستی خوایی و ئاین ڕوونەوەیە
ئەی شێخ؛ ئەگەر دادگە دادپەروەرییەکی ببێت
له ڕای سەنگینیی تۆ و لە بیری بتەوتەوەیە

جبریل امینت زبرای چه نگویم
صد بار خدا گفت که جبریل امین است
شیرنتر از اشعار (رضا) نینست، بلی هست
اما نه چنین نقره، نه چندین تمکین است

واتا:

بۆچی پێت ئەڵێم جبرەئیلی ئەمین
خوا خۆی صەد جار وتوویەتی جبرەئیل ئەمینە
شیرنتر لە شیعری (ڕەزا) نییە، بەڵێ هەیە،
بەڵام نەئەوەندە بێگەردە و نەئەوەندە بە خۆیە.

می که تبه زدایر زرمز قال و قیل
می که پرده گشاید زبزم کن فیکون
می که گر گزرد بر مشام آبستن
فقد بمغز جنین در مشیمه شور جنون

واتا:

ڕەنگی ڕەشی شەوەیی لە ئیشارەتی (قال) و (قیل) پاک کاتەوە
شەرابێ کە پەردە لە بەزمی جیهانی (کن فیکون) هەڵماڵێ
شەرابێ ئەگەر بۆنی بڕوا بە لووتی دووگیانا
سەودای شێتی لە منداڵدانا بکەوێتە کەللەی ئاوەلەمە (شەرابێکی وام بدەرێ)

که تا بیاری آن عندلیب ناطقه أم
یکی قصیده سراید چو گوهر مکنون

بمدح ناظر مالیه مصطفی پاشا
مشیر معدلت آیین مرحمت قانون

واتا:
تا بە یارمەتیی بولبولی هێزی وتنم
چەکامەیێ بهۆنمەوە وەک گەوهەری بن دەریا نایاب بێ
لە تاریفی وەزیری دارایی مستەفا پاشادا
کە وەزیری داد ئاین و ڕەحم قانوونە

هنر وری کە بدورش ممالک اسلام
چنان شده است چو یونان بعهد (افلاطون)
خجستە رای وزیری کە ساعد هنرش
ببزم و رزم چو آید ز آستین بیرون

واتا:
هونەرمەندێکە کە وڵاتانی ئیسلام لە سەردەمی ئەوا
وەک یۆنانی سەردەمی ئەفلاتوونیان لێ هاتووە
وەزیرێکی بیروڕا پیرۆزە کە باسکی هونەری
لە قۆڵ دێتە دەر بۆ بەزم و ڕەزم

***

ستایشی مستەفا فازڵ پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشای میسری

مستەفا فازڵ پاشا وەزیری دارایی دەوڵەتی عوسمانی بوو. ئەم بنەماڵەیە، تا ڕۆژانی دوایی شایەتییان لە میسر، لە ڕەسەندا بە (ئەرنائووت) ناسراون. بەڵام لە ڕوونکردنەوەیەکدا شاهزادە محەمەد عەلی کە جێگیری شا فارووق بوو، لە بابەت ڕەسەنی بنەماڵەی محەمەد عەلی پاشا ئەڵێت؛ ڕاستە محەمەد عەلی پاشا لە ئەلبانیا هاتووەتە دنیاوە، بەڵام باوکی کە فەرماندەی لەشکری ئەو وڵاتە بوو، لە ڕەسەندا کوردی دیاربەکر (ئامەد)ە.

شـێخ ڕەزا، نـەترسـی و زوبانـی خـۆی بووە هۆی بڕینی ئەو مـووچـەیەی کـە لەلایەن گـەنجـینـەی حکوومـەتـەوە بۆی بڕابووەوە. دەیەوێت ئەمـە بگـەیێنێـتـە وەزیری دارایـی بۆ ئـەوەی چاوێکـی تری بـخـشـێنێـتـە ئەو ڕووداوە و هـەڵی وەشێنێتەوە.

مرا بـهیچ نیـاسـاید این دل مـحـزون
مگـر بطـلـعت زیـبـا و قـامت مــوزون
گـهی به پسـتـهء خندان دلبـر بـاهر
گـهی بەنرگس فـتـان شـاهـد مـفـتـون

واتا:

ئەم دڵە خەمگینەم بە هیچ ناحەسێتەوە
مەگەر بە سیمای جوان و قەد و باڵای ڕێکوپێک
جارێ بە فستقی خەندانی (واتە دەمی بە زەردەخەنە)ی دڵبەری بەناز
جارێکیش بە چاوی وەک نێرگسی دڵڕفێنی یاری دڵ پێوە گرفتار

من آن قلندر آزاده مـــشـــربم کـــه قلـم
کـشـیـده بر بد و نیک جـهـان بوقلمـون
بآب شــوی خـــدایا جـــریدهء اخـــبـــار
کـه صـرفـهء نبـرم زین فـسـانه و افـسـون

واتا:

من ئەو قەلەندەرە ئازاد مەشرەبەم کەوا قەڵەمی
بەسەر چاک و خراپی دنیای قەلەموون سیفەتا هێناوە
خوایە ڕۆژنامەی دەنگوباس بە ئاو بشۆ
کە من هیچم دەسگیر نەبێ لەم ساختە و فڕوفێڵانە

به بـزم عــشق مگو حـدیث مــهــروفـا
مـــرا بکار نیـــاید قـــرآن (ناپلیـــون)

مرا ازان چه که فیروز گشت بسمارک
مرا ازان چه که پامال کشت مکماهون

واتا:
لە بەزمی عەشقا تەنیا ڕازی خۆشەویستی و وەفا بەکەڵکە
ژنهێنانی ناپلیۆن بەدەردی من ناخوا
من چیم داوە لەوە کە بسمارک سەرکەوتووە
من هەقم بەوەوە چییە کە مەکماهۆن کەوتووەتە ژێر پێ

کدام خاروخسم بهره از غنائم یونان
کدام شال نصیبم ز غارت (شالون)
بجز حکایت (شیرین) مپرس از (فرهاد)
بجز فسانهء (لیلی) مجوی از (مجنون)

واتا:
چ دڕک و داڵێکم دەسگیر بووە لە تالانی یۆنان
کام شاڵم پێ بڕاوە لە تالانی (شالون)
لە ڕازی (شیرین) بەولاوە لە فەرهاد مەپرسە
لە دووی ئەفسانەی لەیل زیاتر مەگەڕێ لای مەجنوون

مرا بدین سر شوریده با جریده چەکار
بیار ساقی گل چهره بادهء گلگون
میی که روح رساند بعالم وحدت
میی که راه نماید بحضرت بیچون

واتا:
من بەم سەرەسەوداییەوە کارم بە ڕۆژنامە چییە
ئەی مەیگێڕی پەری ڕوخسار بادەی وەک گوڵ سوور بێنە
مەیێ بێنە کە ڕۆح بگەیەنێتە جیهانی یەکێتی

مەیێ کە ڕێگە بکاتەوە بۆ لای جەنابی بێ هاوتا

بدشمنان بنماید شجاعت و قهرش
بدوستان بنشاند خزانهء قارون
ببین بزیر رکابش سمند صاعقه رو
ببین بدست نوالش پرند آزرگون

واتا:
ئازایی و قاری ئەنوێنێ بە دوژمنان و
گەنجینەی قاروونیش ئەنوێنێ بە دۆستان
لە ژێر ئاوزەنگی و زینی ئەو ئەسپی زەردی وەک برووسکە تێپەڕ بوو ببینە
لە دەستی بەخششیتا ئاوریشمی ئاگرڕەنگ ببینە

کە تا مشاهده بین هزبر بر ثعبان
کە تا معاینه بینی جحیم در جیحون
نسیم گلشن مهرش آگر وزد نیسان
سموم آتش قهرش اگر جهد کانون

واتا:
تا زەبری پاڵەوان بەسەر ئەژدەهاوە ببینی و
دۆزەخ لە جەیحوونا بەدی بکەی
شنەبای گوڵزار لوتفی ئەو ئەگەر بە نیسانا هەڵکا
ژاری ئاگری قاری ئەگەر لە کانوونا بجوولێ

بیراغ لالهء نشکفتەرا بر یزد برگ
بباغ لالهء افسر درا بجوشد خون
کفش پیالهء از بادهء کرم سرشار
دلش سفینهء از گنج معرفت مشحون

واتا:

لاڵەی نەپشکوتووی ناوباغ گەڵای ئەوەریێ
لاڵەی سیسبووی ناوباغ خوێنی تیا دێتە جۆش
لەپی پیاڵەی پڕ لە بادەی بەخششە
دڵی پاپۆڕی پڕ لە گەنجی زانستە

یکی فقیر بود با سخای او ملیار
یکی پشیز بود با عطای او ملیون
ایا بلند جنابا! وزیر آصف رای!
به یمن اختر مسعود و طالع میمون

واتا:

پیاوێکی هەژار لەگەڵ بەخششی ئەوا ئەبێ بە ملیاردێر
یەک پوولی ناچیز ئەو بیدا ئەبێ بە ملیۆنێ
ئەی پایە بڵند، ئەی وەزیری بیروڕا وەک ئاسەفی وەزیری حەزرەتی سولەیمان
بە بەرەکەتی ئەستێرەی بەختەوەری و تالیعی پیرۆز

یکی برای خدا تیغ انتقام بکش
بخواه کینهء من از زمانهء وارون
همیشه تابجهان خلق داستان دانند
بعدل داد کند عمر دولتت افزون

واتا:

بۆ خاتری خوا تیغی تۆڵە هەڵکێشە و
داخی من لە زەمانەی شووم داوا بسێنە
تا هەمیشە خەڵکی دنیا وەک داستان بزانن
کەوا تەمەنی دەوڵەتت بە عەدل و داد زیاد ئەکا

***

له ستایشی ئەحسین پاشای والیی مووصڵ

شێخ ڕەزا لە پاش کۆچی دواییی شێخ عەبدورەحمانی باوکی، شێخ عەلی دێی (قرخ) و (تاڵەبانی) تەرخان کردبوو بۆ گوزەرانی. ئەم دوو دێیە دەیمەڕۆیە بەرهەمێکی وایان نەبوو خەرجیی ماڵ و دیوەخان و هاتوچۆی شێخ ڕەزا، لە مل بگرێت، سەرەڕای ئەوەش مەئمووری باج، بە بەرتیل نەبوایە، باجێکی وای دەخستە سەر بەرهەمی گەنم و جۆ کە شێخ ڕەزا نە بۆی هەڵدەستا و نەیش توانای بەرتیلدانی هەبوو. زمانە تیژەکەی هەبوو و بەس. بەڵام دەیتوانی هاواری خۆی بگەیێنێتە بەرزترین مەقامی دەوڵەت. لێرەدا گیروگرفتی گوزەرانی دەخاتە پێش چاوی والیی مووصڵ کە کەرکووک لە ژێر دەستەڵاتیدا بوو و شکاتیش لە مەئمووری باج دەکات.

شاد از (خشه) بودم هم رفت بطاپو
بیهوده گزشت آن همه ام سعی و تکاپو
میکارم و چون میدروم کشتهء خودرا
در خرمنم آتش زند این چرخ جفا جو

واتا:

دڵم بە (خشە) خۆش بوو، ئەویش تاپۆ بردی
ئەو هەموو هەوڵ و تەقەلایەم بەفیڕۆ ڕۆیی
زەوی ئەکێڵم و تۆو ئەچێنم و کە داچێنراوەکەی خۆم ئەدروومەوە
ئەم چەرخی جەف بەخشە ئاگر بەر ئەداتە خەرمانم

بشکافت چو گندم فلک شعبده بازم
تا مشت جوی گشت مرا حاصل ازین جو
(طاپو ایله ویردی املم باد هوایه
خرمن گبی یانسون یورکی ناظر ویرگو)

واتا:

گەردوونی فێڵباز دوو کەرتی کردم وەک دەنکە گەنم
تا مشتێ جۆم لەمبەر جۆگەیە دەسگیر بوو
وەکو تاپۆ هیوای دایە بایا
وەکو خەرمان هەناوت بسووتێ نازری باج

دست من و دامـان تـو، ای حـضـرت والی
ای واسـطـهء رزق گـــــدایـان دعـــــاگــــو
عـالی نسبـا سیـرت و سیـمای تو زیبـاست
تحـسین لقـبا اسم و عـسـمـای ت و نـیکو

واتا:
دەستی من و داوێنی تۆ ئەی جەنابی والی
ئەی هۆی ڕزق و ڕۆزیی هەژارانی دوعاگۆ
ئەی بنەچە بەرز! ڕەوشت و سیمای تۆ هەردووکیان جوانن
ئەی کەسێ کە لەقەبت (تەحسین)ە، ناو و شەخسی تۆ هەردوو چاکن

گــر بـندهء ثابت قــدمـی هست منم من
ور خـواجـهء صـاحب کرمـی هست توی تو
فـرش است زخـاک قدمت عرش سلیـمـان
جویی است زبحر حکمت هوش (ارسطو)

واتا:
ئەگەر بەندەیەکی نەلەقیو و بەردەوام هەبێ، منم من
ئەگەر خواجە و خاوەنێکی بەخشندەیش هەبێ، تۆ
عەرشی حەزرەتی سولەیمان ڕایەخێکە لە خاکی بەرپێی تۆ
هۆشی ئەرەستۆیش ئەوەندەی دەنکە جۆیێکە لە دەریای حیکمەتەکانی تۆ

قطرێ بود از دائرهء جود تو (قـا آن)
تابی بود از شعلـهء قـهر تو (هلاکو)

سرپنجهء تدبیر تو آرایش ملک است
بی منت لشکر کـشـی و قــوت بازو

واتا:
قائان دڵۆپەیەکە لە دائیرەی بەخششی تۆ
هۆلاکۆ تاوێکە لە تیشکی قارت
سەرپەنجەی ڕا و تەگبیری تۆ مایەی ڕازانەوەی وڵاتە
بێ هەڵگرتنی منەتی لەشکر کردنە سەر و هێزی بازوو

ادراک تـو در تـســـویهء امـــر ســـیـــاسـی
بـشـکـافـت بـسـی مـــعـنـی باریکتـــر ازمـــو
گـه جلوه رەونقو گـه شـاهد وحدت بـود این باغ
گـــه در صـــفـت ژالـه و گـــهلالهء خـــود رو
تـشـــریف بیـــارید اگـــر، ازســـر اخـــلاص
آید بنعـــال قـــدمت (شـــێخ رضـــا) رو

واتا:
تێگەیشتنی تۆ لە چارەکردنی هەر کارێکی سیاسیدا
مەعنای گەلێ لە موو باریکتر ئەقڵەشێنێ
دەمێک ڕەونەق و دەمێک شایەدی یەکێتییە ئەم باغە
دەمێک وەکو ژاڵە تاڵ و دەمێک وەکو لالەی ڕواو
ئەگەر تەشریف بێن، شێخ ڕەزا لە ڕووی دڵسۆزییەوە
ڕووی خۆی ئەخاتە بەر پێڵاوەکانی پێت

***

لە ستایشی شێخ حیسامەدینی طەوێڵە

شـێـخـانی بیارە و تەوێڵـە هـەر لە کۆنـەوە دۆسـتـایەتییـەکی قـووڵیـان لەگـەڵ شێخانی تاڵەبانی هەیە. شـێـخـانی تاڵـەبانیش پێوەندییـەکی ڕوحییـان لەگـەڵ

ناوچەی هەورامـاندا هـەیـە و لە پاوەدا لقێکی تەکیـەی تاڵەبانـی هـەیە و گـەلێک کـەس لـەو ناوچەیە سـەر بە ڕێبازی قـادریی تاڵەبانییـەکانن. شـێخ ڕەزایش، هاتوچۆی بـۆ ئەو ناوچەیە و شـارانی کـوردسـتـانی ئێـران، لە ڕێگەی بیـارە و تەوێڵـەوە دەبوو. لەم سـتـایشـەدا، شـێخ ڕەزا باسـی ڕێبـازی سـۆفـیـیـەتیی شێخانی تەوێڵە دەکات.

تەنحـر از مـطلع گـیـلان بدر آرد مـاهـی
نعـلم برکـشـد ازسـمت بخـارا شـاهـی
نەزرنـدان صـبـوحـی زدەء بزم (ألـست)
هـایء هـویێ، طربـی، خندەء، قـاهـا قـاهـی

واتا:

نە مانگێ لە جێ هەڵهاتنی گەیلانەوە سەر دەربێنێ (مەبەست لە حەزرەتی غەوثە)

نە لەلای بوخاراوە شاهێکی (وەک شاهی نەقشبەند) ئاڵا هەڵکا

نە های و هوویێ، قاقا و پێکەنینێ، خۆشییێ

لە سەرخۆشانی مەی لە کەاللەداوی بەزمی خواناسی بەرز ببێتەوە

نەز کـاشـانە ببـازار (انا الحق) گـویان
مـست و سرخـوش گزرد پیـر فنا فی اللّهی
نـە بدا مـن چکد از دیدەء گـریان اشکی
نە بکیـوان جـهـد از سـینەء سـوزان آهـی

واتا:

نە پیرێکی فەنافیللا لە کونجی خەڵوەتەکەی خۆیەوە، بەدەم (أنا الحق) وتنەوە

بە مەستی و سەرخۆشی بڕواتە بازاڕ

نە دڵۆپێ فرمێسک لە چاوی پڕ لە گریانەوە بڕژێتە داوێن

نە لە سنگی ئاگر تێ بەربووەوە ئاخێک سەرکەوێ بۆ ئەستێرەی زوحەل

أوحدی، سری، احمدی، معروفی
بایزیدی حسنی خواجه عبیداللهی
زیر این کبند فیروزه نیای امروز
پی بحق برزه ز اسرار خدا آگاهی

واتا:

ئەوحەدی مەراغەیی، سرِیی سەقەتی، کاک ئەحمەدی شێخ، شێخ مەعرووفی کەرخی
بایەزیدی بەسطامی، حەسەنی بەسری، خواجە عوبەیدڵایەکی ئەحرار
نابینیتەوە لەژێر ئەم گومەزە شینی ئاسمانەدا ئیمرۆ
پەییی بەخوا بردبێ و لە ڕازی خوا ئاگەدار بێ

بود هرجا در فیض همه را قفل زرند
التجا کار خرونیست بهر درگاهی
قرب یزدان نتوان جست زهر آهرمنی
دست بیعت نتوان داد بهر گمراهی

واتا:

لە هەر کوێیەکدا دەرگەیەکی فەیز و بەرەکەت هەبوو هەموویان داخست
کاری پیاوی عاقڵ نییە پەنا بەرێتە بەر هەر دەرگەیێ
ناتوانێ لای هەر شەیتانێ نزیکی خوات دەسگیر بێ
ناتوانی دەستی بەیعەت بدەیتە دەست هەر گومڕایێ

کرد هر ملحدکی جامهء تقوا دربر
که منم قطب جهان تابکف آرد جاهی
فیض خواهی زمریدان (حسام الدین) شو
آنکه پیش کرمش کوه کم است ازگاهی

واتا:
هەر گوێلکە بێ خوایێ کراسی خواپەرستیی لەبەر کردووە و
ئەڵێ منم قوتبی جیهان، بۆ ئەوەی پایەیەک بۆ خۆی دەسخا
تۆ ئەگەر فەیز و بەرەکەتت ئەوێ ببە بەیەکێ لە مریدانی حیسامەدین
ئەوەی کە کێوێ لە مەیدانی کەرەمیا لە پووشکە کایێ کەمترە

چون نشـیند زپی خـتم بـه خلوت گــویی
خیمـه در وادئی وحدت زده شـاهنشـاهی
آنکه بایک نظرش دست دهد ســالک راه
قـرب صــد ســاله عـبـادت بسلوک مــاهی

واتا:
کاتێ کە پاش خەتم لە خەڵوەتا دادەنیشێ، ئەڵێی
شاهەنشایێ دەواری لە شیوی یەکێتییا هەڵداوە
ئەوەی بەیەک لالێکردنەوەی ئەو دەستی کەسێ دەکەوێ ڕێی سولووکی گرتبێتە بەر
برێیتییە لە نزیکەی پاداشی سەد ساڵ خواپەرستی بەڕێی سولووک گرتنەبەری یەک مانگ

آرد از همـت أو دامن مــقــصــود بـدست
دست در دامن مـقصـود چو من کـوتاهی
حاسـدی گرکند انکار کـمـالش چەعجب
یوسـفـیـو افگند. دست حـسـد در چاهی

واتا:
بەهیمەتی ئەو داوێنی مەبەست ئەگرێ بەدەستی خۆی
کەسێ کە دەستی لە داوێنی مەتڵەب گرتن کورت بێ وەک من
حەسوودێ ئەگەر ئینکاری کەماڵی ئەو بکا سەیر نییە

دەستی حەسەد یووسفێک ئەخاتە چاڵێکەوە

چە غم از رهزنیء نفس گـرت بدرقــە اوست
پـنجـــە بـاشـــیـــر علی چـون فگند روباهـی
ای مـــتـــاع دوجـــهـــان جـــائزەء یک نگـهت
خـواهم از چشم (رضـا) عطف نگاهی گـاهی

واتا:
خەمی ڕێگری نەفست چییە ئەگەر ئەو بەڕێ کەوتبێ لە ڕێدا
ڕێوییێ چۆن پەنجە لە پەنجەی شێری عەلی ئەدا
ئەی سەرمایەی هەردوو دنیا خەڵاتی یەک لاکردنەوەتم ئەوێ
لە چاوی ڕەزامەندییەوە و، جاروبار لایەکم بەلادا بکەیتەوە و تەماشایەکم بکەی

از ثنا زود عنان باز کـشـیـدم کـە نداشت
در خـور طبع روان قـافـیـە جـولان گـاهـی
تا سـری هست سـر نامـوران در قـدمت
تـا دلی هـست دلت نائـل هـر دل خـــواهـی
بو جـودت کـە بود تعـبـیـە در جـوهـر جـود
نەرســد رنجی و، عـارض نـشـود اکـراهی

واتا:
زوو جڵەوی تاریفکردنتم گرتەوە چونکە
قافیە مەیدانێک ئەسپ تاودانی وای نەبوو شایانی تەبیعەتی ڕەوانی شیعرم بێ
یاخوا تا سەرێ هەیە سەری هەموو ناوداران لەبەر پێتدا بێ
یاخوا تا دڵێ هەیە دڵت بە هەموو دڵخوازێ بگا
لاشەت کە لە گەوهەری بوونا پڕ کراوە
هیچ ئازارێکی نەگاتێ و هیچ ناخۆشییەکی نەیەتە ڕێ

***

شێخ ڕەزا و شاری سلێمانی

شێخ ڕەزا پێوەندییەکی ڕوحی و ئەدەبیی زۆری بە سلێمانییەوە هەیە. ئەو پێوەندییە ڕوحییە؛ لە پێوەندیی شێخ مارفی کۆسە لەگەڵ شێخ ئەحمەدی باپیرییەوە و مامۆستای ڕوحیی شێخ عەبدوڕەحمانی باوکی و هاوفەقێیەتیی لەگەڵ کاک ئەحمەدی شێخەوە دەست پێ دەکا.

شێخ ڕەزا و شێخانی بەرزنجە

دۆستایەتییەکی زۆر قووڵ لە نێوان شێخ ئەحمەدی تاڵەبانی و شێخ مارفی کۆسەوە هەبوو. ڕۆژێک شێخ مارف لە شێخ ئەحمەد دەپرسێت؛ «یاشێخ چەند کوڕت هەیە؟» لە وەڵامدا: «قوربان یازدە»، «یاشێخ زەکاتیان دەکەوێتە سەر» چونکە شێخ مارف کوڕی نەبوو. «قوربان عەبدوڕەحمانیان لێ دەرچێت هەموویان لە خزمەتتان». «ناوەڵڵا، من عەبدوڕەحمانم دەوێت، دەیکەمە مەلا و پەروەردەی خواپەرستیی دەکەم و دەتدەمەوە» ئیتر شێخ عەبدوڕەحمان بەهرەی شێخێتیی لەسەر دەستی شێخ مارف وەردەگرێت و ئیجازەی زانستی لەسەر دەستی زانای بەناوبانگ مەلا ئەوڕەحمانی ڕۆژبەیانی دەبێت.

ئەم دۆستایەتییە هاوفەقێتییەی نێوان شێخ عەبدوڕەحمان و کاک ئەحمەدی شێخ دەسپێرێتە نەوەی هەردووکیان و هەموو شێخانی بەرزنجە و تاڵەبانی دەگرێتەوە، بەڵام لە پاشان هەندێ ڕووداوی بەداخ لە نێوانیاندا ڕووی داوە گەردی خستووەتە سەر ئەو دۆستایەتییە قووڵە.

شێخ ڕەزا، لەناو تەمی ئەم دوژمنایەتییەدا دۆستایەتیی کۆنی پایماڵ نەکردووە و لە ستایشەکەی کاک ئەحمەدی شێخدا ئەو پێوەندییە ڕوحییەی دەردەبڕێت و خۆشەویستیی خۆی، نەک تەنیا بەرامبەر بنەماڵەی کاک ئەحمەد بگرە بەرامبەری هەموو سلێمانی دەردەخات و لە شیعرێکی کوردیدا ئەڵێت:

مەربووطە حەیاتم بە سولەیمانی و خاکی
خۆزگەم بە سەگی قاپییەکەی ئەحمەدی کاکی

ئەو قـیـدوەتی ساداتە کـە سـوککانـی سـەمـاوات
شـەڕیانە لەسـەر سـوجـدە ئەبەر مـەرقـەدی پاکی
ئەو مـەرقـەدی والآیە کـە وەک عـەرشـی مـوعـەلا
مـەحـفـووفـە بە زوواری مـەلەک دەوری شـیـبـاکی
بۆ دەست و عـەسـا نازگـەکـەی داخـە دەروونم
قـوربانی عـەسـای دەسـتی دەبم سـۆل و سـیـواکی
دنیـا لە دوای حـەزرەتی شـێخ زێڕ و زەبەر بێ
وەک تاجی کەی و جامی جەم و بەختی ضـوحـاکی
دەرهەق بە حـەفـیـدانی ئەدەب لازمـە زینـهـار
قـوربانی حـەفـیـدانی دەبم بابی و داکی
بەم حـاڵە پەرێشـانەوە باز (اشـهـد باللە)
شـیـعـرت تەرەبەنگێـزە (ڕەزا) شـاعـیـری چاکی

لە شیعرێکی فارسیدا، لە مەدحی شێخ مستەفای نەقیبدا ئەڵێت:

دست خـیـاط أزل خـرقـهء نامـوس و عـفـاف
خـوش برید است ببـالای نقـیـب الاشـراف
یعنی نعم الخلف حضرت (کاک احـد شیخ)
آنکه با شـیـر زند پنجـه بمیـدان مـصـاف

واتا:

دەستی بەرگدووری ئەزەل خەرقەی نامووس شەرەفی
زۆر جوان بە بالآی (نەقیبولئەشراف) بڕیوە
یانی باشترین پاشماوەی کاک ئەحمەدی شێخە
کە لە مەیدانی شەڕا پەنجە لە پەنجەی شێر ئەدا

مـصطفی نام و چراغ نسب مصطفـوی
نطفهء هاشم و نقدی کمری عبد مناف

مـدعی، گـو نزید لاف زهـم چشـــمئ او
تکیـه بر جـای بزرگـان نتـوان زد بگزاف

واتا:

مستەفای ناوە و چرای ئەولادی مستەفایە
نوتفەیی هاشم و دراوی بەر پشتێنی عەبدولمەناف
بڵێ بە مودەعی با لافی سەرچاوەی ئەو نەدا
ناتوانرێ بە هەرزەگویی پاڵ بەجێی پیاوی گەورەوە بدرێ

بزیارت گهی آبای کرامش چـه عجب
سـر قدم سـاختـه آیند ملائک بطواف
ای ترا بـندگی من نـه بـه امــیـد طـمع
ندهم دست کریم تو بصد وجه کفاف

واتا:

بۆ زیارەتکردنی باو و باپیرە گەورەکانت
هیچ سەیر نییە ئەگەر فریشتە بەسەر سەربێن
ئەی کەسێ کە بەندەییی من بۆ تو بە هیوای تەماع نییە
دەستی بەخشندەی تۆ بە سەد مایەی ژیان ناگۆڕمەوە

امـتیاز از دیگران داده خـدایت بسـه‌چـیز
همت عـالی و دسـت کـرم و طینت صـاف
تکیـه بر مسـند جدت زن و اندیشـه مکن
جـز سـرانگشـت ندامت تگزد اهـل خـلاف

واتا:

خوا تۆی لە خەڵقی تر بە سێ شت هەڵاوێردووە
هیمەتی بەرز و دەستی بەخشش و ڕەگەزی پاک
پاڵ بە پشتەوانەی باپیرتەوە بدە و بیر مەکەرەوە،

ناحەزتان لەوە بەولاوە کە پەنجەی پەشیمانی بگەزن هیچی تریان پێ نابڕێ

خـصـمـرا تـیغ زبان من و شـمـشـیـر توبس
دی ازان روز کـه این هر دو بـرایند ز غـلاف
بشکافـد دم شـمـشـیـر توش مـهـرهء پشت
بـگـزرد نوک سـنـان منش از حـــقـــهء نـاف

واتا:

بەسە بۆ دوژمن تیغی زمانی من و شمشێری تۆ
ئای لەو ڕۆژەی کە ئەم دوو تیغە لە کیلان بێنە دەر
نووکی شمشێری تۆ مورەعەبی پشت ئەو لەت ئەکا
نووکی ڕمی منیش لە ئەڵقەی ناوکی تێ ئەپەڕێ

کـمـتـرین جـود تـو ای زبدهء اولاد حـسـین
خـرج ده سالهء دولت ز دولک خانهء جاف
تـا بـود هـمــــچـــو بـنـی آکله بـا آل علـی
چـرخ در بـارهء ارباب هـنـر بـی انصـــاف
بـاد اندام عـــدو تو بـســجــیل قـــضـــا
(عـصـف مــأکــول لایلاف قــریش ایلاف)

واتا:

کەمترین بەخششی تۆ ئەی پوختەی ئەولادی حوسەین،
خەرجیی دە ساڵەی دەوڵەتە لە دوو صەد هەزار ماڵە جاف.
تا گەردوون لەگەڵ ئەولادی عەلیەدا بێ ئینساف بێ،
وەک چۆن (بنی آکلە) لەگەڵ ئالی عەلی بێ ئینسانی بوون
ئەندامی لەشی دوژمنی تۆ بە بەردی ڕەقی قەزا و قەدەر
وەک کای خوراوی سوورەتی (لإیلاف قریش)ی لێ بێ

له ستایشێکی تری حەفیدان؛ شێخ سەعید و شێخ مارف و شێخ مستەفا ئەڵێت:

تو کز نبیرەء کاک احمدی و آل نبی
کفایت است ازین خوبتر چه میطلبی
بس است قدرو شرف این قدر که جد شماست
شفیع روز قیامت محمد عربی

واتا:
تۆ کە لە نەوەی کاکە ئەحمەد و ئالی پێغەمبەری،
ئەمەت بەسە، لەمە زیاتر داوای چی ئەکەی؟
ئەمەندە بۆ قەدر و شەرەفی ئێوە بەسە کەوا
شەفاعەتکاری ڕۆژی قیامەت محەمەدی عەرەبی باپیرتانە

بنا محمدو، مادر بتول و، حیدر باب
زهی سلالەء طاهر (فدیتکم بأبی)
بهر کجا کەنسب نامەء شما خوانند
کرا رسد کە کند ادعای ذو نسبی

واتا:
باپیرە محەمەد و، دایک بەتووڵ (فاتیمە) و، حەیدەر باوک بێ
بنەچە لەمە خاوێنتر ئەبێ هەبێ باوکم بە قوربانتان بێ؟
لە هەر کوێ شەجەرەی ئێوە بخوێننەوە
کێ دەرفەتی ئەوەی ئەبێ ئیدیعای خاوەن بنەچەیی بکا؟

أگر بحرمت آل نبی بردارد
بە نیمراه بماند دعای نیمە شبی
اگر گذشت نزاعی میان ما چە عجب
زمانە راست کزینسان هزار بو العجبی

واتا:
ئەگەر لەبەر حورمەتی ئالی نەبی (نەبوایە)
دوعا و پاڕانەوەی نیوەشەوان لە ناوەڕاستی ڕێگەدا ئەمایەوە
ئەگەر هەرایەک لە نێوان ئێمەدا ڕووی دابێ سەیر نییە
زەمانە هەزار شتی سەیری لەم بابەتەی هەیە

تهی نبود ز حکمت بخیر منجر شد
بخوان (حکایت خضر نبی وقتل صبی)
هەزار سال بگویم اگر ثنای شما
سخن هنوز بود در مقام بی أدبی

واتا:
هەرایێ لە نێوان ئێمەدا ڕووی دابێ خاڵی نەبووە، لە سەرەوە ئەنجامی بەخێر بووە
ڕازی حەزرەتی خدر پێغەمبەر و کوشتنی منداڵەکە بخوێنەرەوە،
ئەگەر هەزار ساڵ تەعریف و سەفای ئێوە بکەم
هێشتاکو قسە لە مەیدانی بێ ئەدەبی ناچێتە دەر

محب آل رسول از گناه کی ترسد
(فقل لمذنبه ذنبه علی رقبی)
بس است عرض خلوص ای (رضا) زبان درکش
بزد آن که بود در مقام (یسمع بی)*

واتا:
خۆشەویستی نەوەی پێغەمبەر کەی لە گوناه دەترسێ؟
بڵێ بە گوناهباری خۆشەویستیان گوناهی ئەو لە گەردنی من
ڕەزا، با عەرزی ئیخلاس بەس بێ و زمان بکێشەوە،
لە خزمەتی ئەو کەسەدا کە لە پلەی (یسمع بی)دایە

* ئیشارەتە بۆ حەدیثی (مایزال العبد یتقرب الی بالنوافل حتی اکون سمعه الذي یسمع به وبصرة الذي یبصر به)، واتە: بەندە زۆر لە خوا ترس و عیبادەتکار (واتە خوا) بۆی ئەبم بە هەموو شتێکی واتە هەموو کارێکی بۆ مەیسەر ئەکەم.

جناب شیخ سعید آن حفید قطب جهان
کە یافتە است زجدش نشان منتخبی
دوم نبیرەء فرخندەء (شێخ معروف است)
بە فصل و دانش او معترف ذکی و غبی

واتا:

جەنابی شێخ سەعیدی کوڕەزای قوتبی جیهان،
کە نیشانی هەڵبژاردەیی لە باپیری وەرگرتووە،
دووەمیشیان نەوەی پیرۆزی شێخ مارفی نۆدێیە،
کە زیرەک و کەودەن دانیان بە گەورەییی ئەودا ناوە

سیم سلالەء والا گهر جناب نقیب
کە شیر رم کند ازوی بگاه پر غضبی
دعای این سه حفیداست ورد روزوشبم
بلطف خود همەرا دست گیر یا ربی

واتا:

سێیەمیش وەچەی ڕەسەن باڵا جەنابی نەقیبە،
کە هەر کاتێ ڕقی هەستێ شێر لە تاوان لێی هەڵدێ،
ویردی شەو و ڕۆژم دوعای خێرە بۆ ئەم سێ کوڕەزایە،
خوایە بە لوتفی خۆت دەستی هەر سیانیان بگرە

لەگەڵ ئەم هەموو بەڕێزییەدا، شێخ ڕەزا، بەرامبەر بنەماڵەی حەفید، لەملاوە لە ناوچەی بناری «گل» ڕووداوێکی خوێناوی لە نێوانی شێخانی بەرزنجە و شێخانی تاڵەبانی ڕووی داوە. شێخانی بەرزنجەی قەرەچێوار، هەرچەندە

جێی ڕێزی شێخانی تاڵەبانی بوون، بەهۆی ناکۆکیی نێوانیان لەسەر زەویوزار، یەکێک لە پیاوە ناسراوەکانی تاڵەبانی «شێخ صەمەد کوڕی شێخ عەزیز» بە جۆرێکی دڵڕەقانە لەلایەن شێخ حوسێنی قەرەچێوارەوە کوژرا و، لە تۆڵەی ئەودا شێخ حوسێن بە دەست شێخ حەمیدی شێخ عەزیز کوژرا و ئەم هەموو دۆستایەتی و بەڕێزییەی نێوانیان بەبا چوو. ئەم دوژمنایەتییە هەر تەنییەوە و، هەر چەنێک شێخ مەحموودی حەفید لە کاتی حوکمداریدا تەقەلای ساڕێژکردنی ئەو دوو برینەی کرد، بەڵام هەر تەشەنەی دەکرد و بووە هۆی وەستانی زۆربەی تاڵەبانییەکان دژی هێزەکانی شێخ مەحموود و تێشکاندنی لە شەڕی «ئاوباریک»دا. لە پێناوی کوژرانی ئەم دوو پیاوە دیاری و ناسراوەی هەردوو ئێلدا چەند جارێک لەشکری هەردوولا بەیەکدا هاتن و گەلێک کوشتار لە ناویاندا ڕووی دا.

شێخ ڕەزایش لەمەدا نەیتوانی پشتیوانیی ئێلەکەی نەکات، بەڵام لایەنگیری ئاشتبوونەوەی هەردوو ئێل بوو و لە شیعرێکیدا ئەڵێت:

(شێخ سەعید) سەردارە، (شێخ مەعرووف) هەتا حەزکەی نەجیب
بۆ جـوانمەردی و شـەجـاعـەت (بەینی بەینەڵلا نەقـیب)
گـەر ڕەقـیب نەبوایە کـەی مـابەینی ئێـمـە تێک دەچوو
کـیـر بە کـوز داکی مـوفـەتتین، گـوو بەڕیش باوکی ڕەقـیب

بەرامبەر کوشتنی شێخ حوسێنی قەرەچێوار، بەرزنجە چەند جارێک لەشکریان لە تاڵەبانی کردووە و بەڵام لەم شەڕانەدا سەرنەکەوتوون. لەم شەڕانەدا عەشیرەتی ڕەباتیش لە هاوشانی شێخانی بەرزنجەدا بەشدارییان کردووە. شێخ ڕەزا هەرچەنێک بەرامبەر بەرزنجە چاوپۆشی دەکات، بەڵام بە هاتنی ئاغای ڕەباتی زۆر تووڕە دەبێت و ئەڵێت:

ئەگەر (بەرزنجە) غەدرێکیش بکەن هەر نەیسە ساداتن
(خـدر) ئاغـای رەباتی دایکی خـۆ گێ ئێـوە بۆ هاتن
خەزوورەی شێخ حەمید ئاغای ڕەباتی کۆنە قەڵتاغ شڕ
لە ئەسڵ و مـەعـدەنا ئەجـدادی ئێـوە دۆم و خـەڕاتن

له یەکێک لەو لەشکرئاراییـیـانەی بەرزنجـە و تاڵەبانیـدا، بەرزنجــە بە لەشکرێکی گەورەوە دێنە سەر تەکیەی تاڵەبانی لە کەرکووک. تاڵەبانی خۆیان و زەنگنە و گل و بەرزنجـەیش هەمــەوەند و جـەبارییــان لەگـەڵ دەبێت. ئەم لەشکرە گـەورەیەی بەرزنجـە دوو ڕۆژ چاوەنوارِی هاتنی ئاغا تەهای ڕەباتی ئەکەن. کەچی ئاغا تەها بە سواری نێرەکەرێک؛ دوو دەمانچەی «قەرەبینای» کـۆن لە پشت و پیـاوێکیش بـە (قـامــە) و یەکـێکیش بە (کـوتەک) لـە دواین. پیـاوێکی قۆشـمـەی جـەباری قورئانێک دێنێ و دەیخـاتە باوش ئاغـا تەهاوە. «ئاغا بۆ خاتری ئەم قورئانە، تاڵەبانیش ئەولادی شێخ و مشایەخن، ڕەحم لە ماڵ و منداڵیان بکە» ئاغا تەها تووڕە دەبێت و دەگەڕێتەوە.

بۆ دامرکاندنی ئەم شـەڕوشـۆڕە لە نێوان دوو فـامیلیـای پێشڕەوی ئاینیدا، حکوومەتی عوسمانیش دەکەوێتە ناوبژیکردن و ئاوی تەیناڵ، کە مـوڵکی شێخ عەلی بوو دەیدەنە شـێخـانی بەرزنجە و لە جـیاتی ئەوە زۆربەی ئاو و زەویی دێهاتی (لەیلان) و (یەحیاوە) ئەدەنە شێخ عەلی. شێخ ڕەزا کە لە شیعرێکدا ئەیوت:

شـاه حسین از خـواب دیدم در مـلا
گـفـتم ای شــاه شــهـیـد کـربلا
ســیــدی برزنجـــه از نسل تواند
(قـــال لا والله هذا مـــفـــتـــری)

واتا:
شا حوسێنم لە خەودا دی بە ئاشکەرا
وتم ئەی شای شەهیدی کەربەلا
سەیدی بەرزنجە لە نەسلی توون؟
وتی ناوەڵا ئەمە بوهتانە.

کەچی ئاشتبوونەوەی تاڵەبانی و بەرزنجەی پێ خۆش دەبێت و ئەڵێت پەنجەدان لەگەڵ بەرەی پێغەمبەر پیشەی ئێمە نییە، بەڵام ئەمە کردەوەی خوایە.

ماه رمضان چون گذرد نوبت عید است
پیش از رمضان آمدن عید که دید است
کــرکــوک چرا برهمـــه آفـــاق ننازد
امروز که آرامگه این سه حفید است

واتا:
که مانگی ڕەمەزان بەسەر بچێ نۆبەی جەژنە
کێ هاتنی جەژنی بەر لە مانگی ڕەمەزان دیوە؟
کەرکووک بۆ بەسەر هەموو جیهاندا نەنازێ؟
ئەمڕۆکە ئەو سێ کوڕەزایەی کاکە حمەدی تێدا ئەحەسێتەوە

أز عـیـد غـرض صـبـحت آن قـدوهء سـادات
سـردار گـروه شـرفـا (شـیخ سـعـید) است
صـــد شکر کـــه مـــقـــدم آن یار عـــزیزان
هەر سال دو عید آمد و امسال سه عید است

واتا:
مەبەست لە جەژن هاوڕێیەتیی ئەو پێشەوای ساداتەیە
کە شێخ سەعیدی سەرداری گرۆی شەریفانە
سەد جار سوپاس بۆ خوا کە لە هاتنی ئەو دۆستە عەزیزانەدا
هەموو ساڵێ دوو جەژن هاتووە و ئەمساڵ سێ جەژن هەیە

أز سعدی آن (شیخ سعید) است که إمسال
مـقـراض حـوادث سـرمـویی تبـرید است
با آل نبی پنجـه زدن پـیـشـــهء مـا نـیـســت
این واقـعـه؛ تقـدیر خـداوند مـجـیـد است

واتا:
لە بەرەکەتی ئەو شێخ سەعیدەوەیە ئەمساڵ

مقەستی ڕووداو سەرەموویەکی نەقرتاندووە
پەنجە لێدان لەگەڵ ئالی پێغەمبەر کاری ئێمە نییە
بەڵام ئەم ڕووداوە قەزا و قەدەری خوای گەورە خۆیەتی

نسبت نه کنونست بدین دوده (رضا)را
در روز أزل، عاشق و درویش و مریداست

واتا:
خۆدانە پاڵی ئەم بنەماڵەیە، بەش بەحاڵی شێخ ڕەزا، لە ئێستاوە نییە
ئەو هەر لە ڕۆژی ئەزەلەوە عاشق و دەروێش و مریدە

لە پاش ئەم ئاشتییە؛ شێخ ڕەزا دووبارە دەگەڕێتەوە دەربڕینی ڕێزی خۆی بۆ فامیلیای «حەفید» بەڵام ڕێزی شێخ ڕەزایی، کە ئەڵێت:

«شێخ مستەفا» لە زومرەی ئەولادی مورتەزایە
هەر کەس کە خەصمی ئەو بێ دەیگێم لەلام غەزایە
حاجی ڕەسووڵ زادە مەفعوولی شێخ «رضا»یە
«رضا» بەناڕەزایی وەک ماری بێ ڕەزایە

لە شیعرێکی تریدا ئەڵێت:

موخالەفەم نییە من سەعاتێکی میقاتم
غولامی حەلقە بە گوشی جەمیعی ساداتم

کەچی لە فەردێکی شیعری فارسیدا ئەڵێت:

زهر جا جمع گشتند أهل سادات
فسادات فسادات فسادات

واتا:
لە هەر لایێ (سەید) کۆ ببنەوە و (سادات) پێک بێنن ئیتر هەر (فەسادات) و (فەسادات) و (فەسادات) ئەبێ هونەرەکەی لە فارسییەکەدا لەوەدایە (سید) کە کۆکرایەوە و کرایە جەمع ئەبێ بە (سادات). ئەم ڕستەیەش شەرت و جەزایەو

جەزا (ف)ی ئەچێتە سەر و بەم پێیە وشەی (سادات) کە (ف)ی چووە سەر ئەبێ بە (فسادات). هەروا کۆی (فاسد)یشە.

***

شێخ ڕەزا و قوچ بەگی شاعیر

جارێک شێخ ڕەزا دەچێتە سلێمانی و ئەبێتە میوانی سەید ئەحمەدی نەقیب. نەقیب بە شەرەفی شێخ ڕەزاوە گەلێک لە ئەدیب و شاعیرانی سلێمانی لەسەر خوانی نانخواردنی شام (شێوان) کۆ دەکاتەوە. لە کاتی نانخواردندا شێخ ڕەزا کوردانە قۆڵی هەڵدەماڵێت دەس ئەکاتە تیکەی زلکردن. قوچ بەگی شاعیر بە دەرفەتی دەزانێت و دەسکاری لە شیعرێکی حافزی شیرازی دەکات و ئەڵێت:

در حلقەیی گول و مول چەندە ئەکەی تیکەی زل
تەوقی ظالمت لە مل (یا ایها ال) ڕەزا را

بنەڕەتی هەڵبەستەکەی حافز ئەمەیە:

در حلقەء گل و مل خوش خواند دوش بلبل
هات الصبوح هیوا یاایها السکاری

واتا:

لەناو حەلقەی گوڵ و شەرابا دوێنێ جوانی دەخوێند بولبول
ناشتابی بهێنە و کۆبنەوە ئەی مەستان

شێخ ڕەزا تیکەکەی بۆ قووت نادرێ و دەری دێنی و ئەیخاتە ژێر خوانەکە و دەسکاری لە شیعرێکی تری حافز دەکات و ئەڵێ:

غلط گوفتی و گو خوردی بیا و خوش بتر قوچ بگ
کی بەر ریشی تو ئەفشانەد فەلەک ریتالی مانگارا

بنەڕەتی هەڵبەستەکەی حافز ئەمەیە:

غزل گفتی و در سفتی بیا و خوش بخوان حافظ
کە بر نظم تو افشاند فلک عقد ثریارا

واتا:

غەزەلت وت و دوڕت هۆنییەوە وەرە حافز خۆش بڵێ

کە بەسەر هەڵبەستی توا ببارێنێ فەلەک ملوانکی ثریا

کەچی شێخ ڕەزا ئەیکاتە:

خـەڵتت کرد و گووت خـوارد ، وەرە بتڕە قـوچ بەگ

کە بـەسـەر ڕیشی تۆدا فـەلەک ببارێنی ڕیخی مـانگا

***

لەگەڵ زێوەری شاعیر

شێخ ڕەزا لە پارچە شیعرێکی حەوت بەیتیدا هەجووی زێوەری شاعیر دەکا و تەنیا ئەمەی خوارەوەمان دەس کەوتووە و ئەڵێت:

لەبـەر مـەغـبـووری و لێـڵی دوو سێ تێـلام لـە (زێوەر) دا

وەکو شـەخسێ کە چەند کێرێ لەسـەر چەشـمـەی قـوزێ

وەردا

لە هەجووی مەحویی شاعیردا

ئەم شیعرەی شێخ ڕەزا بەیتێکە لە پارچە شیعرێک، لە نەجمەدین مەلاوە وەرگیراوە و، لە (٤٠٥)ی کەشکۆڵی محەمەد ئەمجەد ئەحمەدی سەدباری وەرگیراوە زۆر بەداخەوە هەندێ کەس دەستی بەسەردا گرتوون و هەر ئەمەیان دەس کەوت:

کووپە هـەیئەت، ڕوو (مەرە)، سینەک سیفەت دینار پەرست

(ئەسکەمل) مل، مـەشرەب (ئۆغلان)، کاری پاپازی دەکا

***

شیعرێک کە هێشتا ساغ نەکراوەتەوە

ئەڵێن، لە زوبانی ڕەشید ئەفەندی عیزەت ئەفەندی عەبدوڵا ئاغای کەرکووکییە، کە بە ڕەشید چاوش ناسراوە، گوایا شێخ ڕەزا ئەمەی بە شێخ عەلیی کاکی وتووە. بەڵام مامۆستا جەمیلی ڕۆژبەیانی ئەڵێت ئەمە بە شێخ مەحموودی حەفید وتراوە. بۆچوونەکەی مامۆستا جەمیل لە ڕاستییەوە نزیکترە، چونکە ئەم جۆرە قسانە لە نێوان شێخ ڕەزا و شێخ عەلیی کاکیدا نەبووە و گلەییی شێخ ڕەزا لە کاکی؛ هەر تەنیا لە بابەت گوزەرانەوە بووە.

فەرمووتە: ئیجتیناب بکە لەو جەنابەتە
شێخم، ئەگەر بزانی، جەنابت جەنابەتە
پیر بووی و تەرکی ڕەسمی کۆدەکیت نەکرد
هەروا ئەزانی ئەووەڵی عەهدی شەبابەتە

هەرچەنێک ئەمە لە شیعری شێخ ڕەزا ئەچێ، بەڵام لەو بڕوایەدام ئەگەر شیعری شێخ ڕەزا بێت، نە بە شێخ عەلیی کاکی و نەیش بەشێخ مەحموودی حەفیدی نەوتووە.

چونکە کە ئەڵێ «پیر بووی» شێخ مەحموود لە سەردەمی شێخ ڕەزادا پیر نەبوو. ئەم شیعرە یان شێخ ڕەزا بە شێخێکی تری وتووە و یان یەکێکی تری بە شێخ مەحموودی وتووە.

***

شەڕەشیعری شێخ ڕەزا و شوکری فەزڵی

شوکری فەزڵی لە باوکەوە کوردی شاری سنەی کوردستانی ڕۆژهەڵاتە و دایکی عەرەبی بەغدایە. زۆربەی ژیانی لە بەغدا و سلێمانی ڕابواردووە و زمانی کوردی و عەرەبیی زۆر چاک زانیوە و توانیویە پەنجە لەگەڵ شاعیرێکی وەکو شێخ ڕەزا بدات. شوکری لەم شەڕەشیعرانەدا، خۆی داوەتە پاڵ شێخانی بەرزنجەی سلێمانی و هەروا زاوای موفتی زەهاوی بووە، لەبەر ئەوە شێخ ڕەزا، لەگەڵ شوکریدا جارجار پەلاری لە شێخانی سلێمانیش گرتووە و

هەندێ جاریش شوکری لەگەڵ بنەماڵەی موفتی زەهاوی جووت کردووە. بەڵام ئەم هەموو هەجووەی یەکتر و ئەم هەموو جنێودانە بۆ دەرخستنی هونەرمەندی بووە و تەئسیری لەسەر پێوەندییان نەکردووە. هەر لەو کاتانەدا شوکری تووشی گێچەڵێکی گەورەی کاربەدەستانی حوکمی عوسمانی دەبێت و مەترسیی لەسێدارەدانی لێ دەکەن. کەسوکاری هاوار دەبەنە لای شێخ ڕەزا، ئەویش بەهۆی دۆستایەتیی لەگەڵ نازم پاشای والیی بەغدا، لە مردن ڕزگاری ئەکات و لە پاش کۆچی دوایی شێخ ڕەزا شوکری زۆر بۆی دەگریێت.

لەو سەردەمەدا، مەیدانی قۆشمە لە نێوان دوو شار یان دوو گەڕەک، بە یاریی شەقێن و سینی و زەرف، یان لە مەیدانی شەڕەشیعردا کراوە. ئەگەر شێخ ڕەزا زوبانی تیژی کەرکوک بووبێت، شوکریش زوبانی سولەیمانی بووە و هەردووک بۆ دەرخستنی هونەریان لەسەر چۆک بۆ یەکتر دانیشتوون، ئەم پەتاخی سولەیمانی و ئەویش هینی کەرکووکی دەرخستووە. لە سمکۆڵانی ئەم دوو ئەسپە ڕەسەنەی شیعردا، گەلێک لە پیاوانی ئەم دوو شارە بەرکەوتوون، بەڵام هەردوولا لە سووچی هونەرییەوە تەماشای ئەو شەڕەجنێوەیان کردووە. بۆ هەڵسەنگانی هونەرییان شاعیری ناسراو (پیرەمێرد) ئەکەنە حەکەم. پیرەمێرد ئەڵێت: هەردووکیان شاعیرن و هونەرمەندن ناتوانم یەکێکیان بەسەر ئەوی تریاندا بدەم.

شێخ ڕەزا لە شیعرێکی کوردیدا هەجووی شوکری دەکات و ئەڵێت:

شوکری لە داخی تۆ ئەمە ساڵێکە یا دووە
کێرم نەخۆشە حاڵی پەرێشانە کەوتووە
جارێ بپرسە موخلیسەکەت چۆنە چۆن نییە
مەحسووبە کۆنەکەت عەجەبا ماوە مردووە
کوشتەی فیراقی تۆیە عیلاجی ئەگەر نەکەی
ئۆباڵی بەو ملەت کە ئەڵێی نێرکە کاردووە
عەمدەن ئەڵێم نەخۆشە، موراعاتی تۆ دەکەم
وەرنە دەمێکە ڕوحی بە جەننەت سپاردووە

گـــەر مـن درۆ ئەکـــەم ئەوە دایکت بپـــرســـە لێی
یـایە بـەدەســـتی خـــۆی کـــفن و دفنی کـــردووە
شـانە و خـەنـە و حـەمـامی حـەرام کردووە لە خـۆی
پاش ڕەحمـەتی، حەرامـە لە من، سوێندی خواردووە
ئێـــســـتـــەش کـــراسی چڵکنە ناولنگی کـــوڵکنە
وەک دێـوەلـۆکـــــە تـووکـی بـەری بـســـــتێ هـاتـووە
یایـە ئەگـــەر ســـەکـــرمـــە بەژێر کـــورکـــەیا بچێ
هـەروا دەزانێ لاقـــە مـــــەلێکی پێـــیـــا چووە
یایـە کـە مـــەعـــبـــەری دوبری و دەهلیـــزی کـــوزی
یـەتاغی ئەشـــقـــیـــایە گـــوزەگـــاهی ئۆردووە
شـــیـــعـــرێ کـــە تۆ بەچاکی دەزانی شـــیـــاکـــەیە
بـەزمێ بـەیـانـی دەفـــــەرمـــووی گـــــەنوگـــــووە
هەروەک تسێ کـە جـەوهـەری خـۆی دەربخـا بـە با
نامـووسی خـۆی بـە شـیـعـری سـەفـیـهـانە بردووە
بەم شـــیـــعـــرە بێـفـــەڕانەوە نـابی بە (شـــێخ ڕەزا)
زەحـــمـــەت مـــەکـــێـــشـــە ئاینەکـاری (ئەریستـــو)وە
شوکریش لە وەڵامدا بە شیعرێکی کوردی ئەڵێت:
ڕیشـاڵی کـێـری خـۆم کـە لە زینا ڕەتاندووە
سـەرسمی داوە، کەوتووە، جەرگی پسـاندووە
شـێخ ڕەزا دەزانێت شـێـخـانی سـولەیمانی شـوکـری هـان دەدەن کـە ئەم جنێوانەی پێ بدات و ئەڵێت:
پوورە شوکری بەسیە با نەتگێم و شەممەت لـەق نەکەم
دایکە کێرخۆرت هـەواڵەی سووری سـەر ئەبڵـەق نەکـەم
نـیـــەتم بـوو دەفـــعـــەیێ خـــۆمت پـیـــادەم باز وتم
نەقصـە بۆ ئەمثالی من بـا گوو لە هـەر ئەحمـەق نەکـەم

من کــه شــەهبــازی شکارەندازی شــاهیم پێ ئەڵێن
حــەیفـە با ئـاهەنگی جـەنگی سـەرگـەڕ و لەقلەق نەکـەم
تو بـە جـارێ وەک ژنی فـاحـیـشـە پێت لێ هەڵبـڕی
نەء، وتم: خــەیری نـیـیـە چاوێکی گـەر لێ زەق نەکـەم
حـیـزە سا خـۆ بگرە تـا بۆت بێـمـە مـەیدانی مـەسـاف
شەرت بێ هیچت پێ نەڵێم، تا بن گونت نەستەق نەکەم
کـۆنە حـیـزی شـاری بەغـدا لێم حـەرام بێ شـاعـیـری
گەر کوزی خوشکت وەکو ئەیوانی کیسرا شەق نەکەم
هـەر وەکـو (مـەستی)م بـە فـەردێ گا، خـوا ڕوحم بەرێ
مولحیدی کافر مـەزەب گەر تۆیش بە ئەو مولحەق نەکەم
من دەزانم کێ لە خـشــتــەی بـردووی ئەمــا چ ســوود
سـەیدە، سـەید قـسـەی سـووکی دەبێ دەرحـەق نەکـەم
پێی بڵێ با مـونتـەبیـە بێ، تۆیش گەنوگـوو بەس بخـۆ
با سـولەیمانیش بە جـارێ کـافـری مـوتڵـەق نەکـەم
عەهدە کردوومـە لە خزمەت (شـێخ ڕەزا)دا ورچە کوێر
نەیخــەمــە ناولنگی دایکت تا لە تۆی ئێــرەق نەکــەم
شوکری لە شیعرێکی بەرگری لە سولەیمانیدا ئەڵێت:
گـوو مـەخـۆ یا شـێخ ئیـتـر با شـۆڕشێ بەرپا نەکـەم
خۆت و کەرکووکت بەجارێ سەر بەسـەر ئیفنا نەکەم
شێخ ڕەزا لەمە بێدەنگ نابێت و ئەڵێت:
عـالـەم و دنیـا ئـەزانێ شـوکـرییـە کـوێر خـەرجـی منە
شۆخ و شـەنگە هـەر وەکو ڕەققاص ئەڵێی موتڵەق ژنە
دایکی حـیـزی خـەڵقی بەغـدا، بـاوکی گـەوادی سنە
وەک بـەدیعــــەی بنت بکراوی بێ حـــــەیا و بێ بنـە
شوکری لە وەڵامدا ئەڵێت:

لۆتی و ڕەقـــقـــاص مـن نیم، نێـــرەگـــای پیـــرە بنـە
ئـەی لە گـــوڵچـــینـی ژنت بـەمـــر بـو نەدر دێدیوبەنـە

شێخ ڕەزایش ئەڵێت:

تۆیچ لێمان بووگی بە شـاعیر ئەی حـەرام زادەی سنە؟
بوچـە شـانێ ناخـەفـێنی مـەسـرەفی چەس ئەو تنە؟

شوکریش ئەڵێت:

شـاهـم شیـعری خـۆت وەرگرە کـەم دەمـاغ و سـەرسـەری
من ئـەگـــەر زۆڵی سـنەم تـۆ پوشـت و گـــەواد و کـــەری

شـوکری ئەگـەر لە مـەیدانی شـیـعری کوردیدا پەنجـەی لەگـەڵ شـێخ ڕەزادا دابێت لە مـەیدانی شـیـعری فارسـیدا لە کێشی ئەودا نەبووە. شـێخ ڕەزا لە شیعرێکی فارسیدا ئەڵێت:

صـبـا ز بندە کـە هسـتم تهـمتن شـعـرا
ببـر سـلام بە شکری کـە ای زن شـعـرا
گـواهست زردی رویت بدان کـە حـاملەای
ولـی بگو زکـــدامـین قلم زن شـــعـــرا

واتا:

ئەی بای صەبا، لە بەندەوە، کە ڕۆستەمی زاڵی ناو شاعیرانم
سەلامێ بەرە بۆ شوکری و پێی بڵێ: ئەی ژنی شاعیران
زەردیی ڕووت شایەتی ئەوەیە کە دووگیانی
بەڵام پێم بڵێ لە کام گانکەری شاعیران دووگیانی؟

اکر ز نـطفـهء من بـخشـیـدت خدا پـسری
نـهـــادە کن لقـــبش آهـریمن شـــعـــرا
عـجب مـــدار کـــە آن کـودک بزرک نژاد
بە یک دوو هفتـە شـود شـیـر او ژن شعـرا

واتا:

ئەگەر خوا لە من کوڕێکت پێ ببەخشێت

(شەیتانی شاعیران) بکە بە لەقەبی

لات سەیر نەبێ ئەو منداڵە ڕەگەز گەورەیە

لە یەک دوو هەفتەدا ببێ بە شێری تووڕەی ناو شاعیران

ترا به محکمی و سختی کمر نازم

که منهدم نشد از گرز صد من شعرا

سرت چو کفهء میزان فرونشسته بخاک

فراز مانده دوپایت بگردن شعرا

واتا:

بنازم بە پتەوی و ڕەقیی کەمەرت

کە بە گورزی صەد تەورێزی شاعیران نەڕووخا

سەرت وەک تای تەرازوو نیشتووەتە زەوی

هەردوو قاچیشت بە بەرزەوە بەسەر شانی شاعیرانەوەن

زخیرهء نبود از هنر در انبارت

بغیر خوشه چینی زخرمن شعرا

دهان کیسهء کونت نه آپخنان شده چاک

که التیام پزبرد بسوزن شعرا

واتا:

هیچ زەخیرەیەکی هونەر لە عەمارتا نییە

جگە لە گوڵە گەنمێ کە لە خەرمانی شاعیرانی کۆ بکەیتەوە

دەمی توورەکەی قنگت وا یەکالا نەبووەتەوە،

کە بە سووژنی شاعیران بۆ دوورینەوە بشێ

د و باره حـــامله ات مـــيكنم اگـــر نـزنى
سليطـه دست دخـــالت بدا مـن شـــعـــرا
به اتفـاق سـخن گسـتـران قـافـيـه سـبخ
سر آمدى چو (رضا) نيست در فن شعرا

واتا:

ئەگەر دەستى خۆبەدەستەوەدان نەگرى بە داوێنى شاعیرانەوە
جارێکی تر زگت پڕ ئەکەمەوە هەی بێ شەرمی بێ ئابڕوو
هەموو قسەکەرانی شیعردانەر لەسەر ئەوە یەک دەنگن
سەر بە دەرەوەیەی وەکو (ڕەزا) لەناو دەستەی شاعیراندا نییە

شـــەڕەشـــیـعـری شـێخ ڕەزا و شـوکـری هـەر دووراودوور نـەبوو. زۆرجـار لە سـولەیمانی و بەغـدا یەکتریان دیوە و بەبێ جنێو گـفـتوگۆیان کـردووە. بەڵام هونەری هەردوو شـاعیر لەمەدا بوو. دووریش نییە شـاعیری ناسراو جـەمیل صدقی زەهاوی لە هاندانی شوکری دەستی بووبێت، لەبەر ئەوە شێخ ڕەزا لە شیعرێکی کوردیدا هەردووکیان جووت ئەکات.

پێم مـــەڵێن ئەم دوو ژنـەت بۆچـیـــە ئەی شـــێخ ڕەزا
(شوکری) بۆ تەسک و تروسکی و (جەمیل) بۆ زگ و زا

هەر لەســەر ئەم شـەڕەشـیـعـرە، شێخ ڕەزا جـارجـار ڕقی لە سـولەیمانیش هەڵساوە و پلارێکی تێ گرتووە کە ئەڵێت:

هەر مـەتاعێ کە تەڵەب کەی لە سـولەیمانیدا
هەیە، ئیللا کوزی بیکر و کونی نامستعمل

ئەڵێتیش:

ســولەیمـانی هەتانـە، ناوی نابـەم، وەک کــونی بێــچــوو
وەکو دانێی لـەسـەر بەرگی شـەقـایق جێ سـمی ئاهوو

و ئەڵێتیش:

موسوڵمانان، موسوڵمانان، موسڵمانی موسڵمانی
هەتیوێکم ئەوێ خەڵقی سولەیمانی سولەیمانی

کەچی لەلایەکی تریشەوە ئەڵێت:

موخالەفەم نییە من سەعاتی میقاتم
غولامی حەڵقە لە گوێی جەمیعی ساداتم

بێگومان شوکریش شاعیر بوو و پەنجەی لەگەڵ شێخ ڕەزادا ئەدا. بەڵام شێخ ڕەزا، وەکو شەڕەکەڵەشێر مەرجی بەزاندنی دەکرد و ئەڵێت:

حیزێ ئەگەر قسە ببەستێ بە (ڕەزا)وە
بێ شک بەحەلاڵی لە کوزی دایکی نەزاوە
بێ حیکمەت و بێ قیمەت و بێ جێ نییە شیعری
عومری لە هەوەڵ تاکو ئاخر تێدا ڕزاوە
شوکری گەنوگوو خۆری سولەیمانییە بۆیەم
هەرچەندە کە ئەمدی وەکو لۆتی دەگەڕاوە

لە هەجووێکی تریشدا ئەڵێت:

سوپەری ئەهلی سنە بۆ شەڕی بێگانە تنە
خۆبەخۆ شەڕ دەکەن و ئەسلەحەیان هەر بە تنە
ڕقی هەڵسا سینەیی دێ لە سولەیمانی ئەدا
ئافەرین ئەهلی سنە ئەم ڕەقەتان هەر لە کنە
ئەهلی ئێمە کە چووە شاری (سنە) حوکمە ئەگێ
بە دوو شاهی و قەرەپوولێ ژنی کامیان مەزنە

لە بەیتێکی تریشدا ئەڵێت:

گەر لە ناموست ئەترسی های وەتەنگی تنتەوە
وەختێ بۆ تەکیە ئەچی دەس بگرە پشتی قنکتەوە

لەم شیعرەیش بە دایکی شوکری ئەڵێت:

کـوزی (یایه) ئەگـەزێ کـێـر وەکـو گـاز
بەری عـەرصـەی پانە وەکو دەشـتی حـیـجاز
قیـتکەیێکی هـەیە وەک گردی (دەمـاوەند) ئەعلا
پڕ لە هێـلانە کـەو و قـەشـقـەر و کـۆتر و باز

هەروا لە بەیتێکی تریدا ئەڵێت:

خورووی نامری بەشیشی من تلّیشی ناوگەڵی دایکت
بڵێم چی صەد هەزار لەعنەت لە خۆت و شیری ناپاکت

***

شێخ ڕەزا و میرانی بابان

میرنشینی چی بوو؟ میرنشینی بەجۆرێکی ڕەسمی، بەپێی یاسایەک کە غازان خـانی ئێلخـانی لە سـاڵی ١٣٠٣م دەری هێنا، دامـەزرا. ئەو مـیـرانە کـە دەستەڵاتیان بەسەر هەرێمێکی فراواندا هەبوو، بەرهەمی ئەو هەرێمەیان بۆ خۆ و بۆ پێکهێنان و بەکارهێنانی هێزێکی سەربازی بۆ یارمەتیی حکوومەت بەکار دەهێنا.

عوسمانییەکان کە لە شەڕی (چالدران)دا بەسەر صەفەوییەکاندا سەرکەوتن، بە پێچەوانەی ئەوان کە میرەکانی صەفەوییان بەسەر کوردستاندا دەچەسپان، ئەمان، میرەکانی کوردیان بەوە بەلای خۆدا ڕاکێشا کە ڕژێمی میرنشینی ئێلخانییان نوێ کردەوە و دایانەوە دەستی میرانی کورد.

لەمەدا (شەرەفنامە) و (ئەولیا چەلەبی) و (مۆذن زادە) و (هاممەر) یەک دەگرن کە ڕژێمی میرنشینی لە کوردستاندا لە هەموو کاروباری ناوەوە بە تەواوی سەربەخۆ بوو. کوردستان بەپێی ڕێککەوتنێک لە نێوان سوڵتانی عوسمانی و پێشەوای ئاینیی کورد مەولانا شێخ حەکیمودین ئیدریسی بەدلیسی، دابەش کرایە (سنجق) و (میرنشینی)، یەکێک لە میرانی کورد سەنجەقی دەبردە ڕێوە و میرنشینی برێتی بوو لە چەند سەنجەقێک، میری

میران سەرۆکایەتیی دەکرد.

شەرەف خان لە (شەرەفنامە) باسی گەلێک لەو میرنشینانە دەکات، وەکو میرنشینی (آمد = دیاربەکر) و میرنشینی هەکاری و میرنشینی بۆتان لە جزیرە و میرنشینی یا ئیيالەی شارەزوور کە مەرکەزی شاری کەرکووک بوو و بە سەرۆکی میرانی بەبە (بابان) بوو... هتد.

شێخ ڕەزا، ڕێز و خۆشەویستییەکی بێ پایانی بەرامبەر میرانی بەبە هەبوو. ئەو ڕێز و خۆشەویستییە هەستێکی نیشتمانپەروەری و کوردپەروەرییەوە بوو چونکە میرنشینی ئەو سەردەمەی بابان، ڕۆناکییەکی گەش بوو لە کوردستانی خواروودا. شێخ ڕەزا ئەم میرنشینەی بە وڵاتێکی سەربەخۆی کوردستان و میرانی بابانیشی بە پێشەوا و پارێزەری ئەو وڵاتە دادەنێت، بەڵام لە پاش شکستی عوسمانییەکان لە شەڕی (ڤییەننا) و بڵاوبوونەوەی سەرمایەداری و پێویستی بە وڵات و بازاڕێکی یەکگرتوو وای کرد کە لە سەردەمی حوکمداریی سوڵتان مەحموودی دووەم دەوڵەتی عوسمانی دەست بکات بەسەرنگومکردنی ئەو میرنشینانە و دەستەڵاتی حکوومەتی مەرکەزی بەسەر کوردستانیشدا بگرێت.

شێخ ڕەزا لە شیعرێکی کوردیدا بیرەوەریی خۆی لەسەر شاری سولەیمانی کە پایەتەختی میرنشینی بابان بوو ئەڵێت:

لە بیرم دێ سولەیمانی کە دارولمولکی بابان بوو
نەمەحکوومی عەجەم، نەسوخرەکێشی ئالی عوسمان بوو
لەبەر قاپیی سەرا صەفیان دەبەست شێخ و مەلا و زاهد
مەطافی کەعبە بۆ ئەربابی حاجەت گردی سەیوان بوو
لەبەر طابووری عەسکەر ڕێ نەبوو بۆ مەجلیسی پاشا
صەدای مۆسیقا و نەققارە تا ئەیوانی کەیوان بوو
درێغ بۆ ئەو زەمانە، ئەو دەمە، ئەو عەصرە، ئەو ڕۆژە
کە مەیدانی جریت بازی؛ لە دەوری کانی ئاسکان بوو

لەو سەردەمەدا والیی بەغدا لەبەر یاخیبوونی هەندێ عەشایەری عەرەب دەستەڵاتی بەسەر ویلایەتدا نەدەما و بۆ گەڕانەوەی دەستەڵات، داوای یارمەتیی لەشکری بابانیان دەکرد و بە هێزێکی کوردەکان دەستەڵاتی حکوومەتیان دەگەڕانەوە.

بە زەربی حەملەیێ بەغدایی تەسخیر کرد و تێی هەڵدا
سلێمانی زەمان، راستت ئەوێ، باوکی سولەیمان بوو*

* مەبەستی ئەوڕەحمان پاشای بابانە کە باوکی سلێمان پاشا بوو.

شێخ ڕەزا (سەڵاحەدینی ئەیووبی)ی بە کوردی بابان دادەنێ، کەچی ئەو لە عەشیرەتی ڕاوەندی کورد بوو. بەپێی ئاینی ڕێز لە فەضلی عەرەب دەگرێت، بەڵام کوردێکی وەکو سەڵاحەدین وڵاتی ئیسلامی لە دەس (صەلیبی)یەکان ڕزگار کرد و بە سەربەرزی چووە ناو قودسەوە.

عەرەب ئینکاری فەضلی ئێوە ناکەم ئەفضەلن ئەمما
(سەڵاحەددین) کە دنیای گرت لە زومرەی کوردی بابان بوو
عمومی شەهریاران و سەلاطین و رمنگستان
لە روعب و سەطوەتی ئەو شێرەدا گشتی هەراسان بوو
قوبووری پڕ لە نووری ئالی بابان، پڕ لە ڕەحمەت بێ
کە بارانی کەفی ئیحسانیان وەک هەوری نیسان بوو

لەو دەورەشدا عەجەم و عوسمانی هەر بەکورد شەڕیان دەکرد، تورک بە لەشکری بەبە و قاجارییەکانیش بە لەشکری ئەردەڵان و بووەتە هۆی شکستی هەردوولا و دەستەڵاتی دوژمنان بەسەر هەمووواندا.

کە (عەبدوڵڵا پاشا) لەشکری والیی سنەی شڕ کرد
(ڕەزا) ئەو وەختە عومری پێنج و شەش طفلی دەبستان بوو

لە شیعرێکی تریدا کە باسی بەخشش و کەرەمی (ئالی بەبە) دەکات ئەڵێت:

سائیل بە غینا نائیل ئەکا بەخششی کەمتان
ئالی (بەبە) یاخوا نەڕزێ دەستی کەرەمتان

هەرچەند بە مەثەل خەنجەری ئەڵماسە زوبانم
نابڕێ سەری موویێ لە ئەدای شوکری نیعەمتان
گیرفانی گەدای کردووەتە کانی جەواهیر
ئیکسیری نیثاری زەڕ و شاباشی درەمتان
ئێوەن بە حەقیقەت مەلیکی میللەتی کوردان
شایانی زیارەت بکرێ خاکی قەدەمتان
ئینکاری حوقووقیان لەسەر ئەم میللەتە ناکرێ
ئابای فەرەیدوون، فرو، جەمشیدی حەشەمتان

***

ستایشی ئەحمەد پاشای بابان

شێخ ڕەزا لەگەڵ هەندێ لە میرانی بەبە دۆستایەتییەکی تایبەتی هەبوو. لەبەر ئەوە هەندێ جار پەردەی ویقار لادەدات و لە مەیدانی رەخنە و گاڵتەوگەپدا، شتی وا بۆ خۆی دروست دەکات کە دۆستانی لە هیچ داوایەک درێغیی لێ نەکەن. لەم ستایشەدا، دوو شتی مەبەستە، یەکەمیان، حکوومەتی عوسمانی، لەژێر پاڵەپەستۆی حکوومەتە بێگانەکانی ئەوروپا یاسایەکی دانا کە بێگانەیەک مافی ئەوەی هەیە نەک بەپێی یاسای سزادانی عوسمانی، بگرە، ئەگەر تاوانبار کرا، بەپێی یاسایەکی تایبەتی کە – قانوونی ئەغیار «قانون اغیار»یان پێ دەوت دەبێت. لێرەدا شێخ ڕەزا گاڵتە بەو یاسایە دەکات کە هەتا، هەتیوێکی حیزی بوڵغار ئەو مافەی هەیە کە یاسای عوسمانلی بەسەردا دانەنرێت:

چاکی کرد پەردەیی نامووسی دڕی وتی سیکتی بنی
ویرمەدی پارەسنی بویلەمی قانون ئەغیار؟*

* پارەکەی نەدا، ئایا وایە قانوونی بێگانە؟

دووەمیان؛ شێخ ڕەزا، لە دروستکردنی ئەم باسە دوور و درێژە بێ بایەخە،

مەبەستی داوای یارمەتییە لە دۆستێکی زۆر گیانی بەگیانی، وەکو ئەحمەد پاشا، ئەگینا کەس نییە شتی وای لێ بقەومێ و ئابڕووی خۆی لای مرۆڤێکی وەکو ئەحمەد پاشا بەرێت و بڵێت کارێکی ناپەسندی وام کردووە، تۆ پارەکەم بۆ بدە!

ئەمە سێ ڕۆژە کە سەرگەشتە و حەیران دەگەڕێم
کێم هەیە غەیری وەلی نیعمەتی فەرخوندە شیعار

فەرموون لەگەڵ سەرجەمی شیعرەکەدا:

ڕۆژی یەکشەمە کە مەشهوورە بە ڕۆژی پازار
من بەغار کەوتمە دومبالی کوڕێکی بوڵغار
کوڕ چە کوڕ لێوی وەکو لالەیی خەمرا ڕەنگین
کوڕ چە کوڕ چاوی وەکو نێرگسی شەهلا بیمار
ئەهلی ئینصاف بەخوا ڕەنگە چەنەی بشکێنێ
گەر کەسێ بێت و بکا قامەتی تەشبیە بە چنار
لە هەمووی صەرفی نەزەر سمت و سورینێکی هەبوو
نازک و نەرم و لەتیف، میثلی تەڵای دەستەوشار
خڕ و مەخرووط و مودەووەر، سپی و نەرم و دونیم
هەر وەکو کۆمەڵە بەفرێ کە شەقی کەی بە مشار
کە بەدیقەت نەزەرم کردە سورین و کەفەڵی
هەردوو چاوم پەڕییە تەوقی سەرم وەک سەگی هار
دامەنم گرت و وتم «مەرحەمەت ایت الماسم»
*«بویلە پاندرمە بنی آتشی عشقن ایلە زار»**
چشم جادوی سیاهت همە بنداست و فریب
همە نازاست و گریشمە همە خوابست و خمار
بنی صید ایتدی سنک دیدەئی آهو ڕەوشن
ئەی سنک دیدەلرک آهوەکی شیر شکار

* واتا:
دامەنیم گرت وتم: «مەرحەمەت کە ئەڵماسم
وا من بە ئاگری عەشقتەوە مەسووتێنە
چاوی سیحربازی ڕەشت هەمووی کۆت و بەند و فریودەرە
هەمووی ئاگر و ناز و بەلاچاو ڕوانین و خەو و سەرخۆشییە
چاوی ڕۆشن (ئاهو)ی تۆ منی خستە داوەوە
ئەی ئەو چاوانەی تو کە شێر دەخاتە داوەوە

ساعەتێ چاک لە سەر و سوورەتی نەحسم فکری
پێمی وت: «گیت ایشنە حاجی بەبە یاغمەمی وار؟
صاچمە لاقردیلرک حاصلی یوق آقچە گتیر،
(آقچەسزا) ایتمە ساقن آرەزوی بوس و کنار»
من کە یەک پارەیێ جلقم لە ئەزەل شک نەدەبرد
پێم وت: «ایشتە کەمردە دولیدر یوز دینار»
«بن بیوک زات شریفم وکلا خواجە سیم،
طانیور بندەکزی جملەء شاە و خونکار»
ئەلغەرەز هێندە درۆم کرد و فسوونم بۆ خوێند،
کەوتە دووم هەر وەکو دووی گورگ ئەکەوێ بەرخی هەژار
موختەسەر خۆشە قسە، بردمە مەنزلگەهی خۆم
گرتم و خستم و لێم برد و گونم کرد بە چوار
مۆڵەتم ساتێ نەدا ئەو شەوە تا وەختی سەحەر
کاری خەیرم بە مەزەندە گوزەری کرد لە هەزار
وەختی سوبحەینێ کە داوێنی فەلەک ئەتڵەسی بوو
هەر لە جێ ڕاستەوە بوو، دامەنی گرتم وەکو خار
چنگی وەک پەنجەیی شاهین لە یەقەم قایم کرد
دەستی کردە جەزەع و ناڵە و هاوار هاوار

زەفتییە و ئەهلی مەحەللە هەموو جەم بوون لە سەرم
پرسییان: (ماالخبر)، ئەی زاهیدی سالووس شیعار؟
پێم وتن لەم کورە بولغارە بپرسن کە لە من
چیی دەوێ، بۆچی دەناڵێنێ وەکو هەوری بەهار؟
چاکی کرد، پەردەیی نامووسی دڕی وتی: «سیکتی بنی
*ویرمەدی پارەسنی، بویلەمی قانونی أغیار؟»**
«دیدیلر حاجی افندی چوجوقک حەقنی ویر،
سر کە فاش اولدی دەها فائدە ایتمز إنکار»
«یوقیسە پارەن ئەگەر مهلتن اوچ گون اولسون،
حقنی اوچ گونەدک ویرملیسن ای غەددار»

* واتا:
پارەکەی نەدا، وایە قانوونی بێگانە؟
وتیان حاجی ئەفەندی حەقی منداڵەکە بدە،
سڕەکە ئاشکەرا بوو ئیتر بێ کەڵکە ئینکار.
گەر پارەت نییە سێ ڕۆژت مۆڵەت دەدەینێ،
دەبێت حەقی لەم سێ رۆژەدا بدەیت ئەی غەدار.

ئەمە سێ ڕۆژە کە سەرگەشتە و حەیران دەگەڕێم
کێم هەیە غەیری وەلییولنیعمەتی فەرخوندە شیعار
یەعنی هەم نامی نەبی حەزرەتی (ئەحمەد پاشا)
فەخری دین، کانی حەیا، بەحری کەرەم، کۆهی ویقار
مەدحی ئیحسانی بکەم، عیلمی بکەم، فەضلی بکەم،
بەخوا خاریجە ئەوصافی حەمیدەی لە شمار
کەفی زەڕ بەخشی کەوا مەنبەعی دوڕ و گەوهەرە
میثلی بەحرێ کە نەساحیلی بێت و نەکەنار

طەبعی جـــەواد و کـــەریم هـــەر وەکـــو (قـــاآنی) ئەڵێ
«زر بە قنطـار همی بـەخـشــد و أشــتــر بە قطـار»*

* زێڕ بە هۆقە ئەبەخشێ و حوشتر بە قەتار

تـا وەکـــــو دەورە بکات و بگەڕێ چەرخ و فــــەلـەک
تـا وەکـــو دێت و دەچێ، بێت و بـچێ لـەیل و نەهـار
بە مـورادی بگەڕێ شـەمس و قـەمـەر چەرخ و فـەلەک
زەفـەر و فـەتحی قـەرین، بەخـتی مـوعین، طالعی یار
ڕەئیی ئەو بـاعـیـسـی تەنظیـمـی ئومـــووراتـە، وەلێ
بۆ کــوڕەی عــالەمـی ئیـمکان بووەتە قــوطبی مـــەدار

لە مەدحێکی ئەحمەد پاشای بەبەدا لە شیعرێکی فارسیدا ئەڵێت:

آصـــفی جم صـــفت و داور إقلیم گـــشـــا
صـاحب سیف و قلم حضـرت (أحمد پاشـا)
در گـــــروه وکـــــلا، عـــارف و دانـا تـر از او
هست؟ گـفـتم بخـرد، گفت؛ نە کـلا حـاشـا
دهـر در طاعت او (یصــــرفــــە کـــیف یرید)

واتا:
ئاسەفی جەمشید صیفەت و دادپەروەری وڵاتان داگیرکەر
خاوەنی شیر و قەڵەم حەزرەتی ئەحمەد پاشا
وتم بە پیاوی ژیر: لەناو دەستەی وەکیلاندا لەو زانا و داناتر هەیە؟
وتی: حاشا، نەخێر نییە.
گەردوون لە ژێر ڕکێفی ئەودایە، چۆنی ئارەزوو لێ بێ وەری دەچەرخێنێ،
چەرخی دنیا لە ناوی مشتیدایە، هەرچۆنی بوێت وای لێ هەڵدەگێڕێتەوە.

لە سـتـایشـێکی تری بۆ ئەحـمـەد پاشـا، دووبارە ڕەخنە لە ڕەوشـتی خـۆی و مەدحی ئەو دەکات و ئەڵێت:

هـر چـنـد زغـم دامـن تـقـــوی بـکـمـــر بـر
تـسـبـیح بـکف گـیـرم و مـسـواک بـه بربر
ناکـــه کـــفـلی نـرم تراز پـنـبـــهء مـــحـلوج
برجـســتــه ز دنـبـال یـکی ســاده پـســربر
چـون دیـدم واز شـــوق دلم در طـیش آمــد
چـون خـــایـهء حـــلاج بـه زیـر و بـه زبربـر

واتا:

هەر چەنێ، داوێنی لە خواترسان ئەکەم بە بەری پشتێنەکەمدا و
تەسبیح ئەگرم بەدەستەوە و سیواک ئەکەم بەرما،
کوتوپڕ کە کەفەڵێکی وەک لۆکەی شیکراو نەرم
لە دوایی کوڕێکی لووسی بێ تووکەوە ڕاست ئەبێتەوە،
کە لە سۆزدا دڵم کەوتە دڵەکوتە
وەک گونی هەلاج کەوتە سەر و خوار

آبم ز دهـان ریزد و جـــانم بلب آمـــد
صـــد آه جـگر ســـوز برارم ز جگر بـر
چـون افـعی سـرمـازده از تـابش خـورشـیـد
بـازم زنـد احلیل پـدر ســوخــتـــه ســریر

واتا:

ئاو لە دەمم زا و ڕژا و روحم هاتە سەرلێو
سەد ئاهی جگەرسووتێن لە دەروونمە هەڵدەکێشم
وەک ماری سەرما لێدراو بکەوێتە بەر تاوی هەتاو
کێری صەگبابم دیسانەوە سەریم پیا ئەماڵێتەوە،

دو شنبـه بودم مـعـتکف کنج عـبـادات
آهو کـفـلی آمـد و زد حـلقــه بـدر بر

برجستم و درباز نمودم چو مرا دید
از داعیـهء سـاده پرسـتی بخـبـر بر

واتا:
ڕۆژی دووشەمە لە کونجی عیبادەتدا گۆشەگیر بووم
کەفەڵ ئاسکێ هات و ئەڵقەی دەرگەکەی لێ دا،
هەڵسام دەرگەکەم بۆ کردەوە کە دیمی،
لە خەیاڵی هەتیوبازی بە ئاگام

بر زد بمن از خـشم یکی بانگ بتــهـدید
بانگی کـــه زند ظابط حــربی به نفــربر
کی شیخ ریائی تو نه آن (شیخ رضائی)
کــز رندیی تو بودهء جــهــانی بخطر بر
اکنون سـر تزویر فـروشــتــهی به عـمـدا
یعنـی برخ ســـاده حـــرام است نظر بر

واتا:
لە ڕقان هاوارێکی توندی لە ڕووما هەڵبڕی،
وەک هاواری ئەفسەر کە بەسەر نەفەردا دەیکا، وتی:
ئەی شێخی ڕیائی تۆ ئەو شێخ ڕەزایە نیت
کە عالەمێ لە ڕەندی و زیرەکیی تۆ لە مەترسیدا بوو؟
کەچی ئێستا سەری ساختە و فڕوفێڵت داخستووە بە ئەنقەست کە گۆیا حەرامە سەیری ڕووی بێ تووک بکا!

وانگاه بمن عطف نظر کـــرد کـــه برخـــیـــز
تیــری بـهـــدف برزن و تیـــغی به ســـپـــر بر
این گفت و یکی شیشـهء منی از جیب بر آورد
زان می کــه شـعــاعش زند آتش به حــجــر بر

واتا:

ئەوجا لایەکی بەلاما کردەوە واتە ڕاست بەرەوە
تیرێ بە نیشانەوە بنێ و کێردێ بە قەڵغانا بکە
ئەمەی وت و شووشەیەک شەرابی لە گیرفان دەرهێنا
لەو جۆرە شەرابەی تیشکی ئاگر لە بەرد بەر ئەدا

جـام دوســه پیــمــود زتاب مـی صــهــبـا
آویخـت بسـی خــوشــهٔ پروین بـه قــمـــربر
ســودی نـکنـد مــوعظـه و ذکــر در آنجــا
کـز شـوق فـتد رعـشـه بر اعـضـای ذکـر بر

واتا:

دوو سێ پیاڵەی پێوا لە شەرابی سووری بێ گەرد
گەلێ هێشووی ئەستێرەی بە مانگدا هەڵواسی
پەند و ئامۆژگاری سوودێکی نابێ لە شوێنێکا
ئەندامی نێرینە لە سۆزدا هەموو بکەونە لەرزین

افــتــاد نگـاهم چو بدان ســاق نگارین
پیــچـیــده دوسـاقم زهـوس یک بدگــربر
در عــرصــهٔ اعــمــال نـهـالی بنشــاندم
شـاخش بقـمر بر شـد و بیـخش بسـقر بر

واتا:

کە چاوم بەو لاقە شیرین وێنەییە کەوت
لەبەر ئارەزوو هەردوو لاقم لەیەک ئالان
لە مەیدانی کاردا نەمامێکم ناشت
لقی دەگەیشتە مانگ و ڕیشەی دەگەیشتە دۆزەخ

هوشـدار (رضـا) هـرزه مگو زانـكه بد آيد
بر طبع ولـی نعــمت فــرخنده سـيــربر
(احـمـد) لقب آن والی جم جـاه كـه باشـد
صد رتبه ز جـمشيد به اصل و بـه گهر بر

واتا:
ئاگات له خۆت بێ (ڕەزا)، قسەی پووچ مەکە، چونکە ناخۆشە لای
تەبیعەتی وەلی نیعمەتی ڕەوشت پیرۆزی خۆت
ئەوەی نازناوی (ئەحمەد)ە و، والییەکە شکۆی وەک هی جەمشیدە و
سەد پلە لە جەمشید بەئەسڵ و بەڕەسەن لە پێشترە

طـهمورثو هوشنگ و كيومـرث و سيـامک
جــمــشــيـد كند فـخـر بدين چار پـدر بر
نسـبت نتـوان كـرد بـدين جـملـهء مـعـدود
آبـاء كـــرامش كـــه نيـــايد به شــــمــــر بر

واتا:
تەهموورس و هۆشەنگ و کەیوومەرس و سیامەک و
جەمشید شانازی بەم چوار باوکەوە دەکا
بەراوردیان ناکرێ لەگەڵ ئەم کۆمەڵە هەڵژمێرراوە
باوک و باپیری بەخشندەی ئەو کە لە ژمارە نایەن

پێـوەنـدیی شـێخ ڕەزا تەنیـا لەگـەڵ ئـەحـمـەد پاشـادا نـەبووە، پێـوەندیـیـەکی زۆریشـی لەگەڵ حەمدی پاشـادا بووە و لەم شیعرە فارسییەیدا مەدحی دەکات:

ورق از شــهـپـر جـبـريل خـواهـد كلک إنشــارا
كه در هرنـامـه نتـوان برد نام (حـمدی پـاشـارا)
وجـود (مـعن) را (زائد) شـمـارد مـشـرب جـودش
ز (حـاتم) عارش آيد فضـله خواند فضـل يحيـارا

واتا:
قەڵەمی دانانی شیعری کاغەزی لە شاپەڕی جبرەئیل دەوێ
چونکە ناتوانرێ لە هەموو نامەیەکدا ناوی (حەمدی پاشا) ببرێ
ڕەوشتی بەخششی ئەو بوونی (مەعنی کوڕی زائدە) بە زیادە دائەنێ
قاری لە حاتەمی طەی دێتەوە، فەضلی یەحیای بەرمەکی بە فەزڵە پاش خوانی دابنێ.

بتبریک قدومش جان فشانم گر نیفشانم
ز شرم کم بهای آسمان عقد ثریا را
تلی باید زدن لیکن ز نقدم دست کونه بود
خجالت میدهد پیوێستە این دست تهی مارا

واتا:
گیانم لە پیرۆزباییی هاتنیا دائەنێم، ئەگەر
لە شەرمی بێ نرخیدا ملوانکەی ئەستێرەکانی سورەییای ئاسمانی دابەش نەکەم
پێویست بوو تەلگرافێ لێ بدەم بۆ بەخێرهاتنت، بەڵام پارەم لە دەستدا نەبوو
ئەم دەسکورتییەی ئێمە هەمیشە شەرمەزاریمان بەسەردا ئەهێنێ

کجاشد بامنش آن مهربانیها نمیدا نم
خطایی رفت یا از قطره إستغناست دریارا
سبب اینست یازره پروردن برفت از یاد
ز طالع نحسی من آفتاب عالم آرارا

واتا:
ئەو گشتە میهرەبانییەی لەگەڵ من چی بەسەرهات؟ نازانم
هەڵەیەک ڕووی داوە، یان دەریا پێویستی بەدڵۆپە بارانێ نییە
هۆکەی ئەمەیە، یاخود لە سیاچارەیی و بێ تاڵعیی من

خۆری عالەم ڕۆشنکەرەوە پەروەردەکردنی تۆزی لە یاد چووە

چنـان داند کـه بالی پشــهء بخـشـد اگـر بخـشـد
بکمـــتـــر بندهء أز بندگـــانش ملک کـــســـرارا
گـر این دسـت و کرم دیدی نگفت ای (رضـا) حـافظ
«بخـــال هندوش بخـــشم ســـمـــرقند و بخـــارارا»

واتا:

وا ئەزانێ باڵی مێشوولەیەکی بەخشیوە ئەگەر بێتو
موڵکی کیسرا ببەخشێ بەیەکێ لە کەمترین بەندەکانی
ئەگەر حافزی شیرازی ئەم دەست و کەرەمەی ئەوی بدیایە، ڕەزا، نەیدەوت:
«سەمەرقەند و بوخارا بە خاڵی ڕەشی ئەو ئەبەخشم»

شێخ ڕەزا لە شـەترەنجێندا دەسـتێکی باڵای هەبوو. خۆی باسی وەسـتاییی خۆی لەم شیعرە فارسییەدا دەکات و ئەڵێت:

عـیراق و پارس و تبـریز و صـفـهـان
بـخـــــارا و خـطـاء و بلـخ و بـاگنـج
نبـاشـد چون (رضـا) شطـرنج بازی
نـه در تـرک و نـه در روم و نـهدر زنج

واتا:

عێراق و فارس و تەبرێز و ئەسفەهان
بوخارا و خەتا و بەڵخ لەگەڵ گەنج
شەترەنج بازێکی وەک ڕەزا نییە
نە لە تورک و نە لەناو ڕووم نە لەناو زنجا

***

سوپاس بۆ مستەفا زیهنی پاشای بابان

مستەفا زیهنی پاشای بابان تاخمێکی شەترەنجی جوان بەدیاری دەنێرێ بۆ شێخ ڕەزا . شێخیش لەم شیعرە فارسییەدا سوپاسی دەکات کە ئەڵێت:

نامـه کـز یار مـهـربان باشـد
مـایهء عـیش جـاویدان بـاشـد
کـــافـــرم گـــر پیـــام یار چنین
کـمـتـر از وحی آسـمـان باشـد
جـان کنم بذل نـامـهء کـه دران
نام آن مـیـر عـالیـشـان بـاشـد
مصطفی بگ که کلک مشکینش
همچو طوطی شکر فشان باشد

واتا:

نامە ئەگەر لە یاری میهرەبانەوە بێ
مایەی ژیانی جاویدان دەبێ
کافرم، گەر پەیامی یارێکی وا
لە سرووشی ئاسمان لام کەمتر بێ
گیان بە قوربانی نامەیەک دەکەم کەوا
ناوی ئەو میرە پایە بڵندەی تێدا بێ
مستەفا بەگ کە قەڵەمی وەکو میسک
خۆشی وەکو تووتی شکر بڵاو ئەکاتەوە

شـــــاه باز بلند تدبیـــــرش
طـائر اوج کـن فکان بـاشـــــد
عـزم ا و در مـشـیـمـهء تقـدیر
باقـضـا طفل توأمـان باشـد

قـــدر او در مكان نميگنجـــد
مـــرســـرا پرده لا مكان باشـــد
وصف مـــاهيـــتش توانم گـــفت
گرمه و مهر جسم و جان باشد

واتا:

شابازی بەرزی ڕا و تەدبیری
باڵداری پۆپەی (ببە و بوو)یە
عەزمی ئەو لە منداڵدانی قەدردا
لەگەڵ قەزا و قەدەردا منداڵی دووانەن
قەدر ئەو لە جێگەدا جێی نابێتەوە
مەگەر جێگەکە پەردە سەری لامەکان بێ
ئەتوانم وەسفی ماهییەتی بکەم
ئەگەر مانگ و خۆر لەش و گیان بێ

در قـيـافت جـوان بدانش پـيـر
طرفـه پيری كـه نوجوان باشد
دامنی هـمـــتش بر افـــشـــاند
آن چەدر جيب بحـروكان باشد
بيەست فخر كيانيان چون جم
بلكه فـخـر جـهـانيـان باشـد
ای سفر كردهء كـه فتح و ظفر
در ركـــاب تو هـم عنان باشـــد

واتا:

بە قیافەت گەنجە، بە وێڵ و کەماڵ پیرە
پیرێکی نوێ کە جوانێکی نوێ بێ

داوێنەی هیممەتی، هەرچی لە باخەڵی
دەریا و کانا هەمووی هەڵدەڕێژێ
وەک جمشید نییە مایەی شانازی تەنیا
بەڵکو مایەی شانازیی هەموو خەڵکی دنیایە
ئەی ئەو سەفەرکردووەی کە فەتح و سەرکەوتن
هەمیشە هاوئاوزەنگیی ڕکێفی تۆیە

سفرت به ازان که در ثمین
تا به دریا بود نهان باشد
دست در گردن هدف نکند
تیر تاهمدم کمان باشد
شاعر ترا بریده باد زبان
گرنه مدح تو برزبان باشد
چه تفاوت میان ناز کند
طبع چون سرکش و روان باشد

واتا:
سەفەرت چاکترە چونکە دوڕڕی گرانبەها
تا لە دەریادا بێ دەرناکەوێ
تیر تا هاودەمی کەوان بێ دەست
ناکاتە ملی نیشان و ناپێکێ
یاخوا زبانی شاعیرەکەت بە بڕین چێ
ئەگەر تاریفی تۆی بەسەر زمانەوە نەبێ

در لغت (گرد) مردرا گویند
گر زبر دست پهلوان باشد
من نگویم چو شاعران دیگر
که چنین باد یا چنان باشد

از دعـــایت همین قـــدر گـــویم
که انچه خواهد دلت همان باشد
هدیه آترا بجـــان قـــبـــول کنم
گرچه یک ریزه استخوان باشد
قدری شعر گران بهای (رضا)
داند آنکس کـه نکتــهدان باشــد

واتا:
له فەرهەنگدا (گورد) بەواتای مەردە
ئەگەر پاڵەوان و دەست لەسەرەوە بێ
من وەکو شاعیرانی تر ناڵێم کەوابێ و وابێ
بۆ دوعای خێر بۆ تۆ هەر ئەوەندە ئەڵێم
دڵت چیی دەوێ یاخوا وابێ
دیارییەکەت بەگیان قەبووڵ دەکەم
تەنانەت ئەگەر وردە ئێسقانیش بێ
قەدری شیعری گرانبەهای (ڕەزا)
ئەو کەسە ئەیزانێ کە لە قسەی ورد تێ بگا

***

نامەیەکی سەرەخۆشی بۆ مستەفا زیهنی پاشای بابان

مستەفا زیهنی پاشای بابان موتەسەڕیفی کەربەلا بوو و دۆستایەتیی لەگەڵ شێخ ڕەزادا هەبوو. شێخ ڕەزا بەم شیعرە فارسییە، بەبۆنەی مردنی برای، سەرەخۆشیی لێ دەکات:

لقد اصیب حبیب القلب وا أسفا
وصار صدر سماء المجد منخسفا
دلم بسوخت ز ناوعده مرگ قادر بگ
برادرت (غفر الله ذنبه و عفا)

واتا:

داخەکەم خۆشەویستەکەی دڵم گرفتار بووە

سینەیی ئاسمانی شکۆ ڕۆ چووە

دڵم سووتا لەبەر مەرگی ناوەختی قادر بەگ

برات خوا لێی ببوورێت و لە گوناهی خۆش بێت

چو دید تازه نهالی کشید سر بفلک

زمانه ازین و بیخش بر آورد بجفا

بفضل و رحمت خود ایزدش بیامرزد

که اهل جود و خداوند عض و بود وفا

واتا:

گەردوون کە دیتی نەمامێکی تازەهەڵچوو سەری گەیاندووەتە ئاسمان

بە نارەحەتی لە ڕەگ و ڕیشەوە دەری هێنا

خوا بە رەحمەت و گەورەیی خۆی بیبەخشێ

چونکە دەسکراوە و بەخشندە و بە وەفا و لێبووردوو بوو

توبی جهت متصرف نیامدی بزمین

بکربلا که خداوند (زادها شرفا)

چو یاد آوری از وقعهء امام حسین

چگونه شمر لعینش برید سر ز قفا

واتا:

تو لەخۆڕایی نەبووی بە موتەسەڕیفی وڵاتی

کەربەلا، خوا پایە بەرزتری کا

کە لە ڕووداوەکەی حەزرەتی حوسێنەوە بیرت ئەکەوێتەوە

چۆن شمری لەعنەتی سەری لە پشت ملییەوە بڕی

کنی بحـــال جـــوانان اهل و بیت نظر
(لسـهم حـاسدهم کـیف اصبحـوا هدفا)
جـمـاعـتی نگری سـر برهنه سـینه زنان
بمرگ تشنه چو بیمـار محـتضـر بشـفا

واتا:

تەماشای حاڵی لاوانی ئەهلو بەیت دەکەی، دەبینی
چۆن بوون بە نیشانەی تیری ئەوانەی بەغیلییان پێ ئەبەن
سەیری کۆمەڵێ ئەکەی بە سەری قوتی سنگ ئەکوتن
تینووی مەرگن وەکو بێمارێ کاتی گیاندان تینووی چاکبوونەوەیە

وفـــات باب و برادر و ز یاد مـــیـــبـــری
در آن مـصـیـبت سـادات و مـأتم شـرفـا
هـزار لعن بـارواح قـــــاتـلان حـــــسین
ولی چو شـیعـه مـرو تا صـحـابه و خلفـا

واتا:

مەرگی باوک و برات لە یاد دەباتەوە
ئەم موسیبەتەی بەسەر ساداتدا هاتووە و ئەم مەئتەم و تەغرییەیە
هەزار لەعنەت لە گیانی ئەوانەی حوسێنیان کوشت
بەڵام وەک شیعە ئەوەندە مەڕۆ ئەسحابە و خەلیفەکانیش بگرێتەوە

نه اعـتـمـاد بر افـراط کن، نەبر تفـریط
مـیـانه جـو کـه همین است مـذهب عـرفـا
زمـــان عـــمـــر تو ممدود بـاد و درگـــزرد
بجاه و دولت واقبال و عیش و ذوق و صفا
همـیـشـه تا بهـوای (رضـا)ی حق حـجـاج
گـــهی بمروه تکا پو کنند و گـــه بصــفـــا

واتا:

نەپشت بە زۆر ڕۆشتن ببەستە و نەبەکەم ڕۆیشتن
ناوەندی بگرە چونکە ڕێبازی خواناسان ئەمەیە
تەمەنت درێژ بێت و بەسەرچێت هەمیشە
بە پایە و دەوڵەت و شکۆ و ژیانی خۆش و ڕابواردن
بۆ ئەوەی حاجییان لە هەوای ڕەزامەندیی خوا
تاوێ لە (مەروە) بکەونە ڕاکردن و تاوێ لە (صەفا)

***

مەدحی مەجید پاشای بابان

مەجید پاشای بابان قایمقامی قەزای کفری بوو کە کفریش بەشێک بوو لە میرنشینی میرانی بەبە. لەم شیعرە تورکییەدا. شێخ ڕەزا باسی شارستانیی ڕاستەقینە دەکات کە بریێتییە لە کردەوە و ڕەوشتی چاک لە مرۆڤدا و ئەڵێت:

مـــــدنیت ایکنجی عنقـــــادر
او دخی اسم بی مـــســمـــا در
مـــــدنیت مکارم اخـــــلاق
بذل و احسان و فضل و تقوادر
معرفت گر سقل اوزاتمق ایسە
بز اخـــــفش حکیم و دانا در
سر و دستاردن عبارت ایسە
جحش قاضی دە (ابن سینا) در

واتا:

شارستانی مەلی (عەنقا)ی دووەمە
ئەویش ناوێکە لە هیچ نەنراوە
شارستانی جوانیی ڕەوشت و

دەسکراوەیی و چاکەکردن و خواپەرستییە
زانست ئەگەر بە ڕیش درێژکردن بێ
بزنی (ئەخفەش)یش حەکیمی دانایە
گەر عیبارەت بێ لە مێزەر و سەر و کەللە
کەری قازیش (ئیبنی سینا)یە

صـــورت مـــادەدن کنـایت ایســـە
آدم وابـلـیس، حـــیـــە و حـــوادر
گر عبـادت حجازە کیتـمک ایسە
خـــر صـــوفی دە حـــاجی بابادر
حـــسنی اوصـــافی اولمیـــان آدم
شکل آدمـــــدە بر مـــقـــوادر
شـخص کامـل اگر بولونسـە بوگون
مـرحـمـتلو مـجـیـد پاشـا در

واتا:
ئەگەر کیفایەت بێ لە شێوەی مادە
ئادەم و ئیبلیس، مار و حەوایە
ئەگەر ئەوە بێت کە بچیتە حجاز
کەری سۆفیش باوە حاجییە
ئەو مرۆڤەی صیفاتی جوانی نەبێت
مقەوایەکە لە شێوەی مرۆڤ دروست کرابێ
ئەگەر مرۆڤی تەواو هەبێت ئیمڕۆ
خاوەن بەخشش مەجید پاشایە

دودمـــــــــــان مـلـوک بـابـانـک
قـــالمە برشـــــمس عـــالـم آرادر

دست گـــوهر فـــشـــانی غـــبطـەءکـــان
کف احــــــســـــــانی رشـک دیاردر
دەستی اول دەستـه بکزه مز که دیدم
حلی مـــشکل اولان مـــعـــمــــادر
منت ایتــمـز جــهـانی ایتــسـه نثـار
هــمـــــــتی تـا او رتـبـــــه بـالادر

واتا:
لە خانەدانی میرانی بابان ماوەوەی
خۆرێکی جیهان ئارایە
دەستی گەوهەر بڵاوکەرەوەی خۆشییەکان
دەستی بەخششی شەپۆلی دریایە
دەستی وەک ئەو دەستە نییە کە وتم
ئەوەی گرفتی هەبێ کردنەوەی ئاسانە
منەت ناکا گەر جیهان دابەش بکات
هیمەتی تا ئەو ڕادەیە بەرزە

شـــیــعـــره قــارشی اقل جـائزەسی
یـا اوتـوز یا ایـگـرمـی لیــــــــرادر
جیـبـه گـیـرمـر مـحـاسن شـیـمی
مــــاه تـابان گـــــبی هـویدا در
وعــــدەء جـــود حـــاتمانه لری
رســــــتـــــه انـتظار فـــــردا در

واتا:
بەرامبەر شیعر کەمترین بەخششی
یا سی یا بیست لیرەیە

ڕەوشتی جوانی ون نابێ لە گیرفاندا
وەکو مانگی تابان ئاشکەرایە
بەڵێنی جوودی حاتەمانەی
چاوەڕێی تەنیا یەک ڕۆژە
ئیکرامی منعمانەی بۆ ئێمە
هەر لە کۆنەوە پیشەی باپیرانیەتی

دولتی وقف ثروتی مـــبـــذول
نعـــمـــتی ســائلینه یغــمــادر
ساحــهء مدحنی مساحــه ایدن
کلک تحــریر هـرزه پیــمـــادر
جـاه و اقـبـال و عـزتک برجـا
ول تـا کـــائنات برجـــادر
داورا همـــتک دریغ ایتـــمــز
مقـصدک گر (رضـا)ی مـولادر

واتا:
موڵکی وەقف سامانی بۆ خەڵق بەخشراوە
نیعمەتی بۆ داواکەران تالآنییە
ئەوەی ساحەی مەدحی بپێوێ
خامەی نووسین زۆربێژی نووسینە
جاه و ئیقبال و عزەتی بەرزتان
بەردەوام تاکو ئەستێرەکانی کائینات بەردەوامە
ئەی دادگەر هیمەتتان درێغی ناکات
ئەگەر مەقصەدتان (ڕەزا) مەولایە

وا دیارە شـێـخ ڕەزا هەجــووێکی یەکـێکی لە بـابانەکــان کــردووە، بـەڵام لە پەشیمانیدا ئەڵێت:

جـەوهـەری مـەحـزە لە هـەردوولاوە وەک تیـغی دەبان
داک کچی پاشای ڕەواندز، باب کوڕی پاشای بەبان
«شێخ ڕەزا»ش هـەجووی بکا باز ئیعتیباری بۆ نییە
چاک خـراپ نابێ بە شـیعری شـاعیرێکی قـەڵتـەبان

***

مەدحی هەباس ئاغای پشدەر

شێخ ڕەزا پێوەندییەکی فراوانی لەگەڵ پیاوە ناسراوەکانی ئێلانی کورد هەبوو. ئەوانیش بۆ پتەوکردنی ئەو پێوەندییە، لە هەموو دەرفەتێکدا، بەدیارییەکی موناسب ئەو دۆستایەتییەیان نوێ دەکردەوە. لەو دۆستانەی شێخ ڕەزا سەرەک عەشیرەتانی ئاکۆ و بڵباس و پشدەر و لەم شیعرە فارسییەدا، شێخ ڕەزا سوپاسی سەرداری ئێڵی پشدەر دەکات بۆ ئەو دیارییەی بۆی ناردووە.

غـرض از هدیـه نه (در است) و (عـقـیق) و (الماس)
غــــرض الفت بود و دوســـــتی و اســـــتــــئناس
هـدیـه از جــــانب جــــانانـه گـــــر زهـر بـود
خــوشــتــر آید بمن از (فــیــه شــفــاء للناس)

واتا:

مەبەست لە دیاریی دوڕ و ئاقیق و ئەڵماس نییە
مەبەست هۆگری یەکبوون و دۆستایەتییە
دیاری لای دۆستەوە ئەگەر ژاریش بێ
لای من لە هەنگوین خۆشترە کە خوا لەبارەیەوە فەرموویەتی: دەرمانی دەردی خەڵکی تیایە

هدیـەئی آمـده از دوسـت یکی پوسـت پنیـر
پوسـت مـوئین چو سـر و صـورتی آغـا عبـاس

بامـداد ان چو فـرسـتـادهء از جـانب مـیـر
عـــسـل رانیـــه اورد و پـنـیـــر بلبـــاس

واتا:

دیارییەکەم لە دۆستێکەوە بۆ هاتووە: پێستە پەنیرێکە
پێستە پەنیرێکی مووراوی وەک سەر و سوورەتی عەباس ئاغا
کە سبەینانێ نێرراوێ لەلایەن میرەوە
هەنگوینی ڕانیە و پەنیری بلّباسی هێنا

گفـتم آری چو مـرا دید جگر خسـتـهء هـجر
عـسلم کـرد روان مـیـر مـسـیـحـا انفـاس
باز گـفـتم بچـهـا مـاش و نخـود مـیطلبند
نکند شـــهـد و عـــسل چارهء درد افـــلاس

واتا:

وتم: بەڵێ کە منی دی جگەرم زاماری دوورییە
میری هەناسە وەک مەسیح (نەخۆش چاککەرەوە) هەنگوینی بۆ ناردم (کە دەرمانی دەردە) دیسان وتم: منداڵەکان ماش و نۆکیان ئەوێ
هەنگوین چاری دەردی لاتی ناکا

شکر نعـــمت کنمت بندهء احـــســـان توم
نیک نـاسم نه چو (مـخـمـور افندی) نسناس
من به غیـر از تـو کسـیـرا نشـناسم مخـدوم
تو جز این بندهء خـود نیز کسـیـرا مشناس

واتا:

سوپاسی نیعمەت دەکەم، بەندەی چاکەی تۆم،
چاکەناسم، وەک مەخموور ئەفەندی مەیموون نیم،

من لە تۆ بەولاوە کەسێکی تر ناناسم شایانی خزمەتکردن بێ،
دەسا تۆیش لەمن بەولاوە کەس بە بەندەی خۆت مەزانە

من کـه در بـوتهء اخـلاصی تو بگداخـتـه أم
بکســان دیگرم مــینتــوان کــرد قــیــاس
من چو مـخـمـور نه أز جـملهء او باشـانم
کافنگند بر سر یک پای دوصد مهره بطاس

واتا:
من کە لە تەنووری دڵسۆزی بۆ تۆدا تواومەتەوە،
ناتوانرێ بەراوردم لەگەڵ کەسانی تر بکرێ
من وەک (مەخموور) لە ڕیزی هەتیو و مەتیودا نیم
کە لەسەر یەک پێ دوو سەد داش ئەخاتە ناو تاسەوە

منم آن شــاعــر نادر شــخـن و نادر گــو
که بهر شعر کنم تعبیه صد گونه جناس
آن شکم کنده و لب گنده جناب سکیــویر
نیـست أز صـحـبت او فـائده جز وسـواس

واتا:
من ئەو شاعیرە قسە نایابە، نایاب وێژەم
کە لە هەر بەیتێکدا سەد جۆرە (جیناس) کۆ دەکەمەوە
ئەو جەنابی (......) ورگ گەنیوی دەم و لێو گەنیوە
لە وەسوەسە بەولاوە سوودێ لە هاوڕێیەتی کردنیدا نییە

بهـمـه مـردم (رانیـه) سـلامی زمن است
جـــزبه (ابـراهـیم افـندی) پـدری الخنـاس
سینەو و گردن و پشت و شکم و ساق و سرین
گند و ناپاک و گــوه آلود، ســراپا انجــاس

واتا:
سڵاو لە منەوە بۆ هەموو خەڵکی ڕانیە
تەنیا بۆ برایم ئەفەندیی باوکی ئەلخەنناس نەبێ
کە سنگ و مل و پشت و سک و ساق و کەفەڵی
هەموو گەنیو و پیس و گوواوییە و سەر تا پێی پیسییە

قــاضــیم نیــز نپــرســد مگر از یادش رفت
حورش از کشک دوسە سالە پوشش ز پلاس
فررا گـر کسـوت زربفت بپوشند پشم است
گـوز بر ریش چنین قـاضـی پشـمـینە لبـاس

واتا:
قازییش هەواڵم ناپرسێ. بۆچی لە یادی چووەتەوە کە
خۆراکی کەشکی دوو–سێساڵە و بەرگی پەڵاس بوو؟!
کەر ئەگەر بەرگی لە تاڵی زێڕ چنراویش لەبەرکا هەر خورییە لەبەریا
تڕ بە ڕیشی قازیدا کە بەرگی خوریی لەبەرایە

جـاسم آغـا کـە دخـانی نفـرسـتـادە مـرا
بە تو بخشیدمش ای داور جمشید أسـاس
یوقــســە، نـامـوسنی بن بیـز گـبی یرتردم
قــاچرردم آنی تـا مملکت مـوش و سـیـواس
شـکر ناس ار نـکنم شـکر خــــدارا نکنم
تو ولـی النعـمـی من کنمت شکر و سـپـاس

واتا:
جاسم ئاغا کە دووکەڵێکی (واتە هەندێ توتنی) نەنارد بۆ من
وا بە تۆم بەخشی ئەی داوەری بنەما جەمشیدی
وەیا ناموسی وەکو بێز دەدڕم

ڕاوم دەنا تاکو مەملەکەتی مووش و سیواس
سوپاسی خەڵک ئەگەر نەکەم سوپاسی خوا ناکەم
تۆ نیعمەت بەخشی منی و منیش سوپاست ئەکەم

***

تاڵانکردنی عەشیرەتی ئاکۆیان

عەشیرەتی ئاکۆ لە هەرێمی سەر سنووری عێراق و ئێران جێنشین بوون ئەم عەشیرەتانە، ئەوەندە ملیان بە حکوومەتی عوسمانی نەدەدا و لەشکری عوسمانیش نەیدەتوانی کارێکی وا بکات سەر بەم عەشیرەتانە شۆڕ بکات. وەکو ئەڵێن: «صەگ بە زەبری کلکی ئێسقان دەشکێنێت»، هانی تەقیەدین و عومەر پاشای دیاربەکریان دا و بە لەشکرێکی گەورەوە دایانە سەر عەشیرەتی ئاکۆیان و تاڵانیان کرد و ئاگریان لە دێهاتەکانیان بەردا و مراد ئاغای حارس ئاغا و محەمەد ئاغای عەبدوڵا ئاغایان گرت و حەپسیان کردن. مراد ئاغا لە بەندیخانەی کەرکووک مرد. شێخ ڕەزا بەرامبەر ئەم کردەوە ناپەسند و دڕندانە بەرامبەر خانەدانی ئاکۆیان ئەڵێت:

ڕووخاندی گەردشی گەردوون لە هەر جێ ئاستانێ بوو
سووتاندی چەرخی دونپەروەر لە هەر کوێ ئاشیانێ بوو
وەکو طەییی (سِجِلٌ لِلْکُتْبِ) پێچایەوە گەردوون
لە هەر میهمانسەرا ئاساری سفرە و نان و خوانێ بوو
بە حاتەم گەر بکەی تەشبیهی ئەم ئاغایە، بێ عەقڵی
کە فەرقی ئەم لەگەڵ ئەو، ئاسمان و ڕێسمانێ بوو
درێغ بۆ خانەدانی (مارف) ئاغای سەروەری (ئاکۆ)
کە جێگەی عەیش و عیشرەت، مەنبەعی ئەمن و ئەمانێ بوو
لە جوود و بەخشش و ئینعامی خۆی و قەوم و ئەتباعی
وەکو شانامە و و ڕۆستەم لە هەر جێ داستانێ بوو

کەیوومەرثی، دووەم جەمشیدی ثانی، خوسرەوی ثالث
سلەیمانی زەمان، ئەسکەندەرێ، صاحیبقڕانی بوو
شەوی وەک زوڵفی یار، رووی حەسوود و بەختی من تاریک
لەگەڵ دەیجوور و یەڵدا وا حیساب کە ئەو ئەمانێ بوو
بەنامەردی شەهیدیان کرد وەکو حەمزە و عومەر، دوژمن
مراد ئاغا کە ڕۆژی جەنگ و دەعوا قارەمانێ بوو
کەسێ ئەم سەرووی ڕەعنایەی لە پێ خست گەردنی بشکێ
چە زێبا صوورەتێ یارەب، چە شیرین نەوجوانێ بوو
(مراد)یان بۆیە ناو نابوو لە وەختی بەخشش و ئینعام
لە بۆ بانی مراد دەستی کەریمی نەردەبانێ بوو
لە حەق شێخ و مەلا و دەروێش و سۆفی و سائیل و سەیاح
وەکو حاتەم شەفیق و دڵنیاز و میهرەبانێ بوو
ئیتر نەتبێ لە موڵکی ڕۆم (ڕەزا) ئومێدی ئاسایش
لە پێش ئەم کارەدا هێشتا ئومێدی پارچە نانێ بوو

لەو سەردەمەدا ئاڵۆزی و شەڕوشۆڕ لە نێوان عەشیرەتەکانی کورددا زۆربەی لەسەر زەوی و ئاو بوو. شێخ ڕەزا کە باسی میرانی خدر بەگی خۆشناو دەکا و ئەڵێت بەناهەق کوژرا، بەڵام داخی بۆ ناخوا، چونکە تووتنی عەشیرەتەکانی تری زەوت دەکرد. کاربەدەستانی حکوومەتیش، بۆ ئەوەی دەسەڵاتیان بەسەر کوردستاندا بکێشن، لە جیاتی ئەوەی ئەو شەڕانەی نێوان عەشیرەتانی کورد دابمرکێننەوە؛ نەوتیان بەسەر ئاگردا کردووە. شێخ ڕەزا تەنیا بەم چوار بەیتە فارسییە باسی شەڕی نێوان عەشیرەتی بڵباس و عەشیرەتی ئاکۆ و خۆشناو دەکات و ئەڵێت:

آنچە بلباس بخوشناوو بە آکو کردە است
نشنیدم کە ببغداد (هولاکو) کردە است

گرچه میران خدر بگ نه بحق شد مقتول
کشتش به که بسی غصب تماکو کرده است

واتا:

ئەوەی بڵباس بە خۆشناو و بە ئاکۆی کردووە
نەمبیستووە هۆلاکۆ بە بەغدای کردبێ
هەرچەند میرانی خدر بەگ بەناهەق کوژرا
کوشتنی چاکترە چونکە تووتنی زۆری زەوت کردووە

***

شێخ ڕەزا و میری شەقڵاوە

شێخ ڕەزا هاتوچۆی بە سواری هێسترێکی زین لێکراو بوو. کاغزێک دەنێرێ بۆ میری شەقڵاوە، میران بایز بەگ کە هێسترێکی باشی بۆ بنێرێ و لە هەمان کاتیشدا کاغزێک دەنێرێ بۆ عادیلە خانمی خێزانی وەسمان پاشا. خانم دەیەوێت سەر بنێتە سەری و لێی دەپرسێت هێستری زیندووت دەوێ یان مردوو و ئەو شیعرەی سەرەوەی پێدا ئەڵێت «هێستری زیندوو بڵێم بۆم چاکە یا مردووم دەوێ.» بەڵام میری شەقڵاوە هەر هێستری بۆ دەنێرێ و هیچی تر، ئیتر شێخ ڕەزا دەکەوێتە سەر و گوێلاکی هێستر:

میر بە صەد منەت هەناردی ئێسترێکی ڕووت و قووت
دەست و پا سست و سەقەت ئەندامی هەروەک عەنکەبووت
خاوەنی ئالیکی ناڵێم پێی نەداوە موتڵەقا
داویەتی، ئەمما وەکو بیستوومە قووتی لا یەمووت
پووش لەلای حەڵوایە حەتتاکو پەڵووشەی چنگ کەوێ
بای ئەدا لوولی ئەدا قووتی ئەدا مانەندی حووت
گەرچی ناتوانێ ببزوێ هێند لەڕ و کەم قووەتە
دەنکە جۆیێکی نیشان دەی، تا قیامەت دێ لە دووت

پشــتی ڕێش و شــانی زامـدار و، جــەدەو بوو ناعــیـلاج
چەند قــرووشـــێکم هەبوو بۆم دا بـەنەوت و عـــەنزەرووت
مـــەصلـەحـــەت وایە هەتا نەیخـــواردووم بینێـــرمـــەوە
زۆر ئـەترسـم دەفــــعـــــەیێ قــــووتم بدا بمکا بـە قــــووت
(ســەی فـەتاحی) مـەیتـەرم ڕۆژێ بە حـجـجـەت لێی نەوی
کلکی دەرهێنا لەبن ئەمـجـــا بە ئاســـتـەم گـوێی بزووت
گـــەر قــەڵەو بێ ئەم ئەجننە، لێــرە تەســخـــیـــر ناکــرێ
غـەیری چەند دەروێشی ڕەفـاعی بە زەبری جـەلجـەلووت
ئەم مـــەتـاعـــە چاکـــە هـەر لایق بـە حـــاجی ئەحـــمـــەدە
جووتـی پێ بکا هەروەکو خۆت هەردوو لنگت کرد بەجووت
لایقـی شـــــانـی من و شــــــایانی شــــــەئنی تۆ نـەبوو
چاوەکـــەم چیت پێ بڵـــێم چارم نیـــیـــە غـــەیری سکووت

***

هەندێ لە هەجووەکانی شێخ ڕەزا

شـێخ ڕەزا بـە شـاعـیـرێکی هەجـووکـەر نـاسـراوە. هەجـووەکـانـی ئەوەندە توندوتیژن بوونەتە هۆی دڵگیریی گەلێک بنەماڵە و پیاوی ناسراو. ئەوانەیش کە لە سووچی هونەرمەندییەوە تەماشای هـەجوەکانی شێخ ڕەزا دەکەن، بە هیچ کلۆجێک لە قسە توندوتیژەکانی دڵگیر نابن. شێخ ڕەزا ئەو هەجـووانەی وەنەبێ تەنیـا بەرامـبەر بێگانە کـردبێت، ئەوەی تەمـاشـای هەجـووەکـانی بەرامـبەر شێخ غەفووری مامی و شێخ عەلیی کاکی و شێخ محەمەد عەلیی برازای کـردوویەتی، ئەوانەی لـەمـان دوورترن، هـیچ گـەردێک ناکـەوێتـە دڵیـان بەرامبەر شاعیرێکی هونەرمەندی وەکو شێخ ڕەزا.

شێخ ڕەزا، خۆی، ئەمـەی بە حیکمـەت داناوە. لە ستـایشێکدا بۆ نازم پاشا لە شیعرێکی فارسیدا ئەڵێت:

زخیل شاعران من هم حکیمم گهی
گـــویم هـجـــاء وگـــاه تحـــسین
همـی گــویم نکویانرا ســتــایش
همـی خـواهـم بدانرا لعن و نفـرین
بـکام دوســـتـــان ریزم بـتـــرزد
زنم بر فــرق بدخــواهـان تبــرزین
کــریمانـرا دهانم گــوزهء شـــهـــد
لئـــیـــمـــانـرا زبانم تیـغ روبـین

بەڵام لەو بارودۆخەی کە شێخ ڕەزا تێیدا ژیابوو، بۆ جیاوازیکردن لە نێوان (کەریم) و (بەد)، (دۆست) و (بەدخوا)، میعیارێکی تر هەبوو و شێخ ڕەزایش خۆی میعیارێکی (شەخصی)ی تایبەتی خۆی هەبوو. بۆ نموونە، هەجووی شێخ عەلیی کاکی و شێخ غەفووری مامی کردووە چونکە ئەوەی ئەو لێیانی ویستووە نەیانداوەتێ. هەروەها هەجووی موفتی زەهاویی کردووە چونکە لەگەڵ (ئیتیحادی)یەکاندا هاوبیر بووە و هەجووی دەروێش ئەفەندیی موفتی کەرکووک دەکات چونکە (مونافەسەی) لەگەڵ شێخانی تاڵەبانیدا کردووە و هەجووی مەلا مارفی مەلا عەبدوڵای خدریی زەنگنە دەکات چونکە جێ ڕێزی شێخ عەلی بووە و هەجووی حاجی ئەمین و ڕەفیق ئەفەندیی خادیمو سجادە دەکات چونکە زۆر دۆستی خزمانی خۆی بوون کە لێیان دڵگیر بوو. لەبەر ئەوە داوای لێبووردن لە هەموو ئەو بەڕێزانە و عەشیرەتانە دەکەین کە بەر پەلاری شێخ ڕەزا کەوتوون.

***

شێخ ڕەزا و مەستی ئەفەندی

ڕەسوول مەستی لە زاناکانی شاری سولەیمانییە. زانستی ئیسلامیی لەسەر دەستی مەلاکانی کوردستانی عێراق و ئێران وەرگرتووە و لە ئەنجامدا خوێندنی لەلای مەلا و دانای بەناوبانگ مەلای خەتێی ڕەواندز پێک هێناوە. لە

پاشان دەچێتە ئەستەمووڵ لە زانیاریی فیزیا و فەلەک دەبێتە مامۆستا و لە شاری کەرکووک و مووسڵ مامۆستاییی قوتابخانە دەکات و لە پاشان دەبێتە بەڕێوەبەری مەعاریفی شاری (وان) لە کوردستانی باکور و دەچێتە میسر فێری زمانی فرەنسی دەبێت و گەشتێکی ئەوروپا دەکات و دەگەڕێتەوە ئەستەمووڵ. لە زانیاریی فیزیا و فەلەک گەلێک نووسین و لێکۆڵینەوەی چاپ و بڵاو کراوەتەوە.

مەستی ئەفەندی، لەگەڵ شێخ ڕەزادا، چە لە کەرکووک و چە لە ئەستەمووڵ شەڕەدەنووکیان بووە. لە وەڵامێکی شوکری فەزڵی بۆ شێخ ڕەزا، ئەڵێ: مەستی ئەفەندی قسەی پێ وتووی جنێو بە من بۆ ئەدەی. شێخ ڕەزا ئەم هەجووەی مەستی ئەکات:

دەستێکی هەیە (مەستی) ئەفەندی لە کەرەمدا
مێوانی ئەزیزی هەیە دایم لە حەرەمدا
ئەلحەق ژنەکەی موشفیقە دەرحەق بە غەریبان
صەد گانی بە ڕۆم دا و، هەزاری بە عەجەم دا
هێند کێری هەتیوان بە کوزیا چووە دایکی
دەستێکی شکابوو بە منداڵی لە شکەمدا
بەر زەربەیی کام کێری قەوی کەوتووە ئاخۆ
بەو دەردە چووە ساعیدی مەستی لە ڕەحەمدا
حەتتاکە مەجیدی کوڕی زۆر طەبعی جەوادە
صەد گانی بە یەک لەحزە بەبێ پوول و درەم دا
گەواد و تەرەس، مولحید و بێ دین و مونافیق
مردووە نییە میثلی لە مسقوف و عەجەمدا
بۆ سەددی ڕەهی لەشکر وەک تەپڵی سکەندەر
ئاوازی دەهۆڵی کوزی داکی دێ لە حەرەمدا
ئەو کێرە زلەی کێ بوو لە کێلانی فەتاح بەگ
مشتێکی کوتایە قوزی، مشتێکی لە دەمدا

شـێخ ڕەزا دان بەوە دانانێ کـە مـەسـتـی ئەفـەندی پیـاوێکی دانابوو و لە بەیتێکی فارسیدا ئەڵێت:

مـسـتـی و داعیـهء حکمت هـیئت هـیـهـات

بـرنـدارنـد بـیک دسـت دوتـا خـــــــربـزرا

***

هەجووی مەلا مارفی مەلا عەبدوڵای خدری

مـەلا مـارف کـوڕی مـەلا عـەبدوڵای کـوڕی مـەلا سـولەیمانـی خـدرییـە. ئەم بنەمـاڵەیە پشـتـاوپشت مـەلا و مـامـۆسـتـای ئاینی، لە تیـرەی گـەڕاوی ئێـڵـی زەنگنەن. مـەلا سـولەیمانی خـدری نـاوچەی گـەڕاوی بەجێ دێڵێ و لـە گـەڕەکی (بەگلەر)ی قـۆریەی شـاری کـەرکووک جـێنشین دەبێت. مـەلا عـەبدوڵای کـوڕی مـامـۆسـتـایەکی دانا و لـە مزگـەوتی جەلالیـیـەکـان مـامـۆسـتـا بووە. موفـتی زەهاوی؛ بە بۆنەی کۆچی دوایی مەلا سولەیمانی باوکییەوە؛ بە هەڵبەستێک پرسەی بۆ مەلا عەبدوڵا ناردووە تێیدا ئەڵێت:

ألا انما الدنيـا سـجيـتـهـا الـغـدر

فـليس لمغـرور بزخـرفـهـا عـذر

فـظـاهـرهـا ود وبـاطـنـهـــا قـلـى

وادبـارهـا خَـيـرٌ واقـبـالـهـا شـر

ورغبـتـهـا غـيٌّ ورهبـتـهـا هـوى

وطـالبـهـا عـبـدٌ وهـاربـهـا حـر

وعـزتـهـا ذل وفـرحـتـهـا أسـىً

وصـحـتـهـا سقم وثـروتـهـا فـقـر

مەلا مـارفی کـوڕی مـەلا عـەبدوڵا؛ زانسـتـی ئیسـلامیی لـەلای باوکی تەواو کردووە و لە سەردەمی حوکمداریی عوسمانی سەرەتای ژیانی بە قازی شەرع لە مەلاطیـەی ویلایەتی (ئەدەنە) دەست پێ دەکات و لە پاشـان دەبێتە حـاکمی بدایەتی ویلایەتی مـووصڵ. لە مـووصڵ بە هۆی بەرهـەڵسـتی لە دەسـتـدرێژیی

والیی مووصڵ بۆ کاروباری دادگە، دەگوێزرێتەوە بۆ حاکمی بیدایەتی کەرکووک.

ئەم بنەماڵەیە پێوەندییەکی زانستی و ڕوحییان لەگەڵ شێخ عەلیی تاڵەبانیدا هەبووە و زۆر جێ ڕێزی شێخ عەلی بوون و مەلا عەبدوڵا و مەلا مارف گۆڕستانیان لە تەکیەی تاڵەبانییە.

***

شێخ ڕەزا بۆ هەجووی مەلا مارف دەکات؟

هەرچەنێک شێخ ڕەزا گوێی بە دۆستایەتیی شێخ عەلیی کاکی لەگەڵ پیاوە، ناسراوەکانی کەرکووک نەداوە، هیچ هۆیەکی وا نییە ئەم هەموو جنێوانە بداتە مەلا مارف. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەمە، خوا لێخۆشبوو مامۆستا ئەسعەدی سەعید ئەفەندیی نائیب کە لە ئەدەبی تورکیدا دەستێکی باڵای هەبوو ئەڵێ: مەلا مارف لە والیی مووصڵ دڵگیر بوو، چونکە لەسەر داوای ئەو لە حاکمی ویلایەتەوە گوێزرایە حاکمی بیدائەی کەرکووک. کە والی دێت بۆ سەردانی لیوای کەرکووک، لە کاتی پێشوازیدا، والی بە تەوسەوە هەواڵی مەلا مارف دەپرسێت و مەلا مارفیش زۆر بەڕەقی وەڵامی دەداتەوە، والیش بە تورکی: «هر نە سویلەسن معروف سن = هەرچی بڵێت ناسراویت»ی پێ ئەڵێت. شێخ ڕەزا کە دۆستایەتییەکی قووڵی لەگەڵ والیدا هەبوو ئەمە بەهەل دەزانێت و ئەم هەجووەی مەلا مارف دەکات.

من وا ئەزانم ئەمە ڕێی تێ ناچێت. ئەگەر وا بوایێ شێخ ڕەزا نەک بە کوردی بگرە بە تورکی هەجووی مەلا مارفی دەکرد کە بگاتە والی. ئەوەی ڕێی تێ بچێت ئەوەیە، مەلا مارف زۆر دۆستی شێخ عەلیی کاکی شێخ ڕەزا بوو. شێخ ڕەزایش ڕقی لە دۆستانی شێخ عەلی هەڵدەستا و دەیویست بیانتۆرێنێ و ئەم هەجووە توندەی مەلا مارفی کردووە.

شێخ ڕەزا لە پێنج خشتەیەک لەسەر شیعری حافز ئەم هەجووەی مەلا مارف دەکات:

(مــعــروف)ی بێ دیرایەت گــووت کــردە ناو بیــدایەت
چیت پێ بڵــێم قــوڕمــســاغ هەردوو گــونم بە دایەت
گــونمی بە تڕ شــەهیـد کــرد کـێـرم ئەکـا ڕیعــایەت
(زان یــار دلــنــوازم شــکــریــســت بــا شــکــایــت
گــر نکتــەدان عــشــقی خــوش بشنو این حکایت)
مـەعرووف کـە حـیـزی وەک خـۆی نـەبوو لە نەسلی ئادەم
ئازاری مــەقــعــەدی بوو بۆم ڕاکــشــا لەســەر دەم
مــردم ئەوەند ســوار بم، خــۆم کــوشت ئەوەند پیــادەم
(بی مـــزد بود و منت هر خـــدمـــتی کـــە کـــردم
یارب مـــبـــاد کـــســـرا مـــخـــدوم بی عنایت)
خــاشــاکی دەوری دوبری لێم بوون بە مــاری هەیجــا
کـێـرم بە صـەد مـەشـەقـەت ڕۆیی گـونم نەگـونجـا
کــێــرم لە پەشــمی پاشی دانەی کــونی ترنجــا
(در زلف پر شکنجش ای دل مـــپـــیچ کـــانجـــا
ســـرهـا بریدە بینی بی جـــــرم و بی جنایت)
ڕووم کـردە سـمـتی سـمـتی، یەعنی مـەکـانی مـەعـهـوود
ئەرزێکی پڕ نەجــاســەت دەشــتــێکی شــەهوەت ئاڵوود
ڕانیم فـەرەس چەپ و ڕاست ڕێگەم نەبردە مــەقــســوود
(از هر طرف کـــە رفـــتم جـــز وحـــشـــتم نیــفــرود
زینـهــــار أزین بیــــابان وین راە بی نـهـــــایت)
دەرمــانە ســمــتی ئەمما نەرمــانە وەک بەری دەست
کــاروانی کـێـر بەناویا دەڕوا هەمــیـشــە ســەربەست
هەر مـەنزڵێکی سـەد میل، هەر میلی سێ سـەد و شەست
(این راهرا نـهــایت صـــورت کـــجـــا توان بست

کش صـــــــــد هـزار مـنـزل بـیـش اسـت از بـدایـت)
بـاوکـی پـیـــاوی چاک بـوو زاتـێکـی زۆر مــــوقـــــەدەس
خـــۆی پوشـت و داکـی خـــۆگێ هـەتـا خـــوا بڵێ بـەس
بۆ نـەخـــتێ ئاوی شـــەهوەت جـــەرگی بووە بە قـــەقنەس
(رنـدان تـشـنـه لـبـــــــــرا آبـی نمـی دهـنـد کـس
گـــــویـا ولـی شـنـاســـــان رفـــــتـنـد ازین ولایـت)

***

هەجووی مەلا سەعید

مەلا سەعید پیاوێکی ڕەوشت پاک و خۆش گوفتار بوو. زۆر جێ ڕێزی شێخ عەلی و کوڕەکانی بوو. لە کاتێکدا شێخ ڕەزا لە شێخ عەلی بە گلەیی بوو، هەر کەسێک لە شێخ عەلـیـیـەوە نزیک بوایێ، دەبووە جێ پەلار و هەجووی شێخ ڕەزا. لەم شیعرە تورکییەدا هەجووی مەلا سەعید ئەکات:

باغـدەمـی یوقـســە داغـدەد
صولدەمی بوقسە صـاغدەدر
هرگـیـجـە بر باجـاغـدەدر
انسـاسی بر قـو جـاقـدەدر
غـــائب اولانده کـــیم بیلور
جن گبی نبردە صـاقـلانور
هـانگی قـــوناغـــدە اگلنور
کـیـــملر ایلە یتـــاقـــدەدر
مـــسـجـدده لامـپـە یاندیرر
ذکـــر ایلە خلقی قـــاندیرر
بر الی سـبـحـە گـیـزدرر
بر الی سـیـک دشـاقـــدەدر

بو ترس اوغلی گــوت ویران
ســــــیک اوزرنـده اوتـوران
بـاشـی هـوایه قـــــالدیـران
صـــانکه دروب ایاقـــدەدر

واتا:

له باغدایه یان له چیا له چەپدایه یان له ڕاست
هەر شەوێک لەناو گەلێکدایه پاشەڵی له باوەشێکی تردایه
که ون دەبێت کێ چوزانێت وەک جن له کوێ خۆی شاردووەتەوە
له کام ماڵدا ئاهەنگ دەکا لەگەڵ چی کەسان له جێگەدایه
له مزگەوت چرا هەڵدەکات به زیکر خەڵق هەڵدەخەڵەتێنی
به دەستێکی تەسبیح سووڕ ئەدا دەستێکی به کێر و گونیەوەیه
ئەم تەرەس بابەی قووندەره لەسەر کێر دانیشتووه
سەری بۆ ئاسمان هەڵبڕیوه وەکو وەستابێت به پاوە

حـــــامل ایکن جنابتــــــه
بـاشلر اذان و قـــامـــتـــــه
بـر ایاغی جــمـــاعــتــده
بـر ایـاغـی بـولاقـــــــدەدر
ایشلیــه ایشلیــه باشــلادی
قـــــابتـی فـــرنگی علتـی
بـوزمـــادی اسکی عـــادتـی
شــمـدیده ایشلـهمـاقـدەدر
قـیز گـبی اینـجـه در ســوزی
نـازایلـه قـــالدیـریر گـــوزی
ایـپـلـگ ایـلـه آلـور یـوزی
چـونکـه گــوزی بـراقـــدەدر

گـــر آنـی زار و اغلیـــــان
گـــــورسـن اینـانمـەبـو یـلان
بـاشـی أزلـســـــەدە ییــــلان
قـــویـروغین دولامـــــاقـــدەدر

واتا:
کە لەشی پیسە بە جەنابەت دەست دەکاتە بانگ و نوێژ
پایەکی لە نوێژی جەماعەتدایە و پایەکی وا لە بولاغدا
هەر دەستی کردە کارکردن نەخۆشیی فرەنگیی وەرگرت
نەیگۆڕی عادەتی پێشووی هێشتا هەر لە کاردایە
دەنگی وەکو کچ باریکە بەناز چاو هەڵدەبڕێت
بە دەزوو ڕووی هەڵدەگرێت چونکە چاوی لە بوراقە
گەر دیت بە زار و گریان بڕوا مەکە ئەمە درۆیە
سەریشی داڕزی مار هەر کلکی سووڕ دەدا

شێخ ڕەزا هەمیشە، لەسەر مووچەی گوزەرانی، لەگەڵ مەئموورانی دارایی بگرە و بەردەی بوو و ئەوەی تەگەرەی بخستایێ کاروباری زوبانی بۆ دەهێنایە کار، هەندێ لەوانیش دەستی شاعیرییان هەبوو و وەڵامیان دەدایەوە و شێخ ڕەزایش لەسەر چۆک بۆیان دادەنیشت، وەکو ئەڵێت:

دەرحـــەقی، بۆچـی ئەترسم، بەخـــوا تا ئـەمـــرێ
چی لە دەس نایێ، مـەگەر بێ گونـی ئەسـپم بگرێ
بە خـەبیـثی نییـە میـثلی کە وەکو جـەوهـەری گـوو
مـەگەسـی پێـوە بنیشـێ، وەکـو صـەگ پێی دەوەڕێ
پێی بلـێن بەو تەرەســە گـەر لـە عـەلـەیهـیم بدوێ
بە فـــوویێ عـــەزلی ئـەکـــەم، نابـێ لەوێدا بتـــڕێ
پدەری نێــرەکـــەر و مـــادەری وەک مـــاچەخـــەرە
کێ ئـەڵێ ئادەمـــە، کـــەربابە، وەکـــو کـــەر دەزەڕێ

وەرە لادە لە شـــەڕی ئالەتـی مـەعـــهـوودی (ڕەزا)
مـوقـتـەزای گـرتنە طەبعی بەخـوا پێت ئەگـرێ

***

هەجووی حافز ئەفەندیی قەردار

بنەمـاڵەی قـەردار لە کـەرکـووک، هەرچەنێک ئێـسـتـا خـۆیان بە تورکـمـان دادەنێن بەڵام لە ڕەسەندا لە ئێلی بڵباسی کوردن، چەند کەسێکی دیاریان لە دەوڵەتی عـوسـمـانی مـەئمـووری گـەورە و، لە دەوری کـۆمـاری تورکـیـایش یەکێکیـان والیی ئەستەمووڵ بوو. حـافز ئەفەندی لە بەغدا دەژیا و لەگەڵ شێخ ڕەزادا زۆر ڕێک نەبوو، لەبەر ئەوە شێخ ڕەزا ئەم هەجووەی کردووە:

مـرا بخـانەء پاشـا بضـرب سـیلی و مـشت
(حسین ئەفەندی) زن قەحپە راند و حافظ پشت
کـدام بگچی و قـائق چی و ترمـپـا چی
بکون (حـافظ ئەفـەندی) فـرو نبـردا نگشت

واتا:
بە زەبری شەقازلە و مشتەکۆڵە
حوسێن ئەفەندیی قەحپە ژن و حافزی پوشت پاڵیان پێوەنام بۆ ماڵی پاشا
کام ئێشکگیر و بەلەم لێخوڕ و ترومپاچی
پەنجەی نەکردووە بە قنگی حافز ئەفەندیدا

زبسکە حـیـز بود هـمـچـو جـسـر بغـدادش
هـمـیـشـە آب بزیراست آدمی بر پشت
بدست این دو لعین کـشـتـە گـر شـوم چەعـجب
مگر حـسین علی را، یزید و شـمـر نکشت
نعـوذ باللە اگـر این بود مـسـلـمـانی
صـواب دین یـهـود است و مـذهب زردشت

واتا:
لەبەرئەوەی حیزە وەک پردی بەغدا
هەمیشە ئاوی لە ژێردایە و پیاوی بەسەرەوەیە
سەیر نییە ئەگەر بە دەستی ئەم دوو مەلعوونەوە بە کوشت بچم
بۆچی یەزید و شمر حوسێنی کوڕی عەلییان نەکوشت!
پەنا بەخوا، ئەگەر موسڵمانەتی ئەمە بێ
ئاینی جوولەکە و ڕێبازی زەردەشتیش ڕاستە

***

هەجووی حاجی مستەفا

لە دەوری عوسمانیدا، هەندێ کەس لە دائیرەی ئەوقاف و هەندێک لە خەزینەی دەوڵەت مووچەیان بۆ بڕابووەوە. ئەم مووچەیە، بەپێی هەڵبژاردنی مەئموورانی هەرێمەکان دەبوو. شێخ ڕەزا، نە لە تەمەندا و نەیش لە بێ وڵەتیدا وا لێکەوتوو نەبوو کە میری بیژێنێت ئەویش داوای سنوورێکی بۆ نەبوو و لەبەر ئەوە دەکەوتە تەقەوە لەو جۆرە مەئموورانە یەکێک لەوانە حاجی مستەفایە.

گل اگر یکدم بکام بلبل شیدا شود
کام دل نگرفتە خاری درمیان پەیدا شود
مستحقیرا معاشی داد خواهد پادشاه
حاجی میکوشد کە اورا مانع اجرا شود

واتا:
گوڵ ئەگەر تاوێ بە ئارەزووی بولبول شێت و شەیدا بێ
ئارەزووی دڵی نایەتە دی، دڕکی لە نێواندا پەیدا دەبێ
پادشا دەیەوێ مانگانەیەک بدا بە مستەحەقێک.
حاجی هەوڵ دەدا ببێ بەکۆسپ لە ڕێی جێبەجێکردنیدا.

در میـان مـالک و رضـوان صـبـاح روز حـشـر
از خصوصی ریشی حاجی مصطفی غوغا شود
بانگ بر رضـوان زند مـالک کـه ای رضـوان مـهل
این یهـــودی ریش ســوی جنـه المأویٰ شـــود

واتا:

له نێوان مالیک و ڕیزواندا سبەینێی ڕۆژی حەشر
لەبارەی ڕیشی حاجی مستەفاوە غەڵبە پەیدا دەبێ
مالیک بانگ دەکاتە ڕیزوان ئەڵێ: ئەی ڕیزوان مەیێڵە
ئەم جوولەکە ڕیشە بەرەو بەهەشت ببێتەوە

گویدش رضـوان نه آخر پیر مرد حاجی است
کی خـدا فرمـوده حـاجیـرا جـهنم جا شـود
مـالکش گوید فـراوان از یهودان حـاجی اند
ســالک بیت المقــدس حــاجی انهــا شــود

واتا:

ڕیزوانیش پێی ئەڵێ ئاخر بۆ ئەم پیرە پیاوە حاجی نییە؟
کەی خوا فەرموویە حاجی لە جەهەننەمدا جێی ببێتەوە
مالیک پێی ئەڵێ: زۆر لە جوولەکەکان حاجین
ئەوەی چووە (بیت المقدس) دەبێ بە حاجیی ئەوان

چون سخن اینجا رسد رضـوان بمـاند بی دلیل
ریش بـر دعــوای مــالـک حـجـت عظمی شـــود
پس برغم انف رضــوان در جـحــیـمش افگند
درمـیــان دوست و دشـمن عـبرت و رسـوا شـود

واتا:

که قسه دەگاتە ئەم ئاستە ڕیزوان بەڵگەی نامێنێ
ڕیش دەبێ بە بەڵگەیەکی گەورە بۆ ئیدیعاکەی مالیک
بە کوێراییی چاوی ڕیزوان فرێی دەداتە دۆزەخەوە و
لەناو دۆست و دوژمندا ڕیسوا دەبێ و دەبێ بە پەند

حـــاجی بابا چارهء این ریشـــرا امـــروز کن
ورنـه فـــردا فـــتنهـــا زان ریش تو برپا شـــود
برکنش از بیخ و بن نـی صد رهش گـر بر کنی
هـفـــتـــهء نگذشـــتـــه این تـخم بلا بالا شـــود

واتا:
حاجی بابا هەر ئیمڕۆ چارەی ئەم ڕیشەت بکە
ئەگینا سبەینێ چەند هەرا و فیتنە لەم ڕیشەی تۆوە بەرپا دەبێ
هەڵی کەنە لەبن و ئەگەر صەد ڕەگی لێ هەڵکێشی
هەفتەیەکی پێ ناچێ ئەم تۆوی بەڵایە بەرز دەبێتەوە

چون ترا خـــواهد بدوزخ بردااین ناپاک ریشـی
وقف کن تا خلقـرا جـاروب اســتنجـا شــود
هاجی همـچون (رضـا) و حـاجی همـچون شـمـا
قـــرنهـــا باید کــه تا از لطف حق پیــدا شــود

واتا:
چونکە سەرەنجام ئەم ڕیشە ناپاکە دەتباتە دۆزەخ
بیکە بە وەقف تا خەڵک بیکەن بە گسکی گووماڵین
هەجووکەرێکی وەک (ڕەزا) و حاجییەکی وەک ئێوە
سەدان ساڵی دەوێ تا لە لوتفی خواوە پەیدا بین

***

هەجووی دەفتەردار

دەفتەردارێکی تورک، لە کاتی داگیرکەرانی عوسمانی. لە کەرکووک بووە. ئەم دەفتەردارە، وەکو زۆربەی کاربەدەستانی دەوروبەری عوسمانی، هیچ کارێکی بەبێ بەرتیل نەدەکرد. شێخ ڕەزایش هەرچەن تەقەلای وەرگرتنەوەی مووچەکەی دەکرد، بەڵام بۆیان نەدەکرد. ئیتر وەکو شێخ ڕەزا ئەڵێت؛ دۆم بێت و کڵاش بۆ خۆی بکات. لە هەجووێکی بە زوبانی فارسی ئەڵێت:

میکنم هجو اکر لطف خدا باشد یار
مویی از خایهء من بر نکند دفتردار
خایهء همچ و جبل دارم و کیری چو منار
هردو، هرمی همه درکس زن دفتردار

واتا:

ئەگەر لوتفی خوا یار بێت هەجوو دەکەم
موویێ لە گونی من هەڵناکێشێ دەفتەردار
گونێکی وەک کێو و کێرێکی وەک منارەم هەیە
هەردوو گونم و لەگەڵ کێرم بە کوزی ژنی دەفتەردار

لە ئەنجامدا، شێخ ڕەزا، سەیر دەکا کە دەفتەردار نە بەتکا و نە بەهەجوو مەعاشەکەی ناداتێ. لەم شیعرە تورکییەدا ئەڵێت: با بزانین کێ زیان دەکات:

ناموسی ارەیان کیمسە، هجادەن حذر ایلر
شاعرلر ایلە خوش گیچنور دفع شر ایلر
تأخیر معاشم سکا بر فائدە ویرمز
ای باعث رزقم باقەلم کیم ضرر ایلر
ارباب کرم اولە فقط حق شناس اول
وجدانی اولان کیمسە بو راهە گذر ایلر
جاندان اوصانوب، دوغریسی ترک ادب ایتدم
معناسنی ویرمگلە دگل حرفنە صرف نظر ایلر

انســـان اولان انســـانلره حـــسن نظر ايلر
مــيــدان حـــمــيـــتــده دوروب ترک ســر ايلر

واتا:

ئەو کەسەی لە ناموس بگەڕێت لە هەجوو خۆی لادەدا
لەگەڵ شاعیراندا خۆش ڕادەبوێرێت و لە شەڕ خۆی لادەدا
دواخستنی مەعاشم هیچ سوودێکی بۆ تۆ نییە
ئەی مایەی ڕزقم با بزانین کێ زیان دەکا
خاوەنی بەخشش مەبە بەڵام حەقناس بە
ئەوەی ویژدانی هەبێ لەم ڕێگەیەوە دەڕوات
لە گیان بێزار بووم، بە ڕاستی وازم لە ئەدەب هێنا
بە مانا دانەوە نییە چاوی لە حەرفی دەپۆشێت
ئەوەی ئینسان بێت لەگەڵ ئینساناندا چاکە دەکات
لە مەیدانی حەمییەت دەوەستێت سەری فیدا دەکات

لەلایەکی تریەوە کازم بەگ وەعدی دەداتێ کە مووچەکەی بۆ بگەڕێنێتەوە بەڵام بەجێی نایەنێت:

آلـنجـــــه خـــــزنـهء مـــــالـيــــــەدەن..........
بنم سـعـيم گـبی کـاظـم بگک وەعـدی مـــهـدردر
بنی خوشنود ایدر، فـردا دیور وعد ایدرهر گون
ا و فـردادک مـرادی غـالبـا فـردای مـحـشـردر

واتا:

تا لە خەزینەی مالیە (گەنجینەی دارایی)
وەکو کۆششی من گفتی نازم بەگیش بە خۆڕایی دەڕوا
دڵی من خۆش دەکات، ئیمرۆ و سبەی ئەڵێت، هەموو ڕۆژێک گفتم دەداتێ
ئەو ئیمرۆ و سبەیەی، ڕەنگە ئەنجامی ڕۆژی حەشر بێت

***

شێخ ڕەزا و ئێران

پێوەندیی شێخ ڕەزا لەگەڵ ئێراندا لە دوو ڕێگەوە بوو؛ یەکەمیان شێخانی تاڵەبانی پێوەندییەکی ئاینی (ڕێبازی قادری)یان لەگەڵ ناوچەکانی کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا هەیە. هەر لە کۆنەوە و تاکو ئێستایش، لە کرماشان و سنە و سابلاغ و موکریان لقی تەکیەی تاڵەبانی هەیە و ژمارەیەکی زۆر لە کوردی ئەم هەرێمانە دەروێش و موریدی شێخانی تاڵەبانین. دووەم، لەو سەردەمەی کە کوردستان لە نێوان عەجەم و تورکدا دابەش کرابوو، ئەم سنوورەی نێوان ئەو دوو دەوڵەتە بۆ کورد قەدەغە نەبوو. زۆربەی ئێلانی کۆچەری کورد لەمبەر و لەوبەری سنووردا، گەرمیان و کوێستانیان دەکرد و تا ڕادەیەک کوردستان یەک هەرێمی ئابووری بوو و هاتوچۆی کاروانی کوتاڵ بە سەرانسەری کوردستاندا بەسەربەستی دەگەڕان و کوردانی هەردوو هەرێم بەبێ پاسپۆرت، بەپێی پەیمانی هەردوو دەوڵەت هاتوچۆیان دەکرد. شێخ ڕەزایش جگە لەم پێوەندییانە، پێوەندییەکی تایبەتی ئەدەب و زوبان هەبوو کە یەکێک لە هەرە شارەزاکانی زوبان و ئەدەبی فارسی بوو. ئەم پێوەندییانە وای لە شێخ ڕەزا کردووە، نەک تەنیا لەگەڵ کوردانی ئێران، بگرە لەگەڵ کاربەدەستانی گەورەی ئێرانیشدا پێوەندی بکات و لە جێگەی خۆیدا مەدح و جارجاریش هەجووی زۆر ڕەقیان بکات کە بە عەجەم ئەڵێت:

بشکست سرو افسر کسرای عجم را
برباد فناداد رگ و ریشـــەء جم را
آورد شبیخون مدینه بمدائن
بگرفت ز شاهان عجم تاج و علم را
این عربده با آل عمر بهر علی نیست
با آل عمر کینەء قدیمست عجمرا

واتا:

سەر و تاجی کیسرای عەجەمی تێ شکاند

ڕەگ و ڕیشەی جەمی دا بەبای فەوتان
(مەدینە) شەبەیخوونی کردە سەر (مەدائین)
تاج و ئالآی لە شاهانی عەجەم وەرگرت
ئەم بێ ئەدەبییە لەگەڵ ئالی عومەر لەبەر خاتری عەلی نییە
عەجەم کینەیان لەگەڵ ئالی عومەر کۆنە

لە جێگەیەکی تری، لەسەر «شیخین و شیری لافتی» کە گوایە لەسەر وتەی پێغەمبەر (ص): «لافتي الا على ولا سيف الا ذو الفقار» شێخ ڕەزا ئەمە بەدەستدرێژییەکی زۆر دادەنێ و لەم شیعرەی خوارەوە لە پۆزیان دەدا.

نعش خبيث خويشرا ايرانيان بهر شرف
پێويسته سوی كربلا مى آورند ازهر طرف
در داده آخوندها صلا، كز سايهء أهل ولا
(ان يدفنوا فى كربلا يغفر لهم ماقد سلف)

واتا:
ئێرانییەکان لە پێناوی شەرەفدا تەرمی چەپەڵی خۆیان
پەی دەرپەی لە هەموو لایەکەوە دەهێنن بۆ کەربەلا
ئاخوندەکان بانگ و سەلآیان هەڵداوە کەوا لە سایەی ئەوانەدا دۆستی ئالوبەیتن
ئەگەر لە کەربەلا بنێژرێن لە هەموو گوناهی پێشوویان خۆش دەبێت

پس اى گروه بدگمان، شيخين و شاه انس و جان
پهلوى هم در يک مكان، چون سه گهر در يەک صدف
باشند از رحمت برى، در حيرتم زين داورى
تاكى به اين جهل و خرى، اى مردمان نا خلف

واتا:
کەواتە ئەی گرۆی بەدگومان، (شەیخەین) (ئەبوبەکر و عومەر) و پێغەمبەر
لە پاڵ یەک و لە یەک شوێندا وەک سێ گەوهەر وان لە صەدەفێکدا.

له ڕەحمت بەری بن، من لەم داوەرییەی ئێوە سەرسامم
ئەی پیاوانی نارەسەن تاکەی لەم نەزانی و کەرییەدان!

شـیـخین و شـیـری لافتی عـین هـم اند این هرسـەتا
بر دینتـــان واحـــسـرتا، برکـــینتـــان یا للأسف
آخـر زشـاه انـبـیـا، شـرمی کنیـد ای بی حـیـا
کی شـــاه باز کـــبـریا، کـــمـــتـــر ز مـــولای نجف

واتا:
ئەبوبەکر و عومەریش هەروەک ئەبوبەکر و عومەر و پێغەمبەرن
ئەی داخم بۆ ئاینتان و وەی خەفەتم بۆ کینەتان
هەی بێ حەیایینە شەرمێ لە شای پێغەمبەران بکەن
چۆن ئەبێ شابازی کیبریا کە پێغەمبەرە لە حەزرەتی عەلی کەمتر بێ!

بگشا (رضا) درج دهن، پاشیده کن درسخن
بـر قلب بدخـــواهـان بزن تـیـغ زبـان لاتخـف

واتا:
(ڕەزا) نقێمی دەم و دانت بکەرەوە و قسەی وەک دوڕ بڵاو کەرەوە،
بیدە لە جەرگی ناحەزان بە تیغی زمانت و هیچ مەترسە

***

مەدحی ناسرەدین شا

ناسرەدین شا (١٨٣١-١٨٩٦) لە بنەماڵەی شاهانی قاجارە کە لە ڕەسەندا لە ئازەری ئازەربایجانن و تاکو ئینقیلابی ڕەزاخانی پەهلەوی دژی ئەحمەد شا حوکمی ئێرانیان کرد. ناسرەدین شا پێوەندیی لەگەڵ وڵاتانی ئەوروپادا پەیدا کرد و دەرگەی ئێرانی بۆ سەرمایەدارانی ئەوان کردەوە. لە کاتی حوکمڕانیدا گەمارۆی (هەرات)ی دا، بەڵام لەبەرئەوەی ئینگلیزەکان باشووری

ئێرانیان داگیر کرد، گەڕایەوە. لە دواییدا لەلایەن میرزا ڕەزای کرمانییەوە کوژرا.

شێخ ڕەزا، لەم شیعرە فارسییەدا مەدحی دەکات و ئەڵێت:

گر شعاع خسرو انجم بنودی ماهرا
ماه میگفتم جمال (ناصرالدین) شاهرا
نورماه از آفتاب و نور شاه از خویشتن
در حقیقت فرق بسیارست شاه و ماهرا

واتا:

ئەگەر مانگ لە تیشکی شای ئەستێرەکان نەبوایە (کە ڕۆژە)
دەموت جوانیی ناصیرەددین شا مانگە، (بەڵام ناڵێم چونکە)
ڕۆشناییی مانگ لە خۆرەوەیە، ڕۆشناییی شا لە خۆیەوەیە
لە ڕاستیدا جیاوازی زۆرە لە نێوان شا و مانگدا

گرنه از خط شعاع مهر بگرفتی ضیاء
در فلک از شرم رویش گم نمودی راهرا
کبک را از سایەی عدلش ز شاهین باک نیست
میزند هردم بگردون بانگ قاها قاهرا

واتا:

ئەگەر مانگ لە ئاسماندا تیشکی لە هێڵی تیشکی ڕۆژ وەرنەگرتایە
لە شەرمی ڕووی شادا ڕێی لە ئاسماندا ون دەکرد (چونکە بەرچاوی تاریک دەبوو)
لە سایەی دادپەروەریی ئەودا کەو باکی لە شاهین نییە
بۆیە هەمیشە بانگەوازی (قا.. قا..) لە گەردووندا لێ دەدا

این همان شاهیست کزبهر عدالت گستری
شیررا گوید شبان شوگلهء روباهرا

گـفت بامن ابلهی کـوتاه بین از روی تیـز
قـبلهء عـالم توانی گـفتن این جم جـاهرا

واتا:
ئەمە هەر ئەو شاهەیە کە بۆ داد بڵاوکردنەوە
بە شێر ئەڵێ ببە بە شوانی ڕانە ڕێوی
گێلێکی کورتبین لە ڕووی ڕق و کینەوە پێی وتم:
ئەتوانی بەم شاهە بڵێی: قیبلەی جیهان؟

گفـتم ای کـوتە نظر آخر نە او ظل خداست
سـرور عـالم ببـاید گـفت ظل اللە را
این همان شاە جهاندارست کش خاقان چین
عـرضـە مـیدارد کـە دیرن بندە ام درگـاهرا

واتا:
پێم وت: ئەی بەرچاو کورت ئاخر ئەی ئەو سێبەری خوا نییە؟
کە گەورەی جیهان دەبێ پێی بوترێ: سێبەری خوا
ئەم ئەو پاشا دنیا بەدەستەیە کە خاقانی چین عەرزی دەکا
ئەڵێ: من بەندەیەکی کۆنی دەرگەی تۆم

***

تەلگرافێک بۆ ناصیرەددین شا

لە دەس پێکردنی ئەم شـیـعرەدا، شـێخ ڕەزا، باسـی تەلگراف دەکـات چۆن بەیەک لەحزە وەکو تیشکی هەتاو دووریی صەد ساڵە قەمچ دەکات و هاواری دەگەیێنێتە شا و ئەڵێت:

أی تـل تـونـیـک واسـطـهء داد خـــواهـرا
واقف کنـی ز حـــال گـــدا پادشـــاهـرا

در یک نظر، بەیک حرکت، چون شعاع شمس،
طی میکنی مسافەء صد سالە راهرا

واتا:
ئەی تەلگراف! تۆ هۆیەکی چاکی بۆ ئەوەی دادی بوێ
پادشا لە حاڵی گەدا ئاگەدار دەکەی
بە جووڵەیەک و لە چاوترووکانێکدا وەک تیشکی ڕۆژ
پێوانەی سەد ساڵە ڕێ دەبڕی

فرسخ بریدن تو بقدر پریدنست
از صحن دیده تا سر مژگان نگاهرا
تا پای تخت خسرو گیتی ستان برو
از من ببوس خاک در بارگا هرا

واتا:
فرسەق بڕینی تۆ ئەوەندەی ئەوەیە
کە ڕوانینی چاو لە ناو چاوەوە تا برژانگ دەفڕێ
تا بەرپێی تەختی پادشای جیهانگیر بڕۆ
لە جیاتیی من خاکی بەردەرگەی بارەگەی ماچ بکە

بر خوان دوعای دولت و انگاه عرض کن
شرح نیازمندی این بندەء شاهرا
آرایش اریکەء جم، خسر و عجم،
دارای ملک ری، شەگیتی پناهرا

واتا:
دوعای بەردەوامیی دەوڵەتی بۆ بکە و پاشان بە درێژی
داواکارییەکانی ئەم بەندەیە عەرزی حوزووری شا بکە
ئەی مایەی ڕازانەوەی پشتێنی جەمشید و خوسرەوی عەجەم

ئەی خاوەنی موڵکی ڕەی و شای جیهان پەنا

آن خسروی کە (ناصردین محمد است)
بر خلق آیتی است ز رحمت إلەهرا
أز انجمش سپاه فزونتر بود ولی
انجا کە حیدراست چە حاجت سپاهرا

واتا:
ئەو خوسرەوەی کە یارمەتیدەری ئاینی محەمەدە
نیشانەی ڕەحمەتە لە خواوە بۆ خەڵق
لەشکری لە ئەستێرە زۆرترن بەڵام
مادام حەیدەر هەبێ بۆ پشتیوانی، سوپای بۆ چییە؟

مهرا بروی انور شە میکند قیاس
آنکس کە از سفید نداند سیاهرا
یارب بحق آل علی پایدار کن
جاە و جلال، حشمت روحی فداهرا

واتا:
ئەو کەسەی ڕەش و سپی لەیەک ناکاتەوە
قیاسی مانگ لە ڕووی شا دەکا
خوایە بۆ خاتری ئالی عەلی
جاە و جەلال و حیشمەتی ئەم شایە- بە قوربانی بم - پایەدار کە

درشە کمال زاتی و درماە عارض است
فرق است آسمان و زمین شاە و ماهرا
باز یچە نیست منقبت خسروان (رضا)
کی طاقت تحمل کوە است کاهرا

واتا:
تەواوی لە شادا هی خۆیەتی و لە مانگدا لەلاوە هاتووە
شاه و مانگ جیاوازییان جیاوازیی ئاسمان و زەوییە،
(ڕەزا) تاریفکردنی پادشایان گاڵتە نییە
کەی گایەک توانای هەڵگرتنی کێوێکی هەیە

***

مەبەستی «حافز» لە پرسیاری ناسرەدین شادا

ناسرەدین شا لە شاعیران دەپرسێت: مەبەستی «حافز» چییە کە ئەڵێت: «بلبلی برگ گلی خوش رەنگ در منقار داشت». گەلێک لە شاعیران وەڵامی شا دەدەنەوە، بەڵام شا هیچیانی بەدڵ نابێت. ئەم پرسیارە دەگاتە شێخ ڕەزایش. شێخ ڕەزا لەسەر هەمان کێش و قافیە ئەم وەڵامەی شا دەداتەوە و زۆری بە دڵ دەبێ و بەخششی دەداتێ.

شــــــاه والا وقت طـالـع روی در ادبـار داشـت
این دل غم منـزلـم را غـــرق در اکـــدار داشـت
بر سـرورم صد هەزاران کـوه عصـه بار داشت
صـاحـبا در حـالتی کین بنده غم بسـیـار داشت
یادم آمـــد آن کـــلام آنجناب اظـهـــار داشـت

واتا:
ئەی پادشای پایە بڵند، کاتێ کە بەخت ڕووی لە پشت هەڵکردن بوو
ئەم دڵەی خۆم لە ماڵمدا نوقمی لێڵی کردبوو
صەدان هەزار کێوی غەم بەسەر شادیمەوە بووە بار
گەورەم: لە کاتێکدا کە ئەم بەندەیە خەمی زۆری لە دڵا بوو
هاتە بیرم ئەو قسەی ئەو جەنابە کە وای دەربڕی

کرده بودی ز امـتـحـان با شـاعـران گفت و شکفت
کـــز وجـــود من بر و در مـنظر عـــالـم برفت

هیچ کسی بر وفق طبع من در معنی نسفت
گفته بودی مقصد حافظ چه بود از آن چه گفت
«بلبلی برگ گلی خوش رنگ در منقار داشت»

واتا:

بۆ تاقیکردنەوە لەگەڵ شاعیراندا قسەت کردبوو و گوێت بۆ شل کردبوون
کە بوونی من بە دیمەن لە بەرچاوی جیهان ڕۆیشتبوو*
کەس بە گوێرەی ئارەزووی من مرواریی مانای نەسمی
فەرمووبووت مەبەستی (حافز) لەوە چییە کە وتوویە؛

* واتە: کەس بیری لە بوونی من نەکردبووەوە تا بانگ بکرێم بۆ ئەو تاقیکردنەوە و پرسیارە.

زان حبیب حی وحق امداد فیض سرمدی
بس تضرع کردماند در باب آل احمدی
ذات احمد را شفیع آورده برهر مقصدی
نصف شب غواص کردیدم بە بەحری ابجدی
تا ببینم این صدف آیا چه در دربار داشت

واتا:

زۆر داوای بەرەکەتی هەمیشەییان لەو خۆشەویستی خوای بەحەق و زیندووە کردووە
لەبارەی ئالی پێغەمبەرەوە زۆر پاڕاونەتەوە
بۆ هەر مەبەستێ زاتی پێغەمبەریان کردووەتە تکاکار
نیوەشەو وەک ئەوانەی دەچنە بنی ئاو بە دەریای حەرفی ئەبجەدیدا نوقم خوارد
تا بزانم چە مرواریيەک لەناو ئەو سەدەفەدا شارراوەتەوە

زان همه مردان بیامد صفوت جاروی کش
بر دل آمد معنیٔ شیرین بس بی عیب و غش

لوح قلبم را صـــفـــاداند همـی آیینـەوش
بلبلی برگ گلی شد سیصد و پنجاه و شش
با حسین و با حسن هم با علی معیار داشت

واتا:
لەو هەموو مەردانی خواوە خاوێنییەکی زۆر بێگەرد و ناتەواوی هات بەدڵدا
واتایەکی جوانی زۆر بێگەرد و ناتەواوی هات بەدڵدا
تەختەی دڵمی خاوێن کردەوە وەک ئاوێنەیەک پاک بکرێتەوە
ڕستەی «بلبلی برگ گلی» دەکاتە سێ صەد و پەنجا و شەش
لەگەڵ سێ وشەی (حسین) و (حسن) و (علی) هاوسەنگە

این چنین جاری است عـادات حکیم ذو المنن
بهــر ترفــیع همــان قطب رفــیع ممتــحن
بـر گـــــروه اولیـــــا بارد بـلاهـای فـتن
برگ گل سبزاست آن دارد نشانی از حسن
چونکه در روز وفاتش سبزی رخسار داشت

واتا:
عادەتی خوای خاوەن حیکمەتی بەخشندە وا ڕۆیشتووە
بۆ پایە بەرزکردنی ئەو قوتبە بەرزە تاقی کراوەیە
بەڵا و فیتنە بەسەر دەستەی ئەولیادا دەبارێ
بەرگی گوڵ سەوزە و نیشانەی (حەسن)ی پێوەیە
چونکە لە ڕۆژی وەفاتی ڕوخساری سەوز هەڵگەڕابوو

این نمیـبـاشـد خـدا نخـواسـتـه أزین و شین
این همی باشــد خــداوداند پی اســرار بین
آنچــه رفت برنسل شــاه غــازی بدر و حنین
رنگ گل سـرخـست آن دارد نشـانـی از حـسین
چونکه در حین شهادت سرخیء رخسار داشت

واتا:

خوا خۆی ئەمە لە چاکی و خراپییەوە نییە

خوا خۆی دەزانێ ئەمە هەمووی لە ڕازەکانی نێوانەوەیە

ئەوەی بەسەر نەوەی غەزاکەری بەدر و حونێندا تێپەڕ بووە

ڕەنگی گوڵ سوورە نیشانەی حوسەینی پێوەیە

چونکە لە کاتی شەهیدبوونیدا ڕوخساری سوور هەڵگەڕابوو

چونکه در عصر سعادت قطب بوده نزد کل

پیش أزین دانسته حالت زان شده مأمور پل

وز معارف نوش کرده از نبی نوشاب مل

بلبلی باشد علی کز فرقت آن هردو گل

واندران برگ و نوا خوش نالهای زار داشت

واتا:

چونکە لە سەردەمی پێغەمبەردا لای هەمووان قوتب بووە

لە پێشتردا حاڵەتەکەی زانیوە

لە پێغەمبەریشەوە شەرابی زانستی نۆش کردووە

بولبولەکەیش (عەلی)یە چونکە لەبەر جیابوونەوەی لەو جووتە گوڵەی

ناڵە و هاواری زۆر خۆش هەبوو لەناو ئەو گەڵا و ئاوازانەدا

صد هزاران رحمت حق باد برجان رضا

بس بەوالله پیمبر شافعش روز جزا

من ز ایمان کرده ام از جان حب مرتضی

من نهانی گویم این تخمیس از بهر رضا

تا بدانندش (رضا) ایمان بسی انوار داشت

واتا:

سەد هەزار ڕەحمەت لە گیانی (ڕەضا) بێ

تەنیا پێغەمبەر تکاکاری بێ لای خوا لە ڕۆژی سزادانەوە
من لە باوەڕی خۆمەوە بە گیانی خۆشەویستیی (عەلی)م کردووە
من بە نهێنی ئەم پێنج خشتەکییە بۆ ڕەزامەندیی ئەڵێم
تا بزانن (ڕەزا) باوەڕی زۆر ڕۆشن بووە

***

مەدحی حوسامولولک لە پێنجەیەک لەسەر شیعری حافز

لە مـەدحی حوسـامولولک، شێخ ڕەزا بەو هیـوایەیە کە قسـەکانی بگاتە شا کە ئەڵێت:

من أگـر روان نسـازم بە پیـمـبـر صـبـارا
بحـسـام ملک و ملت کـه ترحـمی خـدارا
ز مـقـربان خـاقـان کە شـود وسـیلە مـارا
بملازمـان سـلطان کـه رسـانـد این دعـارا
کـه بشکر پـادشـاهی ز نظر مـران گـدارا

واتا:
من ئەگەر بە پەیامبەری بادی سەبادا
هـەواڵ نەنێرم بۆ (حسام الملک والملە) کە
کێ لە نزیکانی خاقان ئەبێ بەهۆ بۆ ئێمە
ئەم پاڕانەوەیە بگەیەنێ بە نزیکانی خاقان
کە لە سوپاسی پادشاییتدا گەدا لە بیری خۆت مەبەرەوە

من آگــــرچی بینوایم، تـو وزیر پـادشـــــاهـی
من آگرچی در حضیضم، تو بر اوج مهروماهی
ز مـــیـــان مـــا تفــاوت زمـــه است تـا بماهـی
همـه شب دراین امـیدم کـه نسـیم صـبحگاهی
بـه پـیـــــــــام آشـنـائـی بـنـوازد آشـنـارا

واتا:

من هەرچەند هەژارم و تۆ وەزیری پادشای
من هەرچەند لە بنی چاڵام و تۆ لە خۆر و مانگدای
لە نێوان ئێمەدا جیاوازی لە مانگەوە تا ماسییەکەی گا بەسەر پشتییەوەیە
هەموو شەوێ بە هیوای ئەوەم شنەبای بەیانییان
بە پەیامی ئاشنایی دڵنەوایی ئاشنای خۆی بکا

من اگــر بحکم تقـدیر شــده روم جـایگاهم
بهــوای ملک ایران بـأمــیـد قــرب شـــاهم
شـده رومیـان زهر سو چو رقیب سد راهم
ز رقــیب دیو ســیـرت بخـدای خــود پناهم
مگر آن شــهــاب ثاقب مــددی کند ســهــارا

واتا:

من ئەگەر بە بڕیاری قەدەر وڵاتی ڕۆم بووە بەجێم
بە هیوای نزیکی لە شاوەم لەبەر ئارەزووی وڵاتی ئێران
ڕومییەکان لە هەر لا وەک دوژمن وان بەسەر ڕێمەوە لێیان گرتووم
پەنام بە خوای خۆم گرتووە لە دوژمنی دێ و ڕەوشت
مەگەر ئەو ئەستێرەی کشاوە (کە ڕەجمی شەیتان دەکا) یارمەتییێکی ئەم ناچیزە بدا کە وەک ئەستێرەی (سوها)یە

تو کـه آفـتـاب صـبـحی قـدحت زنور لب ریز
پی زرەهـای ناچیـز کـرمت وسـیله انگیـز
سـحـری (رضـای) خـودرا بدهن نوانەء ریز
بخـدا کـه جرعـهء ده (بحـافظ) سـحـر خیـز
کـــه بوقت صـــبـــحگاهی اثری بود دعـــارا

واتا:

تۆ کە خۆری سبەینانی، پیاڵەکەت لێوانلێوە لە نوور
بەخششت هۆ ئەدۆزێتەوە بۆ گەیشتن بەم وردە ناچیزانە
بارانێکی رەحمەتی سبەینانی ڕەزامەندیی خۆت بەسەر سەلوێنکی مندا بڕێژە
توخوا قومێ بدە بەحافزی سبەینان لە خەو ڕاپەڕیو
چونکە کاتی سبەینان کاری خۆی دەکا دوعا و پاڕانەوە

شێخ ڕەزا، وەکو هەموو ئادەمیزادێک، یەکێکی خۆش دەویست و ڕقی لە یەکێکی تری دەبێتەوە. لە کاتێکدا ئەڵێت:

افتخار همه ایران به نظام العلما است
این سخن مظهر تصدیق جمیع حکما است

واتا:
شانازیی هەموو ئێران بە نیزامولعولەماوەیە
ئەم قسەیە دیمەنی باوەڕ پێکردنی هەموو خاوەن وێڵ و کەماڵێکە

لە چوار خشتەیەکدا ئەمەی خوارەوە بە (ابن ملجم) ئەڵێت:

نخواهم ملک کیخسرو، نجویم مسند جم را
بنرخ نیم جو نخرم متاع هر دو عالمرا
نگردم روز محشر عهد باشد داخل جنت
بحق شاه مردان تا نگایم (ابن ملجمرا)

واتا:
موڵکی کەیخوسرەوم ناوێ، پایەی جەمشیدم ناوێ
هەموو کەلوپەلی هەردوو دنیا بە نرخی نیو دەنکە جۆ ناکڕم
عەهد بێ ڕۆژی حەشر ناچمە ناو بەهەشت
تا ئیبنومەلجەم نەگێم، قەسەم بە شاهی مەردان

***

مەدحی یوونس خانی والیی سنە

شێخانی تاڵەبانی لە ئێراندا، بەتایبەتی لە ناوچە و شارەکانی کرماشان و سنە و سابلاغ و موکریان و هەورامان دەروێش و مریدێکی زۆریان هەبوو. شێخ ڕەزا لەبەرئەوەی شێخ عەلیی کاکی پۆستنشینی تەکیەی کەرکووک بوو، دەچێتە سنە و دەیەوێت تەکیەیێک لەوێ دروست بکات، بەڵام بە چی. ئەم شیعرە دەنووسێت بۆ یوونس خانی والیی سنە.

من دراین مملکت روم کە بادا ویران
خوار و بدنام شدم همچو عمر در ایران
نە بایران بودم جای اقامت نە بروم
گشتە ام زیر فلک همچو فلک سرگردان
شیخم و نیست مراجای برو تکیە کنم
نکنم تکیە مگر بر کرم یوونس خان

واتا:

من لەم وڵاتی ڕۆمەدا – خوا وێرانی کا –
زەلیل و بەدناو بووم وەک عومەر چۆن لە ئێراندا زەلیل و بەدناوە
نە لە ئێران جێم هەیە نیشتەجێ ببم و نە لە ڕۆم
لەژێر ئەم ئاسمانەدا وەک کەشتی سەرگەردانم هەر ڕۆژێ لە جێیەکم
شێخم و جێیەکم نییە پاڵی پێوە بدەم و پشتی پێ ببەستم
پشت بەکەس نابەستم مەگەر بە بەخششی یوونس خان

***

شێخ ڕەزا و دەوڵەتی عوسمانی

شێخ ڕەزا لە سەردەمی حوکمی عوسمانی لە کوردستاندا لەدایک بووە و لە دوا ساڵانی ئەو حوکمەدا (١٩١٠) کۆچی دوایی کردووە. سوڵتانی عوسمانی؛ بەناوی «خەلیفەی ئیسلام» دەستەڵاتی خۆیان بەسەر گەلێک لە

وڵاتانی ئیسلام، به تایبەتی وڵاتانی عەرەب و کورددا کێشاوە. شێوەی حوکمی ئەم سوڵتانانە، حوکمێکی ئۆتۆکراتی، که دەستووری وڵات دەستەڵاتی سوڵتان بوو و ناوی «امیر المؤمنین»ی لەخۆ دەنا و ئەو حوکمەی به حوکمی ئیلاهی دەناسرا و هیچ هێزێک نەیدەتوانی سنوورێک بۆ دەستەڵاتی دانێت. ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دابەش کرابووە دەیان «ولایەت» که (والی) دەیبردە ڕێوە و له سەرووی ئەوانیشەوە سەرلەشکر (میر ئاڵای) دەیتوانی والی و موتەسەڕیف لابەرێت و یەکێکی تری بۆ دانێت. لەبەر ئەوە یاسایەک نەبوو بۆ پاراستنی مافی ئەمانە، ئەمانیش دەیانویست به کەمترین کات خۆیان دەوڵەمەند بکەن و به هەوەسی خۆیان جۆرەها باجیان دەخستە سەر میللەت و له دزی و بەرتیلخواردن درێغییان نەدەکرد و بۆ دەمکوتکردنی میللەتیش چەشن چەشن سوپایان ڕێک دەخست. له پێشاندا لەشکری دەرەبەگی و له پاشان «یەنکی چەری» و له پاشاندا لەشکری نیزامی و بۆ یارمەتیی ئەوانیش، هێزی (ژاندارم = جەندرمە) له زەمانی حوکمڕانی سوڵتان عەبدولحەمیدیش، له کوردستاندا سوپای (حەمیدییە) له کوردەکان دانرا، وەکو حەسەن ئاغای زەنگنە له ناوچەی خانەقین تاکو شارەبان و ساڵح بەگی نەوتچی له کەرکووک و حوسێن ئاغا هەمەوەند له ناوچەی سولەیمانی کرانە (تابور ئاغاسی).

شێخ ڕەزا له سەرەتای ژیانیدا، وەکو زۆربەی خەڵق، دەوڵەتی عوسمانیی به پارێزەری وڵاتی ئیسلام دژی گاوران دادەنا. بەڵام وەکو ڕۆشنبیرێک ڕەخنەی له کەموکورتی و کردەوە ناڕەواکانی کاربەدەستانی گرتووە و پەردەی له ڕوو هەڵماڵیون و له پاشاندا، نەک تەنیا له کاربەدەستان، بگرە له ڕژێمی ئەو دەوڵەتە و له سوڵتانیش دەگرێت. له شیعرەکانی شێخ ڕەزادا، له سەرەتاوە مەدحێکی زۆری سوڵتان عەبدولعەزیز و سوڵتان عەبدولحەمید دەکات و به سێبەری خوا لەسەر ئەرز دادەنێ و له پاشان که هاتوچۆی ئەستەموڵ دەکا و لەگەڵ گەلێک له ڕۆشنبیرانی کورد و تورک ناسیاوی و پێوەندی پەیدا دەکات، دەس دەکاتە ڕەخنەگرتن و له پاشان هەجوو و لەعنەت لێکردنیان.

ئەم گۆڕانکارییانە هاوکاتن لەگەڵ گۆڕانکاریی بارودۆخی سیاسی و

کۆمەڵایەتیی وڵات و دەرکەوتنی هەست و بیروباوەڕی نوێی ئەو سەردەمە.

شێخ ڕەزا لەم شیعرە تورکییەدا لە سەرەتای ژیانیدا مەدحی سوڵتان عەبدولعەزیز دەکات. سوڵتان عەبدولعەزیز؛ هەرچەنێک ویستی هەندێ ئیسلاحات لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا بکات، بەڵام بووە هۆی پامالکردنی سامانی دەوڵەت و جیابوونەوەی ڕۆمانیا و سرِب و بولغارستان و مصر. شێخ ڕەزا ئەڵێت:

کردم بکار نامەء شاهان بسی نگاه
برهم زدم جریدەء این کهنه کار گاه
از حال خسروان زمان جستم آگهی
انان که بوودە اند خداوند دستگاه

واتا:

سەیرێکی زۆری کارنامەی پادشاهانم کردووە
دەفتەری ئەم کارگا کۆنەی دنیام پەڕەپەڕە کردووەتەوە
بە دوای هەواڵی پادشاهانی جیهاندا گەڕاوم
ئەوانەی کە خاوەن بارەگا بوون

ساسانییان بحکمت و سامانیان بملک
عباسییان بدولت و سلجووقییان بجاه
هر چند خواستم کە بیایم نیا فتم
شاهی بفر و دولت (عبدالعزیز شاه)

واتا:

ساسانییان بە حیکمەت و سامانییان بە دارایی
عەباسییان بە دەوڵەت و سەلجوقییان بە پایە و پلە
هەرچەند ویستم بیدۆزمەوە نەمدۆزییەوە
شاهێ لە شان و شکۆی دەوڵەتی سوڵتان عەبدولعەزیزدا بێ

چشم سـپـهـر و دیدهء دوران ندیده است
شـاهنشـهی بدین حشم و لشکر و سپاه
این تخت واین اساس واین گنج واین گهر
وین تاج و تخت واین علم و چتر و بارگاه

واتا:

چاوی ئاسمان و دیدەی زەمانە نەیدیوە
شاهنشایێ ئەوەندە دەستو دائیرە و لەشکر و سوپای ببێ
ئەم تەختە و ئەم بنەڕەتە و ئەم گەنجە و ئەم گەوهەرە
ئەم تەخت و تاجە و ئەم بەیداخ و چەتر و بارەگەیە

این لشکر نظام کـه کوکـرده گـوش چرخ
از نالهء نفـیـر بهـر شــام و صـبـحگاه
خورشید سایه گسـتر و جمشید تاجور
دارای بـنـده پرور و سـلـطـان دین پـنـاه

واتا:

ئەم سوپای ڕێکوپێک و نیزامییە کە گوێی چەرخی گەردوونی کەڕ کردووە
بەهۆی ناڵەی بووقییەوە ئێواران و بەیانیان
وەک خۆر سێبەری بۆ هەمو و لایێ کردووە وەک جەمشید خاوەنی تاج
وەک دارای بەندەپەروەر و، سوڵتانی پشت و پەنای ئاینە

فـخــر دول، مــلاذ ملل، مــایـهء أمل
ظل خــدا، امــام هدی، ســایهء الاه
مـیگفـتم از ستـایش او شـمـهء ولی
یارای هـرکس نبــود مــدح پادشــاه

واتا:

شانازی دەوڵەتانە، پەنای گەلانە، مایەی هیوایە
سایەی خوایە پێشەوای ڕێنموونییە، سێبەری خوایە
ئەمویست چەردەیێ باسی ئەو بکەم و بە شان و باڵیدا هەڵدەم
بەڵام لە توانای هەموو کەسێکدا نییە تاریفی پادشا بکا

کی دارد احتیاج بتعریف چون منی
بسط جلال شه که زماهیست تا بماه
خواهم یکی مساعده از طبع تا دهم
داد سخن بمدحت دستور پادشاه

واتا:
کەی پێویستی بەتاریفکردنی کەسێکی وەک منە
بەربڵاویی شان و شکۆی پادشا کە لە مانگەوە تا گا و ماهی گرتووە
ئەمەوێ سروشتم یارمەتیم بدا
تا ڕازی قسە بێنمە سەر تاریفی وەزیری شا

صدری کە گر تلافی وافی نمیشدی
دولت خراپ گشتی و ملت شدی پناه
محمود ندیم پاشا صدری کە بر درش
کرداست چرخ، قامت تعظیمرا دوتاه

واتا:
سەرەک وەزیرێ کە ئەگەر نەبوایە بە چارەسازی بەشکەری،
وڵات وێران ئەبوو و میللەت لەناو دەچوو
مەحموود نەدیم پاشا ئەو سەرەک وەزیری لە بەردەرگەیدا
چەرخی گەردوون باڵای خۆی نوشتاندووەتەوە بۆ دووبارە تەعظیمکردنی

یەک یەک بەدست و بازوئی زرین ببست
هر رخنەء کە یامتە ببنیاد ملک راه

دم درکش ای (رضا) که ندارند نسبتی
دریاؤ قطره، ذره و خورشید و کوه و کاه

واتا:

به دەست و بازووی بیروڕای سەنگینی خۆی
یەکەیەکە هەموو ئەو کون و کەلەبەرانەی گرتووە کە ڕێیان کەوتووەتە بنیاتیی دەوڵەت
دەمی خۆت بگرە (ڕەزا) چونکە بەراورد ناکرێن بە یەک:
دەریا و دڵۆپ و، تۆزقاڵ و خۆر و، کێو و کا

***

شێخ ڕەزا و سوڵتان عەبدولحەمید

زۆربەی ژیانی شێخ ڕەزا لە سەردەمی حوکمڕانیی سوڵتان عەبدولحەمید بوو. سوڵتان بۆ چەسپاندنی (دەستەڵاتی ئیلاهی)ی خۆی، پیاوانی ئاینپەرست و شێخانی ڕێبازی دەروێشی و مەلاکانی لە خۆی نزیک دەکردەوە و چاوەدێریی مزگەت و تەکیە و خانەقاکانی دەکرد، لەبەر ئەوە پیاوانی ئاین بە چاوی پارێزەری وڵاتی ئیسلام تەماشای سوڵتان عەبدولحەمیدیان دەکرد.

شێخ ڕەزا، لە سەرەتای ژیانیدا، هەر بەو هەستە تەماشای سوڵتانی دەکرد و لەم شیعرە تورکییەدا مەدحی سوڵتان عەبدولحەمید دەکات و ئەڵێت:

سریر سلطنت ملک الیمن آل عوسماندر
خلافت خاندان پروەردە (عبدالحمید خان) در
وکیل فخر عالم، زبدەء ذریت آدم
امیر المؤمنین، ظل خدا، محبوبی یزداندر

واتا:

شکۆی پادشاهی تەختی شاهیی ئالی عوسمانە
پەروەردەی خانەدانی خەلافەت عەبدولحەمید خانە

جێنشینی پێغەمبەر، زوبدەی نەوەی ئادەم
میری موسڵمانان و سێبەری خوا و خۆشەویستی یەزدانە

بیلنمز هیئت شاهانەسی عکس تجلادن
ملکدر، یا ملک شاه جهان، یا ماه تاباندر
خرد مندانده عاجز عقل کل قاصر
زه اندیشه باغلو قوهء ادراکه حیراندر

واتا:
لە عەکسی جلوەکردندا نازانرێت هەیئەتی شاهانەی
فریشتەیە یا مەلیکی شای جیهان یان مانگی تابانە
هۆشمەندان پەک کەوتووە عەقڵی هەموو قاصر
بەپێی بیرکردنەوە بەستراوە، هێزی لە تێگەیشتنی سەرسامە

النده کاسەء شمس و قمر دەرگاهنه قارشو
بوکلمش صانکه گردون بر گدای کاسه گرداندر
باصوب ناف زمینه، عرشه چیقمش تخت اجلالی
دگل باد اوزره دوران ایلیان تخت سلیماندر

واتا:
ئەوەی کاسەی خۆر و مانگی بەدەستەوەیە بەرامبەر دەرگەی ئەو
قەمچ بووە وەکو گەردوون گەدایەکی کاسە هەڵگرە
تەخت شکۆی کوتراوەتە ناوکی زەوی شکۆی گەیشتووەتە عەرشی ئاسمان
ئەڵێی تەختی سولەیمانە بەسەر هەوادا دەسوورێتەوە

بولنمز گلش عصرنده غمدن دیدەء گریان
نسیم رأفتندن گل گبی بلبلده خنداندر
اوگوندن کیم ایشتمش صیت عدلک چرخ دون پرور
بنمله ایتدیکی جورو جفالردن پشیماندر

واتا:
لە عەصری شادیدا، چاوی گریانی غەم نابینرێت
لە شنەبای دڵ نەرمیدا، بولبولیش وەکو گوڵ پێ دەکەنێت
لەو ڕۆژەوە ئەوەی بیستوویەتی ناوی عەدلت، چەرخی ناکەسان
لەو جەور و جەفایەی کە لەگەڵ مندا کردوویەتی پەشیمانە

یقـه قـورتارمق ایسـتـر پـنجـهء قـانون عـدلكدن
انكچـون گاه یر آلتنده، گاه ابر ایچره پنهاندر
ینه چیقـماز او شـاهـک عـهدهء مدح و ثناسندن
(رضـا) گر فی المثل فن سـخندانیـده حسـاندر

واتا:
لە چنگی یاسای عەدلت دەیەوێت یاخە ڕزگار کات،
لەبەر ئەوە دەمێک لەژێر ئەرز و دەمێک لە ناوی هەوردا شاراوەیە
دیسان لە عەهدەی مەدح و سوپاسی ئەو شایە دەرناچێت،
ڕەزا ئەگەر لە هونەری قسەزانیدا ببێتە (حەسسان)

همـیـشـه تاقـمـر رونق فـزای طارم خـضـرا
همـیـشـه تا(زحل) آرایش ایوان کـیـواندر
الـهی بر قـــرار اولســـون عـــافـــیت اوزره
وجود پادشـاه عصرمز كیم جود و احساندر

واتا:
هەمیشە تا وەکو مانگ ڕەونەق ئەداتە ئاسمانی شین
هەمیشە تا (زحل) ئەیوانی گێتی ئەڕازێنێتەوە
خوایا هەر پایەدار بێ بە لەش ساغییەوە
هەبوونی پادشای سەردەمی ئێمە کە ئەو هەم سەخاوەت و هەم چاکەیە

له مـەدحـێکی تـری سـوڵتـان عـەبدولحـەمـید؛ شـێخ ڕەزا له دوا بەیتـەکـەی شیعرێکی تری تورکیدا، خۆی بە سوڵتان دەناسێنێ کە سوڵتان ڕێزێکی زۆری بەرامبەر شێخ عەبدوڕەحمانی باوکی هەبوو و ئەڵێت:

(قل هو الله احد) حرز سرماه افسرک
مست صهبای (ألم نشرح) دل دانشورک
مستشار عقل او همدمک (روح الأمين)
دستگيرک فيض اقدس (اسم اعظم) يا
ورک

واتا:
(قل هو الله احد) مایەی ئاسایشی گەنجینەی تاجت
مەستی شەرابی (ألم نشرح) دڵی دانات
عەقل یەکەم پرس پێکەرت و هاودەمت (روح الأمين)
فەیض ئەقدەس دەستگیرت (اسم اعظم) یاوەرت

تاج و تختک تا ابد محفوظ (الله الصمد)
(آية الكرسي) مدد (انا فتحنا) رهبرک
ريزه سنک آستانک دره‌ء تاج الملوک
قره العين سلاطين خاکپای انورک

واتا:
تاج و تەختت تا ئەبەد پارێزگاری (الله صمد)ە
(آیە الكرسى) یارمەتیدەرت (انا فتحنا) ڕەهبەرت
وردە بەردی بەردەرگەت دوڕی تاجی شاهانە
خاکپای نوورانیت (قرە العين)ی شاهان

برجهان کفاره قارشو، غمزه‌ء خوبان گبی
صف چکوب آماده‌ء هيجا سپاه صفدرک

تاج و تخت دولت یونان دل عاشق گبی
سینه چاک ناخن سم سمند عسکرک

واتا:
بەرامبەر جیهانێکی گاوران وەکو چاو هەڵتەکاندنی جوانان
سوپای دلێرت ڕیزی بەست ئامادەی جەنگە
تاج و تەختی دەوڵەتی یونان وەکو دڵی عاشق
سینەی قڵیشاوە لەبەر سمی ئەسپی سەربازتدا

جوهر فردن وجودی یوق دیەن جاهل دگل
نص قاطعدر بو دعوی اوزره نوک خنجرک
عرشه آصمه قورقارم عرشی ده ایتسون رخنەدار
جوهر فرد کیان تیغ ثریا جوهرک

واتا:
ئەو کەسەی بڵێت جەوهەری فەرد وجوودی نییە نەزان نییە
نووکی خەنجەرت ئەم داوایە بە یەکجار دەبڕێتەوە
بە عەرشدا مەیکەرە دارا ئەترسم عەرش بریندار کات
تیغەکەت کە گەوهەری تاقانەیە و لە گەوهەری (سورەییا)یە

هدهد شاهد (سبأ) و سایەء بال هما
یا دەم باد صبادر رخش آهو پیکرن
جانشین فخر عالمسک عجب می اولسەلر
(جم) قولک (کی) بندە (خاقان) کولە (کسرا) چاکرن

واتا:
هودهودی (سبأ) دۆزەرەوەیە یا سێبەری باڵی (هوما)یە
باوەشێن بای صەبایە ڕەخشی ئاسکە ئاسات؟
ئایا سەیرە، کە جێنشینی فەخری جیهانی

(جم) کۆیلەت، (کەی) بەندەت، (خاقان) عەبدت و (کسرا) نۆکەرت بن؟!

حی قائمله حسابی بر گلور (عبدالحمید)
چوق دوام ایتسون گرک ذات عدالت گسترک
مرحمت کارا، سلیمان حشمتا، شاهنشها
ای (رضا) لب تشنهء احسان عالم پرورک

واتا:
ژمارەی (حی قائم ١٧٠) لەگەڵ ژمارەی (عبدالحمید ١٦٩) یەک دەگرن
بۆیە دەبێ زاتی داوەرتان زۆر بژین
بەزەیی کارا، سولەیمان پایە، شاهی شاهان
ئەی (ڕەزا)ی لێو تینووی چاکەی عالەم پەروەری ئەو

شفقت ملت نوازک صورصه کیمدر بو (رضا)
(طالبانی) (عبدالرحمن) زاده موری احقرک
مهرماه اولدقچه روز و شب تابان اوله
اوج برج سلطنتده آفتابی منظرک

واتا:
دڵسۆزی گەل نەوازتان گەر بپرسێ کێیە ئەم ڕەزایەم
ئەم مێرووله هیچ و پووچە کوڕی عەبدوڕەحمانی تاڵەبانییە
تا خۆر و مانگ و ڕۆژ و شەو هەیە هەر شەوق دەداتەوە
خۆری ڕووتان لە کەشکەڵانی کەلوو کونگەرەی شاهییا

سوڵتان عەبدولحەمید بۆ ڕاکێشانی دڵی موسڵمانان لە ئاوەدانکردنەوەی تەکیە و مزگەوت و جێی خواپەرستی دریغیی نەدەکرد. لەبەر ئەوە بەفەرمانی ئەو جێگەیەکی لایەق بۆ (بەرماڵی پێغەمبەر) کە لەژێر چاوەدێریی بەرەی (خادم السجادە) لە کەرکووک دروست کراوە. شێخ ڕەزا لە سوپاسدا لە شیعرێکی تورکیدا ئەڵێت:

پادشاه آل عوسمان، یعنی خان (عبدالحمید)
قـابل انکار دگل احـسـان فـوق العـاده سی
پادشـاه انبـیـایی مس ایدەن سـجـادەیه
گـورمـادی لایق زیارتخـانەء مـعـتـادە سی
بر زیارتخـانەء شـاهـانه انشـا قـیلدیلر
آسمان دوردقچه دورسن شاه ایله شهزادەسی

واتا:

پادشای خانەدانی عوسمانی، یانی خان عەبدولحەمید
چاکەی لە عادەت بەدەری قەد ئینکار ناکرێت
بۆ ئەوانەی دەس لە بەرماڵی پادشای پێغەمبەران دەدەن
ئەو زیارەتگەیەی ئیستای بە لایەق نەدی
زیارەتگەیەکی شاهانەی بۆ دروست کرد
تاکو ئاسمان هەیە بمێنێت شاه و شازادەی

بۆ ڕوونکردنەوەی مێژووی دروستکردنی زیارەتگەی بەرماڵی پێغەمبەر، شێخ ڕەزا لە دوا بەیتی ئەم شیعرە تورکییەدا، لەسەر ژمارەی (ئەبجەدی) دەری دەخات کە لە ۱۳۰۲ی کۆچیدا دروست کراوە.

دولسـون همـیـشـه جـیب همـایون پادشـاه
کیم جود (معن)ی (حاتم)ی افسانەیا پدیلر
سـجـادەء شـریفـەیه عـبـدالحـمـید خـان
پک منتظم عـمـارت شـاهـانه یاپدیلر
مـرکـز جـهـانه کلمـدی مـانندی بر فلک
هـر کـاری یاپدیلرسـه ملوکـانه یاپدیلر
تـاریخـی مـطـابـق واقـع دیدی (رضـــا)
«سجادەء پیغمبر» «ایچون» خانه یا پدیلر

واتا:

هەر پڕ بێ گیرفانی پیرۆزی پادشاه

که بەخششی (معن) و (حاتم)یان کرده ئەفسانه

بۆ بەرماڵی بڵند پایه عەبدولحەمید خان

ساختمانێکی زۆر ڕێکوپێکی شاهانەیان دروست کرد

نەهاتووه مەڵبەندی جیهانەوه پادشای وا

هەر کارێکی کردووه شایانه کردوویەتی

مێژووی کردنی پڕ بەپڕ دۆزییەوه (ڕەزا)

بۆ سوجادەی پێغەمبەر یانەیان دروست کرد

شێخ ڕەزا که دەچێته ئەستەمووڵ و لەگەڵ ڕۆشنبیران و ئەدیبانی کورد و تورک ناسیاوی پەیدا دەکات، بۆی دەردەکەوێت ئەم سوڵتانه ئەو ئەفسانەیه نییه که وەکو ئابیده، بەبێ ڕەخنه له گردن له کردەوەی سەری بۆ دانەوێنن. لەوێدا چاوی کردووەتەوه، تەماشا دەکات ئەم شانشینانەی پادشا لەسەر لاشەی هەزاران چەوساوەی میللەت دامەزراوه. کاربەدەستانیش به دزی و بەرتیلخواردن میللەت دەڕووتێننەوه. دەس دەکاته شکایەتکردن و ڕەخنه گرتن:

قلم آلدم یازەیم شاهه شکایت نامه

دهشت واقعەدن چاتلدی نوک خامه

واتا:

خامەم گرته دەس سکاڵانامه بنووسم بۆ شا

له تاوی خراپەی باسەکه نووکی قەڵەم شەقی برد

بەو جۆره کاربەدەستانه ئەڵێت:

ایشی کورمکده جبان اقچه المقده جسور

واتا:

له کار بەڕێوەبردن ترسنۆک و له پاره وەرگرتن ئازا

بەلام بۆی دەردەکەوێت کە دەوڵەت له سەرەوە بۆگەنە:

بو انواع فسادک باعثی، ظن ایتمه والیدر
بالق باشدن قوقار، ضرب المثل، معلوم عالیدر

واتا:

ئەم چەشنە فەسادە، وا مەزانە تەنیا له «والی»یەوەیە، وەکو ئەڵێن ماسی له سەرەوە بۆگەن دەکات.

هەر والییەک دێت لەو یتر خراپترە. ئەمانەش له «باب العالی»یەوە دانراون. کەواتا ئەم «باب العالي»یە «باب السفلي»یە. وەکو ڤینگ وایە کە گووی لێوە دێ:

نسبتی یوق باب عالیدەن گلن والیده
بویله بر بوق والی آنجق باب سفلادن گلیر

لەبەرئەوەی، پادشاه بەڕاست و چەپدا لەقەبی پاشا و بەگ دەبەخشێت، کەریش له سایەی شاهانەوە، لەقەبێک بۆ خۆی پەیدا دەکات.

عالمه عام اولدیغندن التفات پادشاه
خر دخی بر آد قزاندی سایەء شاهانەدن

له پاشا، پەنجەی تاوانباری، بۆ سوڵتان خۆی درێژ دەکات:

دوشمنه قارشی کدی، ملته قارشی اصلان
لعنه الله علی حضرت هذا السلطان

واتا، بەرامبەر دوژمن پشیله و بەرامبەر میللەت شێرە، لەعنەتی خوا له حەزرەتی سوڵتان بێت. کەچی ڕەسافی له پاش چەند ساڵ دوای ئەم ئەڵێت:
«عبید للأجانب هم ولکن علی ابناء جلدتهم اسود»

میللەت دەیویست دەستەلاتی سوڵتان عەبدولحەمید، بەپێی یاسای بنەڕەتی (قانون اساسی) کەم کاتەوە و وای دەزانی کە ئەم یاسایە هەموو

گیروگرفتێکی وڵات چارەسەر دەکات. بەڵام ئەمە نەبوو. زۆریش هەبوون وایان دەزانی کە دەوڵەت وازی لە (قانونی ئیلاهی) کە قورئانە هێناوە، بۆیە کاروباری میللەت خراپتر بووە. شێخ ڕەزایش لەو باوەڕەدا بوو، کە ئەڵێت:

بیچارە عدالت کە ییقلمشدی بناسی
بردن ایچنە سچدی بو قانون أساسی

واتا:

بێچارە عەدالەت کە بیناری ڕووخابوو،
بە یەکجاری، ئەم قانوون ئەساسییە گووی تێ کرد

دیانت مضمحل، دولت بوزق، مللت پریشاندر
سببی تحقیر دین، تأسیس قانون، ترک قرآن در

واتا:

ئاینی کز، دەوڵەت تێک چوو و میللەت پەرێشانە
لەبەر تەحقیری ئاین و دانانی یاسا و وازهێنان لە قورئانە

میللەت دەیویست دیکتاتۆرییەتی سوڵتان عەبدولحەمید پامال کات و دەستی بخاتە کۆتی یاسای ئازادی و دیموکرات. شێخ ڕەزا هەرچەنێک دژی حوکمی عەبدولحەمید بوو، بەڵام ڕقیشی لە ئیتیحادییەکان بوو، هێرشی دەکردە سەر سوڵتان چونکە گوێی نەدەدایە پەرێشانیی میللەت. لە شیعرێکی فارسیدا ئەڵێت:

آسمانش آن چنانست و زمینش آین چنین
چشم عبرت برگشا و قدرت حق را ببین
گرچە از روی زمین را مالک چیزی نیم
وز زمین تا آسمان (حمداً لرب العالمین)

واتا:

ئاسمانی بەم جۆرەیە و زەمینی بەو جۆرە

چاوی عیبرەت بکەرەوە و توانای خوا ببینە
هەرچەنێک لە ڕووی زەمیندا خاوەنی هیچ نیم
هەر لە زەمینەوە تاکو ئاسمان سوپاس بۆ خوای عالەمین

کـــاشی یک روزم بما بین همـــایون را دەهند
تا (حمید خان) را بگویم: ای (حمیر المؤمنین)
بعثت تو بر خلاف بعثت پیغەمبەر است
(انت مـــا ارسلت الا زحـــمـــة للعـــالمین)

واتا:
خۆزگە ڕۆژێ ڕێیان دەدام دەچوومە دەرگەی شاهانە
تا بە (حەمید خان) بڵێم ئەی (گوێدرێژی موسڵمانان)
ناردنی تۆ بە پێچەوانەی ناردنی پێغەمبەرە
تۆ بۆ هیچ نەنێرراوی بۆ ئەوە نەبێ ئەزیەتی خەڵک بدەی

چونکە سوڵتان خۆی بەخەلیفەی پێغەمبەر (امیر المؤمنین) میری موسڵمانان دادەنا. شێخ ڕەزایش وشەی (امیر) دەکاتە (حمیر) و سوڵتان دەکاتە کەری موسڵمانان.

وەک دەگێڕنەوە، وەزیری ئەوقاف ناردوویە بەشوێنی شێخ ڕەزادا و لەسەر ئەم شیعرە بەرپرسیاری بکات. شێخ ڕەزا ئەڵێت من نووسیومە (امیر المؤمنین) و (رحمة للعالمین)، ئێمە بە قەڵەمی قامیش دەنووسین. جارجار نووکی لە کاغەز گیر دەبێ (أ) دەبێتە (ح) و مرەکەب لە نووکی دەپەڕێ و خاڵێک دەکەوێتە سەر (ر) دەبێتە (ز). لەسەر ئەوە مەعاشەکەی دەبڕن، کە دێتەوە لێی دەپرسن چییان لێی کردی؟ ئەڵێت (لەت)ێکیان پێوەنام. (ڕەزا) بووم، بووم بە (ڕەزالەت).

***

داوایەک لە وەزیری ئەوقاف

شێخ ڕەزا (عرضحال)ێک دەنووسێت بۆ وەزیر ئەوقافی دەوڵەتی عوسمانی ئەحمەد موختار، ناڕەزاییی خۆی بەرامبەر کاربەدەستانی کەرکووک دەردەبڕێت کە مووچەکەیان بڕیوە. لەم شیعرەدا کە سەرەتاکەی بە تورکی و لە پاشان بە فارسییە تکای ئەوە دەکات کە بە چاوێکی میهرەبانی سەیری داواکەی بکات.

شفاعتله اوقور عرضحالمی خونکار
شفاعت است سزاوار احمد مختار
محالی قلب ایدەجک ممکناتی مکتوبە
ایدرسە خامەء معجز طرازنی درکار
تو ابر فضلی و دانش یکی مشاهدە کن
بخاک تیرە چە گونە است ابر گوهربار
تو آفتاب کمال و آفتاب ببین
چە گونە برکشد این روزهای کم مقدار

واتا:

بە شەفاعەتەوە عرضحاڵم ئەخوێنێتەوە خوێنکار
شەفاعەتە شایستەی ئەحمەد موختار
مەحاڵ دەگۆڕێتە ممکنات بە نووسین
ئەگەر قەڵەمی موعجیزاتی بێنێتە کار
تۆ تەماشای هەوای فەضل و دانش بکە
ئەرزی بەدبەخت چۆنە هەوری گەوهەربار
تۆ هەتاوی کەمالی و هەتاو ببینە
کە چۆن ڕۆژانی دنیا ڕووناک ئەکاتەوە

تو سرو گلشن مجدی و سەد سایە راست
علی الخصوص کە وقت گل است فصل بهار

بشـــاه عــرضـــه گـدايی نميــرســـد ياری
بـه جــــور ناظـو اوقــــاف مــــرهـم دلـزار
اگـــر امـــيـــد نبـــاشـــد بلـطف عـــاليـــرا
چه گونه گفت (رضا) شعرهای خوش گفتار

واتا:

تۆ سەرووی باغی شکۆی، سەرووی سێبەر ئەخەیەوە
بە تایبەت کە کاتی گوڵە و فەسڵی بەهار
بۆ شا سکاڵای پیاوی هەژار ناگات
بە جۆرێ وەزیری ئەوقاف مەلهەمە بۆ دڵی نەخۆش
ئەگەر ئومێدم نەبێت بە لوتفی پایە بەرزتان
چۆن (ڕەزا) شیعری خۆش گوفتار ئەڵێت

***

مەدحی کەمالی پاشای موتەسەڕیفی کەرکووک

لە دەورانی پێشـووی دەوڵەتی عـوسـمـانیـدا، کـەرکـووک ناوچەی ویلایەتی شـارەزوور بـوو. بەڵام لە دابەشـکردنی سـاڵانـی دواییـدا، کـەرکـووک دەبێـتـە ناوچەی لیـوای سـەر بە ویلایەتـی مـووصڵ و لەلایەن مـوتەسـەڕفێکی تورکەوە دەبرایە ڕێوە.

شـێخ ڕەزا لەم شـیـعـرە فـارسـییـەدا هـەم بەخـێرهـاتنی کـەمـالی پاشـای موتەسەڕیف دەکا و هەمیش لە دوا بەیتەکەیدا، کە بە تورکییە مێژووی هـاتنی لەسەر ژمارە تیپی ئەبجەدی ڕوون دەکاتەوە.

ســـالهـــا از ســـر اخـــلاصی دعـــا مـــيكردم
كـه خـدا يا گـره أزكار ضـعـيـفـان بگشـا
مـــتـــصـــرف بفـــرست اهـل دليـــران، توی
مـتـصـرف بهـمـه كون و مكان كـيف بشـا

مــــژدهء آمـــدن آصف ثانی چو رســـیـــد
شـــاعـــران جـــمله فـــتـــادند بفکر انشـــا
ارایوب بولدی (رضـــا) تام اولەرق تـاریخـی
(گلدی کـرکـوکـه سـلامـتله کـمـالی پـاشـا)

واتا:

ساڵەها بوو لە ڕووی دڵسۆزییەوە لە خوا دەپاڕامەوە
خوایە گرێ و ئاڵۆزیی کاری هەژاران بکەرەوە
موتەسەڕیفێ بنێرە لە قارەمانان چونکە تۆی
تەسەڕووف لە هەموو جیهاندا ئەکەی بە ئارەزووی خۆت
کە مژدەی هاتنی ئاسەفی دووەم گەیشت
شاعیران هەموو کەوتنە بیری شیعری دانانەوە

لە شیعرێکی تری فارسیدا، شێخ ڕەزا گلەییی حاڵی خۆی دەکات. چونکە نە لە موتەسەڕیف و نە لە والی و نە لە مالیە و نەیش لە ئەوقاف و نەیش لە سوڵتانەوە هیچی دەس نەکەوتووە و لە دواییدا داوا لە کەمالی پاشا دەکات کە مووچەکەی بداتێ:

دلم از غصـه پر و کیسـه ام از زر خـالی
نه عطا از مــتــصـــرف، نه کــرم از والی
نەز مـــالیـــه اعـــانت، نـەز اوقـــاف مـــدد
نـەز مـــابین همـــایون نه ز باب عـــالی
قلبـەء اهل کـمـال است کـمـالی پاشـا
(من جـمـیع الوزراء غـیـر کـمـالی مـالی)
داعـیـانرا بنود طاقت تـأخـیـر مـعـاش
بـنگر برســـر احـــوال پریشـــان حـــالی

واتا:

دڵم پڕە لە خەفەت و کیسەکەم خاڵییە لە زێڕ
نە بەخششم لە موتەسەڕیفەوە دیوە و، نە دەسبلاوی لە والییەوە
نە یارمەتییەک لە داراییەوە و، نە فریاکەوتنێ لە ئەوقافەوە
نە لە دەرباری هومایوونییەوە و، نە لە قاپیی بەرزی ئاستانەوە
قیبلەی ئەهلی کەماڵە کەمالی پاشا
لە هەموو وەزیرەکاندا لە (کەمالی) بەولاوەم نییە
دوعا گۆیان تەحەمولی دواکەوتنی مانگانەیان ناکەن
سەرنجێکی ئەحواڵی پەرێشان حاڵێ بدە بزانە چەند سەختە

***

سەردانی والیی مووصڵ بۆ کەرکووک

لە سەردەمی حوکمی عوسمانیدا ئەیالەتی شارەزوور هەموو کوردستانی خوارووی دەگرتەوە و کەرکووکیش (موتەسەللیمی)یەی ئەم ئەیالەتە بوو. بەڵام لە پاش شکستی لەشکری عوسمانی لە نزیکی (ڤیەننا)ی پایەتەختی نەمسا، سوڵتان مەحموودی دووەم بڕیاری دا ڕژێمی دەرەبەگیی سەربازی پامالّ بکات و سوپایەکی نوێ بەناوی (یەنگی چەری) دروست بکات و میرنشینانی کوردستانیان یەک لە پاش یەک لەناو برد و کەرکووکیشیان لە شارەزوور جیا کردەوە و یەکانسەر بەسترایە ویلایەتی مووصڵەوە و میرنشینیی بابان لە سولەیمانیش بەسترایە ویلایەتی بەغداوە.

والیی مووصڵ لە سەردانێکی بۆ لیوای کەرکووک، شێخ ڕەزا لە کاتی پێشوازیکردنی ئەم پارچە شیعرە فارسییە ئەڵێت:

خوابە دیدم دوش کز مغرب بر آمد آفتاب
چیست؟! گفتم ای عجب تعبیر خواب
ناگهان از سمت موصل عازم کرکوک شد
آفتاب عالم آرا والی عالی جناب
چون شنیدم این خبر از مهر تبریک قدوم
رە نورد باد یارا پانهادم در رکاب

تیــز رفــتــاری چو عــزم عــالـم بالا کند
ره بمنزل مـیبرد پیش از دعای مـستجاب

واتا:
دوێنێ شەو لە خەومدا دیم ڕۆژ لە ڕۆژئاوا هەڵاتبوو
سوبەینێ وتم: سەیرە! ئەبێ لێکدانەوەی ئەم خەوە چی بێت؟
لە پڕ لەلای مووصڵەوە کەوتە ڕێ بۆ کەرکووک
خۆری عالەم ڕازێنەوە، والیی پایە بڵند
کە هەواڵم بیست، بۆ پێ و قدوومی خەیری،
پێم نایە ئاوزەنگی بۆ بڕینی ڕێ بە پەلەپەل
توند ڕەفتارێ کە نیازی جیهانی سەرەوەی هەبێ
بەر لە قەبووڵی دۆعا دەگاتە مەنزل

برق کـرداری چ و از بـالا جـهـد سـوی نشـیب
بـهـر صـیـدی از هوا گـوئی فـرود آمـد عـقـاب
یک دو فـرسـخ ره باسـتـقـبـال بیـرون نـاخـتم
خـیـمـهـا دیدم زهر جـانب طناب اندر طناب
دشت گفتی قلزم است و جستخیز و خلق موج
در مـیان مـوج مـردم خـیـمـهـا همـچـون حبـاب
بـاز بگرفـتـم عنان تا مــوکب والی رسـیـد
در زمـان کـردم بسـویٔ مـوکب والا شـتـاب
خـویشـرا از خـانـهٔ زین بـرزمین انداخـتـم
جـبـهـهٔ تعظیم را صـد جـا نـهـادم بر تراب
آصف خـاکی نـهـادم چون فــراز خـاک دید
کـرد در سـاعت سـر افـرازم بـه توجـیـه خطاب

واتا:

کەسێکی کردار وەک برووسکە کە لە سەرەوە بفڕێ بۆ خوارەوە
وەک بڵێی هەڵۆ لە ئاسمانەوە دادەچۆڕی بۆ نەچیرێ
یەک دوو فەرسەخ ڕێ غارم دا بۆ دەرەوە بۆ پێشوازی
چەندان خێوەتم دی لە هەر لایەکەوە تەناف بە تەناف هەڵدرابوون
دەشتەکەی لە حەشامات بووبوو بە دەریا خەڵق شەپۆلی دەدا
دەوارەکانیش لەناو شەپۆلی خەلقا وەک بڵقی سەر ئاو بوو
دیسان لەغاوەکەم گرت تا کەژاوەی والی گەیشتە بەرەوە
ئیتر گورج ڕام کرد بۆ لای کەژاوەی بالای
لە زینی ولاغەکەمەوە خۆم فڕێ دایە زەوی
تەوێڵی ڕێز لێگرتنم سەد جار خستە سەر خاک
ئاسەفی خاکی تەبیعەت کە بەر خۆڵەکەوە دیمی
گورج بەوەی ڕووی گفتوگۆی کردمێ سەربەرزی کردم

آمـــد از روی تـواضـع بـامن انـدر گــفــتــوگــو
گـرم گـرم أزوی سـؤال و نرم نرم از من جـواب
تا شدم یک بارەگی سرمست صـهبای حضـور
عندلیب آســا دریدم پردەء شـــرم حـــجــاب
کـــــردم آغـــاز ثنـا خـــوانی بـآواز بلند
وز جـــمـــال شـــاهد مـــعنی برافگندم نقــاب
خـیـر مـقـدم مـرحـبـا ای خـسـرو مـالک رقـاب
ملک و ملت شد بتشریف قدومت فیضیاب
هـم ز شــادی قـــدوم تست آخـــر این هـمـــه
خندەء برق و صـدای رعد و شـاباش سحـاب
بر زبان گـــرمی براند نام عـــزمت تا خـــدا
مـــیـــرود بی امـــتنان بادبان گـــشـــتی بر آب

واتا:
لە ڕووی تەوازووعەوە لەگەڵمدا کەوتە گفتوگۆ
ئەو گەرم گەرم پرسیاری لێ دەکردم منیش نەرم نەرم وەڵامم دەدایەوە
تا بە یەکجاری مەستی شەرابی حوزووری بووم
وەک بولبول پەردەی شەرمم دڕی
بە دەنگی بەرز دەستم کرد بە تاریفکردنی
لەبەر جوانیاری مانای وتەکانی پەردەم لادا کەوتمە دوان، وتم
مەرحەبا بەخێر بێت ئەو پاشایەی خاوەنی گەردنی ئێمەیە
موڵک و میللەت بە تەشریف هێنانی ئێوە فەیزیاب بوون
ئاخر لە خۆشی هاتنی ئێوەیە ئەم هەموو
پێکەنینی برووسکە و گرمەی هەور و بارانی شاباشی هەورە
ئەگەر کەشتییەوان ناوی هێزی ئێوە بێنێ بەسەر زمانیدا
بێ مننەتی بایەوان کەشتی بەسەر ئاودا دەڕوات

کـــاری عـــاقـل نیـــست رفتن بر خـــلاف رأی تو
خـــویشـــرا رســـوا کند دیوانهء جنت مـــآب
در ولایت بعـــد از این حـــادث نکردد فـــتنهء
تـاتو بـاشی و فـــهـــیم پاشـــا ترا نائب مناب
بـعـد از این از دور عـــقـــرب بنودم اندیشـــهء
چون بدیدم اقـــتـــزان مـــاهرا بر آفـــتـــاب
اقـــتـــران این دو نیـــر مـــایهء آســـایش است
من چنین فـــالی زدم (والله اعلم بالصـــواب)
از خدا خـواهم کـه دارد درجـهـان این هردورا
بر قـــرار و پایەدار و کـــامکار و کـــامـــیـــاب

واتا:
کاری پیاوی عاقڵ نییە بە پێچەوانەی ڕای تۆ بجووڵێتەوە و

دێوانەی سەرەنجام شێتی خۆی ڕیسوا بکا
لە وڵاتان بەوەیش ڕوونادا هیچ ئاژاوە و هەرایێ
تا تۆ هەبیت و فەهیم پاشا جێنشینی تۆ بێت
پاش ئەمە ترسم لە سووڕانەوەی بورجی (عەقرەب) نییە
کە دیم مانگ و ڕۆژ هاوجووت بوون
هاوجووتبوونی ئەم دوو ئەستێرەیە مایەی ئاسایشە
من ڕەملێکی وام لێ دا، خوا خۆیشی ئەزانێ چی ڕاستە
لە خوام ئەوێ ڕێکی لە جیهاندا ئەم دووە
بەر قەرار و پایەدار و بە مراز گەیشتوو بکا

***

نامەیەک بۆ عەبدولوەهاب پاشای والیی مووصڵ

شێخ ڕەزا نامەیەکی هەڵبەست بەزوبانی تورکی بۆ عەبدولوەهاب پاشای والیی مووصڵ دەنێرێت، تکای لێ دەکات کە ناسیاوێکی بە (مەئەووری باج = قۆڵچی) دامەزرێنێ و ئەڵێت:

والیٔ عالیجناب ای عالم آرا آفتاب
عالم آرا آفتاب، ای والی عالینجاب
فیضیاب اولسم عجب می لطفکزدن بن دخی؟
بن دخی اولسم عجب می لطفکزدن فیضیاب!

واتا:

والیی پایە بڵند، ئەی ڕۆژی جیهان ڕازێنەوە
ئەی ڕۆژی جیهان ڕازێنەوە، ئەی والیی پایە بڵند
ئەگەر نوقمی بەخششی لوتفتان بم عەجیبە؟
عەجیبە گەر منیش نوقمی بەخششی لوتفتان بم؟

مستجاب ایلر دعامی حق عالیکزده حق
حق عالیکزده ایلر حق دعامی مستجاب

بر جواب احسان ایدرسک چوق تشکر ایلرم
چوق تشکر ایلرم احسان ایدرسک بر جواب

واتا:
دوعام قەبووڵ دەکات خوا لە دەرحەقی پایە بڵندیتان
دەرحەقی پایە بڵندیتان خوا دوعام قەبووڵ دەکات
ئەگەر وەڵامێک بفەرموون زۆر سوپاستان دەکەم
زۆر سوپاستان دەکەم ئەگەر بفەرموون جەواب

کامیاب اولسون إلهی والی پاشا تا أبد
تا ابد اولسون الهی والی پاشا کامیاب
اجتناب ایتمه (رضا) دن ایله تحصیل رضا
ایله تحصیل رضا ایتمه (رضا) دن اجتناب

واتا:
کامێران بێت خوایە والیی پاشا تا ئەبەد
تا ئەبەد ببێت خوایە والیی پاشا. کامێران
دوودڵ مەبە لەوەی لە (ڕەزا) ڕەزامەندی وەرگریت
ڕەزامەندی وەرگرە لە (ڕەزا) مەبە دوودڵ

قولچیلگله بر صدیقم بویله اولسون بهریاب
یا نعم یالا، ثنا خوانک (رضا)یە بر جواب
اول صدیقم هر کسه معلومدر اهلیتی
حاشالله لطفک ایتسون اهل اولانی رد باب

واتا:
هاوڕێیەکم بۆ (قۆڵچی)یی وا ببێتە جێ بەخششتان
یان ئا یان نا وەڵامێک بدەرە سوپاس کارت (ڕەزا)
ئەو هاوڕێیەم لەلای هەموو کەسێک دیارە شایستەیی
حاشا، ئەو کەسەی لایقە دەرگەی لوتفتانی لێ داخەن

پک قلندر مـــشـــربم ای داور عـــاليـــجناب

آمــــــر مـطلـق جـناب اكــــــرمكدر داورا

سن بيلورسن هر كيـمی ايلرسک ايله انتخـاب

عالی شان، عـالی نسب، عالی همم، عـالی جناب

آصف ثانی ولی النعــــمـــتم عـــبـــدالوهـاب

واتا:

تەواو مەشرەبی دەروێشی ئەی داوەری پایە بەرز

خاوەنی ئەمری موتڵەق جەنابی ئەکرەمی خۆتە ئەی داوەر

تۆ ئەزانیت هەر کەسێک هەڵبژێریت

پایە بەرز، نەسەب بەرز، هیمەت بەرز، عالی جەناب

ئاسەفی دووەم، خاوەن نیعمەتم عەبدولوەهاب

***

هەجووی بەهرام پاشا

لە دەوڵەتی عوسمانیدا، لەگەڵ موتەسەڕیفی لیوا فەرماندەیەکی عەسکەریش حوکمڕانیی دەکرد. بەڕێوەبەری لیوا، چاوی لە دەس ئەو قوماندانە بوو. شێخ ڕەزا گەلێک تەقەلا لەگەڵ هەمزە پاشای موتەسەڕیف دەدا کە شێخ محەمەدی کوڕی بکاتە مەئمووری ژماردنی ئاژەڵ کە گوزەرانیی پێوە بکات، بەڵام نایکا و لە پاش هەجووی ئەم داوا لە بەهرام پاشا دەکات ئەویش گفتی ناداتێ. لەو دەمەدا، کاربەدەستانی عوسمانی، سەرتاپا خەریکی بەرتیلخواردن بوون و، شێخ ڕەزایش ئەم هەلە لەدەست نادات کە ئەڵێت:

بو عـجل سـامـری کـیم؟ آدی بهـرام پـاشـادر

آنک تـصــویری الله ایچــون جــای تماشــادر

هنردن، مـعرفـتدن، فـهمدن، ادراک و دانشـدن

تهی، خـالی، مـجـوف، صـانکه برشکل مـقـوادر

واتا:

ئەم گوێرەکەی سامرییە کێیە؟ ناوی بارام پاشایە.
توخوا سەیری وێنەی کەن، جێی تەماشایە
لە هونەر، زانست، تێگەیشتن و ئیدراک و دانش
بۆش و خاڵی، وا دەزانی کە مقەوایە

مــقــوی شکلنە برشـی دینور، امــا بـو عکروتە
نەوار دینسـون کـە صـورتـدن مـجـرد بر هـیـولادر
قــدومـی نحــسـی مـلـزومـی ویران ایـتــدی ایرانی
دگــل ایــرانــە، ایــرانــدن اویــانــە دفــع اولادر

واتا:

لە شەکلی مقەوا شتێک دەبێ، بەڵام بۆ ئەم عەکرووتە
چی هەیە پێی بڵێت، هەر هیوولایە
هاتنی نەحسی ئێرانی وێران کرد
نەک بۆ ئێران، دەبێت بۆ ئەولای ئێران دەرکرێت

اگــرایلدن ایلە ایلر ایســـە احـــبـــابە بر دعـــوت
بســاط آرای خــوان نـعــمــتی زیتــونلە خــورمــادر
تـورم ایـلـمش اشکـمـــبـــەسی باســـور ریخـنـدن
گگردکچە و کچـە صانورسـون صوت ناقوس نصارادر

واتا:

ئەگەر ساڵ بەساڵ مێوانداریيەکی خۆشەویستانی بکات
سوفرە ئارای نیعمەتی خوانی زەیتوون و خورمایە
کۆمی ئاوەساوە لەبەر باسووری ڕیخی
کە قرمێنە ئەدات وا دەزانی دەنگی ناقووسی دیانە

نیچون مطران افندی سیومەسون (بهرام پاشایی)
کــه ناقــوس دیردن نغــمـــه پرواز کلیــســـادر
ید اشـــراره تسلیم ایلمش اغنام واعـــشـــاری
لوانک حـــاصلی کـــاتبلرک بیننده یغـــمـــادر

واتا:
بۆچ مەتران ئەفەندی (بەهرام پاشا)ی خۆش نەوێت
کە دەنگی ناقووسی (دیر) دێت بۆ کڵێسا ڕادەکا
باجی سەرانەی مەڕ و ئەعشاری داوەتە دەس ناکەسان
بەرهەمی لیواکە لە نێوان کاتباندا تاڵانییە

بنم مـخـدوممی اغنامـه مـەئـمـوور ایتـمـدی زیرا
بیلردی لیـــره بندن حـــاصل اولماز ایش بداوادر
ندامت حاصل ایتدم شمدی هجو حمزه پاشادن
کـه بو دیوسـه نسـبت حـمـزه افـلاطون و دانادر

واتا:
کوڕی منی نەکردە مەئمووری باجی مەڕوماڵات چونکە
دەیزانی لیرە لە من دەرناچێت کار خراپە
ئێستە لە هەجوی حەمزە پاشا پەشیمان بوومەوە
کە حەمزە لە چاو ئەم دەیووسە ئەفلاتوون و دانایە

***

هەجووی هەمزە پاشای موتەسەڕیفی کەرکووک

بەرتیل و دزی لە حکوومەتی عوسمانیدا بووبووە پیشەی کاربەدەستان هەر کەسێکیان دەکردە کاربەدەست، دەیویست بە زووترین کات گیرفانی پڕ کات. هەمزە پاشا یەکێک بوو لەو کاربەدەستە بەرتیلخۆرانە. شێخ ڕەزا لە چەند شیعرێک هەجووی دەکات. لە شیعرێکی تورکی ئەڵێت:

تیكدی پالانی خری ایشته علی الاستعجال
شرقدن غربه خروج ایلیەجكدر (دجال)
بایمال ایتدی بوتون مللت اسلامی یازیق
ای مسیحاء یره ایندرمه بو دجاله مجال
صویدی رشوتله اگر حمزه بنم طائفەمی
بنده اصلانم آنی هجو ایله الحرب سجال
متصرفمی اولور حمزه گبی بر ایشك
هر نه ایتدك سن بزه ایتدك ای قحط رجال

واتا:

بە پەلە كورتانی كەری دووری
لە ڕۆژهەڵاتەوە بۆ ڕۆژئاوا (دەجال) دەردەچێت
بە داخەوە هەموو میللەتی ئیسلامی پامالٚ كرد
ئەی مەسیحا لە ئەرزدا ڕێگە مەدەرە ئەم دەجالە
ئەگەر هەمزە بە بەرتیل تایفەی منی ڕووت كردەوە
منیش شێرم بە هەجووی ئەم (الحرب سجال)
كەرێكی وەكو هەمزە بە موتەسەڕیف دەبێت؟
هەرچی كرا پێمان تو كردت ئەی (قحط رجال)

لە پاشا مزگێنیی بۆ دێنن كە هەمزە پاشا عەزل كراوە. ئەم هەمزە پاشایە دۆستی سەی محەمەدی سەی منجوغ* بووە و، شێخ ڕەزایش ئەمەی پێ ئەڵێت:

(حمزه پاشا) ایله غوغاده ایكن كلدی بشیر
كه بشارت سنه اوخائنی عزل ایتدی مشیر
سادە عزلیله قناعت ایدمم اول ترسك
ایدرم مرگ مفاجات ایله آنی تبشیر

(شـێخ منجـوغ)* ايله طبـعی اوياجگدر زيرا
منجــوغ ايله بـەزنور كلەء اعناق حـــمـيـــر

* شێخ منجوغ (موورگ) یەكێكە لە شێخانی سەید سەروەر لە كەركووك

واتا:
ئەو كەسەی لەگەڵ هەمزە پاشادا بووە مزگێنیی هێنا
كە مزگێنیت دەدەمێ مشیر ئەو خائینەی لابرد
تەنیا بە عەزلی قایل نابم ئەو تەرەسە
ئەمەوێ مزگێنیی مردنی لە ناكاوم بدەنێ
طەبعی لەگەڵ شێخ منجوغ ڕێك دەكەوێت چونكە
موورگ و زەنگوڵە دەكرێتە ملی كەر.

ئەم هەمزە پاشایە، خۆی بە شاعیر دەزانێت و غەزەلێكی بڵاو كردووەتەوە. شێخ ڕەزا ئەمە ئەڵێت بە غەزەلەكەی.

نشـــر اولندی تزك تازه گـــبی بر غـــزلك
اول تزكـــدن بيلورم حـــالی يماندر صــــقلك
صـــقلك هر بری جـاروبی خـــلايه دونـەجك
حـــمـــزه بابا بو ايســـه زادهء طبع جـــعلك

واتا:
غەزەلێكت؛ وەكو تەپاڵەی تەڕ بڵاو كرایەوە
لەو تەپاڵەیەوە دەزانم حاڵی ریشت چەند خراپە
هەموو تەڵێكی ڕیشت دەبێتە گسكی ئەدەبخانە
هەمزە بەبا گەر ئەمە بێ ڕچەی طەبعی قالۆنچە ئاسات

گيت سنك عزلك ايچون كيمسـه تأسف ايدەماز
تا كـوپك وار ايسـه، كـركـوكـده چوقـدر بدلك

بو لـوادە املـک قـــــالماق ایدی ییـلـرجـــــــە
گــــوتکە قــــویدی فلک رســــتـــــەء طول املک

واتا:
برۆ؛ کەس بۆ عەزلی تۆ بەداخەوە نابێت
تاکو صەگ هەبێت، لە کەرکووکدا زۆر هەن جێت بگرنەوە
هیوات وا بوو لەم لیوایە ساڵەها بمێنیت
فەلەک ڕستەی درێژی هیوای کوتایە قنگت

سنـی تشــیـیع ایدرم دیدەء گــریان ایلە آە
دوشـــمـــدی داممە اول بچـــەء آهـو کــفلک
اوپـرم لبـلـریـنـی اشک نـدامت تـوکــــــرم
او لـب غنچـــە دهـن اول پســـر لب عـــسلک

واتا:
تو بە چاوی گریانەوە بەڕێ ئەخەم ئاه
ئەو کوڕە کەفەڵ ئاسکەت نەکەوتە داومەوە
لەبی ماچ دەکەم و ئەشکی پەشیمانی دەڕێژم
ئەو لەبە غونچە ڕەنگەی ئەو کوڕەی لەب هەنگوینەت

گلردم بن دە ســــزکلە بینردم ارقـــەکـــزە
بر ایمش مــادەلری چونکە جـمـیل و جـملک
عزل عالیکزە ظن ایتمە (رضـا) اولدی سبب
ســوء کــردار و فـــســاد عـــملندر عـــملک

واتا:
دەهاتم منیش لەگەڵتان و سواری پشتتان دەبووم
مادەیان یەک بووە چونکە جەمیل و جەمەل

وا مەزانە (رضا) بووە هۆی عەزلی جەنابتان
خراپەی کردەوەت و کاری فەسادە کارت
***

گاڵتەکردن بە عەبدوڵا پاشای والیی مووصڵ

ناوچەی پشدەر لە کاتی حوکمی داگیرکەرانی عوسمانییەکان، لەسەر سنووری ئێران و عوسمانی، سەریان بۆ هیچ لایەکیان شۆڕ نەدەکرد. گەلێک هەبوون کە داوایان لە کاربەدەستانی حکوومەت دەکرد کە سەر لە بەردە ڕەقەکانی چیای کوردستان نەدات و ڕێگەی گفتوگۆ بگرن بۆ ڕێککەوتن لەگەڵ ئێڵی پشدەر. بەڵام عەبدوڵا پاشای والیی مووصڵ وا دەزانێ بە چەند تۆپێک دەتوانێ سەر بە پشدەرییەکان شۆڕ کات و ئەم سەرکەوتنە ئاسانە دەکاتە دەسکەوتێکی خۆی و بەمە نیشان و خەڵاتێکی باش وەردەگرێت. بەڵام سەر لە بەردە ڕەقەکانی چیاکانی کوردستان دەدا و بە شکستی و پەشیمانی دەگەڕێتەوە و لە جیاتی نیشان و خەڵات، عەزل دەکرێت و شێخ ڕەزا، بەشێوەی مەدح گاڵتەی پێ دەکات.

دامان دلیرانەی بند کمر ایتدک
کوه و کمر پشدری زیر و زبر ایتدک
کاشانەلری اوج ثریا ایلە همدوش
بر طائفە اشراری هم آغوش یر ایتدک
تابع اولانی یرلرینە ایلدک اسکان
طاغی قلانی صاغە سوروب دربدر ایتدک
خیبر گبی بر قلعەء آلمق دکل آسان
اللە ایچون ای حضرت والی هنر ایتدک

واتا:
چاکی دلێرانەتان کردە پشتتان
چیا و هەردەی پشدەرتان ژێر و زەبەر کرد

قەڵاکانیان لەگەڵ ئەوجی سورەییا کردە یەک
دەستەیەکی ئەشرارت لەگەڵ ئەرزدا ڕاست کردەوە
ئەوەی ملشۆڕ بوو لە جێی ئەوانت دانا
ئەوەی زۆردار بوو بەرەو ڕاست ڕانێت و دەربەدەرت کرد
زۆر ئاسا نییە قەڵایەکی وەکو خەیبەر بگرێت
بۆ خوا ئەڵێم، ئەی جەنابی والی هونەرت کرد

صف بستەء جنگ ایلدیگک عسکر اوگندە
جولان ایدەرک ملتەء جانک سپر ایتدک
قیردک قوەء طاغیەنک انفنی مکسور
هب آنلری محکوم بر ادنی نفر ایتدک

واتا:
لە بەردەمی ئەو سەربازانەی کە ڕیزتان کردبوو
جەولانتان دەکرد و قەڵای گیانتان بە سوپەر کرد
لووتی هێزی زۆردارانتان شکاند
هەموو ئەوانت خستە ژێر دەستی نەفەرێک

بیلدرمک ایچون سلطنت و شان و شکوهی
گوش فلک الاطلسی طوپ ایلە کر ایتدک
ایرانی دخی آلمق ایدی مقصدک اما
انصافە یاقشماز دیو صرف نظر ایتدک

واتا:
بۆ ئەوەی شان و شکۆی سەڵتەنەتیان پێ بناسێنیت
گوێی فەلەکی ئەتڵەسیت بە تۆپ کەڕ کرد
مەبەست ئەوە بوو ئێرانیش بگریت بەڵام،
وتت لەگەڵ ئینسافا ناگونجێت، سەرفی نەزەرت کرد

اسلوب حکیمانه ایشی عوقه صالوردی
تشهیر سلاح ایله سوزی مختصر ایتدک
عشق اولسون اگر بویله ایسه دوریه چیقمق
چشم ظفره جلوه ویران بر سفر ایتدک

واتا:

ئسلووبی حەکیمانە دەبووە کۆسپ لەبەر کار
بە چەک هەڵکێشان قاڵی قسەت بڕییەوە
ئافەرین ئەگەر وا بێت بۆ دەورییە دەرچوون
سەفەرێکت کرد کە ڕەونەق بداتە چاوی سەرکەوتن

عصرک گیدشی منهج عدل اوزره دگلدی
فتحکله آنی رشک زمان عمر ایتدک
بر حمله ایله قالمادی قارشنده مبارز
ای فارس میدان شجاعت نەلر ایتدک

واتا:

چوونی عەصر لەسەر بەرنامەی عەدل نەبوو
بە فەتحت، ئەوەت بەستە سەردەمی (عمر)ەوە
بە هێرشێک لە بەردەمتان شەڕکەرێک نەما
ئەی سواری ئازای مەیدان چیتان کرد

یوز سورمک امیدنده ایدم پاینه اما
بختم بکا یار اولادی چابوق گذر ایتدک
یاخود صاقنمق عادت ایمش شاه گدادن
شاعرده گدادر دیو آندن حذر ایتدک
یا بشقه سبب دن طولایی (شیخ رضا) نک
خوش گوکلیکی پا مال سپاه کدر ایتدک

واتا:

به تەمای ئەوە بووم ڕوو بساومە بەرپاتان

بەختم یارم نەبوو زوو ڕۆیشتن

یان خۆشاردنەوەی شاه لە گەدا عادەتە

شاعیریش گەدایە وتت و لەوە خۆت لادا

یان لەبەر هۆیەکی تر لە (شێخ ڕەزا)

دڵ خۆشیتان پامالی کەدەر کرد

***

هەجووی ڕائیف پاشای موتەسەڕیفی کەرکووک

ڕائیف پاشا لە دەوری عوسمانیدا موتەسەڕیفی کەرکووک بوو. لە کاتی موتەسەڕیفیی ئەودا، کوڕێکی بچووکی جوو لە دەس کەسوکاری ڕادەکات و دەیەوێت ببێتە ئیسلام. بەپێی یاسا، لەبەرئەوەی نەگەیشتووەتە تەمەنی ئەوەی چارەنووسی خۆی بکات و، لەسەر داوای کەسوکاری و حاخامی جووەکان، فرمان دەدا کوڕەکە بدەنەوە دەستی باوکی. ئەمە دەبێتە هۆی ناڕەزاییی موسڵمانەکان و ئەمین پاشای قوماندان فرمان دەدا کە بەپێی یاسا تەحقیق بکرێت. شێخ ڕەزایش خۆی تێ دەخا لە شیعرێکی تورکیدا بە سەر و پۆتەلاکی ڕائیف پاشادا دێت و ئەڵێت:

گلیر گلماز همان دینی یهودی التزام ایتدی

نه تعظیم شریعت نه رعایات نظام ایتدی

مسلمان اولمش ایکن بر یهودی زاده جبرا

یدی خاخامه تسلیم ایدوب چوق احترام ایتدی

ایشی برخائنه واردردی آخر (رائف) جاهل

که ملت هر طرفدن، خارج و داخل، قیام ایتدی

ملوث ایلدی، رشوتله، دینی دولتی گویا

جناب داوراکرم ابقای نام ایتدی

واتا:

هەر هات و نەهات پشتگیریی لە ئاینی یەهودی کرد
نەڕێز لە شەریعەت و نەریعایەتی نیزامی کرد
کوڕە جوویەک کە بووبووە موسڵمان، بە زۆر
دایە دەستی حاخام و زۆر ڕێزی لێ گرت
کاری دایە دەستی خائینێک ئاخر (ڕائیف)ی نەزان
کە میللەت لە هەموو لایەک، لەناو لە دەرەوە هەڵسان
بە بەرتیل دین و دەوڵەتی پیس کرد کە گۆیا
جەنابی داوەری ئەکرەم گووی کرد و ناوی بەجێ هێشت

امیر المؤمنین اعدامنه أمر ایتسه شایاندر
بو بد طینت کە هتک ملت خیر الانام ایتدی
بنای ارتشا چوق یرلری نقصاند قالمشدی
قمو نقصانلری الله ایچون (رائف) تمام ایتدی
الهی حاکمی شرع شریفی بردوام ایله
نه غیرتله کە اول علامەء عالی مقام ایتدی
خصوصا قهرمان دولت و ملت (امین پاشا)
قوماندان دیانت پیشه خیلی اهتمام ایتدی

واتا:

ئەگەر (امیر المؤمنین) ئەمری خنکاندنی بدات شایانە
ئەم بەدڕەسەنە کە هەتکی میللەتی (خیر الانام)ی کرد
بنای بەرتیل زۆر جێگەی بەجێ مابوو
هەموو کەموکورتی بۆ خوا، (ڕائیف) تەواوی کرد
خوایە حاکمی شەرعی شەریف بەردەوام کە
بەچی غیرەتێک کە ئەو دانایەی بێ پایە بەرز کرد
بەتایبەت قارەمانی دەوڵەت و میللەت (امین باشا)

قوماندارى ئاينى پيشە زۆر گوێ دایێ

کردەوەی موتەسەڕیف بەپێی یاسا و جاڕدانی «مشروطیت» بوو قوماندان ناتوانێت هەڵی وەشێنێتەوە. شێخ ڕەزا دەیەوێت ئەمە بگەیێنێتە کاربەدەستانی بەرزتر کە ئەڵێت:

قلم آلدم یازەیم شاهە شکایت نامە
دهشت واقعەدن چاتلدی نوک خامە
بر یهودی بچە اسلامی قبول ایتمش ایکن
آغلیە آغلیە ویرمگ نەدیمگ خاخامە

واتا:

قەڵەمم گرت بنووسم بۆ شا شکایەتنامە
لەسەر سووڕمانی ڕووداوەکە نووکی قەڵەم شەقی برد
کوڕە جوولەکەیەک کە ئیسلامی قەبووڵ کردبوو
بە گریان بدرێتە دەستی حاخام مانای چییە

زوجەسی طالقەدر، قانی هدر، مالی حلال
گوشەء چشم اهانتلە بقان اسلامە
(رائف)ک سیئاتی گون گبی میدانە چیقر
گر شهنشاه دوشونسون ایشی، استعلامە
حکم ایدوب کفرینە اصحاب شریعت اول
حضرت قاضی لاری گبی بر علامە
ایتمسون غیرت اگر حضرت شێخ الاسلام
قالەمز حرمتی پاچادرە قدر عمامە
سن دە بو یولدە (رضا) مال و سری ایلە فدا
مؤمنک جیبنە گیرمز بو گبی هنگامە

واتا:
ژنی لێ حەرامە، خوێنی هەدر و ماڵی حەڵاڵە
ئەوەی بە سووچی چاوی ئیهانەت سەیری ئیسلام بکا
خراپەی (ڕائیف) وەکو ڕۆژ دەکەوێتە مەیدانەوە
ئەگەر شاهەنشا بیر لەوە بکاتەوە لەم کارە بزانێت
حوکمی کفری ئەدات، خاوەن شەریعەت
وەکو حەزرەتی قازی دانایەکی لاز
ئەگەر حەزرەتی شێخولئیسلام غیرەت نەکات
حورمەتی عەمامە بە قەدەر باچارەیەک نامێنێ
تویش لەم ڕێگەیەدا (ڕەزا) سەروماڵت بکە فیدا
ئەم جۆرە ئاشووبە ناچێتە گیرفانی خاوەن ئیمان

***

هاوکاریکردنی مەئموورانی حکوومەت لەگەڵ دز و جەردە

لە سەردەمی حکوومەتی عوسمانلی، لە کوردستاندا، کاربەدەستانی حکوومەت لەگەڵ دز و جەردە ڕێک دەکەوتن بۆ دزی و جەردەیی و تاڵانکردنی کاروانی بازرگانی و ماڵی هاووڵاتییان. شێخ ڕەزا لەم شیعرە تورکییەی خوارەوەدا باسی قومیسێرێکی پۆلیس (بەهرام) ناو دەکات کە بە بەرتیل چاوی لە جەردەکانی ڕێگای سولەیمانی و کەرکووک پۆشی بوو و ڕێگەی چەمچەماڵ باڵندە لێی ڕزگار نەدەبوو و ئەڵێت:

اشقیا حقنده عاجز ارتکاب ایتمکدەدر
ارکک ایله قانجغک بیننده واقع بر مثال
بو دوام ایلرسه ملک و مال هب الدەن گیدر
جان دخی ایتمزسه تخلیص گریبان احتمال
قوش دە گێچمز کاربانلە بادپیما نیلسون
اشقیادەن بویلە باغلانمش طریق (چمچمال)

آلمق آلمقـده، مـفـوض، بشـقـه بـرشی بیلمـیور
اولمســون بـهــرام، یارب، آلدیغی آیلق حــلال

واتا:
بەرامبەر جەردە بێ دەستەڵات و هەر خەریکی بەرتیل خواردنە
وەکو میثالێک لە نێوان نێرەکەر و ماکەر هەیە
ئەمە وا بڕوات موڵک و سامان هەمووی لە دەس دەڕوات
گیانیش یاقە ڕزگار ناکات ئیحتیمال
مەلیش تێ ناپەڕێت کاروان و عەرەبانە چی بکەن
بە جەردە وا ڕێگەی چەمچەماڵ داخراوە
لە بەرتیل وەرگرتن بەولاوە، (مفوض) هیچی تر نازانێت
ئەی خوایە، بەهرام، ئەو مانگانەیەی وەری ئەگریت حەرامت بێ

لە هەجووێکی تری دەفتەردار، شێخ ڕەزا، دزی و بەرتیلخۆری دەردەخات کە لە ئێڵی زەنگنە وەری گرتووە. لەم شیعرە تورکییەدا ئەڵێت:

واجب اولـدی ایدەیم درد دلـک اظـهــــــاری
یوقــســه دق علتنـه منجـر اولـور اضــمــاری
صــالـی ویر زنگنەلری یا گـری ویـر رهواری
ویرمم باد هـوا، اسب صــــبــــا، رفـــتــاری
جـمـلە آفــاقــه دگــشـــمم تویونک بـر تاری

واتا:
پێویست بوو دەردی دڵ ئاشکرا کەم
گەر وا نەبێ، لە دڵا هێشتنەوەی ڕام دەکێشێت بۆ نەخۆشیی دق
زەنگەنەکان بەرەڵا کە، یان پارەکە بگەڕێنەرەوە
نایدەمە بای هەوایا، ڕەفتاری ئەسپی صەبا
تەنیا موویەکی بە هەموو دنیا ناگۆڕمەوە

بری یوزدن مــتــجــاوز، بـری ســویلر یـوز ایمش
بری انـصـــافی بـراقـــمـــازده، دیر طـقـــوز ایمش
بری سـویلر: بـو نـه‌چوق رشـوت آلور دونکزایمش
کــیـمــســه بیلمــز عــددی بن بیلرم اوتـوز ایمش
زنـگنـه‌لـردن آلـنـان لـیــــره‌لـرک مــــقــــداری

واتا:
یەکێک ئەڵێ لە سەد پتر، یەکێک ئەڵێ سەد بووە
یەکێک پشت لە ئیناف ناکات ئەڵێت نۆ بووە
یەکێک ئەڵێت ئەمە چەند زۆرە ئەم بەرتیلخۆرە بەراز بووە
کەس نازانێت ژمارەی، من ئەزانم سی بووە
ژمارەی ئەو لیرانەی کە لە زەنگنان وەرگیراوە

وعدهء تخلیه گوز فصلی ایکن اولدی شتا
گـورمـدم بویله عـجب خـائن مـادر بـخطا
یاپدی افسـونلری، گوسـتردی فنون شَتّا
آتمی آلدی هـوانتــه ایـلـه مــجــانـا حــتی
ســیــزک ســرتـنه‌ده اتمـادی بر عنـتــاری

واتا:
کاتی سەربەستکردن کە فەسڵی پایز بوو بوو بەزستان
نەمدی دایک حیزێکی خائینی وا
زۆر سیحری کرد و هونەری جۆراوجۆری پێشان دا
ئەسپەکەمی بە هەوانتە بە بەلاش وەرگرت

إیشی گویرمکده جبان آقچه آلمقده جسور
نیجه بیک خـاطر بیچـاره شرندن مکسـور

ذات نحسنده دنائت دیدکن هب محصور
نه رودادر که قوماندان سپاه منصور
ایدسک پادشاهم بویله خیانت کاری

واتا:
له کار بینیندا ترسنۆک له پاره وەرگرتن ئازا
چۆن خاتری هەزار بێچارە لە شەڕی شکاوە
ئەوردەنا ئەتانەی کە پێی ئەڵێت هەمووی تێیدایە
چە ڕەوانە کە قوماندانی سوپای سەرکەوتوو
پادشام خیانەتێکی وا بکەی

دولت و مللته اسباب زیاندر بو ترس
بلکه بر فتنهٔ آشوب جهاندر بو ترس
ایتسه الله یمین عین یالاندر بو ترس
هم بزم قانمزی ضائع ایداندر بو ترس
نیجه قاندردی جنابک قوجه بر خونکاری

واتا:
مایەی زیانی دەوڵەت و میللەتە ئەم تەرەسە
بەڵکو فیتنە و ئاشووبی جیهانە ئەم تەرەسە
ئەگەر بەخوا سوێن بخوا بە تەواوی درۆیە ئەم تەرەسە
هەم خوێنی ئێمەی بە بێهوودە داوە ئەم تەرەسە
چون پیاوێکی خونکاری وەکو جەنابتان ئیقناع کرد؟

گر بودر دائرەیی گردش ایام رضا
ویرەمز دهر مگر سفلەیە انعام رضا
یارامز عفت و، دولت ایچون اقدام رضا
بو ایسە پیش ڕەوی لشکری اسلام رضا
حق بزم اوزرە مظفر ایدەجک کفاری

واتا:

گەر ئەمە بێت دائیرەی گەردشی ڕۆژانی ڕەزا
دەهر ئینعامی ڕەزا ناداتە سفلەیەک
بۆ ڕەزامەندی، پاکی بۆ دەوڵەت بێ سوودە
گەر ئەمە بێت پێشڕەوی لەشکری ئیسلام ڕەزا
خوا گاوران بەسەر ئێمەدا سەر دەخا

نە بیـچـمدر، نـە ایمش یوزی، ندر اسـطاری
بیــــچــــمندن بیلـنـر مـلـعنـتک آثاری
ارمـنـی لـرلـه اویوب دوغــــری دگل افکاری
طانمز کـیـمـسـه بنم تک او خـیـانتکاری
دیکله تعـریف ایدەیم حـضـرت دفـتـرداری

واتا:

چە بیچمێکە، ڕووی چی بووە، چییە ئەستاڕی
لە بیچمی دەزانرێت ئاساری مەلعوونی
لەگەڵ ئەرمەنییەکاندا ڕێکە بیری ڕاست نییە
کەس وەکو من ئەو خیانەتکارە ناناسێت
گوێت لێ بێ بۆتی وەسف کەم حەزرەتی دەفتەردار

نە ارامـیله ویرر پاره نه ایـتـامـه مـعــاش
آقـجـەء واحـده آندن آلامـز کـیـمـسـه بلاش
بر تراش پارەسی ویر، سوق گوتنه نابتراش
روحنی آلمق ایچـــون ای ملک الموت یـناش
ایتلره طعــمــه اولنســون اوتن مــرداری

واتا:

نەپارە بە بێوەژنان ئەدا نەمەعاش بە هەتیو

کەس پوولێک لەو وەرناگرێت بە بەلاش
پارەی تەراشێکی بدەرێ، تابن بکوتەرە قنگی
ئەی (ملک الموت) بۆ وەرگرتنی گیانی نزیک بەرەوە
با ببێتە خۆراکی سەگان ئەو لەشە مردارەی

باباسی سبزە صاتر، والدەسی جنگانە
حرمی محترمی، خادمەء کارخانە
دختری بد سیری، جرعە کشی پیمانە
باشی بریانە دوشر، آل اياغی بریانە
(سوق هراجدە) اللردە گیزەر شلواری

واتا:
باوکی سەوزە دەفرۆشێت، دایکی جینگانە
ژنی بەڕێزی، کارەکەری قەحپەخانە
خوشکی بەدڕەوشتی ساقیی مەیخانە
سەری دەکەوێتە لایەک دەست و پای بەلایە
لە بازاڕی هەڕاجیکەران دەرپێی بەدەستەوە دەگێڕدرێت

حالنە باقمیەجقسک فقرانک آترس
فکرینە اویمیەجقسک وزرانک آترس
بیلمدن خربی یماندر شعرانک آترس
بیلمدن خانە ییقار (شێخ رضا) نک آترس
شەرەری حوصلە سوزی شهب اشعاری

واتا:
سەیری حاڵی هەژاران ناکەی ئەی تەرەس
لەگەڵ بیری وەزیراندا ناگونجێیت ئەی تەرەس
نەتزانی لێدانی شاعیران بەهێزە ئەی تەرەس

نەتزانی (شێخ ڕەزا) ماڵ ئەڕووخێنێ ئەی تەرەس

بەڵام نە بەتکا و نەیش بە هەجوو نەیتوانی مووچەکەی لە دەفتەردار وەرگرێت ئەی بە چی؟ لەم شیعرە تورکییەدا ئەڵێت:

نە رجـا ایلە مـعــاشم آلە بیلدم نـەهجـا
چارە یوقدر بو قـورمسـاغە مگر موت فجا
پارەم یوقدر آلەیم ابدست ایچون بر ابریق
واجب اولدی صــقلیلە ایدەیم اسـتنجـا

واتا:

نە بە تکا توانیم مەعاشم وەرگرم نە بە هەجوو
چارەی نییە ئەم قورمساغە مەگەر مەرگی فوجا
پارەم نییە گۆزە بکرم بۆ دەسنوێژ
پێویست بووە بە ڕیشی خۆم پاک بکەمەوە

لە هەجووێکی تریدا لەم بەیتە تورکییەدا ئەڵێت:

بـو ولایتـــدە جنابک اولەلی دفــــتــــردار
اولدی طبـعک گـبی مـالیـە امـوری مـردار

واتا:

لەم ویلایەتەدا کە جەنابتان دەفتەردار بن
کاروباری مالیە، وەکو طەبعتان، مردارەوە بوو

***

بەرتیل خواردنی دائیرەی عەدلییە

لە دوا سـاڵانی حـوکـمڕانیـی عـوسـمـانی، بەرتیـل و دزی هەمـوو دەسـتـەی کـاربەدەسـتـانی گـرتبـووەوە. هیچ کـارێک بەبێ بەرتیل نـەدەڕۆیشت. ئەمـە گـەیشـتـبووە دائیـرەی عـەدلیـیـەیش. شێخ ڕەزا باسـی بەرتیل وەرگـرتنی ئەو

دائیرەیەی کەرکووک دەکات کە موتەسەڕیف و والیی مووصڵیش تاوانبار دەکات و لەم شیعرە تورکییە ئەڵێت:

خبرک وارمی؟ آلنمش. نه آلنمش؟ رشوت
آلنان شی نه ایمش؟ لیره، آلان کیم؟ هیئت
هیئتک آدی ندر؟ دائرەء عدلیه
آنی ایجاد ایدنک روحنه یوزبیک لعنت
قاچ عدد لیره آلنمش عجبا؟ یوز اللی
لیرەء خالصه اوستنده یازلمش ضربت
بیلدک کیملر ایمش لیره آلانلر؟ های های
گیدیشندن بیلنور خائن دین و دولت

واتا:
ئاگات لێیە؟ وەرگیراوە. چی وەرگیراوە؟ بەرتیل
ئەوەی وەرگیراوە چی بوو؟ لیرە، کێ وەری گرتووە؟ هەیئەت
ناوی هەیئەت چییە؟ دائیرەی عەدلیە
ئەوەی ئەوی داناوە سەد هەزار لەعنەت لە ڕوحی
چەند ژمارە لیرە وەرگیراوە؟ سەد و پەنجا
لیرەی ساغ لەسەری نووسراوە (ضربت)
زانیت ئەوانە کێ بوون لیرەیان وەرگرتووە؟ هەی هەی
لە ڕۆیشتنی دەزانرێت خائینی دین و دەوڵەت

بری مستنطق افندی، بری جنگانه رئیس
ا و برن سویلیەمام، سویله بابانه رحمت
یوزینی (راغب) آلوب یگرمیسنی (امین)
او برن سویلدیکم ذات ولی النعمت
حضرت داور اکرم متصرف پاشا
ایشگک باشنی طوت، حمزەیه کلدی نوبت

حـــســـه ويرمک بکاده لازم ايدی حق سکوت
ويرمدی، آغـزيمی ظن ايتـدی قپـاتمش ذمت
اسـمی دفترده اوزی خـائب و خاسـر بری بن
بـری مـــــوصـلده اولان والـی عـــــالیء هـمت
عجبـا آلدی قومـاندان دخـی بر شی، حـاشـا
وارمـی نيـاده قـومـاندان گـبی صـاحب عـفت

واتا:

یەکێکیان موستەنطیق ئەفەندی، ئەوی تریان سەرۆکی جینگانە
ئەوی تریان ناڵێم، بڵێ ڕەحمەت لە بابت
سەدی (ڕاغب) وەری گرتووە و بیستی (ئەمین)
ئەوی تریان کە ئەڵێم زات وەلی نیعمەتم
حەزرەتی خاوەن شکۆ موتەسەڕیف پاشا
سەری کەر بگرە، ڕیز هاتە (حەمزە)
پێویست بوو بەشی منیش بدەن بۆ دەم داخستنم
نەیدا، وای زانی باج دەممی داخستووە
ئەوەی ناوی لە دەفتەردایە و خۆی دەس بۆش و بەتاڵ، یەکێکی من
ئەوی تریان ئەوەی لە مووصڵدایە والیی هیمەت بەرز
ئایا قوماندان شتێکی وەرگرت؟ نە حاشا
لە جیهاندا هەیە پاکێکی وەک قوماندان!

***

شێخ ڕەزا لە بەغدا

یەکـەم جـار سـەردانی شـێخ ڕەزا بۆ بەغـدا، لەگـەڵ شـێخ عـەبدوڕەحـمـانی باوکی بۆ زیـارەتی بارەگـەی شـێخ عـەبدولقـادری گـەیلانی بووە. لەو هـاتنەدا، عەلی پـاشـای والیی بەغدا، خـۆی و گەلێ لە کـاربـەدەسـتـانی ویلایەتـی بەغدا تاکو شارۆچکەی (خـالص) دێنە پیری شـێخـەوە و بەڕێزێکی زۆر پێشـوازی لە

شێخ عەبدوڕەحمان ئەکەن.

ئەڵێن شێخ عەبدوڕەحمان بە کوڕەکانی ئەڵێت، لە بارەگەی شێخی گەیلانی هەر داوایەک بکەن خوا پێتانی دەبەخشێت. شێخ ڕەزا لە بارەگەدا ئەم شیعرە فارسییە ئەڵێت کە تاکو ساڵانی دوایی لەسەر دەرگەی بارەگەە نووسرابوو کە لە پاشان دەیخوێننەوە:

« این بارگه حضرت غوث الثقلین است»

شێخ ڕەزا کە بە یەکجاری نیشتەجێی شاری بەغدا دەبێت، لە ساڵی ١٣١٨ کۆچیدا لەسەر داوای شێخ عەلیی کاکی، بۆ سەرپەرشتیی تەکیەی تاڵەبانی دەبێت کە لە گەڕەکی (المیدان) بوو، بریتی بوو لە خانوویەکی دوو نهۆمی و لە پێشەوە ڕیزە دووکانێکی هەبوو، شێخ ڕەزا کرایە (متولی) ئەم وەقفانە و بەکرێی ئەم دووکانانە گوزەرانی بژی و مەمری دەبردە سەر.

مەبەستی شێخ عەلی ئەوە بوو کە شێخ ڕەزا لە شەڕەجنێوی شاری کەرکووک و گەڕەکی بەرتەکیە دوور خاتەوە و بیگەڕێنێتەوە سەر ڕێبازی دەروێشانەی باو و باپیری، بەڵام ڕەوشت و بیروباوەڕ و هونەرمەندیی شێخ ڕەزا لەگەڵ ڕەوشتی دەروێشان نەدەگونجا و تەنیا بۆ ئەوەی لەگەڵ ڕۆشنبیران و ئەدیبانی شاری بەغدا ناسیاوی پەیدا بکات قایل بوو بێتە بەغدا . لەم شیعرە فارسییەدا ئەو مەرجە دادەنێت و لە بەغدادا پێوەندیی لەگەڵ گەلێک لە بنەماڵە ناسراوەکان و ڕۆشنبیران و کاربەدەستانی حکوومەت پەیدا کرد و وەکو ئەستارەیەکی گەش لە ئاسمانی بەغدادا دەدرەوشایەوە.

چە کرامت چە خارق عادە
جلق بهتر ز دلق و سجادە
سخن من مفید و مختصراست
بابت سادە بابت سادە
گرچە نتوانم از زمین خیزم
بس کە هستم ضعیف وافتادە

گــــربگویند هست در بغــــداد
ســــــاده روی لطیف و بگزاده
ذره آســـا بمهــــر و دیدارش
(گـــیــدرم باشم اوزره بغـــداده)
ســوی مــسـجـد دوگـام من نروم
ســـوی مـــیـخـــانه تند وآمـــاده
مشربم مشرب امین فیضی است
هـردو از هـردو عـــــــالم آزاده
ای (رضـــــــا) تا بمرگ رندی کن
ایـن بـود دولـت خـــــــدا داده

که دێته بەغدا، کاروباری لەلای کاربەدەستان جێبەجێ دەکرێت و پیاوە ناسـراوەکـانی بەغـدا دەسـتی یارمــەتیی بۆ درێژ دەکەن تەکیەی بۆ نوێ دەکەنەوە.

کارم که بەکام است نه از شاه و وزیر است
هرمایه کـه دارم همه از سایەی پیر است

واتا:
کارم بە ئارەزووی دەڕوات نەک لە شا و وەزیرەوە
هەر سەرمایەیێکم هەیە، هەموو لە سایەی پیرەوەیە

که دێته بەغدا، ژیانی ئەدەبیی بەغدای پێ خۆش بووە و جێگەی ئایندارییە.

گەر بلێم (بەغدا) لە جەننەت خۆشترە هێشتا کەمە
چونکە سوکنای غەوث و کەرخی یو ئیمامی ئەعزەمە
ئەی برادەر شـاری بەغـدا بێ حەسـادەت بێ هەمە
زۆر ئەمین بە لەم حیسـابە پێت بلێم کورتە و کەمە
لەم ولاتە هیچ ولاتێ هەر وەکو بەغدا نییە
حاکمی عەدل و عەدالەت زۆر ئەمین و بێ غەمە

شێخ ڕەزا لە بەغدا دۆستایەتی و یارمەتی، ئەو بنەماڵانەی کە ناسیاویی لەگەڵیاندا پەیدا کردبوو، پێی گەیشتووە. لەوانە (عەبدولغەنی بەغدادی) خەرقەیەکی شامی بۆ هێناوە بە دیاری، لەمەدا، ئەمەی بە نیشانەی دۆستایەتی زانیوە و ئەڵێت:

من سرمازده را داد زغم ازادی
خەرقەء شام ز(عبدالغنی البغدادی)
خەرقە یاخود شفقت نامەء ازجانب دوست
کە نمایم بکدامین یک ازینها شادی

واتا:

ئازادیی بەخشی بە منی سەرمابردەڵە
پاڵتۆ شامییەکەی عەبدولغەنی بەغدادی
پاڵتۆکەی، یاخود بەزەیی نامەکەی ئەو دۆستە کە بۆم هات
دڵ بە کام لەمانە خۆش بکەم

لەگەڵ هەموو ئەو بەڕێزییەی بۆ شێخی گەیلانی، جارجار دانوولەی لەگەڵ سەید مەحموودی نەقیب نەکوڵاوەو، هەجووی زۆر تیژ و تونی کردووە. لێرەدا ئەڵێت:

ارجح بغدادا وانیّ غریبها
علیّ جنه الفردوس لولا نقیبها

لەسەر ئەم شیعرە شاعیرێکی عەرەب پێنج خشتی دەکات و ئەڵێت:

عجبت لنفسی کیف ضاع نصیبها
من العیش فی ارض وانی ادیبها
فمن ظلمها اذ بان غی طمیسها
«ارجح بغدادا وأنا غریبها
علیّ جنه المأویٰ لولا نقیبها»

لە بەغدادا نە قسەی لە کەس خواردووەتەوە و نەیش لە کەموکورتی بێدەنگ بووە. جارێک دەچێتە مزگەوتی ئیمام (ئەبوحەنیفە) مەلای مزگەوت مرۆڤێکی نەزان و بەدفەساڵ دەبێت. کە دەبێتە دەمەتەقێیان، دەزانێت هیچی لەباردا نییە و ئەڵێت:

لوکان یعلم انت من جیرانە

لفر من قبرە الامام الاعظم

تەکیەی تاڵەبانیی بەغدا، هەم مزگەوت و هەم ماڵی شێخ ڕەزا بوو. بەڵام زۆر پەرپووت بووبوو و پێویستی بە نوێکردنەوە بوو. ئەمەیش پارەیەکی زۆری دەوێت بەڵام پارە لای شێخ ڕەزا کوا؟ لە شیعرێکی تورکیدا ئەڵێت:

یتمش، سکسان دەردیمی درمان ایدە بیلمز

مشکللریمی یوز دخی آسان ایدە بیلمز

یوز اللی ایش بیتر اما گدای دوران

یوز اللی قدر لیرەیی احسان ایدە بیلمز

یا دەست تهی گلە اگر (موسی عمران)

ویرانە اولان تکیەیی عمران ایدە بیلمز

واتا:

هەفتا، هەشتا دەردم تیمار ناکات

سەدیش گیروگرفتم ئاسان ناکات

سەد و پەنجا کار تەواو دەکات، بەڵام گەدای دەوران

سەد و پەنجا لیرە ناتوانێت ببەخشێت

ئەگەر هەر ئێستا مووسای عیمران بێت

تەکیەکە وێرانەیە عیمرانی ناکات

بەڵام بنەماڵەی عیسا ئەفەندی و جەمیل زادە و عەبدولغەنی بەغدادی دەستی بەخششیان درێژ دەکەن و بۆ ئاوەدانکردنەوەی تەکیەکە یارمەتییەکی باشی دەدەن و شێخ ڕەزا لە سوپاسیدا بە شیعرێکی تورکی ئەڵێت:

ممکن اولەمز هرکس ایچون مجد مؤبد
«قد خصصه الله بعیسی بن محمد»
بندن صوریکز بن تانرم آل جمیلی
«اصحاب مکارم، ولد، عم، اب، جد»
تنهانه منم بارکشی منت ایشان
«لاعاتق الا وعلیه لهم الید»
در بارەء اینها که کریم ابن کریمند
ببریده زبانی که بگوید سخن بد
احسانجه وفا سبقت ایدر وعده لرندن
آنلرجه قباحث گورینور قول مجرد
الطاف خدادن دیلرم عافیت اوزره
خیلی یشاسون هربری منصور و مؤید

واتا:

بۆ هەموو کەسێک مەجدی هەتایی پێک نایێت
خوا تەنیا بۆ عیسا کوڕی محەمەد داینناوە
لە من بپرسن من دەیاننانسم ئەو ئالی جەمیلە
خاوەنی بەخشش، کوڕ و مام و باب و باپیر
تەنیا منم بارکێش منەتی ئەوان
هیچ کردەوەیەک نییە، دەبێت دەستیانی تیا بێت
لەبارەی ئەوەوە کە جۆمەرد کوڕی جۆمەردن
ئەو زوبانە ببڕێت کە خراپەیان بڵێت
کە وەعدیان دا، بەجێهێنانی پێش بەخشش دەکەوێت
بەلای ئەوان قسەی ڕووت کردەوەی خراپە
لە لوتفی خوا دەپاڕێمەوە لەسەر تەندروستی
زۆر بژین هەریەکە مەنسوور و موئەییەد

خـابیـدهء اسـلاف دگل شـیـوهء شـیـعـرم
آیین (رضـــا) در بوگـــبی ســـبک مـــجـــدد

واتا:

وتنەوەی پێشوو نییە شێوەی شیعرم

ئاین (ڕەزا)یە ئەم داڕشتنە نوێیە

لە شیعرێکی تورکیی تریدا دیسان باسی بەخششی مستەفا ئەفەندیی جەمیل زادە دەکات کە سێ (ثریا)ی بە دیاری ناردووە بۆ تەکیە. ئەڵێت:

ســـخـــاکـــســـبی دگل آل جـــمـــیلـه، ارث آبادر

ان ادنـــی پـایـهء هـمـــــــــــتـلـری اوچ ثـریـادر

خـصـوصا مـصـطفی کیم ایده بیلمم وصفه ایفاسن

وفـا هر چند اکـا مـخلص بولنمش حـقی اوفـادر

دگل اوفی اگـــر اعـــلادن اعـلا بر لقب بولســـه

جناب (مـــصـطفی) حـــضـــرتلری اندن اعـــلادر

یتـــشـــمـــز دامن اوصـــافنه ســر پنجـــه فکرم

نـهـــال قـــامـــتی، اهـلیـــتی اول رتبـــهء بالادر

زلال مـــشـــربی، آلایشی، شــــیـــرین عــــذابنده

صـانورسن الله الله شـربتی شـهـد مـصـطفی در

واتا:

دەسکراوەیی کەس نییە بۆ ئالی جەمیل لە باپیرانەوە ماوەتەوە

کەمترین پایەی هیمەتیان سێ سورەییایە

بەتایبەت مستەفا، کێ! ناتوانم وەسفی بکەم

وەفا هەرچەندە ملکەچی بێت، هەقی (اوفا)یە

نەوەک اوفی ئەگەر لە بەرز بەرزتر لەقەبێ هەبێت

جەنابی مستەفا لەوەش بەرزترە

سەرپەنجەی بیرم ناگاتە داوێنی ئەوسافی
بەرزیی قامەتی ئەهلیەتی لەو ڕوتبەیە بەرزترە

دری قـارنـنده خـشـیـتندن هر زمـان دریا
اگـر دریا کـفـی دریادیرسم بر تعـدادر
نیجه دریایه تشبیه ایلەیم اول دست احسانی
کە کمتر بخشش عالیلرک مخصوص دریادر
ایدر بیک خاطر پژمردەیی بر لطف ایله احیا
اول عالی قدر اگر عیسی دگلسه عم عیسی در
(رضا) آل جمیلی سودیگنده مدح ایدر یوقسه
نەحاجەت رایت احسانلری میدانده بر پادر

واتا:
لە ترسی ناو سکی پیستە هەر کاتێ دەریا
ئەگەر بڵێم دەستی دەریایە تەعدایە
چۆن بە دەریا بیشوبهێنم ئەو دەستە بەخششەی
کە کەمتر بەخششی بەرزی تایبەتی دەریایە
بە لوتفێک هەزار خاتری غەمناک زیندوو دەکاتەوە
ئەو پایە بەرزە ئەگەر عیسا نەبێت مامی عیسایە
(ڕەزا) لە خۆشەویستی مەدحی ئالی جەمیل دەکات، ئەمە نەبێ
هیچ ئەمەی ناوێ چاکەیان لە مەیداندا دیارییە

***

باسی نەعیم

یەکێک لە خاوەن مەلهاکانی بەغدا کچێکی گۆرانیبێژی خەڵقی حەڵەب دێنێ. ئەم کچە برایەکی جوانی دەبێت ناوی (نەعیم) دەبێت و گەلێک لە پیاوانی ئەم سەردەمەی بەغدا کەمەنکێشی دەبن. ئیبراهیم مونیب پاچەچی

شـەوێک بە سـەرخـۆشی لە تیاترۆی (گـهوە سبع) ئەم نەعیمـە دەکوژێت. شـێخ ڕەزایش وەکو شاعیرانی تر شیعریان بەسەردا هەڵداوە و ئەڵێت:

بـر نعـــیم آدلو صنم گلمش دیار شــــامـــدن
زن او زن کیم بویله مـەحـبوبی چیقـارمش آمدن
حـاجی گـر گـورسـه انـی دور مطاف کـعـبـه ده
باش چیـقـارر اژدها اسـا سـیکی احـرامـدن
دونده پنهان ایلمش سیمین دونک حفظی ایچون
دون دگل گـەردونە حـفظ ایتـمـز آنی اقـلامـدن
نقـرەء سـمت و سـورینی پارەسـز گـیـرمـز اله
سن که مفلس سن (رضا) کیچ بو خیال خامدن

واتا:

کۆتەڵێکی نەعیم ناو هاتووە لە وڵاتی شامەوە
ژن ئەو ژنەیە، کێ جوانێکی وای لە کوزی دەرهێناوە
ئەگەر حاجی لە سووڕانی مەطافی کەعبە بیبینێت،
کێری وەکو ئەژدیها لە ئیحرامەوە سەر دێنێت
لە دەرپێدا دووی سیمینی شاردووەتەوە
نەک دەرپێ بەڵکو گەردوونیش ئەوە لە قەڵەم ناشارێتەوە
نوقرەی سمت و سورینی بەبێ پارە دەس ناکەوێت
تو کە موفلیسی (ڕەزا) واز بێنە لەم خەیاڵە خاوە

لەسەر ئەوەی نەعیم لەلایەن ئیبراهیم مونیب پاچەچییەوە کوژرا، شێخ ڕەزا لە شیعرێکی تورکیدا ئەڵێت:

قـرلسـون أل ایاغک، قـانه باتسـون پاچەچی زادە
نیـچـون ویردن نعـیـمک نونهـال عـمـرینی بادە
ســــورەن بزم طربدن ســــاقی و ســــازندە زیرا
نعـیم سـز درد سـر در نغـمـەء بی نشـئـە بادە

واتا:

دەس و پات شکێ لە خوێن هەڵکێشرێیت پاچەچی زادە
بۆچ عومری نوێ نهالی نەعیمت دایە بادا
ساقی و دەنگ ساز کە بەزممان بۆ دەگێڕن
بەبێ نەعیم سەرئێشەیە نەغمەی بێ نەشئە بادە

لە زۆرداری و جۆری ئەم جۆرە کردەوانە بێزار بووە و ئەمانە دەستی زۆرداری حکوومەتیان پێ نەدەگەیشت. شێخ لە شیعرێکی تری تورکیدا ئەڵێت:

ستم اندازەدن چیقدی الهی بردها گوندر
(هولاکوخان) گبی بر کافر خنزیری بغدادە
اسامی نامەء عشاقنی اول سرو بالانک
آچوب گوردم یازلشدی (رضا)نک اسمی بالادە

واتا:

ستەم لە ئەندازە دەرچوو خوایە جارێکی تر بنێرە
(هولاکۆخان)ی گاوری بەراز بۆ بەغدا
ناوی نامەی عاشقانی ئەم سەر و باڵایە
کردمەوە و دیم ناوی (ڕەزا) لە سەرەوە نووسراوە

لە وەسفی گەرماوی بەغدا، ئەم شیعرە تورکییە ئەڵێت:

گیرمە، بغدادە اگر گلدن ایسە، حمامە
بر گل اندامی گوروب، سندە دوشرسن دامە
چیلدیرر گورسە اگر غلمانلری شێخ الاسلام
طولاشیر پاینە زنجیر گبی عمامە
بوسەدن رشوت اگر وعدە الورسە ایلر
باطل حق تحریر شهادت نامە

واتا:

ئەگەر هاتیتە بەغدا مەچۆرە گەرماوەوە
گوڵ ئەندامێک دەبینیت، تویش دەکەویتە داوەوە
ئەگەر شێخولئیسلام (غلمان)یان ببینی
مێزەر وەکو زنجیر دەئاڵێتە پایەوە
ئەگەر وەعدی ماچ بە بەرتیل وەرگرت
حەق دەکاتە باطل نووسەری شەهادەتنامە

شێخ ڕەزا، لە بەغدا، وەکو دۆست و ناسیاوی هەبوو، ناحەزیشی هەبوو لەگەڵ هەندێ لە ڕۆشنبیران و زانایاندا کەوتە تەقەوە. وەکو لەم شیعرە تورکییەدا ئەڵێت:

کلمدم فسق وفساد ایتمک ایچون بغداده
بر طاقم اهل غرض باشلادیلر افساده
باشلادم بنده معایبلرینی تعداده
قزلری فاحشەدر بچەلری کونداده
سیکی ویرهر کیمی گوردنسه (زهاوی) زاده

واتا:
نەهاتمە بەغدا بۆ فسق و فەساد
دەستەیەک خاوەن کینە دەستیان کردە فەسادی
منیش دەستم کردە ژمارەکردنی عەیبان
کچیان سۆزانی و کوڕیان قنگدەر
کێرت بدە هەر کەسێکت دی لە (زەهاوی) زادە

لە بەغدا هەندێ بازرگانی خاوەن پارەی نەزان هەن، بە سامانیانەوە دەنازن و یارمەتیی هەژاران نادەن و لەگەڵ کەللە بۆشییان خۆیان وا دەردەخەن کە هەموو شتێک دەزانن. یەکێک لەوانە (مهدی چلبی) بووە کە شێخ ڕەزا

دەیەوێت خۆی لە قەرەی بدات و بڵێت «چەلەبی» بە لووسکەیەکی نازک بەدەن ئەڵێن و لەم شیعرە تورکییەدا ئەڵێت:

دوشنوردم نە ایچون تاجرە دیرلر چلبی
فارسی در بو لغت، تورکی میدر یا عربی
بونی کیمدن صورەیم، بحر تفکیردە ایکن
گلدی تاج الادبا قارشومە (مهدی چلبی)

واتا:

بیرم دەکردەوە، بۆچ بە بازرگان ئەڵێن چەلەبی؟
ئەم وشەیە فارسییە، تورکییە یان عەرەبی
ئەمە لە کێ بپرسم لە دەریای بیرکردنەوەدا بووم
هاتە بەرامبەرم «تاجولئودەبا» مەهدی چەلەبی

دیدم. ای جرعە کەشی معرفتک شق سطیع
وی عیراق وعجمک داهیەیی بو العجبی
لقب عالیکزک حاصلی معناسی ندر؟
باقدی دوندردی بنا گوشەء چشم غضبی
دیدی: یاهو، چلبی نازک اولان زاتە دینر
هر فرومایە اولان چابقنە دینمز چلبی
دیدم: احسنت بو فضل وهزرو معرفتە
ای بزم مملکتک مفتخر و منتخبی
گیتمە دن مکتبە، تحصیل کمال ایلەمەدن
نیردە بولدن بو قدر دانش وعلم وأدبی
گورمادی مثلنی ای فاضل یکتا گوزمز
(مصری) گیزدم یمنی، شام، حجاز و حلبی
سایە سندە ایدرز حل مسائل یوقسە
نە بیلور (شیخ رضا) اویلە معما لقبی

واتا:

وتم: ئەی دڵۆپەی زانستی ڕۆشنکەرەوە
وەی دانای عەجیبی عێراق و عەجەم
لەقەبی بەرزتان حاصلی مانای چییە؟
سەیرێکی کردم بە تووڕەییەوە سووچی لێ کردم
وتی: یاهو، چەلەبی بە زاتێکی نازک ئەڵێن
بەهەر نائەسڵێکی جابقی ناڵێن چەلەبی
وتم: دەم خۆش بۆ ئەم فەزڵ و هونەر و زانستییە
ئەی جێی فەخر و هەڵبژاردەی وڵاتی ئێمە
بێ ئەوەی بچیتە قوتابخانە و فێری عەقل و کەماڵ ببی
لەک وێ ئەم هەموو دانش و زانست و ئەدەبەت دۆزییەوە
چاومان مانەندی تۆی نەدیوە ئەی فازڵی یەکتا
میسر گەڕام و یەمەن و شام و حیجاز و حەلەب
لە سایەیەوە کێشە چارە ئەکەین، ئەگینا،
(شێخ ڕەزا) چۆن دەزانێت لەقەبێکی بە لەغزی وا

***

بەخێرهاتنی والیی بەغدا

والییەکی نوێ دێتە بەغدا. شێخ ڕەزایش وەکو ناسراوەکانی شاری بەغدا دەچێت بۆ بەخێرهاتنی. لەسەر شێوەی سەلاوی عوسمانییەکان سەر دادەنوێنێ و دەستی ڕێزی بەرز دەکاتەوە و لەو کاتەدا مێزەرەکەی دەکەوێتە بەرپای والی. یەکانسەر چوار بەیتی تر دەخاتە سەر شیعرەکەی کە ئەڵێت: «رسم فرنگیان..» و ئەم ڕووداوە پینە دەکات.

رویم بدیده سجده کنان خاکی راهرا
شکرنەء قدوم ولایت پناهرا
ای والی ولایت زورا خوش آمدی
برزن بجای برمکیان بارگاهرا

رسم فــرنـگیــان کلـه ازســر فگنداست
تـعظیـم چون کنـدد خـــداوند جـــاهـرا
من اکــتــفـا بشـیــوهء ایشـــان نمیکنم
هـم ســـر بـه پایت افگنم و هـم کـــلاهرا
اقـلـیـم بـابـل ازقـــــــدمـت یافـت رونـقـی
کـــز ابر نـوبـهـــار درخت و گـــیـــاهـرا
ازیمن مـقـدمت چـهعـجب گـر رهـا شـود
(هـاروت بـابلی) کــه اسـیـرست چاهرا
عـزمـت خط نفــاق زلوح عـراق شــست
چون ســیـل توبـه ازدل مـــجـــرم گنـاهرا
نقش است بر صـحیـفه رأیت رموز غیب
حـاجت به گـفـتـوگـو نبـود داد خـواهرا

واتا:
وەک سوجدە بەر خاکی رێگە بە چاو ئەماڵم
لە شوکرانە بژێری هاتنی والیی ویلایەت پەنادا
ئەی والیی ویلایەت (زەورا) خۆش هاتی
بارەگە هەڵدە لە جێگەی بەرمەکییەکاندا
ڕاوڕەسمی فرەنگیان ئەوە کڵاو لە سەر داگرن
کاتێ کە قەدر و تەعزیمی مرۆڤی خاوەن جاه ئەکەن
من بە شێوەکەی ئەوانەوە ناوەستم
سەریشم فڕێ دەدەمە بەرپێت و کڵاوەکەشم
ئیقلیمی عێراق ڕەونەقێکی تۆ دەسگیر بوو
وەک چۆن درەخت و گیا لە هەوری نەوبەهارەوە دەستگیریان دەبێ
هیچ سەیر نییە لە پیرۆزی هاتنت ڕزگار ببێ
(هارووتی بابلی) کە دیلی ناو چاڵە

هاتنت هێڵی دووڕوویی و نیفاقی لەسەر تەختەی عێراقدا شۆری
وەک چۆن لافاوی تۆبە گوناھ لە دڵی تاوانبار دەشوات
نیشانەکانی غەریب لەسەر لاپەڕەی بیروڕات نەقش بووە
دادخوا پێویستی بە گفتوگۆ نییە

آسوده آنچنان بوجود تو مملکت
کزدل بلب هوای سفرنیست راهرا
ازبیم صولت توکمان ابراون بدل
از دیده افگنند خدنگ نگاهرا
فرخ رخا، خجسته پیا، والیا یکی
بشن و زمن شکایتی بختی سیاهرا
میراث مانده از پدرم کهنه تکیهء
چون عمر نوح دید بسی سال و ماهرا
انجاز سالکان طریقت جماعتی
گسترده برزمین عبادت جباهرا
شیخ و مرید دست بر اور دهء دعا
یارب دوام عمر بده پادشاهرا
شاید شود بەوجه توجه معیشتی
آیند و روندهء ان خانقاهرا
ای مظهر مجید، (رضا) را توجهی
تحصیل چو فرضت رضای إلاهرا
یارب همیشه مظهر نور خداشوی
تا اقتباس نور زمهراست ماهرا

واتا:

وڵات ئەوەندە بەبوونی تۆ وچانی داوەتەوە

ئاخ هەڵکێشان ئارەزووی ئەوەی نەماوە لە دڵەوە سەفەر بکا بۆ سەر لێو
کچانی ئەبرۆ کەوانی لە ترسی هەڵمەتی تۆ
تیری نیگایان بۆ دڵی عاشقان بۆ ناو دڵی خۆیان هەڵدەدەن
ئەی ناوچەوان پیرۆز، ئەی پێ و قدووم خێر و بەرەکەت،
ئەی والی، شکایەتی بەختی ڕەشم لە من ببیسە
کۆنە تەکێیە میرات لە باوکمەوە ماوەتەوە،
وەک عومری نووح ساڵ و مانگێکی زۆری دیوە
کۆمەڵێ لەوانەی کە ڕێگەی تەریقەتیان گرتووە لەوێ،
تەوێڵیان لەسەر عەردی خواپەرستی ڕاخستووە
شێخ و مرید هەموو دەستی دوعایان هەڵبڕیوە و ئەڵێن،
خوایا دەوامی عومری پادشا بدە
بەڵکو لە لایەنی روو تێکردنەوە،
ژیانی بۆ ئایندە و ڕەوەندەی ئەو خانەقایە ببێ
ئەی دیمەنی پڕ شکۆ، روویێ بکەرە ڕەزا،
چونکە دەستخستنی ڕەزای خوداوەند فەرزە
خوایە، تۆ هەمیشە دیمەنی نووری خوا بی، تا
ئەو ڕۆژەی ڕۆژ رووناکیی خۆی لە مانگەوە وەردەگرێت

***

مەدحی تۆفیق بەگی میر ئالای

تۆفیق بەگی میر ئالای یەکێک بوو لە قوماندانەکانی دەوڵەتی عوسمانی. پیاوێکی ئەدیب و شاعیرە لە شیعری غەزەل و مەدح دەستێکی بەرزی هەبوو. لەگەڵ شێخ ڕەزادا هەندێ شیعریان بەیەکدا هەڵداوە. لەم شیعرە فارسییەدا، شێخ ڕەزا باسی شاعیری دەکات و ئەڵێت:

شمشیر به خون دشمن ئالا
سالار سپاه و میر آلا

(توفـيق بگ) انكه از تواضـع
پست اسـت، ولى برتبـه بالا
ديـوان قـــصـــائدش مـــرتـب
شــعـر وغـزلش على واعــلا
هـر حرف از و چو در شـهوار
هـر نقطه چو كوكبيست والا

واتا:

شمشێرى به خوێنى دوژمن ئاڵه
سالارى سوپا و مير ئاڵا
تۆفيق بەگ ئەو كەسەى كه به تەوازووع
نزم ئەنوێنێ، بەڵام به روتبه باڵا
ديوانى شيعرى ڕێكوپێكه
شيعر و غەزەلى بەرز و باڵا
هەر بەيتێكى وەك دوڕى شايانى شايه
هەر خاڵێكى ئەستێرەيەكى باڵا

شـايد كـه صـحـيـفـهء بيـانش
ســـازند باب زر مــــحــــلا
اســتــاد ســحن به مــدح والى
پر داخـــتــه مــدحــهـــاى بالا
در نامه چو نافه مشک بيزاست
نـوک قلـمش بهگـــاه إمــــلا
تركـــيب وجـــود او بديـع است
در عـــالـم صـــورت و هـيـــولا

واتا:

شایانی ئەوەیە لاپەڕەی فەساحەتی
به ئاوی زێڕ بڕازێنێتەوە
مامۆستای قسەیە لە مەدحی والیدا
دانەری شیعری مەدحی باڵا
بۆنی میسک دێت لە نامەی وەک ناوکی ئاسک
نووکی قەڵەمی لە کاتی نووسیندا
دروستبوونی شێوەی زۆر جوانە
لە جیهانی صورەت و هیوولادا

گــر طرد کند وگــر نوازد
هـرگـــــز نـکـنـم از أو تـولا
بـرمـــسـند عــزتم نـشـــانـده
شـكرانـهء مـــسند مـــعـــلا
افـزایش عـمر ومـال وجـاهش
خــواهـم زجناب حـق تعــالی
گــر اهل دلـم بسـان تـوفـیق
تحصـیل کند (رضا)ی مـولی

واتا:
دەرم کا یان دڵم بداتەوە
هەرگیز لێی نابم تەوەللا
لەسەر کورسیی گەورەیی دای نیشاندووم
لە شوکرانەی پایە بەرزی خوا
زۆری تەمەن سامان و جاهی
داوا ئەکەم لە خوای تەعالا
ئەگەر تۆفیق دڵم بێنێتە جێ
ڕەزامەندیی مەولای دەسگیر دەبێ

تۆفیق بەگی میر لیوا، لە شیعرێکیدا مەدحی رەئووف بەگی دۆستی دەکا. بەڵام شێخ ڕەزا ئەم مەدحەی ڕەئووف بەگ بەزۆر دەزانێت. لە شیعرێکی تورکی ئەڵێت:

نسخەسی گلدی بکا سویلدیگ مدح رؤوف
ایچنە بن دخی برنسنە صوقارسەم دیمە اوف
بطن فضلندن نهان نافەء حکمت آثار
ینە چیقدی قوقوسی یعنی ریاح مألوف
قوەء شاعرەیی شیعردن اکلار عارف
مثلا بعرە ایلە اولدی اباعر معروف
ذات والاکزی مدح ایتمک شایستە ایکن
بو تنزل یا قیشرمی سنک ادراکنە یوف

واتا:

نوسخەیەکم پێ گەیشت ئەوەی وتووتە لە مەدحی رەئووف
دیسان بۆنی دەرچوو، واتا بای زانراو
توانای شاعیری، زانا، لە شیعر تێ دەگا
وەکو لە (بعر)ەوە (اباعر) زانرا
کە مەدحی پایە بەرزیتان شایانی مەدح بوو
ئەم نزمییە لەگەڵ تێگەیشتنی جەنابتاندا رێک دەکەوێ؟

شربت شعر بخور تاکە روانت باشد
نشود دفع قبوضیت طبعت بە صفوف
برسیە اژدرە بکزەر قلم تحریرک
آچوب آغزنی ایسترسە ایدر عالمی لوف

واتا:

شەربەتی شیعر بخۆ تا رەوان بیت

قەبزی بەیانیانت بە دەرمانی (قاوت) ئاسا لاناچێ
قەڵەمی نووسینت لە ئەژدەرهای برسی دەکا
ئەگەر بیەوێ دەم دەکاتەوە و دنیا قووت دەدا

ایش مـــوافق گلـەمـز اولمسـه تـوفـیق رفـیق
نیک وبد جـملەسـی توفـیق اوزرنـده مـوقـوف
تخت یا پدرده چابوق اول بزەگـوندر توفـیق
سن دخی قاچ غروشن ایله (رضا)یه معروف

واتا:
ئەگەر تۆفیق نەبێتە رەفیق کار بە ڕێکی ناگونجێت
گوفتار جوان و بەد لەسەر تۆفیق وەستاوە
تەخت دروست کە زوو کە بۆمانی بنێرە تۆفیق
تویش بە چەند غروشێکەوە چاکە لەگەڵ (ڕەزا)دا بکە

شێخ ڕەزا گفت دەداتە تۆفیق بەگی میر ئالای کە گۆچانێک و تەسبیحێکی بۆ بنێرێ. دیارییەکان کە بەدەستی خانمی ژنی دەکەوێت، بەبێ پرسی تۆفێق بەگ گۆچانەکەی گل دەداتەوە و تەسبیحەکە دەنێرێتە دواوە. تۆفیق بەگ لەسەر نەگەیشتنی تەسبیحەکە هەجووێکی شێخ ڕەزا دەکات و دیارییەکەی بیر دەخاتەوە. شێخ ڕەزایش ئەم هەلە لە دەست نادات و ئەم وەڵامەی بە شیعرێکی تورکی دەداتەوە:

یازدیغک صاچمه سپانی بکا استاد ایتدک
ایتـمـه توفـیق کـه لعنت اوقـونور مـفـتـریه
سکا وعد ایلەدیگم هدیەلرک عـرض ایتـدم
زوجـەکـز خـانمه شـاد اولدی دیدی گل بریه
قلدی اظـهـار فـرح پشکشـمـدن امـا
مـتکائی چیویروب سبـحەیی ویردی گیـریه

واتا:

ئەو پەلارگرتنەی کە بۆ من نووسیبووت بە هونەری بوو

مەکە تۆفیق کە لەعنەت دەکرێت لە بوهتانکەر

ئەو دیارییانە گفتم پێت دا خستمە بەردەستی

خانمی ژنتان، شاد بوو و وتی بێرە پێشەوە

خۆشیی خۆی، لەوانەی پێشکێشم کرد، دەرخست بەڵام

گۆچانەکەی گل دایەوە، تەسبیحەکەی دایە دواوە

ئیتر خوێنەوارانی بەڕێز تێ دەگەن کە شێخ چی بە خانمی ژنی وتووە.

***

مەدحی یوسف پاشای میر ئالای بەغدا

لە دەوڵەتی عوسمانیدا قوماندانی لەشکر دەستەڵاتی بەسەر کاربەدەستانی حکوومەتەوە هەبوو. ئەوانیش بەبێ لەشکر نەیاندەتوانی کاروباری دەوڵەت بەرنە ڕێوە. لەگەڵ ئەوەشدا، بەرتیل وەرگرتنیان بە کارێکی ڕەوا دەزانی. جارجار قوماندانی لەشکر بۆ بەرهەڵستی دزی و بەرتیل وەرگرتنی مەئمووران خۆیان دەنواند. شێخ ڕەزا لەم چەند بەیتە تورکییە مەدحی یوسف پاشای میر ئالای دەکا:

طشت زرینی آلوب باشنە دونیایی دولاش

اتکی سور دیەمز کیمسە سکا آتلو یواش

بارک اللە قوماندان فلاطون تەدبیر

اختلاسک اوگنە کیچدی نە آل کسدی نە باش

واتا:

تەشت زەڕین بخەرە سەر سەرت و دنیا بگەڕێ

ئەسپت تاو دە کەس پێت ناڵێ سوار ئێواش

بارک اللە قوماندانی ئەفلاتوون تەدبیر

پێشی دزیت گرتەوە، نەدەستت بڕی نەسەر

لە مەدحێکی تریدا، باسی ڕەوشت پاکی و بڵاوکردنەوەی عەدل و نەهێشتنی جۆر دەکات ئەڵێت:

کاشانەء صهبای سرور ایتدی عراقی
دولدر قدحی (میرلوا) عشقنه ساقی
اول (یوسف) شیرین حرکات عشقنه بزده
شیرین ایدەلم بادەء تلخیله مذاقی

واتا:

عێراقی کردە خانەیی بادەی مەیی سروور
بادەکە پڕکە، بە عەشقی میرلوا، ساقی
با ئێمەش بە عەشقی ئەو (یووسف) و شیرین ڕەوشتە
بەبادەی تەڵخی تامی دەممان شیرین کەین

رفتار حکیمانه ایله ایلدی پامال
قارنجەء باصمق سزن ارباب نفاقی
أل ویرسه ایدر گیجه ایله گوندزی بتدیل
وادر اوقدر ردی مظالمله مراقی
دون جیبی کسان دامن تقوایه صارلمش
باشنده صاریق صانکه اولمش شێخ عراقی
هر حبەسی بر قبه قدر سبحه الندە
عرادە ایله جنبشه کلمر أن افاقی
ای بخت سیاهم نه اولور بن دخی اولسەم
(یعقوب) گبی حضرت (یوسف) له ملاقی
پیغمبر ایکن اولمدی تاب آور هجران
بن نیجه تحمل ایدەیم بار فراقی

واتا:
به ڕەفتاری حەکیمان پامالّی ئەهلی نیفاقی کرد
بەبێ ئەوە پێ لە مێرووولەیەک بنێت
گەر دەس بدات شەو و ڕۆژ دەگۆڕێتەوە
ئەوەندە مەراقی هەیە بۆ لابردنی جۆر
ئەوەی دوێنێ گیرفان پڕ بوو داوێن خواپەرستیی گرتووە
مێزەر بەسەرە وا دەزانی شێخی عێراقە
هەر دانەیەکی بە قەدەر گومەزێک تەسبیحی بە دەستەوە
بە عەرەبانەی گەورەش بچووکترین قلی نابزوێ
ئەی بەختی ڕەشم چی دەبێت کە منیش ببم
وەک (یەعقووب) کە لەگەڵ حەزرەتی یووسف بەیەک گەیشت
کە پێغەمبەر بوو بەرگەی ئاگری هیجرانی نەگرت
ئەی من چۆن بەرگەی باری فیراق بگرم؟

بر نامـــەء تلطیف نـوازشلـه (رضـــا) یم
اندیشـــەء بکرن بدل و مـــهـــر صـــداقی
باقی اوله قـالدقـچـه جـهـان عز و شـرفله
قـالاقـچـه جـهـان عز و شـرفله اولـه باقی
دونمزسـه اگر چرخ و فلک خـواهش اوزره
زیر وزبر اولســـون فـلکک طاق و رواقـی

واتا:
بە نامەیەکی دڵخۆشکەرەوە رازیم
ئەندێشەی کچ بەدەل و شیربایی و مارەییە
هەر بژی بە عیزز و شەرەف تا جیهان ماوە
تا جیهان ماوە بژی بەعیز و شەرەف

ئەگەر چەرخ و فەلەک لەسەر خواهش نەسووڕێتەوە
تاق و ڕەواقی فەلەک زێڕ و زەبەر بێت

***

شێخ ڕەزا و نازم پاشا

لە دەوری حوکمڕانیی عوسمانیدا، بەغدا ناوچەی ویلایەتی و لە هەمان کاتدا ناوچەی لیوا بوو. والی دەستەڵاتی بەسەر چەند لیوایەکدا هەبوو. بۆ نموونە، عێراق بریتی بوو لە ویلایەتی بەسرە و بەغدا و مووسڵ. کوردستانیش ڕژێمێکی تایبەتی هەبوو کە لە پێشدا ئەیالەتی شارەزوور و میرنشینی بەبە و لە پاشان میرنشینییەکە برێتی بوو لە لیوای سولەیمانی، خرایە سەر ویلایەتی بەغدا. لە کاتی هاتنی ئەحمەد نازم بەگ، کە لە پاشا بووە نازم پاشا، شێخ ڕەزا ئەم مەدحەی بەشیعرێکی فارسی دەکات و دۆستایەتییەکی قووڵ دەکەوێتە نێوانیان.

گنبدی هست کەنامش کفل سیمین است
اندرونش همه باآب طلا رنگین است
عشق باسادە روخان ازپی سمت است وسرین
نەرخ وزلف خم اندرخم وچین درچین است

واتا:

گومەزێ هەیە ناوی سمت و کەفەڵی زیوینە
لە ناوەوەی هەموو بە ئاوی (طلا) ڕەنگینە
عەشق لەگەڵ سادەڕووان بۆ بووز کەفەڵە
نەک بۆ ڕوو زوڵفی لوول و چین لەسەر چینە

آن دروغست کەمن شیفتەء خڵ و خطم
شێخ راهم غرض ازسادە پرستی این است
ایها الناس چومن رخت بە بەمیخانە بکشید
نەبسجد کە درو زاهدک بی دین است

واتا:

ئەوە درۆیە کە ئەڵێ من شێت و شێواوی خەت و خاڵم
شێخیش هەر ئەم مەبەستەی هەیە لە سادەپەرستی
خەڵکینە ئێوەش وەک من ڕووی بارخانەتان بکەنە مەیخانە
نەک بۆ مزگەوت کە زاهیدی بێ دینی تێدایە.

خود دوصد عیب نهان دارد و إغماض کند
داستانش همه از عیب من مسکین است
میتوانم که کشم کینه ز دشمن لیکن
ای عزیزان چەکنم؟ سیتەء من بی کینه است

واتا:

خۆی لە خۆیدا دوو سەد عەیبی هەیە و چاوی لێ ئەپۆشێ
داستانەکەیشی هەموو باسی عەیبی منی هەژار و بێ دەستەڵاتە
ئەتوانم کینەی دوژمن تەحەمول کەم بەڵام
برادەرینە چی بکەم سینەی من بێ کینەیە

چه غم ار در نظر اهل ریا زشت آید
خلقت من که بچشم همه کس شیرین است
مایه ام گوهر نظم است خریدارش نیست
سالها شد که زخرجی تهیم خرجین است

واتا:

خەمم چییە ئەگەر ئەخلاق و ڕەوشتی من
لە بەرچاوی ریابازان ناشیرین بێ کە لە بەرچاوی هەموو کەسێکی تردا جوانە
سەرمایەی من گەوهەری شیعرە بەڵام کڕیاری نییە
ساڵەها خورجم خاڵییە لە خەرجی

عـارم آید کـه نویسم بـه کـسی شـرح نـیـاز
جــز به (نـاظم) کـــه ولیّ النـعم دیرین اسـت
حـــبـــذا قـــبـلهء اربـاب هنر (نـاظـم بیک)
مـتـصـرف به شـرف چون فلک پروین اسـت

واتا:

شوورەییم لێ دێ نیازی دڵی خۆم بۆ کەس بنووسم
تەنیا بۆ (نازم) نەبێ کە خاوەن نیعمەتی لەمێژمە
چاک پیاوێکە (نازم بەگی) قیبلەی هونەرمەندان
تەسەڕوف بە شەرەفەوە دەکات وەک فەلەک و پەروینە

عـــزم او یـافت مـگر بـاد وزان چالاکـــست
حـــزم او دید مگر کـــوه ازان تمکین اسـت
خامـه أش گرچه عبارت زیکی شـاخ نی اسـت
بـلکه در دیـدهء اعــــدا بـه اثـر زوبـین اسـت

واتا:

با عەزمی لەو وەرگرتووە بۆیە وا چالاکە
کێو ڕەقی لەوەوە دیوە بۆیە سەنگین و بەویقارە
قەڵەمی هەرچەند تەڵە قامیشێکە
لە چاوی دوژمندا، وەک کورتە ڕم تیژ و بڕندەیە

پس بود مـــعـــدلتش مـــایهء ارایش ملک
شـهر بغداد چه مـحـتـاج به شـهـر آیین اسـت
خنجـر مـوعظه تـا قـبـضـه بدل کـار کند
گـر چه شـمـشـیـر بدست خطبـا چوبین اسـت

واتا:

ئەوەندە عەدالەتی بووە بە مایەی ڕازاندنەوەی وڵات
شاری بەغدا کەی موحتاجی داو و دەستووری شارانە؟
خەنجەری ئامۆژگاری تا مستووەکەی کار لە دڵ دەکا
گەرچی شیری دەستی خەتیبیان دارینە

گــر ندانم ســخن از نگهت خلقش گــفــتم
روز کــاریست کــه بوی نغم مــشکین است
ای دبیـری که بتـحسین منت حاجت نیـست
زانکه سر تا قدمش تعبیـه از تحسین است

واتا:
ئەگەر توانای ئەوەم نەبێ باسی نوکهەیی خەڵقی بکەم
دەمێکە بۆنی هەناسەم وەک بۆنی میسک خۆشە
ئەی گەورەیێ کە پێویستت بەوە نییە تاریفی بکەم
چونکە لە تەوقی سەرییەوە تا نووکی پێی هەموو چاکەیە

پایه ات بسکه بلند است ز وصفت خجلم
چند بالا بـروم مــــینگرم پائین است
چمن عـــمـــر تو از باد خــزان ایمن باد
تاچمن پر ز گل و یاسمن و نسرین است

واتا:
پایەت ئەوەندە بڵندە شەرمەزارم لە تاریفکردنت
هەرچەند بەرز بڕۆم، ئەبینم هەر نزمە
چیمەنی تەمەنت دڵنیا بێت لە بای خەزان
تا چیمەن پڕە لە گوڵ و یاسەمین و نەسرین

تـا دریـن دیر مــــســــــدس بلآلّ نجـــــوم
پیکر گنبـــد فـــیـــروزه گـــهـــر آکین است

ور بکرکـــوک فـــرومـــاند (رضـــا) پنداری
در حـصـــار یست کـه دیـوار و درش رویین است

واتا:
تا ئەم دنیا شەش ڕەنگە بە ئەستێران کە لە دوور دەچن
گومبەتی ئاسمان کە پیرۆزە زەنگە لە گەوهەر گیراوە
ئەگەر (ڕەزا) لە کەرکووکدا پەککەوتە و ماندووە گومان بکە
لە گەمارۆیەکایە دەور و دیواری مەفرەقە

نازم بەگ کە ئەم شیعرەی پێ دەگا نامەیەکی سوپاس و عەبایەکی «ioوبر»ی بە دیاری بۆ دەنێرێ، شـێخ ڕەزا بە شـیـعرێکی تری فـارسـی سـوپاسی دەکـات و ئەڵێت:

از من بدوسـت واسطه یەک صـبـا بـس است
ازوی مــرا تـعـارف یـک مـرحــبـا بـس است
گـــردون نمیکشـم بطـمع چـون شـــتـــر دراز
درویشـرا زی شم شـتـر یەک عـبـا بس است

واتا:
لای من بۆ دۆست یەک بای سەبای نامەبەر بەسە
لە دۆستەوە بۆ یەکترناسین مەرحەبایەک بەسە
وەکو حوشتر، گەردن بۆ تەماع درێژ ناکەم
دەروێش عەبایەکی لە مووی حوشتری بەسە

پشــمـی کـفــایت است ز پـوشــیــدنی مــرا
گــســتـــردنی بخـــانـەء من بوریا بـس است
مــا بندەرا بچــیــز دیگر احــتـیــاج نیــست
این دست خـط روانەکـە کردی بما بس است

واتا:
پۆشاک خورییەک بەسە بۆ من
بو ڕاخستنیش لە ماڵی مندا پارچە حەسیرێ سەر و زیادە
ئێمەی بەندە پێویستمان بە هیچی تر نییە
ئەم دەسخەتەی بۆت ناردین بەسمانە

وقتی که خواجه از سر شفقت غلامرا
درنامه یاد کرد همینش عطا بس است
(ناظم بگم) نواخت فرستاد هدیه ئی
این افتخار بهر من بینوا بس است

واتا:
کاتێ کە گەورە لەبەر بەزەیی هاتنەوە خوڵامی خۆی
لە نامەیەکدا یاد بکاتەوە، ئەم ئەندازە بەخششەی بەسە
نازم بەگ دڵی دامەوە، دیارییەکی بۆ ناردم
ئەم شانازییە بۆ منی هەژار بەسە

یارب بحق آل عـــــبـــــایش نگاه دار
کین پنج تن شفاعتشان از خدا بس است
غمگین مشو (رضا) اگرت مال وجاه نیست
این خواندنت، نبام إمام رضا بس است

واتا:
هەم دڵی بەندەی داوەتەوە و، هەم دڵی بەندە زادەکەیشی
بۆ ئەوە لەم دوو بەندەوە ئەم دوعای خێرە بەسە لە باتی یا:
خوایە: بۆ خاتری ئالی عەبا ڕای گری (محمد و فاتمه و علی و حسن و حسین)
چونکە تکای ئەم پێنج کەسە لای خوا بۆ هەر داوایێ بەسە
خەفەتبار مەبە (ڕەزا) ئەگەر پارە و پایەت نەبێ

تەنیا ئەمەت بەسە کە بەناوی ئیمامی ڕەزاوە بانگت دەکەن

ئەم دۆستایەتییەی شێخ ڕەزا و نازم بەگی موتەسەڕیف تا دێت قووڵتر دەبێت شێخ ڕەزا لەم ستایشەدا کە لەم شیعرە فارسییەدا بۆ نازم بەگی دەنێرێ، ڕەخنە لە زیان و تەقدیر نەکردنی هونەر و شیعر و ئەدەب دەگرێت. گەردوون وا لە هونەرمەند دەکات و کەچی هەر کەرێ دێت بە خەروار گەوهەری دەداتێ. بەڵام شێخ ڕەزا شوکرانەی ئەوە دەکات کە خوا، لە جیاتی ماڵ و دەوڵەت، بەهرەی ئەم قسە شیرینەی داوەتێ. لەگەڵ سوپاس ناردنی سەعاتێک بە دیاری، ئەڵێت:

روزی کە خدا خلعتی هستی بە بشر داد
افسوس کە روزی نە بمقدار هنر داد
تا داد معاشی فلکم عمر بسر شد
وان نیز بەصد کشمکش و خون جگر داد

واتا:

رۆژێ کە خوا خەڵاتی بوونی دا بە ئادەمیزاد
داخەکەم کەوا ڕزق و ڕۆزیی بەگوێرەی هونەر بە هەر کەسێ نەدا
تا گەردوون مانگانەیەکی دامێ، تەمەنم بەسەر چوو
ئەویشی بەسەد کێشمەکێش و خوێنی جگەر دا

گردون کە پشیزی بهنرمند فزون دید
هر جا کە خری یافت، بە خروار گهر داد
دانا بە مثل همچو درختیست برو مند
صد سنگ بسر خورد درختی کە ثمر داد

واتا:

گەردوون کە پوولێ بە زیاد دەزانێ بۆ هونەرمەند
لە هەر کوێ کەرێ ببینێ بە خەروار گەوهەری دەداتێ

نموونەی پیاوی زانا وەک دارێکی بەردار وایە
هەر دارێ بەر بدا سەد بەرد دەدرێ بە سەریدا

با این همـــه کم طالعی و تلخ مـــذاقی
صد شکر که شعرم مزهء قند و شکرداد
تنهانه همن شعر خوش وگفتهء شیرین
المنتـــه لله کـــه مـــرا فـــضل دیگر داد

واتا:
لەگەڵ ئەم گشتە کەم بەختی و دەم تاڵییە
سەد سوپاس بۆ خوا کە شیعرم تامی شەکر دەدا
تەنیا ئەم شیعرە خۆش و قسە شیرینانەم نییە
منەتی خوا دەزانم کە گەورەیییەکی تریشی داومەتێ

این هـم کـرم اوسـت وگـرنـه مـتـصـرف
از بهـر چه نادیده مــرا ســاعت زر داد
نـاظم بگ دانـا، کـــه خـــداوند توانـا
اورا نه همین میمنت و شـوکت و فرداد

واتا:
ئەمەش هەروا بەخششی ئەوە، ئەگینا موتەسەڕیف
لەبەرچی لە نەدیتو سەعاتی زەڕی دا بەمن؟
نازم بەگی دانا کە خواوەندی توانا
هەر تەنیا ئەم بەرەکەت و فەڕ و شەوکەتەی نەداوەتێ

ادراک فـــلاطون و جـــوانمردی حـــاتم،
مـرادنگی حـیـدر و انصـاف عـمـر داد
دلخواه ازان گـشت کـه از نگهت خلقش
در نافـــهء آهوی خطا مـــشک تتـــرداد

واتا:

تێگەیشتنی ئەفلاتوون و بەخشندەییی حاتەم و

مەردایەتیی حەیدەر و دادپەروەریی عومەری داوەتێ

لەبەر ئەوە دڵی خۆشە کە لە نوکهەی ڕەوشتی

لە ناوکی ئاسکی خەتا مسکی تەتار دەدا

عـــزمش جـــبل قـــاف تواند بفلک برد

قـــدرش صـــفت آب تواند بحـــجـــر داد

در بزم چوشد حاصل و کانرا همه بخشید

در رزم چوشـــد خـــون یلانرا بهـــدر داد

واتا:

عەزمی دەتوانێ کێوی قاف بگەیەنێتە ئاسمان

قەدر و حورمەتی دەتوانێ بەرد بتوێنێتەوە و بیکا بە ئاو

کە چووە ناو بەزمەوە هەرچی بووە و هەرچی هەیە گشتی دەبەخشێ

کە چووە مەیدانی شەڕەوە خوێنی قارەمانان دەدا بە ئاوا

در یوزهء انوار تواست مهر جهان گیر

از رای منیرت که خجالت بقمر داد

مـهر و غضبت را پی پاداش بدونیک

از روز ازل فـــاعل مطلق دو اثر داد

واتا:

ڕۆژی دنیا گرەوە سواڵی ڕۆشنایی لە بیروڕای ڕێ ڕۆشنکەرەوەی تۆ دەکا

کە شەرمەزاریی بەسەر مانگا هێناوە

خۆشەویستی و ڕقی تۆ بۆ پاداشدانەوەی چاکە و خراپە

هەر لە ڕۆژی سەرەتاوە خواوەند کە هەموو شتێ هەر خۆی دەیکا دوو کاری پێ داون

این را عــمـل رفــعــه و، آنرا عــمـل جــر
آرایش احکام بدین رفـــعـــه وجـــر داد
أز عـمــر گران مــایهء خـود بهـره نبـیند
بد گــوی تراهم کــه بکوی تو گــذر داد

واتا:
کاری بەرزکردنەوەی داوە بە خۆشەویستیت کاری ڕاکێشانی داوە بە ڕقت
(واتە ئەوەی بەر خۆشەویستیت بکەوێ پایەی بەرز دەبێتەوە و ئەوەی بەر ڕقت بکەوێ ڕادەکێشرێ)
ئەوەی کە خراپەی تۆی دەوێ و بە کۆڵانی تۆدا گوزەر دەکا
بەهرە لە تەمەنی بەدبەختی خۆی نابینێ

آن بـهکـــه دعــــایت کنم و هـرزه نگویم
کین هرزه دورایی (برضا) سخت ضررداد
یارب بـه جــهــان بادترا هرچه مــرادست
یـارب زدرت بـاد بـدر هـرچـه کـــــدر داد

واتا:
چاکتر ئەوەیە زیادەگۆیی نەکەم و دوعای خێرت بۆ بکەم
چونکە زیادەگۆیی زیانی زۆری بە(ڕەزا) گەیاندووە
خوایە تۆ هەرچیت مەبەستە لە دنیادا بۆت بێتە دی
خوایە هەر کەس ناڕەحەتیت پێ دەگەیەنێ لە دەرگەت وەدەر کەوێ

لەم شیعرە فارسییەدا، شێخ ڕەزا، خۆی بە حەکیم دادەنێت، دەزانێت ستایش بۆ کێ دەکات و لەعنەت لە کێ و، ڕێز لە کێ دەگرێت و پەلار لە کێ دەوەشێنێ و لە ئەنجامدا مەدحی نازم بەگی موتەسەڕیف دەکات و ئەڵێت:

بکـار آرد حکیم مـــــصـلحـت بین
گــهی داروی تلخ و گـــاه شـــیـــرین

بمحـــــروران نبـــــايد انـگبين داد

نســـازد با مـــزاج گـــرم تســخين

مـــيـــاور شـــربت گلقند و بادام

كــهداروی جـعل بشكست و ســرگين

پی صــفـرا مـزاجـان گـرچه زهـرابت

بـود (عين الشــفـــا) حب الســلاطين

واتا:

پزیشکی مەسڵەحەت بین

جارێ دەرمانی تاڵ دەدا و جارێ شیرین

نابێ هەنگوین بدرێ بە تادار

گەرمکردن لەگەڵ میزاجی گەرم ناگونجێ

شەربەتی گوڵاو و شەکر و بادام مەهێنە

چونکە دەرمانی قاڵۆنچە پشقل و ریخی وڵاخە

بۆ سەفرا میزاجان هەرچەنێ ژارە

دەبێتە مایەی چاکییان (حەب سەلایتن)

چو بينی خون فاسد در دماغش

فـرو برد در قـفـايش نشـتركين

زخيل شـاعران من هـم حكيـمم

گـهی گـويم هجاو گـاه تحـسين

همـی گـويم نكويانرا سـتـايش

همـی خواهم بدانرا لعن و نفرين

بكام دوســتـــان ريزم تبـــر زد

زنم برفـرق بدخـواهان تبـرزين

واتا:

ئەگەر خوێنی پیست لە دەماغی داوی

نەشتەری ڕەق بەملیا بەرەو خوار بێنە
لەناو خێڵی شاعیراندا منیش حەکیمم
جارێ هەجوو دەکەم و جارێ تاریف
ئەوەی تاریف نەکراوە تاریفی دەکەم
بۆ خراپانیش لەعنەت و نەفرەتم دەوێ
شەکری کەللە بە ئارەزووی دۆستان دەوەرێنم
تەوەرزینیش دەدەم بە کەللەی بەدخواهاندا

کــریمانرا دهانم گــوزهء شـــهـد
لئـــیـــمـــانرا زبانم تیغ روبـین
مـــعـــاذ اللـه زبان آتشـــینم
(جـعلناهـا رجـومـا للشـیـاطین)
سـتـایش راست ناظم بگ سـزاوار
نظام ملک وملت (ناصــر دین)
جـهان مـحتـاج رایش زانکه دارد
دل روشن تـر ازجــام جـــهـان بین

واتا:
دەمم گۆزەییی پڕ لە هەنگوینە بۆ چاکان
زبانیشم تیغی پۆڵایینە بۆ نامەردان
پەنا بە خوا لە زبانی ئاگرینم
(جعلناها رجوما للشیاطین)
تاریفکردن لایقی نازم بەگە مایەی ڕێکوپێکیی وڵات و لایەنگری گەل و ئاین
دنیا پێویستی بەبیروڕای ئەوە چونکە دڵی لە جامی جیهان ڕۆشنترە.

بیـا روزی تماشـا کن سـواریش
بدوش اشــقـر اندر خـانـه زین

واتا:

ڕۆژێ وەرە تەماشای سواریی بکە
بەسەر زینی ماینە شێیەوە

گـرفت آوازەء عـدلش جـهـانرا
ز(مــــرز روم) تـا دروازەء چـین
چو بانـگ سـازمی آید بگوشش
بـرزم انـدر خـــروش نـای زریـن
کند بر فرق محتـاجان گـهرياش
زابـر رحـــمت از بـالا بـه پایـین
نگـهبـان سـریر شــهـر یاران
بلی شـهرا نگهبان است فرزین

واتا:

ناوبانگی دادپەروەری جیهانی گرتووەتەوە
لە سنووری ڕۆمەوە تا دەروازەی چین
کاتێ کە هاواری (ساز) دێتە بەرگوێ
لە مەیدانی جەنگدا لە هاتنە خرۆشی نایی زێڕینەدا
گەوهەر بەسەر سەری هەزاران بڵاو دەکاتەوە
لە هەوری ڕەحمەتەوە لە سەرەوە تا خوار
پاسەوانی تەختی پادشاهانە
ڕاستە (فرزین) پاسەوانی (شاه)ە

عــــروسی بکر فکرم را بخــــواهـد
شـــبی در بـرکـــشــد تا داد کـابـین
ازین مدحم غرض خوشنودی اوست
بـود آری دعـــــا از بـهـــــر آمـین

اگـر خـواهـی بچـشم خـویش بینی
روان برباد صــرصــر کــوه تمکین
خـــــــــداونـدا بـحـق نـور طـه
خــــــداوندا بـجــــاه آل یاسـین
بتــابد کــوکب جــاه وجـــلالش
بعـــالم تـا بتـــابد مـــاه و پروین

واتا:
بووکی (بکر)ی بیرمی دەوێ
شەوێ بیگرێتە باوەش تا مارەییەکەی بدا
مەبەست لەم مەدحەم خۆشنوودیی ئەوە
بەڵێ ببێتە بۆ ئەو ئامین
ئەگەر دەتوانی بە چاوی خۆت ببینی
چۆن کێوی قەدەر و ویقار بە کۆڵی بای سەرسەرەوە دەڕوا
خوایا بۆ خاتری نووری پێغەمبەر
خوایە بۆ خاتری پایەی ئالی یاسین
ئەستێرەی شان و شکۆی بدرەوشێتەوە
لە جیهاندا تا مانگ و ئەستێرەی حەوتەوانە دەدرەوشێنەوە

***

مەدحی گوڵ وەزیری چایچی

گــوڵ وەزیر، کــوردێکی فــەیلی دەبێت. لە بەغــدا، لە گــەڕەکی مـــەیدان چایخـانەکـەی جێگەی کـۆبوونەوەی شـاعیـر و ئەدیبـان بووە. شـێخ ڕەزا لەم شیـعرە تورکـییـەدا، باسـی جـۆمـەردیی دەکـات کـە چـۆن لە ڕۆژی بیـرەوەریی هاتنە سـەر تەخـتی سـوڵتـان، چای بە بەلاش گـێـڕاوە و ئاهەنگێکی ڕێک خستووە.

گل وزیرک مـــجـــمع خـــوبان اولان چایخــانـەسی
جـــوهـر روح روان در جـــرعـــەء و پیـــمـــانەسی

قـوردیغی کـورسـیلر اوزره خـوب و رویان عـراق
آل یناقلر هربری یاقـــوت و مـــرجـــان دانەسـی

***

بویله بزم دلفــریبی گــورســـه شـێخ خـــانقـــاه
مـــانع اولمز رقـــصـنه واعظلرک افـــســـانەسـی
پادشـــاهک جـــاننه بربنده سـیـــدر (گل وزیر)
ایســتــەمـز الا (رضــا)ی حـضــرت شـاهانەسـی

***

آقچەلر صرف ایتدی شهر آیین ایچون رۆز جلوس
یوق ایکن بر آقـــچـــه بیت المالدن مـــاهانەسـی
چای ایچـون بیکلرجـه اجـرت ویرمـیـــان آدملره
منت ایتـــمـــز، افـــرین طبع جـــوانمردانەسـی
ایســترسـه ایلر سـتایش ایسـتـرسـه ایلر هجا
لا ابالیـــدر (رضـــا)نک مــــشـــــرب رندانەسـی

واتا:

چایخانەی گوڵ وەزیر کە جێگەی کۆبوونەوەی جوانانە
جەوهەری ڕوحی رەوانە قوم لێدان و پەیمانەی
لەسەر ئەو کورسییانە کە دای ناوە ڕوو جوانانی عێراق
روومەت ئاڵان هەریەکە وەک دانەی یاقووت و مەرجان

***

ئەگەر شێخی خانەقا ئەم دڵ خەڵەتێنەی ئێمە ببینێ
وەعز و ئەفسانەی واعیزان نابێتە مانیع بۆ سەمای
بۆ گیانی پادشاه بەندەیەکە (گوڵ وەزیر)
نایەوێت، تەنیا (ڕەزا)ی شاهانەی نەبێت

***

ئاقچەیەکی زۆری خەرج کرد بۆ ئاهەنگی ڕۆژی (جلوس)
لە کاتێکدا یەک ئاقچەی مانگانەی لە خەزێنەوە نییە
بۆ هەزاران کەس کە پارەی چاییان نەداوە
منەت ناگات، ئافەرین بۆ تەبع جوانمەردی
بیەوێت مەدح دەکا و بیەوێت هەجوو دەکا
بێباکە مەشرەبی زیرەکی (ڕەزا)

***

شیخ ڕەزا و موفتی زەهاوی

موفتی زەهاوی.. مەلا و دانای کورد، محەمەد فەیزی کوڕی مەلا ئەحمەدی کوڕی حەسەن بەگی کوڕی ڕۆستەم بەگی کوڕی کەیخەسرەو بەگی کوڕی بابا سولەیمانە، کە باپیرە گەورەی میرانی بەبەیە. لە ساڵی ١٣٠٨ لە شاری سلێمانیی کوردستانی خواروو هاتووەتە دنیاوە. باوکی لە میرانی بەبە و دایکی خەڵکی زەهاویی کوردستانی ڕۆژهەڵاتە. لەبەرئەوەی لە زەهاودا ژیاوە، نازناوی زەهاویی وەرگرتووە. لە تەمەنێکی درێژ نزیکەی سەد ساڵ، هەشتا ساڵی بە مەلایی و مامۆستایی و لەمە ٣٨ ساڵی موفتیی بەغدا بووە. خوێندنی زانستی ئیسلامیی لەلای مامۆستای دانا شێخ مارفی نۆدێیی و زانستی بەیان و بەلاغەی لەلای شێخ عەبدوڵای خەرپانی لە هەڵەبجە و لە پاشان زانستی حیکمەت و فەلسەفە و ڕیازیاتی لەلای شێخ محەمەد قەسیم مەردوخی لە سنە و لە پاشان دەچێتە سابڵاغ (مەهاباد) لەلای مەلای دانا محەمەد ئیبنو ڕەسووڵ کۆتایی بە خوێندن دێنێ.

موفتی محەمەد فەیزی زەهاوی، بە زوبانی کوردی و عەرەبی شیعری وتووە بۆ نموونە، لە شیعرێکی کوردیدا ئەڵێت:

وتم، لە بەغـــــــدات ژن هێنا
هەم لەمـــــبـــەری هەم لەوبەری
بۆ نۆبەیان بە حـــوکـــمی دین
هەم لەمـــــبـــەری هەم لەوبەری

تا بە تەقــاضــای جــەمــاڵیــان
هـەم لـەمـــــبـــــەری هـەم لـەوبـەری
دەوڵـەمـــەندیشـن تـاکـــە مـــاڵ
هـەم لـەمـــــبـــــەری هـەم لـەوبـەری

ئەم شـیـعرەی مـوفـتـی زەهـاوی کـە لە ژمـارەی (٥٠) سـاڵـی ١٩٩٢ی کـۆواری ڕەنگین بڵاو کـرایەوە، بووە هـۆی کـێشـە و بەرە لە نێوان نووسـەراندا ئایا شـێخ ڕەزا کە ئەڵێت:

مـاڵی مـوفـتی لەمـبـەرە، مـەعلوومـە قـازیش لەوبـەرە
من فـــەقـــیـــرم کـێ دەزانـێ لـەمـــبـــەرم یا لـەوبەرم

ئایا موفـتی لە شـێخ ڕەزای قـۆسـتـووەتـەوە یان شـێخ ڕەزا لەو. ئەوەی زانراوە، شـیـعـرەکـانی شـێخ ڕەزا لە هـەر شـارێک وتـوویەتی کـەوتـووەتـە سـەر زوبانی دانیشتوانی ئەو شارە.

ئەم شیعرەی شێخ ڕەزا زۆر دەمێک بوو بەسـەر زوبانی کەرکووکییانەوە بوو کە بە موفتیی کەرکووک دەروێش ئەفەندی و قازیی کەرکووکی وتووە.

موفـتی زەهـاوی لە شـیـعرێکی عەرەبیدا کە بۆ سـەرخۆشیکردن لە مـامۆسـتا مـەلا عـەبدوڵا خـدری بە بۆنـەی کـۆچی دوایی مـەلا سـولەیمانی خـدری باوکی ناردوویەتی ئەڵێت:

ألا انما الدنيا سجيتها الغدر
فليس لمغرور بزخرفها عذر
فظاهرها ودّ وباطنها قلىً
وادبارها خيرُ واقبالها شرُ
ورغبتها غيُ ورهبتها هوىً
وطالبها عبدُ وهاربها حرّ
وعزتها ذلّ وفرحتها أسى
وصحتها سقم وثروتها فقر

شێخ ڕەزا لەو ساڵانەی کە لە بەغدا ژیاوە، لە سەرەتاوە دۆستایەتیی لەگەڵ موفتی زەهاویدا پەیدا کردووە. کە باسی زیرەکیی موفتی دەکات ئەڵێت:

موم‌کن نییە ئیدراکی حەقائیق بە تەواوی

مومکن نییە ئیدراکی نەکا زیهنی زەهاوی

هەروا لە بەیتێکی تریدا ئەڵێت کە گێتی هێشتا یەکێکی تری وەکو زەهاوی نەهێناوە.

ئەی مادەری گێتی تو هەتا ایستە نەزاوی

زاتێکی وەکو فەیزی ئەفەندیی زەهاوی

چونکە موفتی لە فەلسەفە و مەنتیق زۆر شارەزا بوو. بەڵام لە دواییدا دژایەتییەکی قووڵ دەکەوێتە نێوانیان و بەچوار زوبان، کوردی و تورکی و فارسی و عەرەبی هەجووی موفتی و جەمیل سدقی کوڕی دەکات.

ئەگەر لە بن و بنچینەی ئەو ناکۆکییە قووڵ ببینەوە، تەنیا لەم شیعرە تورکییەدا شێخ ڕەزا تروسکەیەک لە هۆی ئەو ناکۆکییەمان بۆ دەردەخات کە ئەڵێت:

گرچە علمندن طولایی مفتی بغداد ایمش

زوجەسی کرخانەلردن چقمە برگواد ایمش

قاتل عبد العزیز خان، مدحت ایلە متفق

فکرینە خدمت ایدوب خائنلرە امداد ایمش

واتا:

هەرچەندە لەبەر دانایی موفتیی بەغدا بوو

ژنەکەی لە کارخانە دەرچوو، گەووادێک بوو

لەگەڵ (مەدحەت) کوشتیاری عەبدولعەزیز خان، هاوبیر

خدمەتی بیری دەکا و یارمەتیی خائینان بوو

لەمەدا دەردەکەوێت کە موفتی ڕۆشنبیرێکی عەسری و پێوەندیی لەگەڵ ڕۆشنبیرە عیلمانییەکانی تورک پەیدا کردبوو، کە شێخ ڕەزا هەرچەندە

ئەویش کەوتبووە تەقەوە لە سوڵتانی عوسمانی و کاربەدەستانی، بەڵام ڕقێکی زۆری، لە ئیتیحادییەکانیش بوو، چونکە لە حوکمی قورئان و ئاین دوور دەکەوتنەوە.

یەکێک لە زاناکانی عەرەبی ئەو سەردەمەی بەغدا، (مەحموود شوکری ئالووسی) کە حەسادەتی بە موفتی دەبرد ئەڵێت:

«أما علمه، فقد كان له بعض الالمام بمنطق اليونان وحكمتهم التي هي من الخرافات ومحض الهذيان. وتقلده للافتاء أتى لما يريده الله من خراب العالم وانذاراً بقرب الساعة، حيث انه ورد، ان من علاقاته، ان تتوسد الأمور الى غير اهلها».

هەروا ئەڵێت:

«انه كان متفقاً مع مدحت پاشا الذي تسبب لقتل امير المؤمنين عبدالعزيز خان، انه كان يخدم فكره ويعين الخائنين لدينهم ودولتهم، كما لا يخفى على من عاشره واطلع على سوء احواله، فقد كان من عاداته المعلومة موافقة الحكام على غيهم وضلالتهم، يحسن منكرهم ويزين باطلهم وبسبب ذلك تمكنوا من تنفيذ اهوائهم ونيل شهواتهم. لذلك عتب بعض السلف على من كان يحضر مجلس امراء الحكومة ورؤساء الدولة مما لامجال لذكره»

(نامیلکەیەکی دەسنووسی ئالووسی ـ کتێبخانەی موزەی بەغدا)

لەم بەڵگانەدا بۆمان دەردەکەوێت کە موفتی زەهاوی شارەزاییی لە فەلسەفە و مەنتیق و حیکمەتی یونان هەبوو کە توندڕەوەکانی ئیسلام، فەلسەفە بە (هرطقە) دادەنێن. هەر دوودڵییەک بەرامبەر دروستکردن و بوونی ئەزەلیی کائینات هەرتەقەیە، چونکە بە پێچەوانەی ئیمامی موتڵەقی ئیسلامە. هەر لەبەر ئەم بیرە توندانە، لە کاتی خۆیدا، ئەو فەیلەسووفەی کە بنەڕەتی فەلسەفەی عەرەبی ئیسلامی دانا، کە (محەمەد کوڕی طورخان کوڕی ئوزلغ) فارابی بوو، لە بەغدا دەریان پەڕاند و چووە حەڵەب و خۆی دایە پاڵی

سەیفودەولە ـ ئەلحەمدانی.

ئەم بیـرەکـراوەی مـوفـتی زەهـاوی وای لێ کـردووە کـە لە بیـروباوەڕدا لە ڕۆشنبیرانی دەوڵەتی عوسمانی نەک لەگەڵ سوڵتانی کۆنەپەرستی ئوتۆقراتی، کـە ناوی «امیـر المؤمنین»ی لەخـۆ نـابوو، نزیک بێت. چونکە ئایندارانـی ئەو سەردەمەی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی سوڵتانیان بە پارێزەری وڵاتی ئیسلام و ئاینی ئیسلام دادەنا. مەدحەت پاشایش یەکێک بوو لە ڕۆشنبیرانی ئیتیحاد و تەرەقی کە بۆ ڕووخاندنی ڕژێمی دەرەبەگی عـوسـمـانی تێ دەکۆشـان. شێخ ڕەزا و شـێـخی ئالووسی هەر هاوکـارییـەک لەگـەڵ ئەو جـۆرە پیـاوانـەیان بە خـائینـی ئیسـلام دادەنا و هەمـوو جۆرە قسـە و بالۆرەیان بۆ دروست دەکرد. دەبێت ئـەوەش بزانین ئیـتـیـحـادییـەکـانیش بۆ پاراسـتنی ئیـمـپـراتۆریەتی عـوسـمانـی سیاسـەتێکی ڕەگەزپەرستی توندیان بەرامبـەر میللەتانی غـەیرە تورک بەکار دەهێنا کە لەگەڵ ئامانجی ئەوان نەدەگونجا.

پرۆفیسور أ. ف. میلر ئەڵێت:

«ئیـتیـحـادییـەکان لە بیری یەکەتیی عـوسـمانیدا مـەبەسـتیـان ئەوە بوو کە هەموو میللەتانی تریش بکەنە تورک»

شێخ ڕەزایش لـە سـەرەتای ژیانی سیـاسـیدا، لەسـەر هەمـان باوەڕی دژی هـاوکاریکردن لەگەڵ ئیتیحـادییەکان بـوو. بەڵام بارودۆخی دەوڵەتی عوسمانی تا دەهات ئاڵۆزتر دەبوو، نە سـوڵتـان و نەیش ئیتیحـادییـەکان چارەسـەری ئەو گیـروگرفـتانەیان پێ نەدەکرا. یاسای بنەڕەتی، هەرچەندە زۆربەی دەسـتەڵاتی سـوڵتـانی دایە دەسـتی ئیتیحـادییەکان، بـەڵام هیچی لە ژیانی میللەتانی ژێر دەسـتی تورکی نەگۆڕی. وەکو لە پێشـەوە وتمان، شێخ ڕەزایش هـەستی بەمـە دەکـرد بـەڵام وای دەزانی گـەڕانەوە بۆ حـوکـمی قـورئان تەنیـا ڕێگەیەکـە بۆ چارەسـەرکـردنی گیروگـرفتی مـیللەتانی ئیـمپراتۆریـەتی عـوسـمـانی، وەکو ئەڵێت:

بیچـاره عدالت کە ییقلمشـدی بناسی
بردن ایچنە سیچدی بو قانون اساسی

قــانونی الـهی وار ایکن یعنـی شــریعت
قـانون هذیاندر چه سـیاسـی چه أسـاسـی

واتا:

عەدالەتی بێچارە کە بینای ڕووخا بوو
بەیەکجاری گووی تێ کرد قانوونی ئەساسی
قانوونی خوایی هەبێت، یانی شەریعەت
قانوون ورێنەیە، سیاسی بێت یا ئەساسی

هەر لەگەڵ پەرەسەندنی بیری نەژادپەرستانی تورک، بیروباوەڕی نەژادی میللەتانی تریش سەری بەرز کردبووەوە. ئیتر نە زەبروزۆری سوڵتان، کە شێخی ئالووسی بە«أمیر المؤمنین» ناوی دەبات و نەیش کوشتن و بڕینی ئیتیحادییەکان، کە موفتی زەهاوی و جەمیلی کوڕی هاوکارییان لەگەڵ دەکردن، چارەی گیروگرفتی وڵاتی نەدەکرد. هەر لەم سووچەوە دەبێت تەماشای هەجووەکانی شێخ ڕەزا و قسە هەڵبەستەکانی شێخی ئالووسی بەرامبەر موفتی زەهاوی بکرێت. موفتی زەهاویش زیرەک بوو دەیزانی چۆن خۆی بپارێزێت. هەتا دەیگێڕنەوە کە ڕۆژێک موفتی زەهاوی و مەحموود شوکری ئالووسی لەسەر تەختێک دانیشتبوون و سەرینێک لە نێوانیاندا دەبێت.

ئالووسی شەڕ دەفرۆشێتە زەهاوی و ئەڵێت: «ماالفرق بینک وبین الحمار؟».

زەهاوی گورج وەڵامی دەداتەوە و ئەڵێت: «هذه الوسادە» یانی کەرەکە تۆی! موفتی خۆی و جەمیل سدقی کوڕی ئەدیب و شاعیر بوون. بەڵام تاکو ئێستا لە تەنیا بەیتێک بەولاوە کە جەمیل سدقی زەهاوی وەڵامی شێخ ڕەزای داوەتەوە هیچی ترمان دەس نەکەوتووە. جەمیل صدقی ئەڵێت:

هجانا الرضا من غیر داع لهجونا
کـذاک کـلاب الحی بالطبع تنبح

کەوا بوو، ناکۆکی لە نێوان شێخ ڕەزا و موفتی زەهاوی و جەمیلی کوڕی،

کە ئەو هەموو هەجووە توندوتیژانەیانی کردووە، لەسەر دژایەتیی بیروباوەڕی سیاسی بووە. شێخی ئالووسیش پێی ناخوش بوو لە شارێکی وەکو بەغدا مەلایەکی کوردی وەکو موفتی زەهاوی ٣٨ ساڵ موفتی بێت کە هیچ گومانی تێدا نییە خۆی بە پڕکەرەوەی ئەو جێگەیە دەزانی و شێخ ڕەزایشی هان داوە دژی موفتی.

***

هەجووەکانی شێخ ڕەزا دژی موفتیی زەهاوی

شێخ ڕەزا بەکوردی و تورکی و فارسی و عەرەبی هەجووی موفتیی زەهاوی و فامیلیای کردووە. لە بەیتێکی کوردیدا ئەڵێت:

حەیزی کوزی حیز و دزی فەیرووزە گوواوی
مەعجوونی خەنە و وەسمەیە بۆ ڕیشی زەهاوی

لە شیعرێکی فارسیدا بە جەمیل صدقی زەهاوی ئەڵێت:

نشوید گر درامیزد باب دجله جیحونرا
ز شهوت دامن آلودهء فیروزه خاتونرا
توانی یافت چون گردش کنی در کوچهء فرجش
عمود سام و رخش رستم و گرز فریدونرا

واتا:

ئەگەر ئاوی دیجلە تێکەڵی ئاوی جەیحوون بکەیت
داوێنی پیس و ئالوودەی فەیرووزە خانم داناشۆرێ
ئەگەر بە کووچە و کۆڵانی قوزیا بگەڕێی
ستوونەکەی سام و ڕەخشەکەی ڕۆستەم و گورزەکەی فەرەیدوون دەدۆزیتەوە

جماع مفت اگر خواهی برو در خانهء مفتی
که آنجا قدر یک جو نیست صد خرمن کس وکونرا
ز خردل دانهء کمتر نماید گر دراندازی
بسوراخ فراخ خواهرش دریا و هامونرا

واتا:

ئەگەر گانی بەلاشت دەوێ برۆ ماڵی مفتی
لەوێ سەد خەرمان قوز و قنگ قەدری یەک دەنکە جۆی نییە
ئەگەر دەشت و دەریا بخەیتە کونی قوزی خوشکییەوە
لە دەنکە خەرتەلەیەک کەمتر دەنوێنێ

میــــان هردو ران خــواهـرانش جنگلســـتــانیــست
کـه انجا خفته بینی صد هزاران خرس ومیمونرا
شکاف زیر، ناف خــــاتم فــــیـــــروزەرا نازم،
کــــه در زیر نگین دارد تمام ربع مــــسکونرا

واتا:

لە نێوان هەردوو رانی خوشکەکانیدا دارستانێکە
هەزاران ورچ و مەیموونی تێدا نووستوو دەبینی
شانازی بە درزی ژێر ناوکی ئەمووستیلەکەی فەیرۆزە (پیرۆزە) خانەوە بکەم
کە تەواوی چواریەکی خەڵک تێدا ژیاوی تۆپی زەوی لە ژێر نقێمەکەی خۆیدا ڕاگرتووە

سـەچندان سـپـاه روس لـوطی در عـقب دارد
اگـر خـواهد باسـانی بگیـرد ملک (جـاپونرا)
بشاخ (کرکدن) تسکین نـیاید خارشی کونش
چه خـواهد کرد کیرم جمیل پشت و مـأبونرا
اگـر هـریکی زان لوطیـان یک پارەبسـتـانند
بأندک مـدتی جـمع آورند صـد گنج قـارونرا

واتا:

سێ ئەوەندەی لەشکری ڕووس گانکەری بە دواوەیە
ئەگەر ئارەزووی لێ بێ وڵاتی ژاپۆن بە ئاسانی دەگرێ

چزووی قنگی بە شاخی کەرگەدەنگ ناشکێ
ئیتر کێری من چی دەتوانێ بکا بۆ جەمیلی پوشت و قنگدەر؟
ئەگەر لە هەر کام لەو گانکەرانە یەکێ پارەیێ وەربگرن
لە ماوەیەکی کەما سەد گەنجی قاروون کۆ دەکەنەوە

لە جنێوێکی تریدا بە شاعیر جەمیل سدقی، لە چوار بەیتی فارسیدا ئەڵێت:

زدم بە کون (جمیل ابن مفتی بغداد)
کشید گوزی و گفتم بروح ابن زیاد
کشید گوز دیگر چون فرو کشیدم ازاو
ازان مزید تعفن یزیدم آمد یاد

واتا:

کوتامە قنگی جەمیلی کوڕی مفتیی بەغدا
بایەکی لێ بەربوو، وتم: بەڕوحی ئیبنو زیاد
کە لێم دەرکێشایەوە، بایەکی تری لێ بەربوو
لەو گشتە بۆگەنییەوە یەزیدم هاتەوە یاد

لە شیعرێکی عەرەبیشدا ئەڵێت:

قبیل الموت قال ابو جمیل
لزوجته اصبري صبراً جمیلا
فلم تصبر علی الفحشاء یوماً
وقد جعلت سبیلیها سبیلا

وە لە شیعرێکی فارسیدا بەرامبەر بە زەهاوی زادە کە قایمقام بووە ئەڵێت:

(زهاوی زاده) گرچه قائمقام است
خدای ما عزیز و ذو انتقام است

واتا:

هەرچەند زەهاوی زادە قایمقامە

خوای ئێمەش (عزيز ذو انتقام)ە

لە جنێوێکی تری بە جمیل زەهاوی لە بەیتێکی فارسیدا ئەڵێت:

مـــرا هست کـــیـــری چ و بازوی پیل
بکونی ســـاده رخـــان و جـــمـــیـل

واتا:
کێرێکم هەیە وەکو قۆڵی فیل
بە قنگی لووسان، بە قنگی جەمیل

هەروا لە جنێوێکی تریدا بە تورکی ئەڵێت:

ســورمـــەدان مـــادرک ســیکدن یمش ملیــونجــە مــیل
کیم بیلور سن هانگی کلبک یاوروسـی سن ای (جمیل)

واتا:
کلدانی دایکت لە کێر ملیۆن میلی پێدا چووە
کێ دەزانێت تۆ بەچکەی کام سەگیت ئەی جەمیل

خـــانم فـــیـــروزه خـــانم حـــالی اوزره قـــالمامش
صـــانکی بر اسکی بنادر خانـهء در خورده فـیل

لە شـیـعـرێکی عـەرەبیدا بە جـەمـیل سدقی زەهاوی بە پێنج خـشـتـەیەکی شیعرێکی پێشووی ئەڵێت:

یاجـــمـــیـــلاً مـــاله عـــرض ولا فـــعل جـــمـــیل
انت من مـــاء الزنا انزلت جـــیـــلاً بعـــد جـــیل
حـــسـبنا قـول (الرضـــا) ان قلت فـأتوا بالدلیل
سـورمـدان مـادرن سـیکدن یمش ملیـونجـە مـیل
کیم بلور سن هانگی کلبك یاوروسیسك اي جمیل

هەروا لە شیعرێکی تری عەرەبیدا ئەڵێت:

ليس شعري مثل: يا ارض ابلعي
مـعـجـز لكنة سـحـر حـلال
بنت فكر مـالهـا من خـاطب
لا ليفقد الحسن بل قحط الرجال

له شیعرێکی تورکیدا به جه‌میل سدقی زه‌هاوی ئه‌ڵێت:

جميلك ياشى قاچدر، جدى كيمدر، كيم بلور آدنىٚ؟
أشک بيطار لرندن صـور ملى تاريخ مـيـلادى
وطندن ايلمـشلر بر طاقم جنگانه‌لر هجـرت
كلوب بغـداده برباد ايتـديلر نامـوسى بغـدادى

واتا:

ته‌مه‌نی جه‌میل چه‌نده، باپیری کێیه، کێ ناوی ده‌زانێ؟
له‌ به‌یتاری که‌ر ده‌بێ بپرسن مێژووی له‌دایکبوونی
له‌ نیشتمان، ده‌سته‌یه‌کی جنگانه، کۆچیان کردووه
هاتنه به‌غدا، نامووسی به‌غدایان به‌رباد کرد

اگر پشت ايسه تعييب ايتمه تأثير نسبدندر
طبـيـعى پشت اولور ابناء پشـتک آل اولادى

واتا:

ئه‌گه‌ر پوشت بێ به شووره‌یی مه‌زانه ته‌ئسیری نه‌سه‌به
بێگومان پوشت ده‌بێ ئه‌ولادی پوشت که‌سوکاری

هه‌روا له به‌یتێکی تری تورکیدا ئه‌ڵێت:

قزلرى فاحشـه‌در، بچه‌لرى كونداده
سيكن وير هركمى بولدنسه زهاوى زاده

واتا:

کچەکانیان قەحپەن و منداڵەکانیان قووندەر
کێرت بدە هەر کەسێکت دی لە زەهاوی زادە

شێخ ڕەزا لە شیعرێکی عەرەبیشدا بە جەمیل ئەڵێت:

قـال الرضـا لجـميل، حين قـال له:
يا شـيخ هل لك من مـيل الى دبري؟
ايرى تقـوس واسـترخت مـفاصله
مـثل العـجـوز حناها شـدة الكبـر
يقــوم حــينا يريد البــول منحنيـا
كــــأنـه قـــــوس نـداف بـلا وتـر
ولا يقـوم اذا نبــهــتــه ســحــرا
اذا تقـوم ايور الناس في الســحـر
يبكي جــمــيل بعــد خــيــبــتــه
يقــول: وا اســفـا لـم احظ بالذكـر
ثم انثنى عنه يهــجــوه ويشــتــمــه
والدف للطرق للنجم في الصــغــر

لەم شـیعـرە تورکـیـیـەی شـێخ ڕەزا دەردەکـەوێت کـە مـەحـمـوود شـوکـری ئالووسی توانیـویەتی سـوود لە شـێخ ڕەزا وەرگرێت دژی مـوفتـیی زەهـاوی کـە ئەڵێت:

عــراقك خـــاندن اقــدســـيــدر (آل آلوسي)
زهاوي زادة جميلك بوزقتر عرض و ناموسي

واتا:
ئالی ئالووسی خانەدانی پیرۆزی عێراقە
عیرز و نامووسی جەمیلی زەهاوی زادە شەلەقاوە

***

شێخ ڕەزا بەرامبەر عێراق چی ئەڵێت؟

شێخ ڕەزا خۆشەویستیی خۆی بەرامبەر عێراق لە دوا بەیتەکانی شیعری «اهل عراق»دا دەردەبڕێت کە ئەڵێت:

بو عـراقک طو پراغنده صـو گـبی آلتـون أقـار
صو کنارنده صـوسز خلقه صـویی اولمش یصاق

واتا:

لە خاکی ئەم عێراقە، وەکو ئاو زێڕ ڕێ دەکات
بەڵام ئەو تینوویانەی لە لێواری ئاودان ئاویان لێ قەدەغە کراوە

بەڵام لەو بارەیەوە خەڵقی عێراق تاوانبار دەکات کە یەک لە دژی یەکترن و ڕەنجیان بەبادا دەڕوات چونکە گوێ بە قسەی حەق نادەن و بڕوا بە قسەی هیچوپووچ دەکەن. لەم شیعرانەدا ئەڵێت:

معتدل گیتمز هەواسی گە صاووقدر گە صیجاق
نامـوافـقـترو مـزاجی اهلنه بکزر عـراق
بو عـراقک خلقنی (حـجـاج) اصـلاح ایتـمـدی
هر طرفـدک ملتک قـانک ایدردی انهـراق
حق تعـالی تقـسیم ایتـمـشـدر نفـاقی اون یره
طقـوزک ویرمش عـراقک اهلنه بالاتفـاق
گـیجـه گـوندوز چالشـر کـسـبنده بولماز ازدیاد
کیسەسی بۆش، قارنی آج، باشی آچیق، یالین ایاق
مـخـتلف آب وهواسی دەردی چوقـدر رزقی آز
راحت ایسـترسک اگر، خاکی عیراقدک اول اوزاق
زنگینی سکران گبی، مسکینی سەرگەردان گزر،
باطلی تصـدیق ایدرکن حق سـوزه ویرمـز قـولاق

بو عــراقک ط و پراغنده صــوکــبی آلتــون آقــار
صـو کنـارنده صـوسـز خلقـه صـویی اولمش یصـاق

واتا:
هەوای بە موعتەدیلی ناڕوات، جارێک سارد و جارێک گەرم
میزاجی ناڕێکە، لە دانیشتوانی دەچێت عێراق
ئەم خەڵقی عێراقە، (حجاج) نەیتوانی چاکی کات
کە لە هەموو لایەکەوە خوێنی میللەتی دەڕێژت
خوای گەورە دووڕوویی کردووەتە دە بەشەوە
نۆی داوەتە خەڵقی عێراق بە ئیتیفاق
شەو و ڕۆژ تێ دەکۆشێت هیچ قانزاجی پتر نابێت
کیسەی بەتاڵ، سکی برسی، سەرپەتی و پێ خاوس
ئاووهەوای چەشن چەشن، دەردی زۆر و ڕزقی کەم
ئەگەر ئاسوودەییت دەوێ، لە خاکی عێراق دوور بە
دەوڵەمەندی وەکو سەرخۆش دەگەڕێت و هەژاری سەرگەردان
گوێ بە قسەی ڕاست نادات و بڕوا بە قسەی درۆ دەکات
لە خاکی ئەم عێراقە زێڕ وەکو ئاو دەڕوات
ئەو میللەتە توونییەی لە لێواری ئاو، ئاوی لێ قەدەغەیە

لە شیعرە فارسییەکانیشیدا ئەڵێت؛ لە درۆم پرسی کە ڕاستم پێ بڵێت، خەڵقی کام مەملەکەتی و ماڵت لە کوێیە؟ وتی من و نیفاق دوو ئیبلیس زادەین لە عێراقدا کە جێگەی باپیرمانە.

پرسـیـدم از دروغ کـه مـارا بگوی راست
اهل کـدام مملکتـی، خـانەات کـجـا است؟
گـفـتـا مـن و نفـاق دوو ابلیس زاده ایم،
درخطـهء عـراق کـه مـأوای جـدمـا است

واتا:

له درۆم پرسی وتم راستیم پێ بڵێ

تۆ خەڵکی چی وڵاتێکی، ماڵت له کوێیه

وتی: من و دووڕوویی دوو بێچووه شەیتانین

له ناوچەی عێراقدا له مەئوای باپیرمانه

که باسی ئیسماعیل پاشای عوسمانی دەکات که به هێرشێکی چەکدارییەوه هاته سەر عێراق بەڵام هیچی پێ نەکرا، ئەڵێ:

(عراقه) کلدی اسماعیل پاشا فرط سرعتله

که پای فتنەیه آینەء ملکه جلا ویر سون

کلاب اشقیا اطرافک آلدی شاشدی بیچاره

دیدی: «یاهو ناصل بر مملکت الله بلا ویرسون»

واتا:

ئیسماعیل پاشا زۆر به پەله هاته عێراق

که پاماڵی پای فیتنه له وڵاتدا بکات

سەگی جەرده دەوریان دا بێچاره سەری لێ شێوا

وتی: «ئەمه چۆن وڵاتێکه بەڵای خوای لێ بێ»

هیچ گومانی نییه له هەموو دەمێکدا ئەوەی بەرهەڵستی بێگانه بکات پێی ئەڵێن «فتنه» و «أشقيا».

***

مێژووی چەند ڕووداوێک له شیعری شێخ ڕەزادا

هەندێ ڕووداو هەن، له کاتی خۆیدا شێخ ڕەزا به ژمارەی پیتی (ئەبجەدی) به شیعر مێژووی ڕوون کردوونەتەوه. ئەم ڕووداوانه، یان مێژووی کۆچی دوایی پیاوێکی ناسراو، یان دروستکردنی مزگەوت و زیارەتگان.

***

مێژووی دروستکردنی زیارەتگای بەرماڵی پێغەمبەر

بەرماڵی پێغەمبەر کە لەلای فامیلیای (خادم السجادە) بوو لە ماڵی حاجی ئەمینی خادیم ئەلسەجادە دانرابوو. سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم فەرمانی دروستکردنی ئابیدەیەک، کە لایقی بەرماڵی پێغەمبەر بێت لە کەرکووک، داویەتی. شێخ ڕەزا مێژووی ئەمەی لە دوو بەیتە شیعرەکەی مەدحی سوڵتاندا کردووە کە ئەڵێت:

تاریخی مطابق واقع دیدی (رضــــا)

(سجادەء پیمبر ایچون خانە یا پدیلر)

لەوی تریان دیسان لە بەیتێکی تورکیدا ئەڵێت:

پک گوزەل دشمش (رضا) جوهرلی بو تاریخکز

(امـجـد پیـغـمـبـر)ک موقف سجادەسی

بەپێی ژمارەی تیپی ئەبجەدی مێژووی دروستکردنی لە ساڵی ١٣٠٣دا هەبووە

***

مێژووی دروستکردنی مزگەوتی حاجی مستەفا ئاغا لە کەرکووک

مزگەوتی حاجی مستەفا ئاغا لە گەڕەکی (بڵاغ)ی شاری کەرکووکە. حاجی مستەفا ئاغا خەڵکی شیرەدر بوو. لە کەرکووک بازرگانی تووتن بوو و لە فرۆشتنی تووتن پارەیەکی زۆری دەس کەوتبوو و ئەم مزگەوتە دروست دەکا. مەلای دانا، مەلا عەلی حیکمەت لەم مزگەوتە مامۆستا بوو و گەلێ مەلای کورد زانیاریی لێ دەسکەوتبوو. کە مستەفا ئاغای کوڕی حاجی ئەحمەد ئاغا مزگەوتەکە دروست دەکات، شێخ ڕەزا لەم شیعرە فارسییەدا مێژووی دروستکردنی دادەنێ:

اگر خواهی سعادت سعیها کن در نیکوکاری

کە یزدان (لیس للانسان الا ماسعی) فرمود

ببـــر رنج و بیــفــشـــان گنج در راه خـــداوندی
کـــه در پاداش نیکی بندگـانرا وعـدها فـرمـود

واتا:
ئەگەر بەختەوەریت ئەوێ تەقەلای زۆر بدە بۆ چاکەکردن
چونکە خوا فەرموویەتی (کەس لەبەری ڕەنجی خۆی زیاتری دەسگیر نابێ)
ڕەنج بکێشە و گەنج دابەش کە لە ڕێگەی خوداوەنددا
چونکە خوا گفتی زۆری داوە بە بەندەکان لە وەڵامی چاکەدا

مگو زحمت کشید و ساخت مسجد مصطفی آغا
بگو جنت خــرید و باخـــدا بیع وشـــرا فـــرمـــود
جــواهر پاش شــد طبع (رضـــا) وگــفت تاریخش
(مــزین مــعــبــدیرا مــصطفی آغـا بنا فــرمــود)

واتا:
مەڵێ زەحمەتی کێشاوە و مزگەوتی دروست کردووە مستەفا ئاغا
بڵێ بەهەشتی کڕیوە و لەگەڵ خوا ئاڵوگۆڕی بووە
تەبیعەتی (ڕەزا) گەوهەری بەخشییەوە و لە مێژووی ئەم مزگەوتەدا وتی:
(مستەفا ئاغا عیبادەتگایەکی ڕازاوەی دروست کرد)
بەپێی ژمارەی پیتەکانی دوا بەیت، لە ساڵی ١٢٩١هـ دروست کراوە.

***

نوێکردنەوەی مەرقەدی شێخی گەیلانی لە بەغدا

سەید عەبدوڕەحمانی نەقیب، کە سەرەک وەزیرانی حکوومەتی عێراق بوو. مەرقەدی شێخ عەبدولقادری گەیلانیی نوێ کردەوە و دیمەنێکی لایق بەپایەی ئەو زاتەی دایێ. شێخ ڕەزا لەم شیعرە فارسییەدا مێژووی ئەوەی داناوە. ئەوەی شایانی باسە، لە هەردوو دەرگەی مەرقەدی گەیلانی شیعری شێخ ڕەزا دانرابوو.

چون شد بأمر مظهر رحمن نقيب غوث.
تعــمــيـر آشــيـانـهء شــهــبــاز كــبــرياء
تاريخى تام خواند بگوش (رضا) سروش
(آراســـتند بارگـــاه شـــاه اوليـــا)

واتا:
كه به فەرمانی دیارگەی خوا نەقیبی حەزرەتی غەوسی
هێلانەی شابازی گەورەیی ئاوەدان کرایەوە
سرووش مێژووی تەواوی ئەو ڕووداوەی دا به گوێی (ڕەزا)دا
بارەگەی شای ئەولیایان ڕازاندەوە
بەپێی ئەمە لە ساڵی ١٢٩٩ ھ بووە.

***

مێژووی مردنی شاکر ئەفەندیی مەکتووبچی

شـاکـر ئەفـەندیی مـەکـتـووبچـی (مـدیر تحریرات)ی بەغدا بـوو و لە نەوەی (شـێخ جـاکـری)یە. ئەم شـێـخـە، وەکـو د. مـسـتـەفـا جـەواد لە وتارێکدا لە تەلەڤزیۆنی بـەغدا وتی، ناوی (شـێـخی جـهـانگیـر)ە و لە ڕەسـەندا کوردە و لە سامەڕا بە خاک سپێردراوە. شـاکیر ئەفەندی زۆر دۆستی شـێخ ڕەزا بوو. لە مێژووی مردنیدا لەم شیعرە فارسییە ئەڵێت:

ايام چو پروردهء خـــودرا كـــشـــد آخـــر
اى دوست دل آن بـەكـــــه به ايام نبندى
ديدى كه چسان بستهء فرمان اجل باشد
مـكـتـــــوبچـى بغـــــداد بآن پايه بلندى

واتا:
مادام کە زەمانە سەرەنجام کەسانی پەروەردەی دەستی خۆی دەکوژێ
ئەی دۆست وا چاکترە دڵ بە زەمانە نەبەستێ

دیت مەکتووبچی بەغدا بەو پایە بەرزەشیەوە،
چۆن بەسرایەوە بە فەرمانی ئەجەلیەوە!

سید نسب از سلسلەء خواجەء جاگر
معروف بخوش خلقی ومشهور برندی
تاریخ مجوهر ز(رضا) خواستم و گفت
(شد زیب گلستان جنان شاکر افندی)
١٣٠٢هـ

واتا:
یەکێک لە ئەولادی پێغەمبەر لە نەوەی خواجەی جاگیر
کە بە ڕەوشت باشی و زیرەکی ناسرابوو
مێژووی گەوهەرینم لە (ڕەزا) داوا کرد و وتی:
(شاکر ئەفەندی بوو بەمایەی ڕازاندنەوەی باغچەی بەهەشت)

***

مردنی حاجی عومەری یەعقووبیی کەرکووکی

حاجی عومەری یەعقووبی دەچێتە حەج و لە گەڕانەوەدا کۆچی دوایی دەکا. لەو سەردەمەدا، چوونە حەج زۆر ئاسان نەبوو. چوون و گەڕانەوە چەند مانگێکی پێ دەچوو. بنەماڵەی یەعقووبی لە کەرکووک، هەرچەنێک لە ڕەسەندا دەچنە سەر ئێلی زەنگنەی کورد، بەڵام خۆیان بە تورکمان داناوە. لە مێژووی مردنی حاجی عومەر شێخ ڕەزا بە تورکی ئەم مێژووە دادەنێت:

حجدن گلوب کیچندی تاریخ ایچون دینلدی
باغ جنانه اندی (حاجی عومەر افندی)

بەپێی دوا دێری ئەم شیعرە مێژووی مردنی لە ساڵی ١٢٩٨ هـ بووە.

***

مردنی سەید محەمەدی کاکەیی

وەکو لە پێشەوە، لەسەر باسی کاکەیی وتمان، کاکەیی ئێلێکی کوردە لەسەر ڕێبازی (ئەهلی حەق)ە. لەبەرئەوەی ناکۆکیی عەشایەری لە نێوان عەشیرەتی تاڵەبانی و کاکەییدا بووە، شێخ ڕەزا بە شێوەیەکی عەشیرەتپەرستی و ناپەسند مێژووی خوا لێخۆشبوو سەید محەمەدی کاکەیی نووسیوە. ئەم ناکۆکییە ئێستا پامال بووە و بووەتە ڕووداوێکی کۆن. شێخ ڕەزا لەم شیعرە تورکییەدا ئەڵێت:

مطبخ نار جحیمه شد رحل ایتدی او کیم
لحم خنزیری کباب ایچون چکردی مطبخه
نعش ناپاکی گورنجه سویلدم تاریخ تام
(کاکەیی سید محمد گیتدی دوز دوز دۆزەخە)

واتا:

(!) بۆ ئاگری جەهەننەم کۆچی کرد ئەوە کێ بوون
گۆشتی بەرازی بۆ کەباب ڕادەکێشایە مەتبەخەوە
کە تەرمی ناپاکیم دی مێژووی تەواوم وت
(کاکەیی سەید محەمەد ڕاستە و ڕاست چووە دۆزەخەوە)
مێژووی کۆچی دوایی لە ساڵی ١٣٢٣ھ بووە.

***

مێژووی هاتنی کەمالی پاشای موتەسەڕیفی کەرکووک

کەمالی پاشا یەکێک بوو لە موتەسەڕیفە تورکەکان دەوری عوسمانی لە کەرکووک. شێخ ڕەزا ڕۆژی گەیشتنی لەم شیعرە فارسی تورکییەدا بەیان دەکا:

مژده امدن اصف ثانی چ و رسید
شاعران جمله فادند بفکر انشا

أرايوب بولدى (ڕضـا) تام اولەقى تاريخى
(گلدى كـركوكـە سـلامـتلە كـمـالـى پاشـا)
دەكاتە ١٣٢٦)ه.

واتا:
كە مژدەی هاتنی ئاسەفی دووەم گەیشت
شاعیران هەموو کەوتنە بیری شیعردانان
(ڕەزا) گەڕا و بەتەواوی مێژووی دۆزییەوە
(بەسەلامەت هاتە کەرکووک کەمالی پاشا)

درمـيـان دو شـيـر مـرد خـدا
عـار بـاشـد كـسـى رسـد بـجـزا
شێخ (ڕضـا) گفت بـهر تـأريخش
جــاى او گــشت (جنت لمـأوى)
مێژووەکە ساڵی ١٢٨٤بووە.

واتا:
لە نێوان دوو پیاوی خوادا کە وەک شێروان
شوورەییە پیاو بەسزا بگا
شێخ ڕەزا لە مێژوودا وتی
بەهەشتی بەرین بوو بەجێگەی ئەو
(بۆمان ساغ نەبووەوە کە شێخ ڕەزا ئەم مێژوویەی بۆ کێ داناوە)

***

شێخ ڕەزا و پیری

پیـری، لە پاش ژیانێکی خـۆش، وەکـو ئێـوارەی ڕۆژێکی بەهاری خـۆشـە. شێخ ڕەزا هەرچەندێک لە ژیانی خۆی ڕازی نەبوو هەژاری کۆسپێکی گەورەی ژیانی بوو، بەڵام ژیانێکی لە بەرهـەمی هونەری دەوڵەمەند و لە دەوڵەمـەندی بێ

بەرهەم چاکترە. ئەم هەژارییەی شێخ ڕەزا، وەکو کانی بارانە ساڵ بەهرەی هونەری تەقاندبووەوە. بەڵام پیری هەر پیرییە.

پیری بەتەنها نیعمەتە
پیری و فەقیری زەحمەتە
پیرێکی زۆر گەورەم هەیە
لەگەڵ مندا بێ ڕەحمەتە

لەو پیرە گەورەیە، مەبەستی شێخ عەلیی کاکییەتی، کە لێی بەگلەیی بوو، بەڵام پیریش هەر بەگاڵتەوە ڕادەبوێرێت کە ئەڵێت:

شێخ (ڕەزا) پیر بووە ڕووی مەجلیسی یارانی نییە
تاقەتی کەشمەکەش و گەردشی شارانی نییە
دەس بەگۆچان دەگەڕێ ئێستە لەبەر زوعفی وجوود
مەترەقە سەر زلەکەی قووەتی جارانی نییە

ناشیەوێت سەر بۆ پیری شۆڕ کات و ئەڵێت:

عومرم گەیی بە هەشتا کێرم بەکارە هێشتا
ئەگەر تەسدیق نافەرمووی، هەستم بەرم بەڕەشتا؟

کەچی بەعیزەتی تەل ئەڵێت:

پیر کە کۆکی و نەترِی، دوورە لە مردن هێشتا
وردە ئاهەنگێکی دوای کۆکە نیشانەی ئەجەلە
پیر کە کۆکی یو ترِی دەنگی وەکو بارەزەلە
شاهیدی موعتەبەرم عیزەتی مەئمووری تەلە

بە ناجی ئەفەندی قرِگەیش ئەڵێت:

پیر بووە ناجی ئەفەندی، بووە پشتی بە کەمان
چرچ و ژاکاو و مووڵەوەس، وەکو کێری پاش گان

* مامۆستا محەمەد جەمیل ڕۆژبەیانی ئەڵێت ناجی ئەفەندی لە عەشیرەتی (شوان)ە.

ئەم کەسانەی کە باسی شێخ ڕەزایان کردووە

گــــەلێک لـە ئەدیب و ڕۆشـنبــیــرانـی کـــورد و بێگانـە باسـی زیرەکی و هونەرمەندیی شێخ ڕەزایان کردووە، لەوانەی کە دەستمان کەوتوون ئەمانەن:

مامۆستا مەحموودی شوکری ئەلئالووسی

مامۆستا مەحموود شوکری ئەلئالووسی بەزوبانی عەرەبی ئەڵێت:

(شعر الشيخ رضا الطالباني اكثره بغير اللغة العربية، بل بعضه باللغة التركية والبعض منه باللسان الفارسي ومنه ما هو بالكردي. فهو ينظم على حسب رواج ذلك اللسان في البلد. وشعره العربي لا عيب فيه ولاركة تعتريه، بل هو شاعر بكل لسان يعترف له بذلك اهل الادب والفصاحة والبيان. وشعره مشتمل على مضامين ونكات غريبة لم يسبقه بها أحد من الشعراء ولاحامت على خاطر احد من الادباء مع ما اشتملت عليه من الحكم والفوائد التي لم يجر بها قلم. وقد رزق شعره الشهرة بحيث اذا نطق بالبيت او البيتين، شاع باقرب زمان في المشرقين والمغربين. وما اصدق من قال فيه القائل مستعرضاً شعره:

شــعــر الرضــا الطالبــاني كله حكم
كــــــأنـه جـــــــوهـر بـالدر مـنـتـظـم
ان قـال بيـتـاً ترى الآذان مـصـغـيـة
وللبـــرايا روته العـــرب والعـــجم
كم من حـــقـــائق ابداها وبينـهـــا
كـالشمس ينجاب عنها الغيم والظلم
جـــزا مـــولاه عنا كل صـــالحـــة
ومن اعـــاديه رب العـــرش ينتـــقم

تبـــارك الله مـــا ابهى سناه فـــتى
آلت على فـــضله الاحكام والـهـــمم

والحاصل ان هذا الرجل منزلته في الادب شهيرة ومزاياه بين الانام مذكورة وشعره الفارسي احسن شعره حتى يقال انه مدح ناصر الدين شاه ايران بقصيدة فارسية عجز عن معارضتها شعراء الفرس في طهران. وشعره في التركي والكردي ايضاً من الرتبة العالية وله شعر عربي جيد وهو قليل النظم فيه.

شێخ محەمەدی خاڵ

نووسەر و ئەدیبی ناسراوی کورد شێخ محەمەدی خاڵ کە باسی شێخ ڕەزا و حاجی تۆفیق بەگ (پیرەمێرد) دەکات ئەڵێت:

(بێگومانم چۆن شێخ پیرەمێرد و شێخ ڕەزا شان بەشانی یەک دەڕۆن لە کوردی و فارسیدا هەر وایش شان بەشانی یەک دەڕۆن لە تورکیدا . بەڵام شێخ ڕەزا لە عەرەبیشدا وەک سێ زوبانەکەی تر بەرز و باڵایە، کە پیرەمێرد لێرەدا دەفی دەنگ نادات. بەڕاستی هەردوولا مەشخەڵێکی ڕووناکن بۆ وێژەران و نووسەران و بوێژان. (شێخ محەمەدی خاڵ – کۆواری کۆڕی زانیاری – ١٩٨٧).

لەوانەی باسی زیرەکی و بلیمەتیی شێخ ڕەزایان کردووە ڕۆژهەڵاتناسی ئەڵمان ئۆسکارمانە. بەداخەوە ئەو کتێبەی کە باسی تێدا کردووە بەدەستمان نەکەوت .